

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№4(92)**

Алматы, 2025

ISSN (online) 2959-6270

ISSN (print) 2959-6262

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар»сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(91)**

Алматы, 2025

КеАҚ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы, №4(92), 2025

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:

с.ғ.к., проф. Ж.Е. Ишпекбаев

Бас редактордың орынбасары:

с.ғ.д., проф. Ж.Қ. Симтиков

PhD., Ж.Ж. Қуанышбаева (жауапты хатшы)

с.ғ.м. А.М. Хайрулдаева (тех. хатшы)

Ғылыми редакторлар:

с.ғ.к. Б.С. Жусипов

с.ғ.к. Ғ.Р. Абсағтаров

Редакция алқасы:

ҚР ҰҒА академигі, э.ғ.д., проф.

С.Т. Сейдуманов,

ҚР ҰҒА академигі, э.ғ.д., проф.

З.К. Шаукенова,

с.ғ.д., проф. Е.К. Алияров,

с.ғ.д., проф. Г.О. Насимова,

э.ғ.д., проф. Г.С. Абдирайымова,

э.ғ.д., проф. М.Го (АҚШ),

PhD (саяс.), проф. Лим Че Ван

(Оңтүстік Корея),

PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция),

с.ғ.д., проф. С.В. Решетников (Белоруссия),

ф.ғ.д., проф. Е.А. Харьковченко (Украина),

э.ғ.д., проф. Н.П. Нарбут (Ресей),

с.ғ.д., проф. Н.П. Медведев (Ресей),

с.ғ.д., проф. Б.М. Торогелдиева

(Қырғызстан),

с.ғ.д., асс. проф. А.Қ. Құрманғали,

с.ғ.д., доцент А.Ж. Мұқажанова,

PhD (соц.), Ж.К. Каримова,

э.ғ.к., асс.проф. А.А. Қалиева

© Абай атындағы

Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
КеАҚ, 2025

ҚР мәдениет және ақпарат министрлігінде
2021 жылы наурыздың 19-де қайта тіркелген
№KZ89VPY00033638

Басуға 30.12.2025 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 28.5 е.б.т.
Тапсырыс 563.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті КеАҚ
«Ұлағат» баспасы

**М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T**

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

Khamitov G., Nessipkaliyev D., Imanbekova B. Problems of financial instability and debt burden in the life of a modern young family: sociological analysis..... 5

Хамитов Ғ.Б., Несіпқалиев Д.Е., Иманбекова Н.И. Қазіргі заманғы жас отбасы өміріндегі қаржылық тұрақсыздық пен қарыз жүгі мәселелері: әлеуметтанулық талдау

Хамитов Ғ.Б., Несипқалиев Д.Е., Иманбекова Б.И. Проблемы финансовой нестабильности и долговой нагрузки в жизни современной молодой семьи: социологический анализ

Сағындықова Б.Е. Траектория ценностных ориентаций молодежи Республики Казахстан в XXI веке: тенденции и приоритеты..... 17

Сағындықова Б.Е. XXI ғасырдағы Қазақстан Республикасы жастарының құндылық бағыттары траекториясы: трендтер мен басымдықтар

Sagyndykova B. Trajectory of Value Orientations of Youth of the Republic of Kazakhstan in the XXI Century: Trends and Priorities

Тлеуова Н.Ж., Аширова Ж.У., Утеева К.Қ., Саликжанов Р.С. Жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер ететін мотивациялық факторлар: әлеуметтанулық талдау..... 33

Тлеуова Н.Ж., Аширова Ж.У., Утеева К.К., Саликжанов Р.С. Факторы мотивации, влияющие на занятия спортом среди подростков: социологический анализ

Tleuova N., Ashirova Zh., Uteeva K., Salikzhanov R. Motivation factors affecting adolescent sports engagement: a sociological analysis

Толеуова М.О., Беркинбекова А.М., Жуматова Г.М., Жумаканова У.С. Проблема управления и власти в информационном обществе..... 48

Толеуова М.О., Беркинбекова А.М., Жуматова Г.М., Жумаканова У.С. Ақпараттық қоғамдағы басқару және өкілет мәселесі

Toleuova M., Berkinbekova A., Zhumatova G., Zhumakanova U. The problem of management and power in the information society

Абдикакимов М.Т., Карибаев М.С. Формирование социального доверия и рисков в казахстанском обществе... 65

Абдикакимов М.Т., Карибаев М.С. Қазақстандық қоғамда әлеуметтік сенім мен тәуекелдердің қалыптасуы
Abdikakimov M., Karibayev M. Formation of Social Trust and Risks in the Kazakh Society

НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК
Серия «Социологические и политические науки»
№4(92), 2025

Выходит с 2001 года.
Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор:
к.п.н., проф. Ж.Е. Ишпекбаев

Заместитель главного редактора:
д.п.н., проф. Ж.К. Симтиков

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева (ответ. секретарь)
м.с.н. А.М. Хайрулдаева (тех. секретарь)

Научные редакторы:
к.п.н. Б.С. Жусипов,
к.п.н. Г.Р. Абсагтаров

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
С.Т. Сейдуманов,
Академик НАН РК, д.с.н., проф.
З.К. Шаукенова,

д.п.н., проф., Е.К. Алияров,
д.п.н., проф. Г.О. Насимова,
д.с.н., проф., Г.С. Абдирайымова,
д.с.н., проф., М.Го (США),
PhD (полит.), проф., Лим Че Ван
(Южная Корея),

PhD (соц.), проф. Лоранс Тен (Франция),
д.п.н., проф., С.В. Решетников (Белоруссия),
д.ф.н., проф. Е.А. Харьковщенко (Украина),
д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),
д.п.н., проф. Н.П. Медведев (Россия),
д.п.н., проф. Б.М. Тороголдиева
(Кыргызстан),
д.п.н., асс. проф. А.К. Курмангали,
д.п.н., доцент А.Ж. Мукажанова,
PhD (соц.) Ж.К. Каримова,
д.п.н., асс. проф. А.А. Калиева

© НАО Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2025

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации РК
переучет 19 марта 2021 г.
№KZ89VPY00033638

Подписано в печать 30.12.2025.
Формат 60x84 1/8. Объем 28.5 уч.-изд.л.
Заказ 563.
050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13

Издательство «Ұлағат»
НАО Казахского национального педагогического университета имени Абая

Жолдыбалина А.С., Ермаханова С.А., Көпежанова Д.Е.
Азаматтық белсенділік индексі: оны өлшеу әдістеріне салыстырмалы талдау..... 85
Zholdybalina A., Yermakhanova S., Kopezhanova D. Civic engagement index: a comparative analysis of measurement approaches
Жолдыбалина А.С., Ермаханова С.А., Көпежанова Д.Е.
Индекс гражданской активности: сравнительный анализ подходов к его измерению

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Калиев И.А. Водная безопасность Республики Казахстан: современные проблемы и перспективы решений..... 101
Қалиев И.А. Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігі: қазіргі заманғы проблемалар мен шешімдердің перспективалары
Kaliyev I. Water security in the Republic of Kazakhstan: current problems and prospects for solutions

Ашимова З.И., Махмутов Б.Л., Камырова Г.А. Сравнительный анализ политических институтов Республики Казахстан и Германии..... 120
Әшімова З.И., Махмутов Б.Л., Қамырова Г.А. Қазақстан Республикасы мен Германия саяси институттарының салыстырмалы талдау
Ashimova Z., Makhmutov B., Kamyrova G. Comparative analysis of political institutions of the Republic of Kazakhstan and Germany

Жетписбаев Е.С. Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін қазіргі кезеңдегі негізгі факторлардың саяси аспектісі..... 135
Жетписбаев Е.С. Политический аспект основных факторов, влияющих на торговлю детьми в Казахстане на современном этапе
Zhetpisbaev E. The political aspect of the main factors affecting children trafficking in Kazakhstan at the present stage

Темиркулов О.Ж., Сергазин Е.Ф., Дюсембекова М.К.,
Искаков Е.Р. Межконфессиональное согласие как фактор формирования единой нации в Казахстане..... 154
Темірқұлов О.Ж., Серғазин Е.Ф., Дүйсембекова М.К.,
Искаков Е.Р. Қазақстанда біртұтас ұлт қалыптастырудағы конфессияаралық келісімнің рөлі
Temirkulov O., Sergazin E., Dyusembekova M., Iskakov Y.
Interfaith harmony as a factor in building a unified nation in Kazakhstan

NJS Abai Kazakh National
Pedagogical University

BULLETIN
Series of
«Sociological and Political sciences»
№4(92), 2025

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
Candidate of Political Sciences, Professor,
Zh. Ishpekbayev

Deputy Editor-in-Chief:
doctor of political science, professor
Zh.Simtikov

PhD **Zh.Kuanysbayeva** (executive Secretary)
master **A.Khairuldayeva** (technical secretary)

Scientific editors:
Candidate of political science **B.S. Zhussipov**
Candidate of political science **G.R. Absattarov**

Editorial board:
academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor **S.T. Seidumanov**,
academician of NSA of RK, doctor of sociological science, professor **Z.K. Shaukenova**,
doctor of political science, professor **Y.K. Aliyarov**,
doctor of political science, professor **G.O. Nasimova**,
doctor of sociological science, professor **G.S. Abdirayimova**,
doctor of sociological science, professor **M. Goh** (USA),
doctor of political science, professor **Lim ChaeWan** (South Korea),
doctor of sociological science, professor **Lourans Ten** (France),
doctor of political science, professor **S.V. Reshetnikov** (Belarus),
doctor of philosophical science, professor **Ye.A. Kharkovshchenko** (Ukraine),
doctor of sociological science, professor **N.P. Narbut** (Russia),
doctor of political science, professor **N.P. Medvedev** (Russia),
doctor of political science, professor **B.M. Toregaldieva** (Kyrgyzstan),
doctor of political science, associate professor **A.Kurmangali**
doctor of political science, associate professor **A.Zh. Mukazhanova**
PhD (soc) **Zh.K. Karimova**
Candidate of social science **A.A. Kalyeva**

© NJS Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2025

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 30.12.2025. Format 60x84 1/8.
Volume 28.5 – ubl.literature. Order 563.
050010, Almaty, Dostyk ave., 13.

Publishing house «Ulagat»
NJS Abai Kazakh National Pedagogical University

Қалиева Г.Б., Абаған А.Б. Оңтүстік Кореядағы қазақстандық заңды құжаты жоқ еңбек мигранттарының әлеуметтік мәселелері..... 171

Kaliyeva G., Abagan A. The social problems of Kazakh undocumented migrant workers in South Korea

Қалиева Г.Б., Абаған А.Б. Социальные проблемы казахстанских нелегальных трудовых мигрантов в Южной Корее

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Нурханова Б.Т., Гюндогду А., Досжанова А., Каражанов Н.С. Алматы қаласындағы сауда және ойын-сауық орталықтарындағы демалыс қызметінің әлеуметтік-мәдени негіздері.. 184
Нурханова Б.Т., Гюндогду А., Досжанова А., Каражанов Н.С. Социально-культурные основы досуговых услуг в торговых-развлекательных центрах города Алматы
Nurkhanova B., Gündoğdu A., Doszhanova A., Karazhanov N. Socio-cultural foundations of leisure services in shopping and entertainment centers of Almaty

Abdullayev A., Kadirova M., Ydyrys S., Bonenfant I. Assessment of prospects and mechanisms for implementing the modernization of the local governance system in the Republic of Kazakhstan..... 204

Абдуллаев А.М., Кадырова М.Б., Ыдырыс С.С. Боненфант И.К. Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару жүйесін жаңғыртуды жүзеге асырудың келешегі мен механизмін бағалау

Абдуллаев А.М., Кадырова М.Б., Ыдырыс С.С., Боненфант И.К. Оценка перспектив и механизмов реализации модернизации системы местного управления в Республике Казахстан

МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARI

Ишпекбаев Ж.Е. Академику Р.Б. Абсаттарову - 85 лет..... 216

Авторлар туралы мәлімет..... 218

Information about the authors..... 221

Сведения об авторах..... 224

Абай атындағы ҚазҰПУ-дың Хабаршы журналының «Әлеуметтану және саяси ғылымдар сериясы» Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесінің 2-Тізіміне енгізілген (Саяси ғылымдар – 22.10.2024 №900 бұйрық. Әлеуметтану ғылымдар – 23.10.2024 №928 бұйрық).

Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Социологические и политические науки» включен в Список-2 Перечня научных изданий, представляемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной работы (Политические науки – согласно приказу №900 от 22.10.2024. Социальные науки – согласно приказу №928 от 23.10.2024).

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

IRSTI: 04.51.67

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.003

G.B. Khamitov ^{1*}, D.E. Nessipkaliyev ², B.I. Imanbekova ³

^{1*} Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty Kazakhstan

² Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan

³ Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

* e-mail: galym.khamitov@mail.ru

PROBLEMS OF FINANCIAL INSTABILITY AND DEBT BURDEN IN THE LIFE OF A MODERN YOUNG FAMILY: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

Financial instability and high debt are major problems for young families in Kazakhstan. With inflation, rising living costs, and an unstable job market, a large portion of household income goes to paying off debts. This limits what families can spend, reduces their life satisfaction, and raises social risks. The main goal of this study is to examine how financial instability and debt affect the well-being of young families in Kazakhstan. This study uses quantitative methods, including a survey of 497 young families in Kazakhstan. We employed descriptive statistics and correlation analysis. These analyses helped us find connections between financial stability, debt levels, and family satisfaction. The results showed that a high level of debt negatively affects the well-being of young families. Over 66% of respondents have to cut back on spending because of credit payments, and 18.5% are in serious financial trouble. Correlation analysis showed a strong negative relationship between life satisfaction and attitudes toward credit ($r = -0.681$, $p < 0.001$), as well as the difficulty of managing payments ($r = -0.523$, $p < 0.001$). The study highlights the need for measures to improve financial literacy, create affordable credit programs, and provide state support for young families. This study is important for discussions in economic sociology and family policy. It can also help in creating effective strategies for Kazakhstan's socio-economic development.

Keywords: young families; household debt; credit burden; financial vulnerability; life satisfaction; financial literacy.

Ғ.Б. Хамитов ^{1*}, Д.Е. Несіпқалиев ², Н.И. Иманбекова ³

^{1*} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

² С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

³ Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

* e-mail: galym.khamitov@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАС ОТБАСЫ ӨМІРІНДЕГІ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҮРАҚСЫЗДЫҚ ПЕН ҚАРЫЗ ЖҮГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қаржылық тұрақсыздық пен жоғары қарыз жүктемесі Қазақстандағы жас отбасылар тап болатын ең өзекті әлеуметтік-экономикалық мәселелердің бірі. Инфляция, өмір сүру құнының өсуі және тұрақсыз еңбек нарығы жағдайында үй шаруашылықтарының кірісінің едәуір бөлігі несие міндеттемелерін өтеуге жұмсалады, бұл олардың қаржылық мүмкіндіктерін шектейді, өмірге қанағаттанушылықты төмендетеді және әлеуметтік тәуекелдерді арттырады. Бұл зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстандағы жас отбасылардың әлеуметтік әл-ауқатына қаржылық тұрақсыздық пен қарыз жүктемесінің әсерін талдау. Зерттеудің сандық әдіснамасы шеңберінде Қазақстандағы жас отбасыларды бейнелейтін 497 респондентке әлеуметтанулық сауалнама жүргізілді. Сипаттамалық статистика және корреляциялық талдау әдістері қолданылды. Бұл талдау қаржылық тұрақтылық, қарыз жүктемесі және отбасылық өмірге қанағаттанушылық арасындағы байланыстарды анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жоғары несие жүктемесі жас отбасылардың субъективті әл-ауқатына айтарлықтай теріс әсер етеді. Респонденттердің 66%-дан астамы несие төлемдеріне байланысты шығындарын шектеуге мәжбүр, ал 18,5%-ы күрделі қаржылық қиындықтарға тап болады. Корреляциялық талдау өмірге қанағаттану деңгейі мен несиеге деген қабылдау ($r = -0,681, p < 0,001$), сондай-ақ төлем жасау қиындығы ($r = -0,523, p < 0,001$) арасында айтарлықтай кері байланыс бар екенін көрсетті. Зерттеу нәтижелері қаржылық сауаттылықты арттыру, қолжетімді несие бағдарламаларын әзірлеу және жас отбасыларға мемлекеттік қолдау көрсету бойынша кешенді шараларды жүзеге асыру қажеттілігін көрсетеді. Бұл жұмыс экономикалық әлеуметтану мен отбасы саясаты саласындағы ғылыми пікірталастар үшін өзекті болып табылады және Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының тиімді стратегияларын әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: жас отбасылар; үй шаруашылықтарының қарызы; несие жүктемесі; қаржылық осалдық; өмірге қанағаттанушылық; қаржылық сауаттылық.

Хамитов Г.Б.^{1*}, Несипкалиев Д.Е.², Иманбекова Б.И.³

^{1*} *Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г. Алматы, Республика Казахстан*

² *Казахский национальный медицинский университет имени С.Ж. Асфендиярова,
г. Алматы, Республика Казахстан*

³ *Казахский национальный женский педагогический университет,
г. Алматы, Республика Казахстан*

* e-mail: galym.khamitov@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ И ДОЛГОВОЙ НАГРУЗКИ В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДОЙ СЕМЬИ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Финансовая нестабильность и высокая долговая нагрузка одна из самых острых социально-экономических проблем, с которыми сталкиваются молодые семьи в Казахстане. На фоне инфляции, роста стоимости жизни и нестабильного рынка труда значительная часть доходов домохозяйств уходит на обслуживание кредитных обязательств, что ограничивает их финансовые возможности, снижает удовлетворенность жизнью и увеличивает социальные риски. Основная цель данного исследования проанализировать влияние финансовой нестабильности и долговой нагрузки на социальное благополучие молодых семей в Казахстане. В рамках количественной методологии исследования был проведен социологический опрос 497 респондентов, представляющих молодые семьи Казахстана. Использовались методы описательной статистики и корреляционного анализа. Анализ позволил выявить взаимосвязи между финансовой стабильностью, долговой нагрузкой и уровнем удовлетворенности семейной жизнью. Результаты исследования показали, что

высокая кредитная нагрузка оказывает значительно негативное влияние на субъективное благополучие молодых семей. Более 66% респондентов вынуждены ограничивать свои расходы из-за выплат по кредитам, а 18,5% сталкиваются с серьезными финансовыми трудностями. Корреляционный анализ выявил значимую обратную связь между уровнем удовлетворенности жизнью и восприятием кредита ($r = -0,681$, $p < 0,001$), а также с трудностью осуществления платежей ($r = -0,523$, $p < 0,001$). В исследовании подчеркивается необходимость внедрения комплексных мер по повышению финансовой грамотности, разработке доступных кредитных программ и государственной поддержки молодых семей. Работа актуальна для научных дискуссий в области экономической социологии и семейной политики, а также может быть использована при разработке эффективных стратегий социально-экономического развития Казахстана.

Ключевые слова: молодые семьи; задолженность домохозяйств; кредитная нагрузка; финансовая уязвимость; удовлетворенность жизнью; финансовая грамотность.

INTRODUCTION

The financial instability of young families in Kazakhstan is a major issue that affects their social well-being and quality of life. High debt burdens limit families' financial capacity, reduce their ability to pay, and create additional debt risks, which negatively impact life satisfaction. The study found that how families perceive their creditworthiness greatly affects their mental health, increasing stress and limiting their financial planning options. One key factor in financial stability is the interest rate on loans, which can be particularly heavy for most households during economic instability. Additionally, the complexity of payments and existing credit arrears add to the financial strain, making it harder for families to meet basic needs and worsening their socio-economic conditions. Addressing this issue requires a broad approach that includes improving financial literacy, developing ways to restructure debt, supporting stable income levels, and making soft loans more affordable. Both public and private efforts should aim to create a stable financial environment for young families. This will help reduce their reliance on debt, improve their quality of life, and promote steady social and economic growth.

Young families in Kazakhstan face serious economic and social challenges that significantly affect their living standards, mental health, and future development. One of the biggest issues is financial instability. This stems from a lack of material security, fluctuating incomes, challenges in saving, and reliance on debt. Recently, macroeconomic factors such as rising inflation, increasing prices for essential goods, and higher costs for housing and related services have made the financial strain on young households even heavier. Another major concern is the high level of debt that young families carry. Consumer credit, car loans, mortgages, and micro-loans take up a large part of household income, which has led to heavy spending just to service this debt. In a climate of economic uncertainty and recurring crises, families face the risk of falling behind, defaulting, and losing their financial stability. Families with children are hit especially hard, as their spending on education, healthcare, and daily needs can increase significantly. Various factors contribute to this financial instability, including challenges in finding good jobs and low wages. Young adults with limited work experience often struggle to secure better-paying positions, leading them to accept worse working conditions [1, p.108]. Moreover, there is a notable gap between wages and the actual cost of living in Kazakhstan, making saving and financial planning tough. Low pay and unstable job types, like temporary contracts or informal work, increase young people's vulnerability to economic shocks. Housing costs are another critical issue. The high price of homes, particularly in larger cities, forces young families to seek affordable options to buy property. This often means taking on long-term mortgages, creating a heavy financial load. Although government programs like "7-20-25" and "Baspan hit" help alleviate some of these challenges, they don't fully resolve the issues. Many programs require stable incomes and initial savings, which are hard for many families to achieve [2]. Additionally, the financial instability of young families in Kazakhstan connects closely to their financial literacy. Limited understanding of managing personal finances, weak budgeting skills, lack of investment knowledge, and difficulty in saving lead to mismanagement and high debt levels. Young people frequently take out loans without fully

understanding their repayment capabilities, which can lead to debt crises and financial struggles. In summary, financial instability and high debt burdens significantly impact the well-being of young families in Kazakhstan [3]. With inflation rising, housing prices climbing, and the job market being unstable, securing a family's financial stability is essential for normal functioning. Addressing this issue needs a broad approach that includes government support, improved financial literacy, affordable housing, and stable employment opportunities.

The study's object is young families in Kazakhstan. Its subject is the influence of debt burden and financial instability as one of the factors causing problems for modern young families.

The study aims to analyze the impact of financial instability and debt burden on the social well-being of modern young families in Kazakhstan using sociological analysis methods.

Research hypothesis: Financial instability negatively impacts the level of satisfaction with family life among young families in Kazakhstan.

Financial stability is a key factor in how families feel about their lives. Studies show that families facing economic challenges often suffer from anxiety, marital dissatisfaction, and feelings of insecurity. In Kazakhstan, inflation and changing wages greatly affect what households can buy. Financial struggles can create stress, which harms family relationships. Additionally, not being able to meet basic needs like housing, food, education, and health services lowers overall family happiness.

METHODOLOGY

This study used a quantitative research method to collect and analyze data from a survey of young families in Kazakhstan. We chose the quantitative approach to uncover patterns, relationships, and trends between financial instability, debt burden, and family well-being. A structured questionnaire helped gather representative data on income, debt obligations, family satisfaction, financial literacy, and access to social support.

Sample and its Justification.

The research included a sample of 497 respondents, representing young families from different regions of Kazakhstan. The sampling method used was stratified random sampling, which ensured proportional representation by region, age group, income level, and gender. This approach reduced selection bias and improved the overall relevance of the findings.

The demographic composition of the sample. The data shows a diverse range of social characteristics. In terms of gender, most respondents were women, making up 63% (n=313). Men accounted for 37% (n=184). The age distribution of participants was as follows: 29% were 18 to 24 years old, 22.1% were between 25 and 29 years, and 15.3% were 30 to 35 years old. This suggests a strong presence of younger individuals. Regarding marital duration, 38% of respondents had been married for less than a year, 25.4% for 1 to 2 years, 27% for 3 to 5 years, and 9.7% for over 5 years. When it came to children, 61.8% had one or two children, while 14.7% reported not having any. In terms of education, 56.9% of participants held a bachelor's degree, 25.8% completed vocational secondary education, and 12.3% had a postgraduate degree (master's, PhD, etc.). The ethnic makeup was mainly Kazakh at 84.7%, with smaller groups of Russians, Germans, Uzbeks, and others. Geographically, respondents came from all regions of Kazakhstan, with the largest numbers from Almaty (30.8%), Astana (15.5%), and the Karaganda region (7.4%). The type of locality varied as well; 76.6% of respondents lived in urban areas, while 23.4% lived in rural areas. Finally, in terms of employment status, 70% reported being employed, 15.3% were students, and the rest included various non-working categories, such as those on parental leave, temporarily unemployed, or retired.

The data for this study were collected in 2024 and covered a wide geographic area that included Astana, Almaty, Shymkent, and various regional centers throughout Kazakhstan. A mixed-mode survey design was used to cover as much of the target population as possible. Specifically, data collection happened in two main formats. First, an online survey was shared through digital platforms, messaging apps, and social media. This helped reach a tech-savvy and geographically spread audience. Second, an offline survey took place at employment centers and non-governmental organizations (NGOs) that support young families, ensuring participation from respondents with

limited internet access. The questionnaire included different sections on families' financial situations, such as income, expenses, and savings; debt load, like mortgages, consumer loans, and other credit obligations; and life satisfaction, using the Cantril ladder. Participants rated their overall well-being from 0, representing the lowest satisfaction, to 10, the highest. This method provided a personal assessment of quality of life, which is especially relevant in studies of social well-being and economic hardship. The collected data were processed and analyzed using IBM SPSS Statistics software, ensuring precision, consistency, and repeatability in statistical procedures. The analysis unfolded in several steps. Descriptive statistics summarized the basic characteristics of the sample, including frequency distributions and percentage calculations for key variables like age, gender, education level, and employment status. Bivariate correlation analysis explored the relationships between key study variables. Two types of correlation measures were used. The Pearson correlation coefficient assessed the connection between financial instability and family life satisfaction, assuming the data followed a normal distribution. The Spearman rank-order correlation was applied for ordinal variables or when the data did not meet normality requirements. Normality tests, including the Kolmogorov-Smirnov test and the Shapiro-Wilk test, were conducted to check parametric analysis assumptions. These tests rigorously evaluated whether the data distributions fit the Gaussian model. Statistical significance testing happened at a traditional threshold of $p < 0.05$. This meant that all reported correlations and differences were significant with at least a 95% confidence level. Cross-tabulation analysis examined differences in financial satisfaction among various demographic groups, such as urban versus rural residents and education levels. This helped identify patterns and disparities among subgroups in the population. This thorough and multi-step approach highlighted important interdependencies and statistically significant correlations among the studied variables, enhancing the understanding of the financial difficulties faced by young families in Kazakhstan.

Study Limitations.

While the study offers useful insights, several limitations should be considered. The survey's cross-sectional design restricts the ability to determine causality between financial instability, debt burden, and life satisfaction. Relying on self-reported data can introduce biases, such as social desirability or inaccuracies in financial reporting. Although the stratified sampling method aimed to lessen non-response bias, some demographic groups may still be underrepresented. This could affect how well the results apply to the broader population. Focusing solely on young families limits the findings and reduces their relevance to other groups, such as older families or single-person households. The analytical framework mainly used descriptive and correlational methods. While suitable for exploratory purposes, it does not involve more complex modeling techniques like multiple regression or structural equation modeling, which might offer deeper insights. Including such methods is suggested for future research.

Literature review

This review looks at the key aspects of financial instability, the factors influencing household debt, and potential ways to reduce the harmful effects of credit reliance. Kazakh families often face financial instability due to high levels of borrowing and low financial literacy. Nassimov M. [4, p.8] studies consumer credit in Southern Kazakhstan, noting that many families take out loans not just to cover basic needs but also to maintain their social status. He argues that relying on credit leads to long-term instability and prevents saving. Similarly, Kuleimenov D. finds that Kazakhstan's middle class uses credit to handle social and financial risks, such as medical bills, education, and housing costs. However, this strategy increases credit dependence and weakens households' ability to cope with economic downturns [5, p. 65]. Research by Gavrilovic M. and Dugarova E. shows that financial crises have a strong impact on vulnerable groups, including young parents and large families. Authors examines how the global economic crisis and fluctuating food and fuel prices affect women and children in Kazakhstan, increasing financial stress for families [6, p.82], [7, p.102]. Dugarova E. looks at state measures to assist families during crises in Kazakhstan, Mongolia, and Russia. In Kazakhstan, a program to subsidize large families was introduced, but he notes these efforts have limited impact as they do not address the growing needs of young families. The study by Bekbossinova A. reveals

that pension savings in Kazakhstan directly depend on state investment and social support. Young families with low incomes often rely on credit, which worsens their financial situation [8]. Hausmann R. investigate how financial instability among households affects the banking sector in Kazakhstan. They report that high credit levels among the population increase the risk of loan defaults, which could lead to a systemic crisis in the country's financial system [9].

The financial struggles of young families in Kazakhstan are also closely tied to lending levels, access to small business funding, and economic policy influence. Excessive lending without considering real incomes boosts credit reliance and heightens crisis risks, particularly for low-income households [10]. Research by Isatayeva et al. indicates that after the global financial crisis, young innovative companies in Kazakhstan faced financing issues, forcing entrepreneurs to use personal savings or consumer loans, increasing their financial burdens [11, p.35]. Dauletzhan et al. highlight that high unemployment, currency fluctuations, and low financial literacy worsen debt issues among young families, harming their financial stability and lowering living standards [12, p.78]. Additionally, the study examines how socio-economic changes affect single-parent households in Kazakhstan. It analyzes factors that influence the family's role in children's socialization, including economic challenges, rapid technological change, and weakening family connections [13, p.113]. The study shows that in unstable conditions, families struggle to fulfill their educational role, affecting children's adaptation to society. Using empirical data and statistics, this research reveals a rise in poverty among single-parent families, increasing social risks. It proposes ways to support family structures to enhance their effectiveness in socializing the younger generation.

To promote financial stability for young families in Kazakhstan, it is essential to create measures that improve access to credit, develop alternative financing, and enhance financial literacy among the population. The literature reflects three main analytical perspectives on household financial instability in Kazakhstan. The first links credit dependence to structural issues like income inequality, unemployment, and weak social safety nets. The second perspective focuses on the risks mass indebtedness poses for the banking sector and the wider economy. The third group of studies emphasizes the social consequences of economic crises for vulnerable groups, especially large families and single mothers. While each perspective provides valuable insights, few studies connect individual financial behavior with broader structural and institutional factors, especially regarding young nuclear families. Despite increasing research on financial instability and household debt in Kazakhstan, many studies either concentrate on macroeconomic risks or on vulnerable groups like single-parent and large families. There is a significant gap in research about young nuclear families as a unique socio-economic group, particularly concerning their financial behavior, debt burden, and overall well-being. This study aims to address that gap by providing empirical data from a representative sample and analyzing how financial literacy, credit dependence, and family satisfaction interact. Unlike earlier research, it offers a complete view of young families' financial resilience within Kazakhstan's current socio-economic context and contributes to the development of targeted policies to support them.

RESULTS

The sample mainly includes women (63%) aged 18-29, highlighting a focus on young families. Most respondents live in urban areas (75.9%), which may reflect trends in urbanization and the specific conditions of young families. Most respondents have been married for five years or less (90.3%), confirming that they belong to the young family category. In terms of childbearing, families with 1-2 children are the most common (61.8%), but 14.7% of respondents do not have children yet, which could be linked to family planning or economic factors. The educational level of the sample is relatively high: 56.9% have a higher education and 25.8% have vocational secondary education, indicating that a significant number of qualified professionals are among young families. Seventy percent of respondents are employed, showing their economic activity. Among the remaining 30%, many are students (15.3%) or on maternity leave (3.2%). The sample's ethnic makeup is primarily Kazakh (84.7%), followed by Russian (8%), with other nationalities making up less than 2%, reflecting the national demographics of the area. Overall, the frequency analysis results indicate that

the sample represents the socio-demographic profile of young families, mainly educated, economically active, and in the early stages of family life.

Analysis of income distribution among respondents (Figure 1) shows that most individual incomes fall in the range of 100,001 to 200,000 KZT (25.4%). This suggests that many participants earn relatively low incomes. However, only 3.0% of respondents earn more than KZT 1,000,000, which shows that higher earners are not well represented. In contrast, household incomes are more evenly distributed. The most common household income range is 200,001 to 300,000 KZT (17.9%), and 10.7% of households have total incomes over 1,100,000 KZT. This rate is significantly higher than for individual incomes. This could indicate a redistribution of financial responsibilities within families, which helps reduce some economic risks. Still, a significant share of respondents (more than 50%) have personal incomes below KZT 300,000. This suggests that young professionals may face financial challenges and could benefit from more support through government or corporate social assistance programs. The results highlight the importance of studying financial instability and debt in the lives of young families today. There is also a clear need to develop measures to improve financial literacy and access to budgeting tools.

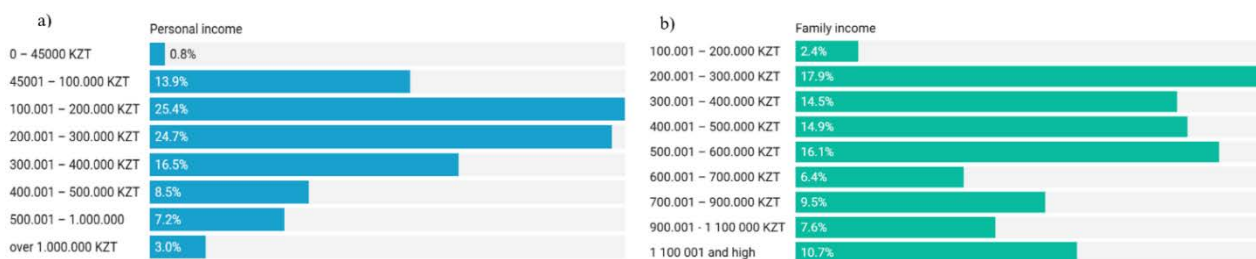

Figure 1. - Distribution of personal and household income of respondents
Note: Created by the authors

The results show that rental housing is the most common type of residence, at 39.6%. This may point to many young families and individuals who cannot buy their own homes due to financial issues (see Fig. 2). A notable portion of the respondents, 31.0%, live with relatives. This might be linked to economic factors, like low income and high housing costs, as well as cultural traditions that encourage multiple generations to live together. The share of respondents who own a home bought with a mortgage is 23.1%, which indicates a rise in mortgage lending among the population. However, only 6.2% of respondents can buy a home without borrowing money. This highlights the heavy financial burden on citizens when it comes to purchasing real estate.

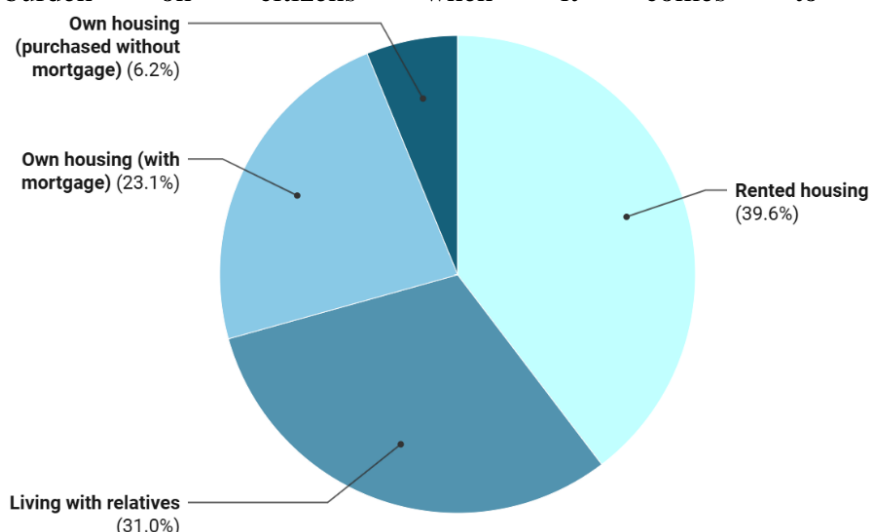

Figure 2. - Distribution of respondents by type of dwelling and terms of purchase

Note: Created by the authors

The data show that young families face challenges in making housing affordable. There is a need to create support programs that increase mortgage affordability, develop the rental market with social guarantees, and promote savings plans for buying homes. The graph illustrates the availability of different types of credit based on marriage duration. This helps us understand the financial responsibilities of families at various stages of their life together. The analysis reveals that in the early years of marriage (under 1 year and 1-2 years), car loans are the most common (30% and 31%), followed by mortgages (26% and 16%). This suggests that young families often buy homes and cars using borrowed money. Consumer loans also account for a large share (26% in the first year and 26% in 1-2 years), along with credit card repayments (26% and 24%). This indicates a need for extra funds to manage household expenses and meet current needs. As couples stay married longer, their debt burden doesn't decrease right away and can sometimes even rise. Among families married for 3 to 5 years, mortgage borrowers peak at 40%. This highlights the long-term nature of mortgage payments. Micro-loans (29%) and consumer credit (25%) also remain significant, suggesting financial strain or a need for additional funds for family expenses like renovations, education, or healthcare. After five years of marriage, the credit load drops significantly. The share of households without debt obligations increases to 72%, the highest among all groups. This may be due to the end of short-term loan payments, increased income, or improved financial planning. However, long-term obligations from mortgages (17%) and credit cards (27%) persist, showing that while debt remains, it is more manageable.

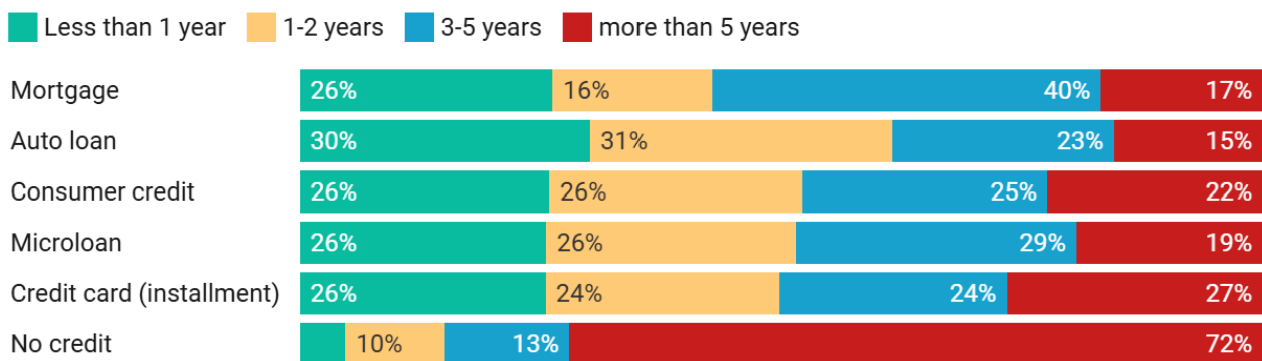

Figure 3. - The dynamics of credit liabilities depending on the length of marriage

Note: Created by the authors

The data indicate that the financial burden is highest in the early stages of family life. Young couples often rely on borrowed funds for housing, transport, and consumer needs. However, credit debts tend to decrease over time. This may be due to improved financial situations, completed payments, and a more responsible approach to managing personal finances. This emphasizes the need for financial planning, especially early in family life when borrowing risks are greatest. The loan obligation results (Figure 4) showed that 11.3% of respondents reported that loan payments did not pose difficulties for them. This suggests they have stable incomes and effective financial planning.

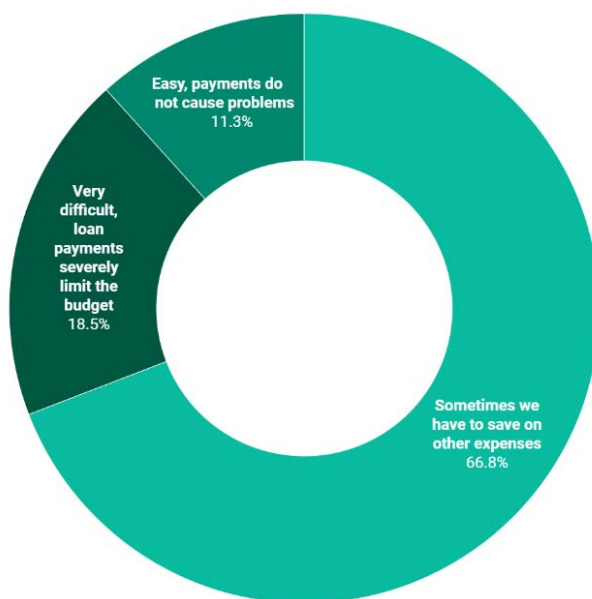

Figure 4. - Impact of credit obligations on the financial position of young families

Note: Created by the authors

The largest group consists of those who limit other expenses to meet credit obligations, accounting for 66.8%. This shows that many people face credit pressure, often forcing them to adjust their budgets and cut back on consumer spending. This situation may indicate borrowers' lack of financial flexibility, high borrowing costs, or problems with managing debt. The vulnerable group makes up 18.5% of respondents. For these individuals, credit payments heavily restrict the budget, suggesting serious financial issues and a strong risk of missed payments and debt problems. This finding emphasizes the need to look into the factors that increase the debt burden and develop ways to help borrowers in tough financial situations. The analysis shows that credit burden significantly impacts the financial stability of the population. Many respondents struggle to repay loans, which calls for effective debt management strategies, better financial literacy, and efforts to provide credit products with more flexible terms. To test this hypothesis, we did a series of correlation analyses to find the connection between financial instability and satisfaction levels among young families (Table 1). This study is based on our research findings.

Table 1. - Correlation Between Life Satisfaction and Financial Debt Burden

Life Satisfaction	Pearson Correlation (r)	Significance (p-value)
Do you consider your family to be over-indebted?	0.681**	< 0.001
What percentage of your monthly income goes toward loan repayment?	-0.459**	< 0.001
How difficult is it for you to make loan payments?	-0.523**	< 0.001
Have you had delays or problems with loan repayments in the past year?	-0.237**	< 0.001
**The correlation is significant at the 0.01 level (two-tailed).		

The results give a detailed look at the socio-economic status, housing conditions, credit practices, and debt burden faced by young families in Kazakhstan. The descriptive statistics and correlation analysis show clear patterns. They indicate that credit obligations are common and have a significant effect on life satisfaction and financial stability. These findings lay a solid groundwork for further discussion of the underlying factors and broader implications, which are presented in the next section.

DISCUSSION

The findings of this study provide a clear understanding of how financial instability and debt affect the social well-being of young families in Kazakhstan. The results strongly support the original hypothesis that rising financial vulnerability, shown through high credit burdens, payment challenges, and the feeling of being over-indebted, significantly lowers life satisfaction. This section discusses the main results in relation to previous studies and points out where they agree or differ from earlier research.

The psychological aspect of financial instability. One of the key findings of this study is the strong negative link between life satisfaction and respondents' feelings of being over-indebted ($r = -0.681$, $p < 0.001$). This result supports the claim made by Nassimov [4] who noted that credit dependence among Kazakhstani households causes ongoing stress and emotional strain, harming subjective well-being. This study backs up this conclusion by showing that the personal feeling of credit pressure connects even more closely with lower life satisfaction than objective signs like delayed payments. This matches international research on the family stress model, which indicates that perceived financial pressure affects mental health more than actual financial data. Thus, the findings do not contradict previous studies but build on them by showing that for young families a group that has not been studied much the emotional weight of loans is a key factor in well-being.

Structural drivers of financial vulnerability. The study found that 66.8% of respondents cut back on everyday expenses because of loan repayments, while 18.5% struggle significantly with their finances. These results support the structural explanations given by Kuleimenov [5, p.65] who argued that households in Kazakhstan rely on credit due to a lack of social protection and economic risks. Similarly, Dauletzhan et al. [12, p.1226] explained how unemployment, inflation, and fluctuating wages directly contribute to household debt issues. The current study confirms these arguments. The widespread need to change consumption habits and prioritize loan repayments shows that financial instability among young families is not just a matter of «*poor planning*». Instead, it reflects larger structural inequalities, such as low incomes, unstable jobs, and rising living costs.

Debt burden as a long-term constraint on family development. The correlation results show strong connections between life satisfaction and repayment difficulties ($r = -0.523$), as well as the portion of income used for loans ($r = -0.459$). This confirms previous research that debt hurts long-term economic security. Gavrilovic et al. [6, p. 90] demonstrated that during crises, financial shocks hit families with children the hardest. This study adds to their findings by showing that even without a major economic crisis, the regular stress of monthly payments creates lasting vulnerability. Furthermore, the results support the views of Bekbossinova [8] that low-income young households often take out loans for basic needs instead of investments. This limits their ability to save and build long-term financial stability. The high number of consumer loans among newly married families found in this research shows that credit is not a tool for upward mobility but a way to cope with daily survival.

Housing costs and credit dependence. The study reveals that only 6.2% of young families could buy housing without a loan, while 23.1% have mortgages. This aligns with Baikulakov [10], who argued that excessive lending in Kazakhstan is due to a gap between real incomes and rising housing costs. The current data builds on this insight by highlighting that young couples, especially those married for less than five years, face the heaviest mortgage burden. These results partly confirm Baikulakov's conclusions but also add nuance: credit dependence arises not just from income and price differences but also from cultural expectations, such as the desire for early housing and childbearing, and a lack of state-supported rental options.

Financial literacy as a mediating factor. The literature review highlighted that low financial literacy limits families' ability to assess credit risks. The current findings indirectly support this idea. For instance, the weak correlation between life satisfaction and repayment delays ($r = -0.237$) may suggest that families lack the skills to foresee or avoid financial trouble. This aligns with studies by Isatayeva et al. [11], which found that many young Kazakhstani adults do not have budgeting or risk-management skills. The findings confirm the literature, showing that financial literacy plays a key role in mediating between debt burden and overall well-being.

This study offers several new insights, even though many of its results fit with existing research. First, while previous studies have mostly looked at vulnerable groups like single-parent or large families, this work highlights young nuclear families as a distinct high-risk group with unique patterns of debt accumulation. This demographic has received little attention, yet it faces increasing financial vulnerability despite not typically being seen as socially disadvantaged. Second, the study makes an important theoretical point by showing that the emotional burden of being in debt often has a bigger impact than objective financial measures like income, interest rates, or the total amount of debt. Earlier research focused on measurable financial stress, while these findings show that how people perceive credit obligations can significantly influence their overall life satisfaction. This provides a deeper understanding of how psychological factors affect financial vulnerability. Third, the research offers new insights into the debt cycle in the early years of marriage. It finds that couples who have been married for 1 to 2 years carry the most credit obligations, including consumer loans, car loans, and mortgages. This adds to the understanding of financial instability early in a career. While previous studies acknowledge that young adults face financial issues, few have documented how starting a family increases reliance on credit at the beginning of married life. These contributions broaden the discussion about financial instability. The results confirm earlier findings from research in Kazakhstan and around the world: financial instability and debt significantly harm family well-being, increase stress, and limit economic opportunities. However, this study enhances that evidence by showing how subjective views of debt are central, highlighting unique vulnerabilities in young nuclear families, and pinpointing a key period of credit accumulation during early marriage. These findings provide a deeper understanding of how economic structures, individual financial behavior, and psychological stressors connect to the well-being of young families in Kazakhstan. This insight can guide future policy development and research efforts.

Limitations. The limited nature of the data restricts causal conclusions. We cannot definitively say whether debt leads to dissatisfaction or if unhappy families are more likely to take on debt. The data relies on self-reported information, which may be affected by the desire to seem favorable or by mistaken reporting. The study focuses only on young nuclear families, leaving out single parents, extended households, and elderly dependents, all of whom might experience different financial situations. The analysis also depended on simple correlations, and future research could improve by using more advanced statistical methods, such as regression analysis or structural equation modeling, to better isolate the effects of different factors. In conclusion, the study shows that financial debt has a significant and varied impact on the well-being of young families in Kazakhstan. The perceived burden of debt, income limitations, and difficulties with repayment all play important roles in determining life satisfaction. These results highlight the need for policy measures that address both economic and psychological aspects of financial instability. Future studies should include different household types and use long-term designs to track how debt affects family well-being over time.

CONCLUSION

The study confirmed that financial instability and high debt are major problems for young families in Kazakhstan. Due to economic uncertainty, rising inflation, and increasing living costs, these households often have to borrow for basic needs like housing, cars, education, and health. However, the high level of credit stress, the need for regular payments, and unstable incomes have caused significant stress. This has led to lower life satisfaction and increased social tensions. Data analysis showed that over 66% of respondents had to cut back on other expenses due to loan

repayments. Furthermore, 18.5% faced serious financial difficulties related to payments, highlighting the extent of the issue. Only 11.3% of respondents reported no difficulties with debt. This suggests that financial stability is more of an exception than a norm among young families. The biggest impact on quality of life comes not just from debt itself but also from how individuals perceive credit, which is closely related to life satisfaction. The financial instability of young families in Kazakhstan is not just a problem for individual borrowers; it poses a serious socio-economic challenge. High debt levels make families more vulnerable to economic crises, limit their ability to build wealth, and restrict access to social benefits. Many families find themselves in a tough situation, needing to borrow more to improve their living standards. Yet, growing debt reduces their financial resilience and further limits their development opportunities. This leads many families to delay having children, struggle to afford homes, or invest in long-term goals, negatively impacting the country's demographics and economic growth. Low financial literacy worsens the situation. Young families often borrow without fully understanding the financial risks involved. They lack clear plans for repayment and don't know enough about managing personal finances. This often results in over-borrowing, the risk of default, and deteriorating quality of life. To improve financial stability for young families in Kazakhstan, a multi-faceted approach is necessary. This should include economic, educational, and social measures. It's vital to provide more flexible credit options and to develop financial literacy programs that help families manage their finances effectively. Government support for young families should address not only housing subsidies but also create conditions that promote income growth, stable jobs, and protection from debt risks.

In the long term, addressing financial instability requires:

1. Develop financial education programs that will help young families allocate their budgets correctly, avoid excessive credit loads, and build savings.
2. Stimulate income and employment growth, reducing reliance on debt financing.
3. Government support for affordable housing will reduce the need for long-term mortgages.
4. Creating debt restructuring instruments that will help borrowers to cope with financial difficulties and reduce the risks of arrears.

The issue of financial instability among young families in Kazakhstan needs both individual efforts from borrowers and broader solutions from the government. Only balanced policies that focus on increasing incomes, making housing affordable, improving financial knowledge, and providing social support can build a solid foundation for the long-term well-being of young families and society as a whole.

References:

1. Sergi, B.S. *Ecological Footprint of the Modern Economy and the Ways to Reduce It* [Electronic resource]: monograph / B.S. Sergi [et al.]. – Cham: Springer, 2024. – 483 p. – Available at: DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-49711-7>.
2. Nakipbayeva Z. *Does love really have no boundaries? Analyzing the motivations behind Kazakhstani women's marriages to Turkish men* [Electronic resource] / Z.Nakipbayeva // *Eurasian Research Journal*. – 2025. – T. 7, №1. – С. 27-45. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/90311/1631056>. (accessed on: 11.06.2025).
3. *How many new families appeared in Kazakhstan in 2024?* [Electronic resource] // *Zakon.kz*. – URL: https://ekaraganda.kz/?mod=news_read&id=140195 (accessed on: 11.02.2025).
4. Nassimov, M.O. *Living with Credit and Installment Plans: The Situation in a Southern Kazakhstan* / M.O. Nassimov // *Population and Economics*. – 2025. – T. 9, №1. – С. 1-24. – DOI: <https://doi.org/10.3897/popecon.9.e124304>.
5. Kuleimenov, D.K. *New Challenges of Kazakh Households in the Global Market: Credit Institutions and Social Capital* / D.K. Kuleimenov // *International Journal of Global Ideas*. – 2013. – Vol. 1 (Post-Soviet Countries in the Process of Globalization). – P. 62-65.
6. Dauletzhan B., Nurmakhan B., Yessenzhlov A. *Social and Economic Factors Affecting Financial Instability in Kazakhstan* // *Problems of Land Use and Agriculture*. – 2017. – №1(10). – С. 78-92.

7. Bekbossinova A. et al. *The impact of investment and social factors on pension savings in Kazakhstan // Investment Management & Financial Innovations.* – 2023. – Т. 20, №3. – С. 102.

8. Gavrilovic, M. *Impact of the Economic Crisis and Food and Fuel Price Volatility on Children and Women in Kazakhstan [Electronic resource] / M.Gavrilovic [et al.].* – London: Overseas Development Institute, 2009. – URL: <https://media.odi.org/documents/5827.pdf> (accessed on: 11.02.2025).

9. Dugarova E. *The family in a new social contract: The case of Russia, Kazakhstan and Mongolia // Research paper for the United Nations Research Institute for Social Development.* – 2016. – Т. 15. – URL: <https://cdn.unrisd.org/assets/library/papers/pdf-files/dugarova-rp.pdf>. (accessed on: 21.02.2025)

10. Hausmann R. *A Growth Diagnostic of Kazakhstan [Electronic resource] / R.Hausmann [et al.] // CID Faculty Working Paper Series.* – Cambridge, MA: Harvard University, 2023. – Working Paper №427. – URL: <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37374857> (accessed on: 01.08.2025).

11. Baikulakov S. *An equilibrium level of credits in the economy of Kazakhstan // Journal of Applied Finance and Banking.* – 2019. – Т. 9, №1. – С. 27-39.

12. Isatayeva G. *Financing of young knowledge-based companies after the financial crisis: The case of Kazakhstan // Entrepreneurship and Sustainability Issues.* – 2019. – Т. 6, №3. – С. 1226.

13. Tuktibayeva, M.E., Amitov, S.A. *Single-parent family as an institution for the socialization of children: the example of the Republic of Kazakhstan / M.E. Tuktibayeva, S.A. Amitov // Research Reviews.* – 2024. – №6. – С. 109-118

MPНТИ 04.21.31

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.005

Сагындыкова Б.Е.*

Южно-Казахстанский педагогический университет им. О.Жанибекова,

г. Шымкент, Республика Казахстан

* e-mail: balagul24@mail.ru

ТРАЕКТОРИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МОЛОДЕЖИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В XXI ВЕКЕ: ТЕНДЕНЦИИ И ПРИОРИТЕТЫ

Аннотация

В статье рассматриваются важные аспекты изменений ценностных ориентаций молодежи Республики Казахстан на примере проектного исследования в рамках научного направления и разработок автора. Молодежь считается движущей силой и двигателем нации или общества, если она движется в позитивном направлении. Однако современные вызовы и риски повышают уровень субъективности и снижают во многом чувство ответственности молодежи перед обществом. Выборка исследования, представленного в статье, отражает практически все социальные группы молодежи Республики Казахстан. Актуальность исследования определяется важностью рассмотрения корректировки ценностных ориентаций у различных групп молодежи, возникновения новых, и, в связи с этим, изменение направленности воспитания с учетом изменения траектории ценностных ориентаций в XXI веке. Задачи исследования, проведенного в рамках научного направления: 1) удовлетворенность всеми основными аспектами жизни молодежи; 2) рейтинг основных молодежных ценностей; 4) рейтинг основных проблем, которые необходимо решать молодежи в первую очередь; 5) оценка молодежью перспектив на будущее. В рамках комплексного исследования был запланирован и осуществлен экспертный опрос для формирования профессионального заключения и закрепления результатов опроса.

Методология исследования основана на комплексном анализе новейших международных и отечественных контент-источников, а также комбинированного метода исследования молодежи и экспертного опроса по 10 крупным городам республиканского и областного значения Республики Казахстан в соответствии с разработанной выборкой.

Ключевые слова: молодежь, эксперты, ценности, конструирование идентичности, самореализация, карьера, социальная справедливость, ментальное здоровье.

Б.Е. Сағындықова*

*Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті,
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
* e-mail: balagul24@mail.ru*

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖАСТАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ ТРАЕКТОРИЯСЫ: ТРЕНДТЕР МЕН БАСЫМДЫҚТАР

Аңдатпа

Мақалада автордың ғылыми бағыты мен әзірлемелері аясында жобалық зерттеу мысалында Қазақстан Республикасы жастарының құндылық бағдарындағы өзгерістердің маңызды аспектілері қарастырылған. Жастар оң бағытта келе жатса, ұлттың немесе қоғамның қозғаушы күші мен қозғалтқышы болып саналады. Дегенмен, заманауи сын-қатерлер мен тәуекелдер субъективтілік деңгейін арттырып, жастардың қоғам алдындағы жауапкершілік сезімін айтарлықтай төмендетеді. Мақалада келтірілген зерттеу үлгісі Қазақстан Республикасы жастарының барлық дерлік әлеуметтік топтарын көрсетеді. Зерттеудің өзектілігі жастардың әртүрлі топтарындағы құндылықтық бағдарларды түзетуді, жаңаларының пайда болуын қарастырудың маңыздылығымен және осыған байланысты 21 ғасырдағы құндылық бағдарларының траекториясының өзгеруін ескере отырып, білім беру бағытын өзгертумен анықталады. Ғылыми бағыт аясында жүргізілетін зерттеудің міндеттері: 1) жастар өмірінің барлық аспектілеріне қанағаттану; 2) жастардың негізгі құндылықтарының рейтингі; 4) жастардың бірінші кезекте шешуі қажет негізгі проблемалардың рейтингі; 5) жастардың болашақ болашағын бағалауы. Кешенді зерттеу шеңберінде кәсіби қорытындыны қалыптастыру және сауалнама нәтижелерін бекіту үшін сараптамалық сауалнама жоспарланып, өткізілді. Зерттеу әдістемесі соңғы халықаралық және отандық мазмұн көздерін кешенді талдауға, сондай-ақ әзірленген үлгіге сәйкес Қазақстан Республикасының 10 ірі қаласында жастарды зерттеу мен сарапшылық сауалнаманың біріктірілген әдісіне негізделген.

Түйін сөздер: жастар, сарапшылар, құндылықтар, жеке басын құру, өзін-өзі жүзеге асыру, мансап, әлеуметтік әділеттілік, психикалық денсаулық.

В.Е. Sagyndykova*

*O.Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University,
Shymkent, Republic of Kazakhstan
* e-mail: balagul24@mail.ru*

TRAJECTORY OF VALUE ORIENTATIONS OF YOUTH OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE XXI CENTURY: TRENDS AND PRIORITIES

Abstract

The article considers important aspects of changes in the value orientations of young people of the Republic of Kazakhstan on the example of project research within the framework of the scientific direction and developments of the author. Youth is considered to be the driving force and engine of the nation or society, if it moves in a positive direction. However, modern challenges and risks

increase the level of subjectivity and reduce in many respects the sense of responsibility of youth to society. The sample of the research presented in the article reflects almost all social groups of young people in the Republic of Kazakhstan. The relevance of the study is determined by the importance of considering the adjustment of value orientations in different groups of young people, the emergence of new ones, and, in this regard, changing the focus of education, taking into account the changing trajectory of value orientations in the XXI century. The objectives of the research conducted in the framework of the scientific direction: 1) satisfaction with all main aspects of youth life; 2) rating of the main youth values; 4) rating of the main problems that need to be solved by youth in the first place; 5) assessment of youth perspectives for the future. As part of the comprehensive study, an expert survey was planned and implemented to form a professional opinion and to consolidate the results of the survey. The research methodology is based on a comprehensive analysis of the latest international and domestic content sources, as well as a combined method of youth research and expert survey in 10 major cities of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: youth, experts, values, identity construction, self-actualization, career, social justice, mental health.

ВВЕДЕНИЕ

В современном мире ценностные ориентации молодежи играют ключевую роль в формировании социальной, культурной и политической картины общества. Молодежь является важным компонентом любой нации, и ее восприятие ценностей оказывает существенное влияние на развитие государства, его устойчивость и способность адаптироваться к изменениям. Особое значение это приобретает в контексте стран с динамично развивающимися обществами, таких как Республика Казахстан, где происходят процессы модернизации и глобализации, способствующие изменениям в традиционных ценностях и установках молодежи.

Актуальность тематики исследования обусловлена следующими обстоятельствами:

1. Важность ценностей молодежи для будущего развития общества.
2. Инновационная роль молодежи в воспроизводстве социальных отношений и структуры.
3. Влияние на формирование ценностей средств массовой информации и интернет-ресурсов, что не всегда носит позитивный характер, а напротив, может приводить к зависимостям и девиациям.
4. Кризис формирования ценностных ориентаций у современной молодежи в связи с социально-экономическими преобразованиями, изменениями в системе образования, в системе семейных отношений.

Целью данного исследования является анализ траектории ценностных ориентаций молодежи Республики Казахстан в XXI веке, выявление ключевых тенденций и приоритетных направлений, которые формируют мировоззрение молодой генерации.

В ходе исследования были проверены следующие гипотезы:

Общая гипотеза:

Ценностные ориентации казахстанской молодежи представляют собой сложную и разноректорную структуру потребностей, мотивов, интересов, убеждений, динамично меняющихся под воздействием социокультурных факторов и таких новых вызовов как глобализация и цифровизация.

Частные гипотезы:

1. К актуальным базовым ценностям молодежь относит: семейные, материальное благополучие, общения со сверстниками, здоровье, трудоустройство, образование и самореализацию.
2. Молодежь адаптируется к социально-экономическим, культурным и ценностным преобразованиям, чтобы развивать свои убеждения и быть в постоянном поиске новых форм идентичности
3. Трансформация молодежных ценностей происходит в основном, в вектор прагматизма, безопасности экосистемы, сохранения традиций общества и гуманизма.

Предполагается, что результаты комплексного исследования позволят применять новейшую методологию, обеспечивающую объективное и наиболее полное и точное понимание динамики трансформации ценностных ориентаций казахстанской молодежи.

Обзор научной литературы.

Обзор основных концептов ценностных теорий молодежи следует начать с теории социального конструирования личности П.Бурдье, который определил такие понятия как свобода самовыражения, адаптация к социокультурным изменениям. Следует выделить понимание объекта по П.Бурдье как практико-ориентированного оператора конструирования объектов социальной реальности [1], что, в свою очередь предполагает адаптацию к социокультурным изменениям. Также следует отметить определение ценностей в концепции социального капитала П.Бурдье, в контексте и взаимосвязи с идентичностью и социальным окружением. Манхейм отмечал, что одной из перспективных групп является молодежь, так как она «важная часть скрытых резервов, присутствующих в каждом обществе» [2].

В своем исследовании, Мо Чжу, Вэньлин Чжан и Фэй Цзян, выделяют знаковые модели анализа молодежи как социальной группы: психологической, социологической и образовательной. На основании этих знаковых моделей, развитие жизненных целей молодежи рассматривается авторами с позиций:

- 1) мотивации сильных сторон характера;
- 2) поддержка со стороны семьи, учебного заведения и других источников;
- 3) поощрение готовности участвовать в общественной жизни [3],

что подтверждается результатами комплексного исследования в контексте молодежных ценностей.

Европейские исследователи Андреа Лескова и Мири Йоханна определяют молодежь как особую поколенческую группу, внутренне крайне нестабильную, в контексте масштабных изменений в обществе, особенно с ростом значимости цифровых технологий и социальных сетей в образовательном процессе. Значимость ценностно-ориентированного образования для молодежи по мнению ученых, основана на центральной идее о том, что ценности являются основополагающей опорой развития любого общества, поэтому следует делать упор на формировании системы ценностей молодого поколения, с учетом потенциала семьи [4], что соответствует традиционным ценностям современного казахстанского общества.

Структуралистский подход в контексте современных теорий выявляет способы, благодаря которым молодые люди накапливают и используют культурные знания и ресурсы для согласования своих социальных позиций. Большое влияние уделяется роли образования в предоставлении молодым людям возможности проявлять себя в различных формах активизма, особенно, в развитие критического мышления в исследованиях Венессы Самбай Усек и Линды Данлоп «Активизм молодежи коренных народов: роль образования в создании возможностей» (Indigenous youth activism: the role of education in creating capabilities) [5]. В Казахстане формируется система обучения критическому мышлению на всех ступенях среднего и высшего образования. Как отметил Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев на августовской конференции учителей 2025 года, «чтобы уберечь детей от социальных пороков, необходимо формировать у них критическое мышление. Не секрет, что подрастающее поколение проводит много времени в интернете и социальных сетях, где они могут легко попасть под влияние ложных идей и разрушительных моделей поведения».

В 2025 году была опубликована работа Хуанма Прието-Ароса и Линн Дхайэннс «Преодоление «эгоцентризма» молодежи и журналистских ценностей: стратегии для общественных СМИ» (Bridging youth "media egocentrism" and journalistic values: strategies for public service media) по исследованию влияния современных СМИ на ценности молодежи. Авторы отмечают, что медиа формируя восприятие мира, изменяют предпочтения нового поколения, определяя важность развития диалога и критического мышления среди молодежи, предоставляя им инструменты для обмена различными точками зрения и развития как информированных граждан. При этом, акцент на медиаграмотности молодежи, особенно по

выбору социальных сетей также необходим, как и процессы вовлечения молодой аудитории в быстро меняющуюся медиа - среду [6]. Здесь постструктуралистический подход современных теорий следующего направления, подчеркивающий перформативные аспекты, выявляет способы, которыми молодые люди формируют и согласовывают свою идентичность посредством культурных практик. Этот подход признает роль молодежи в формировании собственной идентичности и культурных нарративов.

Вызывает значительный интерес исследования Габор Хайду и Эндре Сик «Меняются ли трудовые ценности молодого поколения» (Are the work values of the younger generations changing) ценности труда оказывают значительное влияние на ценности в целом, а также на поведение на рабочем месте и на рынке труда. Молодое поколение ориентировано на работу и карьерный рост, однако менее оптимистично в отношении трудоустройства [7]. В XXI веке содержание трудовой деятельности изменилось. Появились новые форматы трудовой активности, которые связаны более с индивидуализмом, неформальностью. Однако, такие формы активности характеризуются большей неустойчивостью и непостоянностью, что соответствует концепции «нормальной аномии» С.А. Кравченко как «расширяющаяся совокупность уязвимостей для социума в виде побочных эффектов инновационной, рационально-прагматической деятельности человека» [8]. Таким образом, «нормальная аномия» определяется как разрыв преемственности ценностей, норм поведения, обусловленных обновлением в восприятии социальных процессов, новейших изменений, рисков для молодого поколения.

Российские исследователи В.Ивашова, О.Каширина, Н.Муликова, Е.Сапрыкина, Ю.Надточий, исследуя ценности молодого поколения, пришли к выводу об предпочтительной модели социальной ориентации, характерную для молодого поколения: самореализации, благополучия, успеха. Поэтому, содержательное осмысление духовно-нравственных ценностей молодежи как особого социального слоя, задающего вектор развития общественных отношений в долгосрочной перспективе, представляется весьма актуальным [9].

Представляет интерес исследование российских авторов М.Шимолиной, Е.Луценко, Я.Тюриной, С.Савина, И.Гареевой. Ценностные ориентации современной молодежи посвящен современному восприятию материальных и нематериальных ценностей в обществе, которые меняются, так как молодежь динамична с точки зрения подверженности влиянию политических и экономических факторов общественного развития. В анализе молодежных ценностей следует учитывать социальные статусы, где представители разных социальных групп и регионов имеют разные ориентации на образование и воспитание, отличаются образовательным уровнем и культурной подготовкой [10].

Казахстанские исследователи задаются вопросом об особенностях ключевых ценностей и качеств представителей разных этносов Казахстана, обусловленных их традициями и культурой. Отслеживается корреляция между уровнем владения несколькими языками, ценностными ориентациями (такими как семья, уважение, толерантность и индивидуализм) и динамикой межкультурной коммуникации. Тем не менее, такие факторы, как городское и сельское происхождение, религиозность, существенно влияют на приверженность студенческой молодежи к культурным ценностям [11], что подтверждено результатами исследования автора.

Как отмечают другая группа казахстанских исследователей, молодежь в регионах Казахстана склонна придерживаться традиционалистской модели этнической идентичности с сильным акцентом на языке как основном маркере, тогда как городская молодежь рассматривает этническую идентичность лишь как одну из граней личной идентичности, свободно самоконструируемую посредством нарративных практик. Специфика этнической идентичности казахстанской молодежи проявляется как сложная и неоднозначная конфигурация, характеризующаяся глубинным напряжением между традиционалистскими и модернистскими ориентациями [12].

Взаимодействие глобальных и национальных тенденций имеет решающее значение для интерпретации молодежных ценностей в Казахстане. Анализ исследований казахстанских авторов показывает дилемму выбора идентичности молодыми казахстанцами в виде спектра: с одной стороны, молодежная идентичность, основанная на этнической культуре и традициях; с другой стороны, идентичность, соответствующая глобальным (или западным) ценностям индивидуальности и открытости. На практике большинство молодых людей находятся где-то посередине, создавая гибридные идентичности, которые опираются на оба источника [13].

Особое внимание уделяют глобальным экологическим вызовам и социальному неравенству, а также их влиянию на ценности молодежи авторы И.Матжанова и К.Матжанова в статье «Влияние глобальных тенденций на формирование ценностей молодежи» (The influence of global trends on the formation of youth values). Авторы акцентируют внимание на влиянии информационных технологий и социальных сетей на формирование культурных предпочтений молодого поколения [14].

Существенными пробелами в новейших исследованиях молодежи, является отсутствие научных публикаций по воспитанию семейных ценностей у молодежи, которые в основном определяются спецификой раннего отчуждения молодежи от семьи в Европе и Америке, что не свойственно для традиций казахстанского общества. Как следствие, семейное отчуждение является нормой в европейских и американских семьях, что приводит к эмоциональному отчуждению, отсутствию эмпатии у молодого поколения. Молодежь Казахстана в силу традиций, в приоритете значимых ценностей ставит не только образование и карьеру, но и семейное счастье, детей, что подтверждено результатами исследования.

В целом, анализ новейших исследований подтверждает общую тенденцию восприятия развития молодежи как сложного, нелинейного, и, одновременно, динамичного процесса, основанного на теориях «социального капитала», развития критического мышления, структуралистских и постструктуралистских теорий конструирования личности.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследование трансформации молодежных ценностей в XXI веке было осуществлено в рамках комплексного научного направления автора. *Методологической основой исследования* является комплексный комбинированный подход, включающий в себя сочетание теоретических и эмпирических методов. К теоретической части исследования следует отнести разработанную концепцию на основе системного и сравнительных подходов, современных концепций общественного развития, а также, включает в себя принципы объективности, логичности, последовательности и научной достоверности результатов.

К эмпирической части исследования следует отнести выбор комбинированного метода, включающего в себя количественный опрос молодежи, а также экспертный опрос по 10-ти основным мегаполисам и городам Республики Казахстан: г.г. Астана, Алматы, Шымкент, Туркестан, Усть-Каменогорск, Уральск, Петропавловск, Павлодар, Караганда, Тараз.

Программа комплексного исследования включала в себя формирование выборки *молодежи*. Для получения репрезентативной выборки предусмотрен опрос не менее, чем 500 представителей молодежи Республики Казахстан в возрасте от 16 до 29 лет. Данная численность рассчитана для обеспечения вероятности $P=0,95$, при этом ошибка выборки составляет 4.38 (Рисунок 1). Выборка стратифицированная, пропорциональная, что позволило максимально снизить ошибку измерения и улучшить точность оценок для всей совокупности выборки.

Отбор экспертов комплексного исследования проводился на основе следующих критериев:

1) уровень компетентности эксперта в данной проблематике. Показателями являются уровень и профиль образования, профиль работы, опыт работы по профилю, уровень решаемых проблем, количество и качество ранее выполненных экспертиз.

2) степень объективности и беспристрастности эксперта при анализе и оценке явлений в данной проблематике.

Пропорциональная выборка экспертного опроса на основе данных критериев составила 30 экспертов, специалистов, непосредственно работающих с молодежью: учителя учебных и высших учебных заведений, работодатели, региональные специалисты Бирж труда, представители органов государственного управления, журналисты (Рисунок 1).

К основным источникам анализа данных исследования следует отнести данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (Данные выборочного обследования занятости населения 2025 г.), а также полученные результаты комплексного исследования на основе разработанного инструментария. Категориальная сетка исследования включала основные компоненты значимых ценностей молодежи для анализа взаимосвязей между переменными, описывающими изучаемый объект (молодежь Республики Казахстан) и явление (трансформация молодежных ценностей казахстанской молодежи). Основным инструментарий исследования - анкета (опросник) для молодежи, состоял из 18 основных вопросов открытого и закрытого типа, а также 5 вопросов, характеризующих социально-демографическую выборку опроса. Экспертная анкета состояла из 9 вопросов. Обработка данных осуществлялась посредством программы Microsoft Excel 2024. Комплексное исследование проводилось в период с октября 2024 года по март 2025 года.

Исследование реализовывалось по сформированному исследовательскому «алгоритму»: анализ новейших научных публикаций в том числе из единой библиографической и реферативной базы данных рецензируемой научной литературы Scopus, сетевых Интернет-источников, а также научно-теоретические разработки данного конкретного вопроса, представляющие научное и практическое значение, «полевые исследования» по 2-м основным анкетам, обработка данных, аналитический отчет по итогам комбинированного исследования.

Основными задачами практической части исследования в соответствии с целью проекта стали:

Молодежь

1. Определить потребности молодежи в социально-экономическом, политическом и культурном информировании
2. Анализ рейтинга актуальных ценностей в жизни казахстанской молодежи
3. Анализ рейтинга первоочередных проблем, которые должна решать молодежь
4. Оценка молодежью перспектив на будущее.

Эксперты

1. Оценка рейтинга значимых ценностей в жизни казахстанской молодежи
2. Оценка рейтинга ценностей, утрачивающих значение у молодежи
3. Оценка ключевых источников формирования ценностей молодежи
4. Оценка источников устойчивости ценностных ориентаций современной молодежи
5. Оценка рейтинга первоочередных задач, в которых должна участвовать молодежь.

Рисунок 1. Характеристики выборки комплексного исследования (в%)

Практическая значимость статьи заключается в том, что теоретические и практические результаты исследования существенно изменяют представления о содержании, формах и трансформации молодежных ценностей в XXI веке для разработки новейших социальных технологий консолидации молодежи в общество, а также эффективных социальных, образовательных проектов государственной молодежной политики. необходимо разработать.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Процесс обновления ценностей молодежи модулирует с социально-экономическими и общественными процессами и доминирующими ценностными ориентациями общества, воспроизводя эволюцию самосознания молодежи в меняющемся мире. При этом, при смене ценностных ориентаций, часто образуется кризис между ценностными идеалами молодежи и реальностью ценностного выбора. Новые маркеры, возникшие относительно недавно, такие как: сетевое общество, мультикультурализм, информационные технологии, виртуальная среда, интеллектуальный капитал и интеллектуальные технологии, привносят новое понимание ценностей в XXI веке.

Молодежь, представляя различные социальные слои общества, тем не менее, в настоящее время, дифференцирует отношение к удовлетворенности жизнью. Агрегировав полученные данные, получаем уровни удовлетворенности: если 38,6% респондентов опроса отмечают полную удовлетворенность, то с небольшой разницей, 37,4% - скорее удовлетворены. При этом, 14,0% лишь частично, 10,0% - совершенно не удовлетворены. Основными причинами удовлетворенности выступают такие факторы, как образование, трудоустройство, ментальное

и психическое здоровье, социальное окружение. а последний год численность молодежи, имеющей работу, возросла на 1,8%. По данным бюро статистики за 2024 год, «почти половина (46%) из работающих молодых людей имеют высшее образование, а другая половина (48%) – техническое профессиональное образование» [15]. Тем не менее, «уровень безработицы среди молодежи в Казахстане вырос до 3,30 процента в четвертом квартале 2024 года с 3,10 процента в третьем квартале 2024 года» [16]. Анализ данных исследования показывает, что подавляющее число респондентов опроса проявляют интерес к экономическим, политическим, культурным событиям города/страны. Из них: для 44,0% - значимы экономические события, а для 39,0% - события во всех основных сферах жизни общества.

В разрезе социальных статусов, удовлетворенность жизнью выше среди студентов и среди работающих молодых людей, чем у безработных и работающих на низкоквалифицированной работе, самозанятых или временно безработных.

Трудовое поведение молодежи детерминируется следующими новыми категориями:

- а) территориальной и профессиональной мобильностью;
- б) обучение новым видам профессий;
- в) инфантилизм, проявляющийся в социальной незрелости, социальном иждивенчестве;
- в) ИТ компетенции;
- к) гражданская активность в качестве волонтеров в различных сферах общества.

Рейтинг значимых ценностей молодежи определяется 5 основными показателями, определенными респондентами опроса:

1. Здоровье – 45,8%
2. Любовь и семья – 42,2
3. Образование – 37,2%
4. Успех – 37,0%
5. Самореализация и карьера – 34,8%.

Как видно из списка значимых ценностей, терминальные ценности по М.Рокичу преобладают над инструментальными. Тем не менее, наряду с вопросами духовными тесно переплетены ценности социального статуса и самореализации молодых людей в современном обществе.

Рейтинг значимых ценностей молодежи по географическим объектам приведен в таблице 1:

Таблица 1. Рейтинг значимых ценностей молодежи по географическим объектам исследования (в%)

Основные категории ценностей	г.Астана	г.Алматы	г.Шымкент	г.Усть-Каменогорск	г.Уральск	г.Петропавловск	г.Павлодар	г.Туркестан	г.Караганда	г.Тараз	Общий средний балл
успех	36,0	44,0	40,0	34,0	36,0	38,0	34,0	40,0	36,0	32,0	37,0
любовь и семья	38,0	24,0	48,0	42,0	44,0	46,0	48,0	50,0	42,0	40,0	42,2
свобода и независимость	32,0	40,0	28,0	40,0	40,0	44,0	36,0	32,0	40,0	32,0	36,4
здоровье	42,0	44,0	42,0	54,0	50,0	40,0	46,0	48,0	48,0	44,0	45,8
самореализация и карьера	36,0	42,0	36,0	40,0	36,0	32,0	36,0	24,0	34,0	32,0	34,8
дружба	12,0	14,0	16,0	16,0	12,0	12,0	20,0	16,0	16,0	18,0	15,2
ответственность	20,0	8,0	10,0	14,0	6,0	10,0	10,0	16,0	14,0	14,0	12,2
образование	36,0	50,0	30,0	40,0	42,0	28,0	38,0	34,0	36,0	38,0	37,2
экология	12,0	16,0	10,0	4,0	10,0	8,0	12,0	8,0	10,0	14,0	10,4

справедливость и равенство	10,0	6,0	10,0	4,0	8,0	10,0	10,0	10,0	8,0	14,0	9,0
мировые проблемы (изменение климата, бедность и т.д.)	6,0	4,0	10,0	4,0	6,0	8,0	0,0	4,0	6,0	4,0	5,2
духовность	20,0	8,0	20,0	8,0	10,0	24,0	10,0	18,0	10,0	18,0	14,6

Как показано в таблице 1, следует отметить наличие выше среднего показателей по всей выборке респондентов опроса по индикаторам «образование», «самореализация и карьера», что означает заинтересованность молодежи в реализации себя по этим векторам целей. Формирование социального капитала у молодежи – создание таких ресурсов молодых людей, которые развиваются благодаря наличию устойчивых социальных связей с другими людьми. Они основаны на взаиморазделяемых нормах, ценностях и доверии.

Общий рейтинг «слагаемых успеха» для казахстанской молодежи определяется следующими показателями:

1. финансовая независимость – 23,4%
2. личное счастье и гармония – 19,6%
3. строительство крепкой семьи – 19,2%
4. достижение карьерных целей – 15,2%
5. самореализация и творческая свобода – 12,0%.

Таблица 2. Рейтинг успешной самореализации 5-ти основных показателей по географическим объектам исследования (в%)

Объекты географической выборки	финансовая независимость	личное счастье и гармония	строительство во крепкой семьи	достижение карьерных целей	самореализация и творческая свобода	Общий средний балл по географическим объектам
г.Астана	22,0	16,0	20,0	16,0	14,0	17,6
г.Алматы	28,0	20,0	14,0	16,0	12,0	18,0
г.Шымкент	24,0	24,0	20,0	14,0	10,0	18,4
г.Усть-Каменогорск	20,0	20,0	20,0	20,0	10,0	18,0
г.Уральск	18,0	20,0	20,0	16,0	12,0	17,2
г.Петропавловск	24,0	20,0	18,0	12,0	12,0	17,2
г.Павлодар	20,0	20,0	20,0	16,0	12,0	17,6
г.Туркестан	24,0	20,0	20,0	14,0	12,0	18,0
г.Караганда	28,0	20,0	16,0	14,0	16,0	18,8
г.Тараз	26,0	16,0	24,0	14,0	10,0	18,0
Общий средний балл по 5 показателям	23,4	19,6	19,2	15,2	12,0	17,9

К базовым ценностям успешной самореализации молодежь относит финансовую независимость (23,4%), личное счастье и гармонию (19,6%), строительство крепкой семьи (19,2%), достижение карьерных целей (15,2%), самореализацию и творческую свободу (12,0%). При этом, по всем показателям выделяется респонденты практически всех географических объектов исследования, так как помимо личных целей семейного счастья, они выделяют карьеру и самореализацию. (таблица 2)

В целом, результаты исследования подтверждают основную гипотезу о том, что основой ценностных ориентаций казахстанской молодежи выступает сложная и разновекторная структура потребностей, мотивов, интересов, убеждений, динамично меняющихся под воздействием социокультурных факторов.

ОБСУЖДЕНИЕ

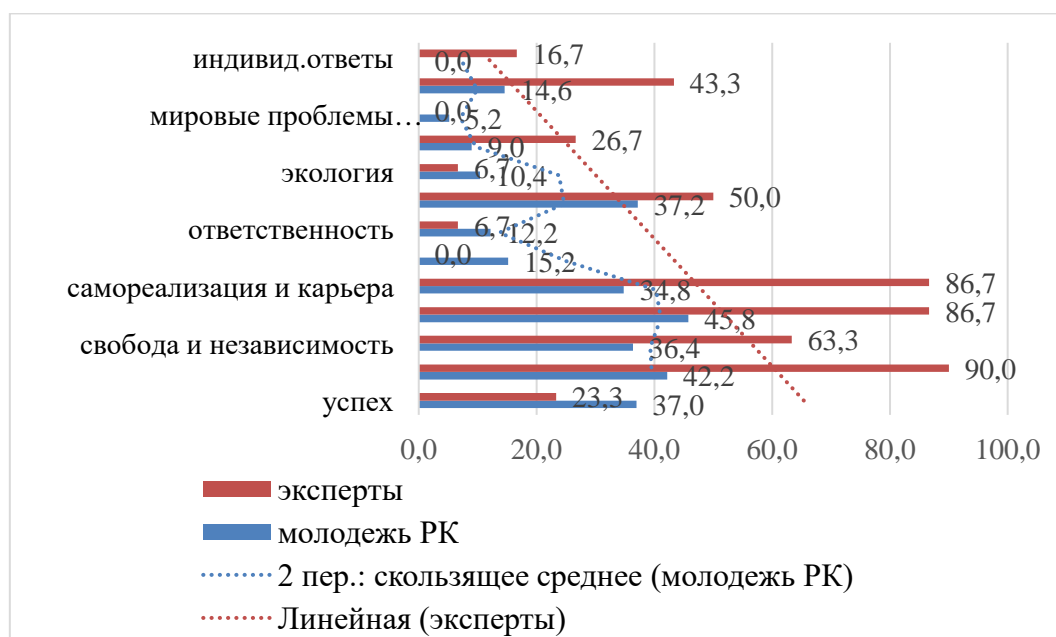
Исследование вносит значительный вклад в изучение социального конструирования идентичности, подтверждая, как молодые люди относятся к себе и позиционируют себя с помощью различных современных систем ценностей. Следует отметить, что процессы формирования идентичности значительно влияют на позиционирование себя в обществе.

Тем не менее, исследование выявило существующие объективные научные противоречия, связанные с темой молодежных ценностей:

1. *Противоречивость и неоднозначность процесса ценностной динамики в молодежной среде.* Он характеризуется как позитивными, так и негативными чертами. Первые отражают рост адаптивных способностей молодежи, а вторые показывают девальвацию духовных ценностей, рост социальной аномии, снижении ценностей альтруизма, толерантности, солидарности.

2. *Противоречивое восприятие ценностей в обществе влияет на ценностные установки молодежи.* Отсутствие четкого ценностного консенсуса в обществе мешает выработке четких жизненных убеждений, что делает молодежные ценности нестабильными.

Рисунок 2. Сравнительный рейтинг значимых ценностей молодежи и экспертов опроса (в%)

Исходя из полученных количественных данных, рейтинг значимых ценностей молодежи и экспертов показывает закономерность в оценке ценностей молодежью и их объективную экспертную оценку. По мнению Э.Гидденса рефлексивная природа молодежи способна критически пересматривать установки старших поколений и формировать новые культурные коды. [17] Анализ данных опроса показывает динамику вектора интереса молодежи к следующим новейшим актуальным направлениям:

1. финансовая грамотность и личные финансы – 56,4%
2. карьера и самореализация – 51,4%

3. инновации и новые технологии – 48,2%
4. психологическое здоровье и благополучие – 46,8%
5. духовные практики и самопознание – 41,6% (Рисунок 2).

Как видно, наибольшая группа респондентов связывают материальный успех с ростом квалификации и профессионализма.

Эксперты опроса отметили ключевые источники формирования ценностей молодежи:

1. семья – 80,0%
2. школа /ВУЗ – 76,7%
3. социальные сети /Интернет – 60,0%.

Рейтинг первоочередных проблем, которые должна решать молодежь:

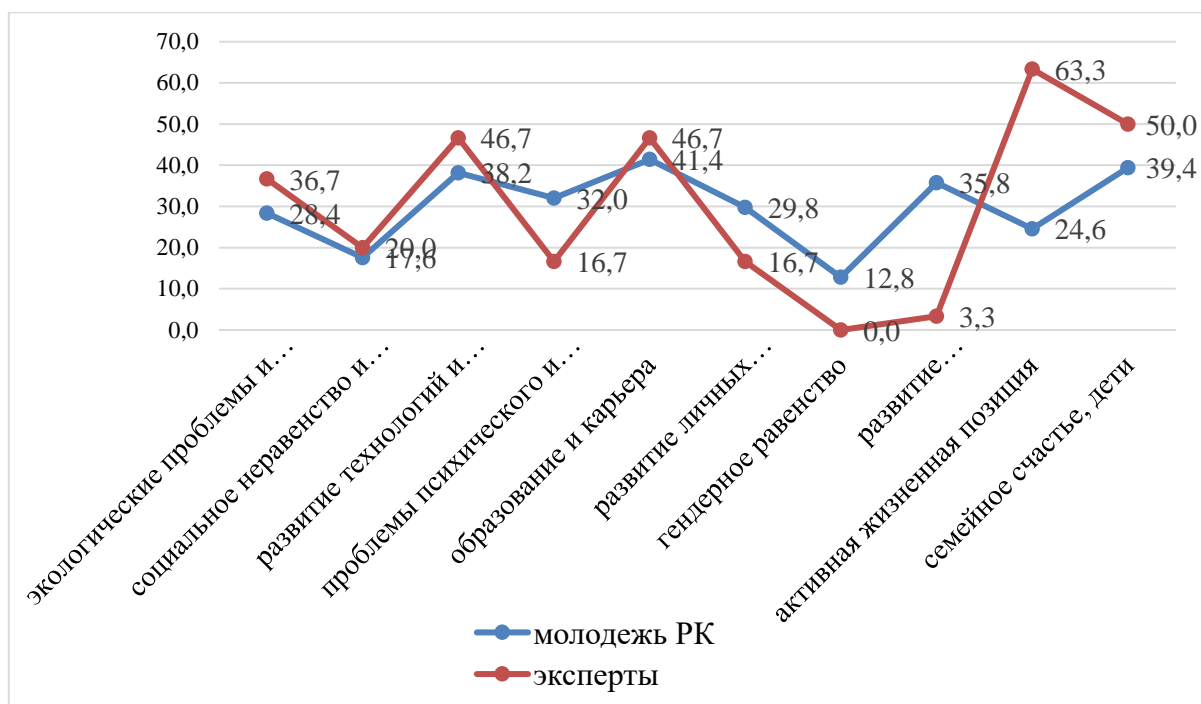
1. образование и карьера – 41,4%
2. семейное счастье, дети – 39,4%
3. развитие гражданской ответственности и патриотизма – 35,8%.

К примеру, британские ученые отмечают, что молодые люди сталкиваются с целым рядом проблем: социальной мобильности (защита от потери социального статуса, стремление повысить статус) и проблемами социального воспроизводства: создание форм взрослой жизни, схожих или отличных от форм взрослой жизни их родителей. [18]

Эксперты также определили рейтинг первоочередных проблем, которые должна решать молодежь (Рисунок 3):

1. активная жизненная позиция – 63,3%
2. семейное счастье, дети – 50,0%
3. образование и карьера – 46,7%
4. развитие технологий и инноваций - 46,7%.

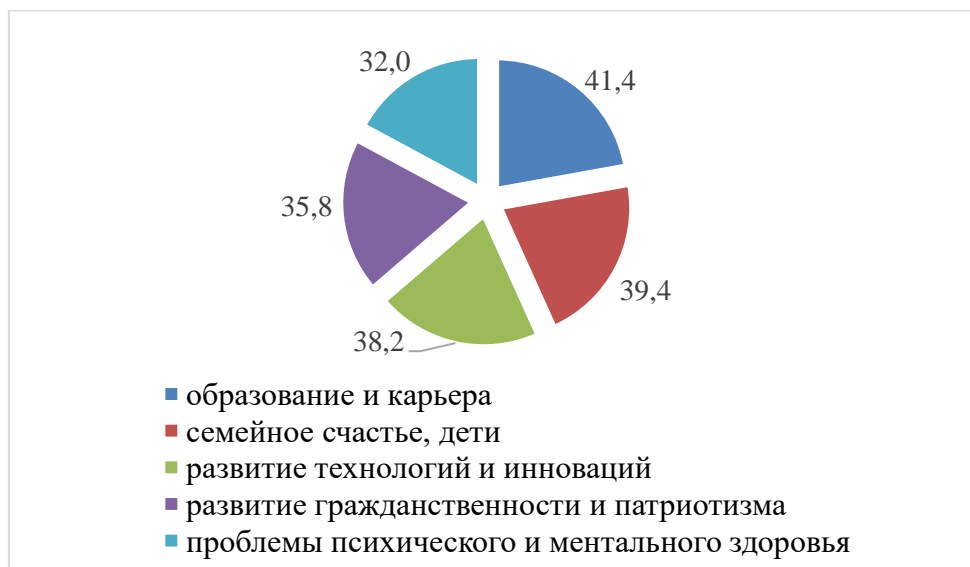
Рисунок 3. Сравнительный рейтинг первоочередных проблем, которые должна решать молодежь (в%)

Как видно из сформированного по результатам исследования рейтинга (рисунок 4), достижение личных целей тесно переплетается с такими духовными целями как развитие гражданской ответственности и патриотизма, а также технологий и инноваций.

Респонденты выделили основные проблемы, которые являются актуальными для всего общества, так как от решения молодого поколения зависит будущее.

Рисунок 4. Рейтинг актуальных проблем молодежи, которые следует решать в первую очередь по географическим объектам выборки (в%)

Общий рейтинг основных молодежных проблем:

1. образование и карьера – 41,4%
2. семейное счастье, дети – 39,4%
3. развитие технологий и инноваций – 38,2%
4. развитие гражданственности и патриотизма – 35,8%
5. проблемы психического и ментального здоровья – 32,0%. (рисунок 4)

Следует согласиться с мнением казахстанских ученых, которые к основным проблемам относят наличие в ценностных ориентациях современной казахстанской молодежи крайне противоречивых проявлений: от наличия традиционных ценностей – семьи, брака, уважения к старшим – до проявлений крайнего индивидуализма [19].

Процессы глобализации особенно заметны в формировании культурных ресурсов, доступных молодым людям. Особый характер современных социальных изменений означают, что молодые люди вынуждены участвовать в переосмыслении и воспроизводстве, которые могут потребовать формирования новых видов ресурсов и навыков. По мнению киргизских исследователей, смешение культур и мультикультурализма приводят к значительным трансформациям в мировом ценностном ландшафте. Интернет и цифровые коммуникации особенно влияют на формирование иерархий ценностей и гражданской идентичности среди молодежи, способствуя формированию новых социальных и культурных идентичностей и позволяя людям экспериментировать с различными аспектами своей личности. [20]

Следует выделить основные аксиологические принципы, которые прослеживаются по результатам исследования:

1. Выделяется базовые ценности: семейные, материального благополучия, общения со сверстниками, здоровье, трудоустройство, образование и самореализация.
2. Динамика ценностных ориентаций зависит от социально-демографических характеристик и уровня социализации молодежи различных социальных групп.
3. Влияние таких аспектов как духовное содержание, проявляющееся в нравственных установках, гуманизме, человеколюбии. Кроме того, появляются такие категории как индивидуализм, преобладание материальных ценностей над духовными.
4. Критерии престижа и успеха связаны у молодежи с интересной работой и материальным достатком.

В контексте исследования молодежных ценностей, представляет большой интерес тезаурусная концепция молодежи российского исследователя В.Лукова, который представляет процесс конструирования объективной реальности молодежью через адаптацию к социальной среде, затем моделированию и перестройке ценностей, приоритетов, что сейчас наблюдается у различных социальных групп молодежи. [21]

Эксперты опроса считают, что устойчивость ценностных ориентаций современной молодежи зависит от текущих социально-экономических, культурных процессов в обществе (90,0%), от занимаемого социального статуса молодежи в обществе (80,0%).

Перспективы для исследования определяются в контексте изучения ценностных установок и ориентаций современного молодого поколения и механизмов их реализации в условиях казахстанского общества как в разрезе стратификационных групп, так и социальных статусов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В целом, результаты комплексного социологического исследования подтвердили основную и частные гипотезы, определявшие основой ценностных ориентаций казахстанской молодежи сложную и разновекторную структуру потребностей, мотивов, интересов, убеждений, динамично меняющихся под воздействием социокультурных факторов.

Казахстанская молодежь воспитана на традициях крепких семейных связей, поэтому, ценность семьи остается в приоритете. Необходимость достижения социального статуса формирует у молодежи активное восприятие политической, экономической и общественной жизни, воспринимая ценности не как абстрактные или недостижимые, а как инструменты информирования для дальнейшего карьерного роста. Среди перспектив: рост роли цифрового гражданства, экологических и инклюзивных инициатив, развитие критического мышления и осознанности. Цифровая грамотность, волонтерство, участие в гражданском обществе, стартап-экосистемах и онлайн-образовании становятся новыми пространствами формирования ценностных норм. Важно также отметить потенциал молодежной политики. При условии системного подхода она способна формировать инклюзивную, инновационно-ориентированную и культурно-чувствительную среду. Это требует координации между государством, гражданским обществом, образовательными учреждениями и самой молодежью как субъектом изменений. В частности, в 2021 году на уровне государства, было предложено ввести Индекс развития молодежи по 7 основным направлениям: образование, здоровье и благополучие, занятость и возможности, политическое участие, гражданское участие, досуг и безопасность. Он будет адаптирован к национальной специфике версии глобального индекса развития.

Вызовы и перспективы в сфере молодежных ценностей являются неразрывно связанными категориями. От того, насколько адекватно общество ответит на существующие вызовы, зависит устойчивость, инновационный потенциал и социальная ответственность будущего поколения Казахстана. Процессы глобализации особенно заметны в формировании культурных ресурсов, доступных молодым людям. Особый характер современных социальных изменений означают, что молодые люди вынуждены участвовать в переосмыслении и воспроизводстве, которые могут потребовать новых видов ресурсов и навыков.

Таким образом, анализ ценностных приоритетов молодежи – это не только академическая задача, но и практический инструмент формирования социального капитала страны. Будущее Казахстана напрямую зависит от того, какие смыслы, цели и ориентиры выбирает молодое поколение сегодня.

Литература:

1. Бурдые П. *Формы капитала // Экономическая социология*. - М., 2002. - №3. - С. 60-74.
2. Манхейм К. *Избранное: Диагноз нашего времени // Говорящая книга*. - М., 2010. - 744 с.
3. Mo Zhu, Wenling Zhang & Fei Jiang. *How to influence and cultivate young adults' life purpose in the process of education: a systematic review of empirical studies//BMC Psychology*. 2024. Vol.12. P.554. doi.org/10.1186/s40359-024-02003-1 (accessed on:11.05.2025)
4. Lesková, A., & Yochanna, M. *Values and Education for Values of Today's // Youth Journal of Education Culture and Society*. 2024. №15(2). P.35-42 doi.org/10.15503/jecs2024.2.19.33 (accessed on:11.05.2025)
5. Sambai Usek V., Dunlop L. *Indigenous youth activism: the role of education in creating capabilities// Journal of youth studies*. 2023. Vol. 28. №2. - P.281-298. doi.org/10.1080/13676261.2023.2261865 (accessed on:11.05.2025)
6. Prieto-Arosa J.M., d'Haenens L. *Bridging youth "media egocentrism" and journalistic values: strategies for public service media //Frontiers in Communication*. 2025. Vol.10. doi.org/10.3389/fcomm.2025.1534133 (accessed on:11.05.2025)
7. Hajdu G., Sik E. *Are the work values of the younger generations changing? // «Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe»*. 2018. - P.626-659. doi.org/10.1093/oso/9780190864798.003.0021 (accessed on:11.05.2025)
8. Кравченко, С.А. «Нормальная аномия»: контуры концепции//*Социологические исследования*. 2014. №8. - С. 3-10.
9. Ivashova V., Kashirina O., Mulikova N., Saprykina E., Nadtochy Y. *Spiritual and moral values of youth as a basis of social orientation //The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences. Future Academy*. 2019. - P.1411-1416. doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.04.191 (accessed on:11.05.2025)
10. Shimolina M., Lutsenko E., Tyurina J., Savin S., Gareeva I. *Value Orientations of Modern Youth // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*. 2022. Vol.126. P.853-859. doi.org/10.15405/epsbs.2022.06.94 (accessed on:11.05.2025)
11. Zharkynbekova, S., Shakhputova, Z., Galiyeva, B., Absadyk, A. *Value Priorities of Student Youth in the Multi-Ethnic Space of Kazakhstan and Their Influence on Intercultural Communications //Journalism and Media*. 2025. №6(1),32. doi.org/10.3390/journalmedia6010032 (accessed on: 11.05.2025)
12. Mukanova A. et al. *The ethnic identity specificity of modern Kazakhstani youth in the context of cultural globalization //International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*. 2025. №8(3). - P.1587-1594. Available at URL <https://ijriss.com/index.php/ijriss/article/view/6840/1364/> DOI: 10.53894/ijriss.v8i3.6840 (accessed on:11.05.2025)
13. Dussipova, A., Tuxanbayev, A., and Mukhanbetkaliyev, Y. *Philosophical analysis of the formation of spirituality of modern Kazakhstani youth: problems and prospects. Pharos Journal of Theology*. 2025. Vol. 106. - P.8-11. Available at URL <https://history-philosophy-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/history-philosophy-vestnik/article/view/830/663/> DOI: 10.46222/pharosjot.106.27 (accessed on:11.05.2025)
14. Matzhanova I., Matzhanova K. *The influence of global trends on the formation of youth values//Abai Kazakh National Pedagogical University. BULLETIN Series of Sociological and Political sciences*. 2024. Vol. 84. №4. DOI:10.51889/2959-6270.2023.84.4.003 (accessed on:11.05.2025)
15. Жанбирова А. *Уровень безработицы среди молодежи в Казахстане снизился до 3,2% в 2024 году. Доступно по ссылке: <https://kz.kursiv.media/2024-09-26/dlzh-bns-work-youth>* (Дата обращения: 11.05.2025)
16. *Казахстан - Молодёжная безработица//Trading Economics*. Доступно по ссылке: <https://ru.tradingeconomics.com/kazakhstan/youth-unemployment-rate/> (Дата обращения: 11.05.2025)
17. Giddens A. *Modernity and selfidentity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press. – 1991. - P.88. Available at. – URL <https://download.e-bookshelf.de/download/0003/8871/07/L-G-0003887107-0002286451.pdf> (accessed on:03.12.2025)

18. Schoon I., McCulloch A., Joshi H., Wiggins D., Bynner J. *Transitions from school to work in a changing social context*. Young. 2001. №9. - P.4-22. Available at. - URL //C:/Users/Professional/Downloads/[Ingrid_Schoon,_Rainer_K._Silbereisen]_Transitions(libcats.org).pdf (accessed on:03.12.2025)

19. Tkacheva N.A., Baymukhametova R.S. *Value orientations of Kazakhstan youth*. 2016. №8(6/2. - P. 134-139. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/313685227> (accessed on:03.12.2025)

20. Nusubalieva, E., Beishenova, A., Ashymbaeva, T., Sartbekova, N., & Dogdurbek, N. *Civic identity of youth as an important element of modern sociocultural transformation of society* //Social and Legal Studios. 2023. №6(4). P.145-154. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/378122038> (accessed on:03.12.2025)

21. Луков В.А. *Тезаурусная концепция социального проектирования* // Гуманитарное знание: тенденции развития в XXI веке. - М.: Изд-во Нац. ин-та бизнеса; 2006. - С.649-670.

References:

1. Burd'e P. *Formy kapitala* // *Ekonomicheskaya sociologiya*. - M., 2002. - №3. - S. 60-74.
2. Manhejm K. *Izbrannoe: Diagnosticheskoe vremeni* // *Govoryashchaya kniga*. - M., - 744 s. - 2010.
3. Mo Zhu, Wenling Zhang & Fei Jiang. *How to influence and cultivate young adults' life purpose in the process of education: a systematic review of empirical studies*//*BMC Psychology*. 2024. Vol. 12. P.554.doi.org/10.1186/s40359-024-02003-1 (accessed on:11.05.2025)

4. Lesková, A., & Yochanna, M. *Values and Education for Values of Today's* //*Youth Journal of Education Culture and Society*. 2024. №15(2). P.35-42. doi.org/10.15503/jecs2024.2.19.33 (accessed on:11.05.2025)

5. Sambai Usek V., Dunlop L. *Indigenous youth activism: the role of education in creating capabilities*//*Journal of youth studies*. 2023. №2. - P.281-298. Vol.28. doi.org/10.1080/13676261.2023.2261865 (accessed on:11.05.2025)

6. Kravchenko S.A. «Normalnaya anomiya: kontury koncepcii // *Sociologicheskie issledovaniya*. 2014. No.8. - S. 3-10.

7. Prieto-Arosa J.M., d'Haenens L. *Bridging youth "media egocentrism" and journalistic values: strategies for public service media* //*Frontiers in Communication*. 2025.Vol.10. doi.org/10.3389/fcomm.2025.1534133 (accessed on:11.05.2025)

8. Hajdu G., Sik E. *Are the work values of the younger generations changing?* // «*Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe*», 2018. P.626-659. doi.org/10.1093/oso/9780190864798.003.0021 (accessed on:11.05.2025)

9. Ivashova V., Kashirina O., Mulikova N., Saprykina E., Nadtochy Y. *Spiritual and moral values of youth as a basis of social orientation* //*The European Proceedings of Social & Behavioural Sciences*. Future Academy. 2019. P.1411-1416. doi.org/10.15405/epsbs.2019.12.04.191 (accessed on:11.05.2025)

10. Shimolina M., Lutsenko E., Tyurina J., Savin S., Gareeva I. *Value Orientations of Modern Youth* // *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*.2022. P.853-859. Vol.126. - - doi.org/10.15405/epsbs.2022.06.94 (accessed on:11.05.2025)

11. Zharkynbekova, S., Shakhputova, Z., Galiyeva, B., Absadyk, A. *Value Priorities of Student Youth in the Multi-Ethnic Space of Kazakhstan and Their Influence on Intercultural Communications*//*Journalism and Media*. 2025. №6(1),32. doi.org/10.3390/journalmedia6010032 (accessed on:11.05.2025)

12. Mukanova A. et al. *The ethnic identity specificity of modern Kazakhstani youth in the context of cultural globalization* //*International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*. 2025. №8(3). P.1587-1594. Available at URL <https://ijirss.com/index.php/ijirss/article/view/6840/1364> DOI:10.53894/ijirss.v8i3.6840 (accessed on:11.05.2025)

13. Dussipova, A., Tuxanbayev, A., and Mukhanbetkaliyev, Y. *Philosophical analysis of the formation of spirituality of modern Kazakhstani youth: problems and prospects*. *Pharos Journal of*

Theology. 2025. - P. 8-11. Vol. 106. Available at URL <https://history-philosophy-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/history-philosophy-vestnik/article/view/830/663> DOI: 10.46222/pharosjot.106.27 (accessed on:11.05.2025)

14. Matzhanova I., Matzhanova K. The influence of global trends on the formation of youth values // Abai Kazakh National Pedagogical University. BULLETIN Series of Sociological and Political sciences. 2024. №4. Vol. 84. DOI: 10.51889/2959-6270.2023.84.4.003. (accessed on: 11.05.2025)

15. Zhanbirova A. Uroven' bezroboticy sredi molodezhi v Kazahstane snizilsya do 3,2% v 2024 godu. Available at. - URL <https://kz.kursiv.media/2024-09-26/dlzh-bns-work-youth> (accessed on: 11.05.2025)

16. Kazakhstan - Molodyozhnaya bezrobotica//Trading Economics. Available at. - URL <https://ru.tradingeconomics.com/kazakhstan/youth-unemployment-rate> (accessed on:11.05.2025)

17. Giddens A. Modernity and selfidentity. Self and society in the late modern age. Cambridge: Polity Press. – 1991. P.88. Available at. – URL <https://download.e-bookshelf.de/download/0003/8871/07/L-G-0003887107-0002286451.pdf> (accessed on:03.12.2025)

18. Schoon I., McCulloch A., Joshi H., Wiggins D., Bynner J. Transitions from school to work in a changing social context. Young. 2001. №9. P.4-22. Available at. - URL [http://C:/Users/Professional/Downloads/\[Ingrid_Schoon,_Rainer_K._Silbereisen\]_Transitions\(libcats.org\).pdf](http://C:/Users/Professional/Downloads/[Ingrid_Schoon,_Rainer_K._Silbereisen]_Transitions(libcats.org).pdf) (accessed on:03.12.2025)

19. Tkacheva N.A., Baymukhametova R.S. Value orientations of Kazakhstan youth. 2016. №8(6/2). - P. 134-139. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/313685227> (accessed on:03.12.2025)

20. Nusubalieva, E., Beishenova, A., Ashymbaeva, T., Sartbekova, N., & Dogdurbek, N. Civic identity of youth as an important element of modern sociocultural transformation of society //Social and Legal Studios. 2023. №6(4). P.145-154. Available at. – URL <https://www.researchgate.net/publication/378122038> (accessed on:03.12.2025)

21. Lukov V.A. Tezaurusnaya koncepciya socialnogo proektirovaniya//Gumanitarnoe znanie: tendencii razvitiya v XXI veke. - M.: Izd-vo Nac in-ta biznesa. 2006. - S. 649-670.

FTAMP 04.51.71

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.001

Н.Ж. Тлеуова^{1*} , Ж.У. Аширова¹ , К.Қ. Утеева¹ , Р.С. Саликжанов²

¹ М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

² Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

* nazymjanai@gmail.com

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ СПОРТПЕН АЙНАЛЫСУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН МОТИВАЦИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Елімізде соңғы онжылдықтарда жасөспірімдердің өмір салты айтарлықтай өзгеріске ұшырап, физикалық белсенділік деңгейі төмендеп, салдарынан олардың аз қозғалуға әкелетін өмір салтының қалыптасуына алып келді. Жасөспірімдердің физикалық белсенділігі мен спортқа қызығушылығын арттыру болашақта халықтың салауатты өмір салтын қалыптастыру мен халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты жасөспірімдердің спортпен айналысуға әсер ететін мотивациялық факторлардың гендерлік ерекшеліктерін анықтау.

Мақалада жастарды спортпен айналысуына әсер ететін мотивтерді зерттеу үшін Астана қаласының 13-17 жас аралығындағы (N=300) мектеп оқушылары арасында сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижесі бойынша жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер

ететін негізгі фактор ретінде ата-аналар екені анықталды. Зерттеу мәліметтеріне сәйкес, жастардың физикалық белсенділігіне кері әсер ететін факторлар келесідей жіктеледі: жекелік, әлеуметтік-экономикалық және географиялық. Гендерлік ерекшелік бойынша қыз балаларда басты кедергі сабақтан шаршау, жалқаулық, бос уақыттың шектеулігі болса, ер балалар үшін жалқаулық, шаршау болды. Жасөспірімдердің мотивациялық факторларын талдау негізінде спортпен айналысуына физикалық, психологиялық және эмоционалды факторларды ескерудің маңыздылығы анықталды. Жалқаулық, шаршаңқылық, қызығушылықтың болмауы сияқты мінез-құлықтарымен күресудің жолдары ұсынылды. Ол ата-аналармен бірге салауатты өмір салтын насихаттау, еліміздің әр өңірлерінде мемлекеттік "Damubala" сияқты тегін спорттық үйірмелер мен секциялар түрлерін кеңейту және одан әрі қаржыландыру, медиа мен әлеуметтік желілер де спорттағы жетістікке жеткен тұлғалар бейнесін насихаттаумен жүзеге асырылады. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивтерін және олардың спортқа қызығушылықтарының артуына әсер ететін негізгі факторларды анықтау жасөспірімдердің физикалық белсенділігін дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: жасөспірім, спорт, мотивация, мотивациялық факторлар, әлеуметтену, физикалық белсенділік.

N.Tleuova^{1*}, Zh.Ashirova¹, K.Uteeva¹, R.Salikzhanov²

¹ Mukhtar Auevov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan

² Mukhtar Auevov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan

* nazymjanai@gmail.com

MOTIVATION FACTORS AFFECTING ADOLESCENT SPORTS ENGAGEMENT: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

Over the last decade, the lifestyle of teenagers in our country has changed significantly, the level of their physical activity has decreased, which has led to a sedentary lifestyle. Increasing motor activity and interest in sports among teenagers contributes to the formation of a healthy lifestyle of the population in the future, as well as improving the quality of life of the population. The purpose of the study is to determine gender specific motivational factors that influence the participation of teenagers in sports.

The article presents a survey of schoolchildren aged 13-17 years (N=300) in the city of Astana, conducted with the aim of studying the motives that encourage young people to play sports. According to the results of the study, it was established that parents are the main factor influencing the interest of teenagers in sports. According to studies, the factors that negatively affect the physical activity of young people are classified as follows: personal, socio-economic and geographical. According to gender, the main obstacle for girls was fatigue, laziness and limited free time, and for boys - laziness and fatigue. On the basis of the analysis of motivational factors of teenagers, the importance of taking into account physical, psychological and emotional factors when playing sports is determined. To combat such manifestations of behavior as laziness, fatigue and lack of interest, the following measures are proposed: promotion of a healthy way of life together with parents, expansion and further financing of free sports clubs and sections such as the state program «Damubala» in different regions of the country. An important role in the popularization of sports is played by media and social networks, which contribute to the positive image of people who have achieved success in the field of sports. Studies of teenagers' motivations for sports and the main factors affecting their interest in physical activity allow to develop recommendations for stimulating the motor activity of teenagers.

Keywords: youth, sports, motivation, motivational factors, socialization, physical activity.

Тлеуова Н.Ж.^{1*}, Аширова Ж.У.¹, Утеева К.К.¹, Саликжанов Р.С.²

¹ Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауэзова,
Шымкент, Республика Казахстан

² Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева,
г.Астана, Республика Казахстан

* nazymjanai@gmail.com

ФАКТОРЫ МОТИВАЦИИ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАНЯТИЯ СПОРТОМ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

За последние десятилетия образ жизни подростков в нашей стране существенно изменился, уровень их физической активности снизился, что привело к малоподвижному образу жизни. Повышение физической активности и интереса к спорту среди подростков способствует формированию здорового образа жизни населения в будущем, а также повышению качества жизни населения. Цель исследования – определить гендерные особенности мотивационных факторов, влияющих на вовлеченность подростков к спорту.

В статье представлены результаты опроса среди школьников (N=300) г. Астаны в возрасте 13-17 лет. Анкета была проведена с целью изучения мотивов, влияющих на вовлеченность молодежи спортом. По результатам исследования установлено, что родители являются основным фактором, влияющим на интерес подростков к спорту. По данным исследований, факторы, отрицательно влияющие на физическую активность молодежи, классифицируются следующим образом: личностные, социально-экономические и географические. По гендерному признаку основным препятствием для девочек была усталость, лень и ограниченность свободного времени, а для мальчиков – лень и утомляемость. На основе анализа мотивационных факторов подростков определена важность учета физических, психологических и эмоциональных факторов при занятиях спортом. Для борьбы с такими проявлениями поведения, как лень, усталость и отсутствие интереса, предложены следующие меры: пропаганда здорового образа жизни совместно с родителями, расширения и дальнейшего финансирования видов бесплатных спортивных клубов и секций такие как государственная программа «Damubala» в разных регионах страны. Важную роль в популяризации спорта играют СМИ и социальные сети которые способствуют положительному имиджу людей, добившихся успеха в спортивной сфере. Исследования мотиваций подростков к занятиям спортом и основных факторов, влияющих на их интерес к физической активности, позволяют разработать рекомендации по стимулированию физической активности подростков.

Ключевые слова: молодежь, спорт, мотивация, мотивационные факторы, социализация, физическая активность.

КІРІСПЕ

Спорт физикалық белсенділіктің құрылымданған, белгілі бір мақсатқа бағытталған, бәсекеге, сайысқа негізделген түрі ретінде анықталады. Әлемде миллиондаған балалар мен жасөспірімдер спорттың ұйымдастырылған түріне қатысып, физикалық белсенділікпен айналысады. Осы кезеңде тұлғада белсенді өзгерістер жүретіндіктен әлеуметтік белсенділік пен спорт салауатты өмір салтын ұстануға, тәртіпке бағынуға және тиімді әлеуметтенуге үлкен ықпал етеді. Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігінің мәліметтері бойынша, елімізде 477 балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері, мамандандырылған балалар мен жасөспірімдер спорт мектептері, дарынды балаларға арналған 17 мектеп-интернаттары қызмет етеді [1]. Спортпен жүйелі түрде айналысу жасөспірімдердің дағдыларына, физикалық дамуына және әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етіп қана қоймайды,

сонымен қатар созылмалы аурулардың, қатерлі ісік пен семіздіктің қаупін азайтуда, психологиялық мәселелердің алдын алуда маңызды рөл атқаратынын көптеген зерттеулер растайды [2, р. 1309-1318]. Сонымен бірге, ата-аналар, жаттықтырушылар және басқа қоғам өкілдері спортқа қатысу жастарға өз-өзіне сенімділікті арттыруға, командада жұмыс жасауға және өмірлік сабақтар алуға мүмкіндік береді деп санайды. Дегенмен, жалпы спорттың мойындалған артықшылықтарына қарамастан, көптеген жасөспірімдер спортты тастайды немесе тұрақты түрде спортпен мүлде айналыспайды. Жастар арасындағы спорттан бас тарту бүкіл әлемде кең таралған құбылысқа айналды, сондықтан көптеген зерттеушілер тұрақты спортқа қатысу мінез-құлқын зерттеуге көбірек көңіл бөле бастады [3, р. 484-504]. Соған орай, қазіргі кезеңде жасөспірімдердегі физикалық белсенділігі үлкен алаңдаушылық тудыруда, себебі зерттеулер бүкіл әлем бойынша 11-17 жас аралығындағы жасөспірімдердің 81% физикалық белсенді емес екенін көрсетті [4, р. 345]. Жасөспірімдік кезеңнен физикалық белсенділік деңгейінің төмендеуін ескере отырып, ересек жастағы әртүрлі созылмалы аурудың алдын алудың тиімді саясатын жүзеге асыру үшін спортпен айналысуға әсер ететін факторларды анықтау маңызды.

Спорт адамның ішкі мотивациясын айқын көрсетеді. Сондықтан да, жасөспірімдердің спортқа бейімделуін ынталандыратын немесе керісінше төмендететін мотивациялық факторларды түсіну маңызды болып табылады. Бұл факторларға отбасы, құрдастар мен жаттықтырушының қолдауы сияқты физикалық және әлеуметтік аспектілер ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі белсендіру, жетістік сезімі және команданы қолдау сияқты әлеуметтік-психологиялық аспектілерді де қамтиды. Жасөспірімдердің спорттық іс-әрекетке деген тұрақты қызығушылығын сақтаудың маңызды амалдарын анықтау осы саладағы тәрбиеленушілер, жаттықтырушылар және мамандар үшін ғана емес, жалпы еліміздегі дені сау ұрпақты қалыптастыру саясаты үшін де қажетті іс-шара болып табылады. Олай болса, қарастырылып отырған мәселе әлемдік деңгейде де өзекті болып отыр, жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығын қалыптастыру амалдарын қарастыру өз кезегінде олардың жүйелі дамуына және олардың қоғамға жат әлеуметтік жағымсыз мінез-құлқтарының болмауына ықпал етеді. Балалардың спорттық мінез-құлқы мен тәжірибесіне мотивациялық климаттың әсері туралы мәлімет аздық етеді. Осы міндеттерді шешуде жасөспірімдер спортындағы мотивациялық факторларды анықтау үшін сауалнама әдісі қолданылады. Жүргізілген талдау негізінде келесі зерттеу гипотезалары ұсынылады:

1. Отбасы мүшелері, соның ішінде ата-аналары спортпен шұғылданатын жасөспірімдер спортпен шұғылдануға ынталы зор болады;

2. Жастардың баратын спорт секциялары жақын болуы мен инфрақұрылымның (спорт залдары, спорт алаңдары) қол жетімділігі жасөспірімдердің спортпен шұғылдануға оң әсер етеді;

3. Ұл балалардың қыз балаларға қарағанда спортпен шұғылдануға бейім болып келеді.

Әдебиеттерді талдау

Балаларды спортқа ерте баулу көбінесе қозғалыс дағдыларын, әлеуметтік дағдыларды, өзін-өзі бағалауды және дене жаттығулары арқылы денсаулықты сақтаудың негізгі мүмкіндігі болып саналады [5, р. 697]. Сондықтан да, жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясы зерттеушілер, жаттықтырушылар, ата-аналар мен мұғалімдер үшін басты фактор екендігі белгілі. Себебі, мотивация - бұл мінез-құлқты қалыптастыратын, энергияны тудыратын адамның ішкі күйі.

Егер балалардың жастайынан спортпен айналысуын және өздерінің потенциалын толық ашуын қаласақ, олардың осындай дағдыларды қалыптасу жасында дұрыс жолға бағыттау өте маңызды. Шын мәнінде, жасөспірімдердің спортқа қызығушылығын арттыруды зерттеудің көптеген маңызды себептері бар. Адамның қозғалыс қабілеттерін (мысалы, координация, реакция уақыты және тепе-теңдік) жас ерекшелігіне қарай жастық кезеңде дамытуға бейім болады [6, р. 109]. Спортқа қатысу осы негізгі қозғалыс дағдыларын жақсартудың мүмкіндігі болады. Спортпен шұғылданушылардың карьералық бастамасында оларға оптимальды

мотивациялық климатты құру мен қолдау жасау спортқа қатысуды, ляззат алу мен қозғалысты дамытады [7, р. 294]. Бұл жастардың қоршаған ортасының олардың спортпен айналысуына қозғаушы болатын тиімді мотивациясын қалыптастыруға әсер ететінін көрсетеді. Спортқа деген мотивация оң әсер ететін мотивацияны білдіреді. Бұл жағдайда спортпен айналысуға шешім қабылдаған адам қандай да бір оң нәтижеге қол жеткізеду көздейді. А.Р. Лопатин мотивтердің алуан түрлілігін зерттеп, оның ішінде жетістікке жету мотиві және сәтсіздіктерден аулақ болу мотиві ерекше маңызға ие екенін атап өтті. Өйткені олар адамның іс-әрекетінің тиімділігі мен мақсатына әсер етеді [8].

Мотивация ұғымы ғылым салаларының ерекшеліген қарай әртүрлі сипатқа ие. Мысалы, көптеген зерттеулер спорттағы табандылықты қатысушылардың негізгі психологиялық ерекшеліктерін түсіндіруде әртүрлі теорияларға негізделеді. Өзін-өзі анықтау теориясы физикалық белсенділік, спорт және жаттығулар салаларындағы қазіргі заманғы ең кең таралған әлеуметтік-когнитивтік мотивациялық теориялардың бірі болып табылады. Р.М.Риан мен Е.Деки мотивацияны детерминация теориясы позициясы тұрғысынан қарастыра отырып, адамның ішкі мотивациясының өсуге, дамуға, өзін-өзі анықтауға деген туылғаннан берілетін қабілеттерге ие деп қарастырады [9]. Олар адам ішкі мотивациясына бағыну үшін автономия, компетенттілік және басқалармен байланыс сияқты үш қажеттілік есепке алынуы тиіс деп санайды. Бұл қажеттіліктер қанағаттандырылса, адам өзінің ішкі мотивациясын қосады және іс-әрекеттерге белсене араласып, оқуда, жұмыста немесе жеке өмірде жақсы нәтижелерге жетеді. Қажеттіліктерді қолдайтын әлеуметтік орта адамның ішкі мотивациялық көздері мен әл-ауқатын жақсартады деп тұжырымдайды. Ал керісінше, қажеттіліктерді елемей және қажеттілікті тежейтін әлеуметтік орта адамның сыртқы мотивациялық көздеріне пассивтілік және жалқаулық сияқты салдарымен әсер етеді. Л.Гарднэр және басқа да зерттеушілер өзін-өзі анықтау теориясы негізінде жастардың спортпен айналысуындағы ляззат алу мен ниетінің алғышарттарын зерттеді [10, р. 112]. Олардың зерттеуі бойынша спорттан ляззат алу мен спортпен айналысу ниеті жаттықтырушымен қарым-қатынастары позитивті болғанда жоғары деңгейді көрсетеді. Х.Джозейр мен В.Хейн бойынша тапсырмаларды орындаумен байланысты құрдастардың мотивациялық климаты және жас споршылардың ішкі мотивациясы олардың спорттағы табандылығын көрсетеді [11, р. 51]. Сонымен бірге, басқа да көптеген зерттеулер спортқа тұрақты қатысу жоғары компетенттілікпен, өзін-өзі бағалаумен және жақсы эмоциональды және әлеуметтік бейімделумен байланысты екендігін көрсетті [12, р. 311].

Олай болса, біздің көзқарасымыз бойынша мотивация адамның сыртқы әсерлерге қарағанда ішкі ниеттері мен өзін-өзі тұлғалық дамытуға деген ұмтылысына тікелей байланысты. Адам тумасынан өзін-өзі жетілдіруге, жаңа нәрселерді үйренуге, сол іс-әрекеттерінен шығатын нәтижеден ляззат алуға бейім болады, ол өз кезегінде жеке қабілетті, өз-өзімен жұмыс жасаудың ішкі мотивтерін қозғау мен мүмкіндіктерін пайдаланумен байданыста болады. Спорттағы белсенділікке жүлделі орын алу, ортаның бағалауы сияқты сырттық марапаттарға қарағанда, адамның ішкі қызығушылығы мен өзін-өзі дамытуы үлкен әсер етеді.

Р.Кииган және басқа да зерттеушілер жаттықтырушылар мен ата-аналар лидерлік әсерлерімен, аффективті реакцияларымен және жарысқа қатысу алдындағы мінез-құлықтарымен жасөспірімдердің мотивациялық климатына әсер ететінін көрсетеді [13, р. 361]. Ал спортқа қатысушылар мотивациясына құрдастары бәсекелестік мінез-құлық, бірлескен ынтымақтастық мінез-құлық, бағалау коммуникациялары және өздерінің әлеуметтік байланыстары арқылы әсер етеді. Бұл зерттеу жас спортшылардың мотивациялық климаты туралы түсінік бере отырып, олардың осы саладағы дамуының бастапқы кезеңіндегі мотивациясына әлеуметтік агенттердің әртүрлі әсер ету рөлдерін анықтауға көмектеседі.

Ж.Мэнг және оның әріптестері жасөспірімдердің спорттық іс-әрекетке ұзақ мерзімді қатысуына әсер ететін басты предикторларды анықтады [14]. Жастардың спортқа қатысуына ынталандыратын немесе кедергі келтіретін факторларға метаталдау арқылы келесідей факторларды көрсетті (кесте 1):

Кесте - 1. Тұрақты қатысумен байланысты факторларды метаталдау

Ішкі предикторлар	Сыртқы предикторлар
спорттық белсенділіктен ляззат алу	ата-аналары және отбасы тарапынан қолдау
компетенттілік сезімі	тренермен қарым-қатынас сапасы
өзін-өзі бағалау және өзіне деген сенімділік	құрдастар қолдау және спорттық қауымдастықтың болуы

Бұл зерттеуде спортпен айналысу ниеті жоғары эффект, тренердің, құрдастардың қолдауы және ішкі мотивация орташа эффект, ата-аналар қолдауы, негізгі психологиялық қажеттіліктер және спорттық компетенттілік төмен эффект беретіндігін көрсетеді. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясы жоғарыда қарастырылғандай, ішкі және сыртқы факторларды қамтитын күрделі көп факторлы процесс болып табылады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысу, физикалық белсенділігін арттыруға қоршаған және әлеуметтік ортасы, оның спортқа бейімділігі, жынысы және т.б. әлеуметтік факторлар да әсер етеді. Фейлд пен Тэмпл ер балалар мен қыз балалардың спортқа қызығушылықтарында айырмашылықтар бар екенін көрсетеді [15]. Қыз балалар дене бітімінің сымбатты болуына, артық салмақ, сырт келбетіне байланысты, би және т.б., ер балалар футбол, бокс және т.б. яғни жарысқа, мықтылықты, төзімділікке бағытталған сияқты спорт түрлеріне қызығады.

Испаниядағы жасөспірімдердің физикалық белсенділігі туралы және олардың бос уақытта спортпен айналысуына ықпал ететін факторларды зерттей келе, бірқатар себептерді анықтады: оқушылардың уақыттарының жетіспеуі, 13-15 жас аралығындағы жасөспірімдер басқа жас ерекшеліктеріне қарағанда спортпен қызығушылықтары жоғары екені анықталды [16, р. 956]. Қытай зерттеушілері З.Хуанг және т.б. жасөспірімдердің спортпен айналысу көрсеткіші мен детерминанттарын зерттеу үшін көп факторлы регрессиялық талдау жасайды. Талдау нәтижелері теріс және оң факторларды анықтайды: дене шынықтырумен айналысудың теріс факторларына темекі шегу, мектеп үй тапсырмаларының жүктемесінің жоғары болуы мен фастфудты тұтыну. Оң факторларына: ата-аналарының қолдауы, тұрақты және жүйелі түрде таңғы асты ішу мен уақытылы ұйықтау [17]. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде денсаулықта ақауы бар жасөспірімдерге спортпен айналысудың оң ықпалы туралы қарастырылған деректерді кездестіруге болады. Мысалы, С.Туккер және т.б. омыртқа ауыруымен ауыратын 18 жасқа дейінгі жасөспірімдердің спортпен айналысу нәтижесінде денсаулықтары жақсаруына әсер ететін факторларды анықтайды [18].

Жасалған теориялық шолу жасөспірімдердің спортпен айналысуындағы тұрақтылығын қамтамасыз етудің ұзақ мерзімді мотивациясына әсер ететін психологиялық, әлеуметтік және мәдени аспектілерін анықтаудың әртүрлі сипаттамасын көрсетті. Тиімді мотивация – әр тұлғаның өзі айналысып жатқан ісіне деген шынайы қызығушылығын, ішкі сенімін, өз-өзін дамытуға деген қажеттілігіне жол таба білумен байланысты. Әр адам өз әрекетінің мән-мағынасын, ол жеткізетін нәтижені, оның жеке құндылықтарымен байланысын сезіне білсе, кез келген жағдайда өзіндік тұрақты және саналы мотивацияны сақтай алады. Спортпен айналысу ішкі ниет пен биологиялық ерекшеліктерге ғана емес, сонымен қатар айналасындағы орта – ата-аналар, құрдастар, жаттықтықшылар және қоғам тарапынан қолдауға да тәуелді. Әлеуметтік орта тараптан эмоционалды және әлеуметтік қолдау балалардың спортқа деген сенімділігін арттырып, табандылыққа итермелейді. Жалпы алғанда, жасөспірімдердің спортпен айналысуға ынталандыру ішкі мотивацияны дамыту, әлеуметтік қолдау, салауатты өмір салтын ұстануды насихаттау, әлеуметтік орта тараптан бағалау, әлеуметтік және тұрмыстық жағдайды жақсарту сияқты кешенді тәсілдермен жүзеге асырылғанда тиімді нәтиже береді, олардың спортқа деген қызығушылығының тұрақты болуын, өмір бойын белсенділігін қалыптастырады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Әлеуметтанулық зерттеу сауалнама әдісімен жүргізілді. Сауалнама әдісі жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер ететін факторларды анықтау мен бағалауға мүмкіндік береді. Алғашқы мәліметтер жинау білім беру мекемелерінде өткізілді. Қойылған мақсатқа жету үшін зерттеуге Астана қаласының мемлекеттік жалпы білім беру мекемелерінің 13-17 жас аралығындағы мектеп оқушылары қатысты. Осы жас аралығындағы жасөспірімдерді таңдау негіздемесі бірнеше себептермен сипаттауға болады: 13-17 жас аралығындағы жасөспірімдер кезеңі даму психологиясы мен әлеуметтену теориясы тұрғысынан маңызды кезең болып табылады. Яғни мотивациялық құрылым мен құндылық бағдарлары белсенді түрде дамитын кезең. Сонымен қатар, көрсетілген жас кезеңі тұлғаның әлеуметтік және физикалық дамуының ең белсенді уақыты болғандықтан, бұл жас ерекшелігіндегі топ спортқа қызығушылықтың қалыптасу және тұрақтану кезеңін сипаттайды. Осыған байланысты, 13-17 жас аралығы жасөспірімдердің спорттық мінез-құлқын, мотивациялық факторларын және гендерлік айырмашылықтарын талдау үшін қолайлы кезең. Зерттеу географиясы ретінде Астана қаласының алынуы бірнеше әдіснамалық және әдістемелік себептерге негізделеді. Біріншіден Астана еліміздің әлеуметтік, мәдени, білім және спорт инфрақұрылымы дамыған мегаполис. Бұл зерттеу үшін маңызды, өйткені қалалық ортадағы жасөспірімдердің спортқа қатысу белсенділігі мен мотивациясы әлеуметтік-экономикалық және мәдени факторларға тікелей тәуелді. Екіншіден статистикалық мәліметтерге сәйкес, Астана қаласы еліміз бойынша оқушылар саны, тіркелген мектеп саны бойынша Алматы қаласынан кейін екінші орын алады (ҚР стратегиялық жоспарлау және реформалар Агенттігінің ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша Астана қаласында 2022-2023 оқу жылында 330 мың оқушы, 2023-2024 оқу жылында – 156 мектеп тіркелген). Үшіншіден, қала тұрғындарының әлеуметтік стратификациясы мен өмір салтының әркелкілігі жастардың мотивациялық ерекшеліктерін түрлі әлеуметтік контексте талдауға қолайлы. Сол себепті бұл зерттеу репрезентативті іріктеу жасауға қолайлы мүмкіндік береді, сонымен қатар осы факторлардың жиынтығы Астана қ. эмпирикалық база ретінде таңдауды ғылыми тұрғыдан сипаттайды.

Зерттеуде мақсатты іріктеу әдісі (алдын-ала белгіленген мақсат пен критерийге негізделген) қолданыла отырып, сауалнамаға 300 респондент тартылды (136 қыз бала және 164 ер бала). Басты іріктеу критерийі: түрлі спорт үйірмесіне соңғы үш жыл көлемінде қатысатын мектеп оқушылары болды. Осылайша, іріктеме көлемі жалпы жиынтықтың сипаттамаларына сәйкес есептеледі және жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер ететін факторларды терең түсіну үшін қажетті репрезентативтілік деректерді қамтамасыз етеді.

Зерттеу 2023 жылы қазан-қараша айларында жүргізілді. Әлеуметтанулық сұрау бірнеше бөліктерден тұратын сұрақтарды қамтыды: жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығы, мотивациясына әсер еткен факторлар, спортпен шұғылдану ұзақтығы. Әлеуметтанулық зерттеудің мақсаты жасөспірімдердің бос уақытында спортқа қызығушылықтарын талдау, оған әсер ететін мотивациялық факторлардың гендерлік ерекшеліктерін анықтау. Жасөспірімдердің сұрауға қатысуы ерікті түрде жүзеге асты және білім беру мекемелерінен қажетті рұқсат алынды. Қажетті рұқсаттарды алғаннан кейін сауалнама мақсатты аудиторияға таратылды. Сауалнаманы өткізу үшін мектеп басшыларымен алдын-ала келісіліп, оқушылардың оқуына кедергі келтірмейтін уақыт белгіленді. Сауалнама толтыру шамамен 25 минут уақытты алды. Алынған мәліметтер SPSS бағдарламысының 21 нұсқасында талданды. Мәліметтерді талдау барысында дескриптивтік статистика (жиілік, пайыздық үлес, орташа мәндер) және салыстырмалы талдау әдісі (гендерлік ерекшеліктер бойынша) қолданылды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жасөспірімдердің спортпен шұғылдануға қызығушылығының қалыптасуына әсер еткен анықтау үшін “Сіздің спортпен шұғылдануға кім ықпал етті?” сауал қойылды. Әлеуметтанулық зерттеу нәтижесі бойынша жасөспірімдердің басым бөлігі спортпен шұғылдануларына ықпал еткен ата-аналары (89%) екені анықталды. Тек, 10% сұрауға

қатысушылар достары, сыныптастары деп жауап берді. Ата-аналар балаларының спортқа қызығушылықтарын қалыптасуына әсер ететін басты фактор екені айқындалды. Себебі, ата-ана үшін балаларының спортпен айналысуы оларда ұйымдастырушылық, бос уақытты пайдалы өткізу мен өзін-өзі қорғай алу дағдыларының қалыптасуы мен ерік-жігерін дамытушы құрал.

Жасөспірімдердің мектепте өтетін дене шынықтыру сабағының олардың спортпен шұғылдануына әсерін білу үшін “Мектепте өтілетін дене шынықтыру сабағы сіздің физикалық белсенділігіңізге қалай әсер етеді?” сауалы қойылды. Сұрауға қытысқан респонденттердің көпшілігі (56,4%) дене шынықтыру пәнінің пайдалы екенін атап өтті, 25,5% жасөспірімдер жеткілікті деп жауап берсе, 18,1% төмен баға берді. Демек, сол себепті жасөспірімдердің көп бөлігі қосымша спорт үйірмелеріне баратыны белгілі болды және дене шынықтыру сабағы басқа пәндерге қарағанда мыңызды деп санайды. Ер балалардың қыз балаларға қарағанда дене шынықтыру пәніне жоғары қызығушылық танытты.

Зерттеу нәтижесі жасөспірімдердің жалпы спортқа қызығушылықтары өте жоғары екенін көрсетті. Гендерлік ерекшелік бойынша: ер балалар (59,4%) қыз балаларға (30,6%) қарағанда спортқа қызығушылықтары жоғары. Сәйкесінше, спортқа ер балалардың тек 9,4% төменгі қызығушылық танытса, қыз балаларда бұл көрсеткіш 22,4%-қа жетті. Демек, ер балалар қыз балаларға қарағанда физикалық, психикалық тұрғыдан да қыз балаларға қарағанда спортқа бейім болып келеді (кесте 2). Біздің ойымызша, ер балалардың спортқа деген қызығушылықтары олардың физикалық белсенділікке деген табиғи бейімділігін көрсетеді. Ал қыз балалар көбінесе дәстүрлі рөлдер мен күтулерге байланысты, спортпен айналысуға деген ынталарын төмендетуі (ер балалармен салыстырғанда) мүмкін.

Кесте 2. Жасөспірімдердің спортқа қызығушылық деңгейі (гендерлік ерекшеліктері бойынша), N=300

№	Жауап нұсқалары	Ер бала	Қыз бала
1	Жоғары	59,4%	30,6%
2	Орташа	29,1%	42,2%
3	Төмен	9,4%	22,4%
4	Жауап беруге қиналамын	2,1%	4,8%
5	Барлығы (%)	100%	100%

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) қазіргі қоғамдағы жүру белсенділігінің төмендеуі мен аз қоғалу мәселесін көтерді: 11 жастан 17 жасқа дейінгі жасөспірімдердің 80% дерлік физикалық белсенділіктің жаһандық ұсыныстарына сәйкес келмейді. Бұл өте алаңдатарлық сандар. Жасөспірімдер жасөспірімдік шақта өмір бойына әдет-дағдыларды қалыптастыратын кезең болып саналады. Халықаралық ұйымдардың қазіргі уақытты басты міндеттерінің бірі өсіп келе жатқан ұрпақты үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу арқылы салауатты өмір салтын ұстануға және физикалық белсенділікті, спортқа қызығушылықтарын арттыру. Сол себепті біздің қоғамның алдында тұратын басты міндеттердің бірі жасөспірім шақта жастарды спортқа, спортпен айналысуға тарту.

Спортқа қызығушылық танытып, спортпен айналасқан бастаған уақытын білу мақсатында жастарға “Спортпен айналысу ұзақтығыңызды көрсетіңіз” сауалы ұсынылды. Сұрауға қатысқандардың басым көпшілігі 67% 3 жылға жуық спортпен тұрақты түрде айналысады. 2 жылға жуық 23,3% респонденттер спортпен шұғылданса, 9,7% жасөспірімдер 1 жыл уақыт көлемінде спорт үйірмелеріне қатысады. Демек, зерттеуге қатысушылардың жартысынан жуығынан көбісінің спортпен айналысу тәжірибесі жоғары. Біздің ойымызша, респонденттердің көпшілігінің спортпен айналысу ұзақтығы 3 жылға жуық екенін олардың спортқа деген қызығушылығының жоғарылығы мен ынтасын білдіреді. Сонымен қатар, бүгінгі жастар жастар денсаулықты сақтау мен физикалық белсенділіктің маңыздылығын түсінгенін байқап отырмыз.

Зерттеуге қатысушылардың спортпен айналысу жиілігін білу үшін, оларға “Спортпен қаншалықты жиі айналысасыз?” деген сауалы қойылды. Спортпен айналысу жиілігі бойынша сұрауға қатысушалар арасында гендерлік ерекшелік байқалды. Аптасына үш рет тұрақты түрде спортпен ер балалардың басым көпшілігі (88,5%) шұғылданса, тек 54,7% қыз балалар ғана қатысады. 9,8% ер балалар аптасына 1-2 рет спорт үйірмелеріне барса, 26,4% қыз балалар бір екі мәрте ғана түрлі спорт секцияларына барады. Тек, 1,7% ер балалар айына 5-6 рет спортпен айналысса, қыз балаларда бұл көрсеткіш бірнеше есе жоғары (18,9%). Мәліметтерді талдау негізінде, ер балалар қыз балаларға қарағанда спортқа деген қызығушылықтары жоғары екені анықталды және оны бірнеше факторлармен түсіндіруге болады. Мәдени және әлеуметтік факторлар спортқа деген қызығушылықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Көптеген қоғамдарда ер балаларға спортпен айналысу, физикалық белсенділік көрсету және бәсекелестікке қатысуға ынталандыратын орта қалыптасқан. Ал, қыз балаларға қатысты спорттық белсенділіктің төмендігі әлеуметтік стереотиптермен байланысты болуы мүмкін. Көптеген мәдениеттерде қыз балаларға нәзік, сабырлы болу және спорттық белсенділікті шектеу туралы көзқарас қалыптасқан. Сонымен қатар, қыз балалардың спортқа қатысу жиілігінің жоғаруы болуы (айына 5-6 рет), спортпен айналысатын респонденттердің санының көп болуымен түсіндіріледі немесе олар спортты әлеуметтік белсенділік, достармен уақыт өткізу ретінде көруі мүмкін, бірақ бәсекелестікке деген қызығушылықтары ер балаларға қарағанда төмен болуы ықтимал. Зерттеу нәтижелері ер балалар мен қыз балалар арасындағы спортқа деген қызығушылық пен қатысу деңгейіндегі айырмашылықтарды айқын көрсетеді. Бұл айырмашылықтар мәдени, әлеуметтік және психологиялық факторлармен байланысты болуы мүмкін, олар спорттық белсенділікті қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер еткен мотивацияларды анықтау үшін оларға “Сіздің спортпен айналысуыңызға әсер ететін басты мотивацияларды көрсетіңіз?” сауалы қойылды. Зерттеу барысында жасөспірімдердің спортпен айналысуына әсер еткен негізгі мотивтері белгілі болды. Денсаулық үшін пайдалылығы (53,4%) мен көңіл көтеру (51,2%) жасөспірімдер үшін әртүрлі спорттық іс-шараларға қатысуға итермелейтін негізгі факторларда басымдылыққа ие болса, тұлғалық өзін-өзі жетілдіруі (38,3%) мен денесін шынықтыру арқылы дене бітімін сақтау (45,7%) да келесі маңызды факторларды құрайды. Бәсеке (33,5%) мен жарыстардан ляззат алу аз (30,4%) деңгейде болса да негізгі себептерді құрайды. Достардың, отбасының және спорт ұйымдарының жақын орналасуы физикалық белсенді болу мотивациясында аз рөл атқаратынын көрсетті (Сурет 1).

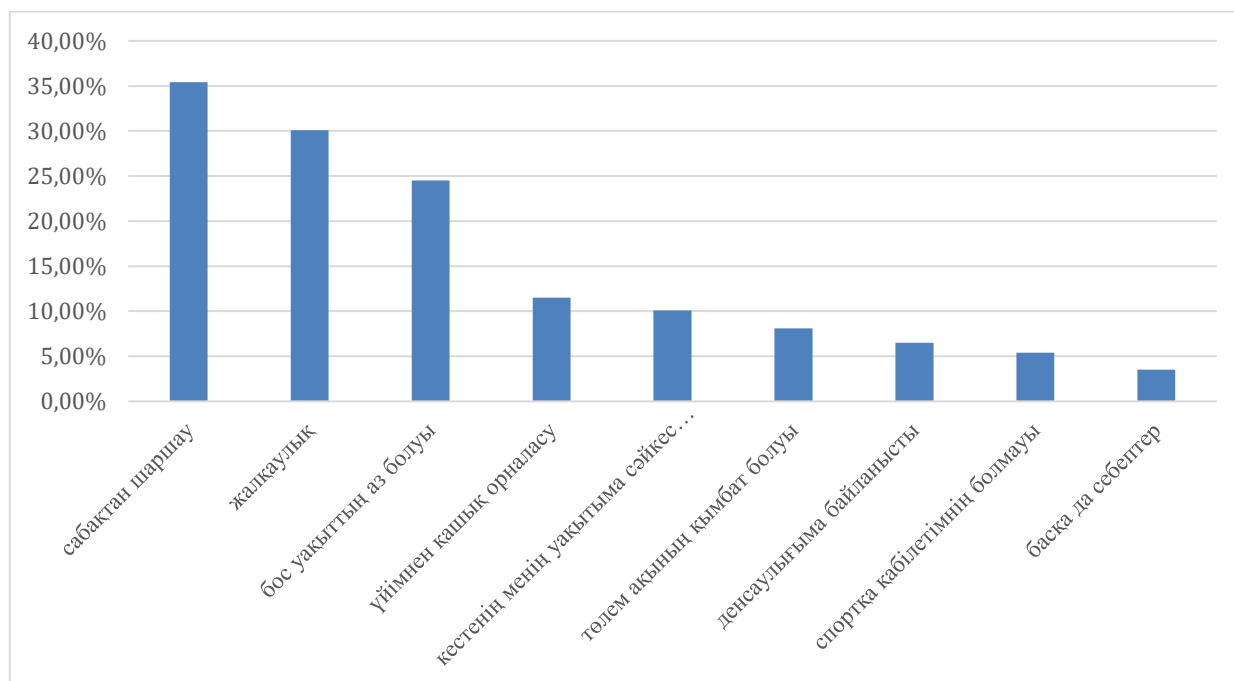
Сурет 1. Жасөспірімдердің спортпен айналысу мотивациясына әсер ететін негізгі факторлар (%), N=300

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Гендерлік ерекшелік бойынша қарастырсақ, ер балаларға спорттан алатын басты мотивациялық фактор көңіл көтеру (55,5%), екінші орында дене бітімінің шымыр болуы (50,4%), үшінші орында денсаулыққа пайдалығы (49,4%) болса, қыз балалар үшін дене шынықтыру, сымбатты дене қалыптастыру (49,7%), одан әрі көңіл көтеру (32,8%), келесі факторды жаңа ортаның болуы (30,4%) құрады. Жасөспірімдердің спортпен айналысуға келтіретін кедергілерді де анықтау мақсатында оларға “Сіздің спортпен айналысуға қандай кедергілер келтіреді?” сауалы қойылды. 35,4% респонденттер сабақ оқудан кейінгі шаршау сезімі басым болатынын көрсетсе, 30,1% жасөспірімдер жалқаулық спортпен айналысуға кедергі келтіретін басты фактор екенін жасырмады. Бұл пайыздық көрсеткіштегі жастар бөлігі ата-аналары ықпал ететіні белгілі. 24,5% жасөспірімдердің спорт үйірмелеріне қатысуға кедергілер болып бос уақыттың аз болуы, тығыз графикпен түсіндірді. 11,5% респонденттер үшін спорт мекемелерінің олардың тұратын жерлерінен қашық болуы, 10,1% жасөспірімдер үшін олардың қызығушылық танытқан спорт түрлері олардың сабақ кестелеріне сәйкес келмей жатады деп көрсетті. Тек, 8,1% сұрауға қатысушылар спорт секцияларының төлемі қымбат болатынын атап өтті (сурет 2).

Сурет 2. Жасөспірімдердің спортпен айналысуына келтіретін кедергілер, N=300

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Зерттеу мәліметтеріне сәйкес, жастардың физикалық белсенділігіне кері әсер ететін факторларға: жекелік, әлеуметтік-экономикалық және географиялық факторлар жатады.

Жастардың спортпен айналысуына кедергі келтіретін себептерді гендерлік аспектіде қарастырайық. Ер балалар үшін спортқа кедергі келтіретін басты себептердің бірі жалқаулық (30,5%) болса, екінші орында сабақтан шаршау (26,4%) орын алды, спортқа қабілетінің болмауы (15,2) келесі кедергі екені анықталды. Қыз балаларда спортпен айналысуға кедергі келтіретін басты факторлар сабақтан шаршау (38,9%). 28,1% сұрауға қатысқандар үшін физикалық белсенділіктеріне кері әсер ететін жалқаулық болса, бос уақыттың болмауы да басты себептердің бірі (28,1%). Қыз балалар ер балаларға қарағанда үй шаруа жұмыстарына көмек, мектептегі қоғамдық жұмыстарға белсенділік көрсетіп жатады. Зерттеу нәтижесі бойынша да ер балалар үшін бос уақыт сияқты кедергі қыз балаларға қарағанда үш есе аз

(9,5%) болып келеді. Спортқа қабілетті болмауы қыз балалар үшін келесі басты себептердің бірі (25,5%) болса, ер балалар да (8,2%) бұл көрсеткіш 2,5 есеге төмен. Төлемақының қымбат болуы ер балалар (10,7%), қыз балалар (12,4%) үшін көрсеткіштерде айтарлықтай айырмашылық жоқ. Денсаулықтарына байланысты туындайтын кедергілер қыз балалар (2,3%) үшін де, ер балалар (3,1%) үшін де маңызы төмен себептердің бірі. Демек, спортқа қызығушылық танытып, спорт үйірмелеріне қатысып жүрген жасөспірімдерде денсаулықтарына байланысты мәселелер жоқ екенін көрсетті (кесте 3).

Кесте 3. Жасөспірімдердің спортпен айналысуына келтіретін кедергілер (гендерлік ерекшеліктер бойынша), N=300

№	Жауап нұсқалары	Ер бала	Қыз бала
1	Жалқаулық	30,5%	29,5%
2	Сабақтан шаршау	26,4%	38,9%
3	Қашық орналасуы	4,5%	11,3%
4	Кестенің сәйкес келмеуі	7,6%	11,1%
5	Бос уақыттың аз болуы	9,5%	28,1%
6	Төлемақының қымбат болуы	10,7%	12,4%
7	Денсаулығыма байланысты	3,1%	2,3%
8	Спортқа қабілетімнің болмауы	8,2%	25,5%
9	Басқа себептер	4,3%	9,5%

*Ескерту. Респонденттерге бірнеше жауапты белгілеу мүмкіндігі берілгендіктен, жалпы жауап 100%-дан асты

Елімізде жүргізілген басқа да әлеуметтанулық зерттеулер де жастардың спорт секцияларына сауықтыру үйірмелеріне қол жеткізудің шектеулілігін, оның ішінде қаржылық қиындықтардың болуын, көшедегі спорт алаңдарының аздығын, спорт ғимараттарының коммерциялануын, спорттық орындардың өңірлік және ауылдық жерде аздығы сияқты мәселелердің олардың спортпен айналысуына кедергі келтіретін факторлар ретінде көрсеткен. Сонымен бірге зерттеу нәтижелері жастар ортасында спортқа деген белсенділік деңгейі, әсіресе ер балаларда жоғары екендігін анықтады. Бұл қызығушылық олардың кем дегенде аптасына бір рет физикалық белсенділікпен айналысу үшін арнайы ұйымдарға, жаттығу орындарына баратындықтарынан көрініс табады. Біздің зерттеуіміздегі спортпен айналысудағы гендерлік және практикалық іс арасындағы байланысты талдау барысы, басқа да зерттеулердегідей, ер адамдардың әйелдерге қарағанда көбірек спортпен айналысу фактісін растады.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазіргі кезеңдегі халықтың, соның ішінде жастардың бос уақыттарын тиімсіз өткізуі өсіп келеді. Жасөспірімдердің көп бөлігі өздерінің бос уақыттарын Интернет желілерінде, видео ойындар және т.б. сияқты пайдасыз, отыруды талап ететін өмір салтын ұстанады. Сол себепті,

тұтастай қоғам ретінде жастардың бос уақытын өткізу мәселесіне назар аудару қажеттілігі пайда болды. Соның ішінде жасөспірімдерді спортпен шұғылданумен тарту, олардың мотивацияларын қалыптастыру маңызды. Спорттық жаттығудың оң әсері, жағымды эмоция мен көңіл күйді арттыратыны туралы бірнеше зерттеулер жүргізіліп, нәтижелері расталды. Жасөспірімдердің физикалық белсенділігі олардың спортқа қызығушылықтарын арттыратын құрал екені біздің жүргізілген зерттеу нәтижелері де көрсетті.

Мәліметтерді талдау негізінде жасөспірімдердің спортқа қызығушылықтарына әсер ететін негізгі фактор ретінде ата-аналар екені анықталды. Ата-ана жасөспірім шақта балаларға салауатты өмір салтын, салауатты дағдыларды қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Баланың өскен әлеуметтік ортасы да оның спортқа қызығушылығына әсер ететін басты мотивациялық климатты қалыптастырады. Отбасында ересек адамдардың физикалық белсенділігін көріп өскен бала сол отбасылық үлгілерді бойына сіңіреді. Жастардың өз қызығушылықтарын анықтауға көмектесетін әртүрлі спорттық іс-шараларға тарту және ата-аналармен бірге салауатты өмір салтын насихаттау жұмыстарын жүргізу айтарлықтай пайда әкеледі, ата-аналар балалардың спортпен айналысуына зор ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері бойынша, респонденттердің 89%-ы спортпен айналысуға ата-аналарының әсер еткенін көрсетті. Бұл отбасы институтының әлеуметтендіру функциясының маңыздылығын дәлелдейді. Отбасындағы үлгі мен қолдау жасөспірімнің ішкі мотивациясын күшейтеді. Осылайша, 1-ші гипотеза толықтай расталғанын байқадық.

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері жасөспірімдердің, әсіресе ер балалардың спортқа деген қызығушылықтың жоғары екені анықталды. Ер балалардың көп бөлігі спорт үйірмелеріне аптасына тұрақты түрде үш рет барса, қыз балалар 1-2 рет қана баратынын көрсетті. Қыз балалардың табиғаты ер балаларға қарағанда физикалық белсенділік жағынан төмен болатыны айқындалды. Гендерлік айырмашылықтар бойынша ер балалар үшін басты мотив ол көңілді көтеру, шымыр дене болса, қыз балалар үшін сымбатты дене мен көңіл көтеру болып табылады. Гендерлік ерекшелік бойынша қыз балаларда басты кедергі сабақтан шаршау, жалқаулық, бос уақыттың шектеулігі болса, ер балалар үшін жалқаулық, шаршау. Жасөспірімдердің сабақтан шаршау сияқты спортпен шұғылдануға келтіретін кедергі мектепте шектен тыс жүктеменің болуы мен үйде баланы көптеген жауапкершіліктер арттырумен байланысты. Гендерлік салыстыру нәтижесінде ер балалардың спортқа жоғары қызығушылық танынатыны (59,4%) анықталды, ал қыз балаларда бұл көрсеткіш 30,6% ғана болды. Бүлй айырмашылық физикалық, психологиялық және мәдени факторлардың өзара ықпалына байланысты. Осылайша, 3-ші гипотеза расталды. Осылайша, Фейлд пен Тэмпл [15] көрсеткен ер балалар мен қыз балалардың спортқа қызығушылықтарында айырмашылықтар бар екенін байқадық. Жасөспірімдердің спортпен шұғылдануына мүмкін болатын кедергілер тізімі де айқындалды. Ер балалар мен қыз балаларға спортпен шұғылдануына кедергі ретінде ортақ себептер анықталды: жалқаулық, жасөспірімдердің сабақтан шаршауы, спортпен тұрақты түрде шұғылдану дағдылардың жетіспеушілігі мен уақыттың аздығы сияқты факторлар.

Спорттық жаттығулар мен спортқа қызығушылыққа әсер ететін жасөспірімдердің басты мотивациялық факторларды: *эмоциялық және физикалық* деп ажыратуға болады. Х.Джозейр мен В.Хейннің [10] зерттеулері спортпен айналысу ішкі мотивациялық климатқа байланысты екендігі біздің зерттеуімізде дәлелденді. Зерттеу нәтижесінде, жасөспірімдердің спортқа деген ұмтылысы жоғары екенін көрсетті. Спортпен шұғылдануға әсер ететін басты үш мотивациялық факторлар анықталды: денсаулық үшін пайдалылығы (53,4%), көтеріңкі көңіл күйде болу (51,2%) және дененің сымбатты (45,7%) болуы. Л.Гарднэр [11] және басқа да зерттеушілер спорттан ляззат алу мен спортпен айналысу жағымды көңіл-күй беретінін және жетістікке жетудің құралы ретінде көрсеткен, бұл тұжырымдар біздің зерттеу нәтижелерімізде де байқалды. Сонымен, спортқа қызығушылыққа әсер ететін мотивация көптеген факторлармен анықталады: жеке қабілеті ерекшеліктері; әлеуметтік-экономикалық жағдайлар; физикалық ерекшелік, отбасылық құндылықтар. Спортпен айналысуға ықпал

ететін мотивацияны қалыптастыруда жеке қасиеттер де (мінез, темперамент, физикалық бейімділігі) маңызды рөл атқарады.

Сауалнама нәтижесі бойынша спорттық инфрақұрылымның қашықтығы мен секция кестесінің сәйкессіздігі респонденттердің бір бөлігі (шамамен 11-12%) үшін кедергі фактор болып табылады. Бұл жасөспірімдердің физикалық белсенділігі тек ішкі ниетпен ғана емес, құрылымдық (жүйелік) жағдайларға да тәуелді екенін көрсетеді. Осылайша, спорт секцияларының жақын орналасуы мен инфрақұрылымның қолжетімділігі жасөспірімдердің спортпен шұғылдануына оң әсер етеді деген 2-ші гипотеза жартылай расталды.

Зерттеу нәтижелерін талдай келе, жастардың спортпен шұғылдануға әсер ететін мотивациялар анықталып, келесідей жіктелді. *Нәтижеге немесе жекелікке бағытталған* мотивация. Нәтижеге бағытталған мотивке: күтілетін сыйақы, жеңіске қол жеткізу; жекелікке бағытталған мотивке: өзінің қызығушылығы, ляззат алу, денсаулығына байланысты жаттығу жатады. *Спортпен айналысу ұзақтығы бойынша: уақытша және тұрақты.* Уақытша мотивке: қысқа мерзімді, белгілі бір жағдайға ғана байланысты жаттығулар; тұрақты мотивке: ұзақ мерзімді, қажет болған жағдайда өмір бойы немесе көп жылдар бойы спортпен шұғылдану жатады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, спортқа қызығушылық пен мотивация – биопсихологиялық, әлеуметтік және мәдени факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын күрделі құбылыс. Мұндай факторлар жасөспірімдерді салауатты өмір салтын ұстануға насихаттау, жастарды физикалық беленділік пен спортқа тарту үшін спорттық бағдарламаларды әзірлеуде қажет ететін айнымалы болып табылады. Жасөспірімдердің спортқа деген позитивті оң көзқарасын сақтау үшін және спортты тастап кету деңгейін төмендетуде олардың осы жас кезеңіндегі әлеуметтену процесін тиімді пайдалану маңызды. Спорт әлеуметтендірудің әлеуметтік институты ретінде олардың тұлға ретінде қалыптасуы мен спорттағы тұрақтылықты қалыптастыруына ықпал ете алады.

Жасөспірімдердің спортпен айналысу тәжірибесі оларға әсер ететін әлеуметтік агенттердің тарапынан әртүрлі жағдайда мақұлдау, қолдау немесе сынау, айыптау сияқты түрлі іс-әрекеттермен, кейде қарама-қайшы мінез-құлықтармен сипатталатыны байқалады. Сондықтан да жаттықтырушылар, ата-аналар және достары әлеуметтік агент ретінде жастарға спортпен айналысуға эффективті әсер ету үлгілерін кешенді зерттеу маңызды.

Жасөспірімдердің мотивациялық климатына әлеуметтанулық талдау жасау арқылы олардың спортпен айналысуына физикалық, психологиялық және эмоционалды сияқты бірқатар факторларды ескерудің маңыздылығын көрсетті. Спортпен айналысудағы жасөспірімдердің жалқаулық, шаршаңқылық, қызығушылықтың жоқтығы сияқты мінез-құлықтарымен күресудің жолдарын атап өтуге болады.

Сонымен қатар, еліміздің бірқатар қалаларында жүзеге асып жатқан мемлекеттік Damubala жобасы аясында тегін спорт үйірмелері балалардың спортпен айналысуына үлкен мүмкіндік бергені тәжірибе барысында дәлелденді, сондықтан да, бұл жобаны бұдан ары дамыту мен қаржыландыруды жалғастыру тиімді шешімдердің бірі болады. Қазіргі уақытта медиа мен әлеуметтік желілер де спорттағы жетістікке жеткен тұлғалар бейнесі де қосымша мотивация бола алады. Яғни, жасөспірімдердің спортқа деген қызығушылығын арттыру үшін ішкі және сыртқы стимулдарды ықпал ететін қолайлы жағдайды құру қажет.

Зерттеудің практикалық құндылығы мемлекеттік саясатта, бұқаралық спортты дамыту, спорт саласындағы кедергілерді жою (секциялардың қолжетімсіздігі және т.б.), жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықты азайту, жастар мен жасөспірімдерге арналған спорттық бағдарламаларды жетілдіру мен дамытуға көмектеседі. Сонымен қатар, осы саладағы теориялық білімді нақты тәжірибеге қолдануға, жастардың денсаулықты өмір салтын қалыптастыру үшін ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәуелсіздік жылдарындағы спорт саласының жетістіктері (сараптамалық шолу) // <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/70300?lang=kk> (қаралған күні: 22.04.2025)
2. Lindwall M., Gerber M., Jonsdottir I.H., Borjesson M., Ahlberg G. *The relationships of change in physical activity with change in depression, anxiety, and burnout: a longitudinal study of Swedish healthcare workers* // *Health psychology*. - 2022.- Vol. 33, №11. - p. 1309-1318. <https://doi.org/10.1037/a0034402>
3. Monteiro D., Pelletier L., Moutaol J., Cid L. *Examining the motivational determinants of enjoyment and the intention to continue of persistent competitive swimmers* // *International Journal of Sport Psychology*. - 2018. – Vol. 49. - p. 484-504. DOI: [10.7352/IJSP.2018.49.484](https://doi.org/10.7352/IJSP.2018.49.484)
4. Miller J, Pereira M, Wolfson J, Laska M, Nelson T, NeumarkSztainer D. *Developmental trends and determinants of physical activity from adolescence to adulthood differ by ethnicity/race and sex* // *Journal of Physical Activity and Health*. – 2018. -Vol.15, №5. - p 345-354. doi:10.1123/jpah.2017-0287
5. Stryer B.K., Tofler I.R., & Lapchick R. *A developmental overview of child and youth sports in 25 society* // *Sports Psychiatry*. -1998. - Vol. 7. – p. 697-711.
6. Loko J., Aule R., Sikkut T., Erelina J., & Viru A. *Motor performance status in 10 to 17-year-old Estonian girls* // *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*. - 2000. - Vol 10, №2. - p 109-113.
7. Theeboom M., De Knop P., Weiss M.R. *Motivational climate, psychological responses, and motor skill development in children's sport: A field-based intervention study* // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 1995. – vol.17, №3. – p. 294-311.
8. Лопатин А.Р. *Теория и технология создания ситуаций успеха в образовательном процессе* / А.Р. Лопатин. -(2003). - Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова. - 248 с.
9. Ryan R., Deci E. *Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions* // *Contemporary Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860> (accessed on: 12.05.2025).
10. Joesaar H., Hein V. *Psychosocial determinants of young athletes' continued participation over time. Perceptual and Motor Skills*. - 2016. - Vol 113, №1. – p.51-66. <https://doi.org/10.2466/05.06.13.PMS.113.4.51-66>
11. Gardner L.A., Magee C.A., Vella S.A. *Social climate profiles in adolescent sports: Associations with enjoyment and intention to continue* // *Journal of Adolescence*. - 2016. - №52. – p.112-123.
12. Duda J.L. *The conceptual and empirical foundations of Empowering Coaching™: setting the stage for the PAPA project* // *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 2013. – vol. 11, №4. – p. 311-318. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2013.839414>
13. Richard K., Chris H., Christopher S., David L. *A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation*. *Psychology of Sport and Exercise*. - 2021. Vol. 10, №3. – p.361-372. DOI:[10.1016/j.psychsport.2008.12.003](https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2008.12.003)
14. Zhang Meng, Wang Xiao-Chun, Shao Bin *Predictors of Persistent Participation in Youth Sport: A Systematic Review and Meta-Analysis* // *Frontiers in Psychology*. -2022. - №13, DOI=10.3389/fpsyg.2022.871936. URL=<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.871936> (accessed on: 04.05.2025)
15. Field S.C., Temple V.A. *The relationship between fundamental motor skill proficiency and participation in organized sports and active recreation in middle childhood* // *Sports* – 2017. Vol.5, №43. <https://doi.org/10.3390/sports5020043>
16. Ávalos-Ramos M.A., Vidaci A., Pascual-Galiano M.T., Vega-Ramírez L. *Factors Influencing Physical Activity and Sports Practice among Young People by Gender: Challenges and Barriers* // *Education Sciences*. -2024. - vol.14. p.954-967. <https://doi.org/10.3390/educsci14090967>

17. Huang Z., Lu S., Tian K., Peng L. Current situation and factors influencing physical fitness among adolescents aged 12-15 in Shandong Province, China: A cross-sectional study // *Preventive Medicine Reports*. – 2023. - Vol.36, №102460. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2023.102460>

18. Tucker S., Heneghan N.R., Gardner A., Rushton A., Alamrani S., Soundy A. Factors Influencing Participation in Physical Activity, Sports, and Exercise in Children and Adolescents with Spinal Pain or Spinal Conditions: A Systematic Review and Meta-Ethnography // *Behavioral Sciences*. - 2023.- Vol. 13, №6. - p.486-497. DOI:[10.3390/bs13060486](https://doi.org/10.3390/bs13060486)

References:

1. Tauelsizdik zhildardagi sport salasinin zhetistikteru (saraptamalik sholu) // <https://www.gov.kz/memleket/entities/sport/press/article/details/70300?lang=kk> (qaralgan kuni: 022.04.2025)

2. Lindwall M., Gerber M., Jonsdottir I.H., Borjesson M., Ahlberg G. The relationships of change in physical activity with change in depression, anxiety, and burnout: a longitudinal study of Swedish healthcare workers // *Health psychology*. - 2022. - Vol. 33, №11. - p. 1309-1318. <https://doi.org/10.1037/a0034402>

3. Monteiro D., Pelletier L., Moutaol J., Cid L. Examining the motivational determinants of enjoyment and the intention to continue of persistent competitive swimmers // *International Journal of Sport Psychology*. - 2018. – Vol. 49. - p. 484-504. DOI: [10.7352/IJSP.2018.49.484](https://doi.org/10.7352/IJSP.2018.49.484)

4. Miller J, Pereira M, Wolfson J, Laska M, Nelson T, NeumarkSztainer D. Developmental trends and determinants of physical activity from adolescence to adulthood differ by ethnicity/race and sex // *Journal of Physical Activity and Health*. – 2018. -Vol.15, №5. - p 345-354. doi:10.1123/jpah.2017-0287 (accessed on: 25.04.2025)

5. Stryer B.K., Tofler I.R., & Lapchick R. A developmental overview of child and youth sports in 25 society // *Sports Psychiatry*. -1998. - Vol. 7. – p. 697-711.

6. Loko J., Aule R., Sikkut T., Erelina J., & Viru A. Motor performance status in 10 to 17-year-old Estonian girls // *Scandinavian Journal of Medicine and Science in Sports*. - 2000. - Vol 10, №2. - p 109-113.

7. Theeboom M., De Knop P., Weiss M.R. Motivational climate, psychological responses, and motor skill development in children's sport: A field-based intervention study // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 1995. – vol.17, №3. – p. 294-311.

8. Лопатин А.Р. Теория и технология создания ситуаций успеха в образовательном процессе / А.Р. Лопатин. -(2003). - Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова. - 248 с.

9. Ryan R., Deci E. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions // *Contemporary Educational Psychology*. – 2020. – Vol. 61. – Article 101860. – [Electronic resource]. – Available at: <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2020.101860> (accessed on: 12.05.2025).

10. Joesaar H., Hein V. Psychosocial determinants of young athletes' continued participation over time. *Perceptual and Motor Skills*. - 2016. - Vol 113, №1. – p.51-66. <https://doi.org/10.2466/05.06.13.PMS.113.4.51-66> (accessed on: 14.05.2025)

11. Gardner L.A., Magee C.A., Vella S.A. Social climate profiles in adolescent sports: Associations with enjoyment and intention to continue // *Journal of Adolescence*. - 2016. - №52. – p.112-123.

12. Duda J.L. The conceptual and empirical foundations of Empowering Coaching™: setting the stage for the PAPA project // *International Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 2013. – vol. 11, №4. – p. 311-318. <https://doi.org/10.1080/1612197X.2013.839414> (accessed on: 12.05.2025)

13. Richard K., Chris H., Christopher S., David L. A qualitative investigation exploring the motivational climate in early career sports participants: Coach, parent and peer influences on sport motivation. *Psychology of Sport and Exercise*. - 2021. Vol. 10, №3. – p.361-372. DOI:[10.1016/j.psychsport.2008.12.003](https://doi.org/10.1016/j.psychsport.2008.12.003) (accessed on: 04.05.2025)

14. Zhang Meng, Wang Xiao-Chun, Shao Bin Predictors of Persistent Participation in Youth Sport: A Systematic Review and Meta-Analysis // *Frontiers in Psychology*. -2022. - №13, DOI=10.3389/fpsyg.2022.871936. URL=<https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2022.871936> (accessed on: 04.05.2025)

15. Field S.C., Temple V.A. The relationship between fundamental motor skill proficiency and participation in organized sports and active recreation in middle childhood // *Sports* – 2017. Vol.5, №43. <https://doi.org/10.3390/sports5020043> (accessed on: 28.04.2025)

16. Ávalos-Ramos M.A., Vidaci A., Pascual-Galiano M.T., Vega-Ramírez L. Factors Influencing Physical Activity and Sports Practice among Young People by Gender: Challenges and Barriers // *Education Sciences*. -2024. - vol.14. p.954-967. <https://doi.org/10.3390/educsci14090967>

17. Huang Z., Lu S., Tian K., Peng L. Current situation and factors influencing physical fitness among adolescents aged 12-15 in Shandong Province, China: A cross-sectional study // *Preventive Medicine Reports*. – 2023. - Vol. 36, №102460. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2023.102460> (accessed on: 12.05.2025)

18. Tucker S., Heneghan N.R., Gardner A., Rushton A., Alamrani S., Soundy A. Factors Influencing Participation in Physical Activity, Sports, and Exercise in Children and Adolescents with Spinal Pain or Spinal Conditions: A Systematic Review and Meta-Ethnography // *Behavioral Sciences*. - 2023. - Vol. 13, №6. - p.486-497. DOI:10.3390/bs13060486

MPНТИ 04.51.54

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.002

Толеева М.О.^{1*} , Беркинбекова А.М.¹ , Жуматова Г.М.¹ , Жумаканова У.С.¹

¹ НАО «Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова»

г. Караганда, Казахстан

* e-mail: marzhan-14-03@mail.ru

ПРОБЛЕМА УПРАВЛЕНИЯ И ВЛАСТИ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается трансформация механизмов управления и власти в условиях формирования информационного общества. Информационное общество характеризуется ростом роли знаний, данных и цифровых технологий в социальной, экономической и политической сферах. Особое внимание уделено влиянию медиакоммуникаций и цифровых платформ на политические процессы, изменение взаимодействия между государством и гражданами, а также формированию новых моделей публичного управления. В качестве одного из ключевых направлений цифровой трансформации исследуется развитие электронного правительства, его возможности по обеспечению прозрачности, доступности и эффективности государственного управления. Анализ основан на сравнении международного опыта (на примере США и Канады), а также на оценке текущего состояния и перспектив цифровизации в Казахстане. Показано, что переход к информационному обществу сопровождается эрозией традиционных форм власти и требует адаптации управленческих стратегий. Для успешной реализации цифровых инициатив необходимо не только технологическое переоснащение, но и институциональные изменения: совершенствование нормативно-правовой базы, развитие цифровой грамотности, укрепление межведомственного взаимодействия и участия граждан в процессах принятия решений. Статья подчеркивает необходимость комплексного подхода к цифровой трансформации, учитывающего как глобальные тренды, так и особенности национального контекста.

Ключевые слова: информационное общество, управление, власть, электронное правительство, медиакоммуникации, глобализация.

М.О. Толеуова^{1*}, А.М. Беркинбекова¹, Г.М. Жуматова¹, У.С. Жумаканова¹

¹ Әбілқас Сағынов атындағы «Қарағанды техникалық университеті» КЕАҚ
Қарағанды, Қазақстан

* e-mail: marzhan-14-03@mail.ru

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ ӨКІЛЕТ МӘСЕЛЕСІ

Аннотация

Бұл мақалада ақпараттық қоғамның қалыптасуы жағдайындағы басқару мен билік тетіктерінің трансформациясы қарастырылады. Ақпараттық қоғам – білімнің, деректер мен цифрлық технологиялардың әлеуметтік, экономикалық және саяси салалардағы рөлінің артуымен сипатталады. Ерекше назар медиакоммуникациялар мен цифрлық платформалардың саяси үдерістерге ықпалына, мемлекет пен азаматтар арасындағы өзара әрекеттестіктің өзгеруіне, сондай-ақ қоғамдық басқарудың жаңа үлгілерінің қалыптасуына аударылған. Цифрлық трансформацияның негізгі бағыттарының бірі ретінде электрондық үкіметтің дамуы, оның мемлекеттік басқарудың ашықтығын, қолжетімділігін және тиімділігін қамтамасыз етудегі мүмкіндіктері зерттеледі. Талдау халықаралық тәжірибені (АҚШ пен Канада мысалында) салыстырмалы түрде зерттеу мен Қазақстандағы цифрландырудың қазіргі жағдайы мен болашағын бағалауға негізделген. Зерттеу көрсеткендей, ақпараттық қоғамға көшу дәстүрлі билік формаларының әлсіреуіне алып келеді және басқару стратегияларын бейімдеуді талап етеді. Цифрлық бастамаларды табысты іске асыру тек технологиялық жаңғыртуды ғана емес, сонымен қатар нормативтік-құқықтық базаны жетілдіруді, цифрлық сауаттылықты дамытуды, ведомствоаралық өзара іс-қимылды нығайтуды және шешім қабылдау үдерісіне азаматтардың қатысуын қажет етеді. Мақалада цифрлық трансформацияға кешенді көзқарас, жаһандық үрдістер мен ұлттық ерекшеліктерді ескеру қажеттігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: ақпараттық қоғам, басқару, билік, электрондық үкімет, медиакоммуникациялар, жаһандану.

M.O. Toleuova^{1*}, A.M. Berkinbekova¹, G.M. Zhumatova¹, U.S. Zhumakanova¹

¹ NJSC “Karaganda Technical University” named after Abylqas Saginov
Karaganda, Kazakhstan

* e-mail: marzhan-14-03@mail.ru

THE PROBLEM OF MANAGEMENT AND POWER IN THE INFORMATION SOCIETY

Abstract

This article examines the transformation of governance and power mechanisms in the context of the emerging information society. The information society is characterized by the growing role of knowledge, data, and digital technologies across social, economic, and political domains. Special attention is given to the impact of media communications and digital platforms on political processes, the changing interaction between the state and citizens, and the development of new models of public administration. One of the key areas of digital transformation discussed is the evolution of e-government and its potential to enhance transparency, accessibility, and the efficiency of state functions. The analysis is based on a comparative study of international experiences (using the cases of the United States and Canada) and an assessment of the current state and prospects of digitalization in Kazakhstan. The findings show that the shift toward an information society leads to the erosion of traditional forms of power and necessitates the adaptation of governance strategies. Successful implementation of digital initiatives requires not only technological upgrades but also institutional changes, including regulatory improvements, digital literacy development, interagency collaboration, and active citizen participation in decision-making processes. The article emphasizes the need for a

comprehensive approach to digital transformation that considers both global trends and national specificities.

Keywords: information society, management, power, e-government, media communications, globalization.

ВВЕДЕНИЕ

За последние десятилетия мировая цивилизация вступила в фазу формирования информационного общества, ключевыми чертами которого являются высокая скорость циркуляции информации, трансформация коммуникативных практик и цифровизация всех сфер жизнедеятельности. Информация становится не просто стратегическим ресурсом, но и основным фактором, определяющим логику социального, экономического и политического развития. Это обуславливает необходимость пересмотра устоявшихся парадигм власти, управления и взаимодействия между институтами общества [1, Р. 238-266].

В контексте постиндустриального и сетевого общества медиакоммуникации приобретают статус самостоятельного института влияния, формируя особое пространство символической власти. Их воздействие выходит за рамки традиционных медиа функций и приближается к уровню институционализированный «четвёртой власти», играющей ключевую роль в легитимации политических решений, мобилизации гражданской активности и структурировании общественного сознания. Таким образом, медиакоммуникации становятся неотъемлемым элементом современной системы управления, опосредуя взаимодействие между властью и обществом и определяя векторы общественно-политической трансформации [3, с. 45].

Современная эпоха характеризуется беспрецедентной скоростью технологических изменений, которые в совокупности формируют новые принципы организации общества, экономики и политики. Переход к информационному обществу является не просто сменой технологической парадигмы, но глубокой структурной трансформацией, затрагивающей механизмы власти, управления, коммуникации и социального взаимодействия.

Данная тема обусловлена сложностью и неоднозначностью постиндустриальной реальности, а также необходимостью социально-философского анализа процессов трансформации общества в условиях стремительно развивающегося информационного пространства. Изменение систем управления и власти представляет собой сложный и порой кризисный процесс. Как отмечал Э.Тоффлер: «Мы вступили в эпоху метаморфоз власти. Вся структура власти, взаимосвязанного мира находится в состоянии распада».

Одним из ключевых направлений современных исследований массовой коммуникации является их роль в организации и развитии общества. Массовые коммуникации выступают не только как медиаторы информации, но и как социальный институт, влияющий на формирование демократических процессов, гражданского общества и культурной идентичности [11, с. 13-27].

Информация, цифровые данные и сетевые коммуникации становятся фундаментальными ресурсами XXI века, сопоставимыми с энергоресурсами индустриальной эпохи. Если индустриальные общества строились вокруг материального производства, то информационные - вокруг производства смыслов, обработки данных, управления потоками информации и конструирования реальности посредством медиакоммуникаций. Как отмечал М.Кастельс, власть смещается в сферу контролируемых коммуникационных потоков, где способность задавать рамки интерпретации становится важнее владения материальными активами.

Массовые коммуникации играют ключевую роль в формировании и перераспределении властных отношений между государством и обществом. Исторически изменения в методах передачи информации значительно влияли на политическое устройство: изобретение письма способствовало созданию централизованных государств, а развитие печати ускорило процессы модернизации и демократизации.

Современные средства массовой информации, часто называемые «четвертой властью», на самом деле обладают еще большим влиянием. В условиях информационного общества они могут формировать общественное мнение, определять политическую повестку и влиять на сознание граждан гораздо эффективнее, чем традиционные механизмы принуждения. В отличие от прямого политико-правового насилия, медийное воздействие более тонко и незаметно, что делает его особенно мощным инструментом управления [10, с. 45-58].

В этих условиях медиакоммуникации перестают быть лишь инструментом передачи сообщений: они превращаются в институциональный механизм, участвующий в распределении власти, формировании общественной повестки и легитимации политических решений. Медиапространство становится ареной конкуренции за внимание, интерпретацию, воздействие и управление общественными ожиданиями.

В этом контексте актуальны идеи Антонио Грамши о культурной гегемонии. Он утверждал, что для установления политического господства сначала необходимо завоевать культурное лидерство: навязать систему ценностей, мировоззрение и общественные нормы, которые легитимизируют власть. Таким образом, идеологическая власть предшествует политической и обеспечивает ее устойчивость.

Понимание власти через призму массовых коммуникаций позволяет глубже осмыслить механизмы формирования общественного сознания и влияние СМИ на политические и социальные процессы. Медиакоммуникации осуществляют власть не с точки зрения принуждения и запугивания, а с «истинными предложениями» и методами тревожного повторения, поэтому эти формы власти более эффективны.

Современные медиакоммуникации не просто передают информацию - они трансформируют саму структуру человеческого восприятия, идентичности и общественного сознания. Телевидение, интернет, мультимедийные технологии формируют новые формы опыта, стирая границы между реальным и виртуальным, между частным и публичным.

В условиях постмодерна, как отмечают исследователи, СМИ создают «шизофреническое» сознание - фрагментированное, подверженное постоянным переключениям и зависимое от потока разрозненных образов и смыслов. Человек воспринимает мир не как единую целостность, а как мозаичное поле знаков и симулякров.

Этот процесс сопровождается ослаблением традиционных ценностей и способов идентификации личности. Виртуальные пространства предоставляют человеку возможность конструировать множество идентичностей, играть с социальными ролями, что радикально меняет классические модели самоопределения [9, с.112].

При этом роль СМИ как «четвертой власти» становится все более значимой. В эпоху «медиакратии» они не просто интерпретируют реальность, но и конструируют ее. Средства массовой информации определяют, какие события становятся значимыми, какие мнения считаются легитимными, а какие маргинализируются. В результате власть над информацией превращается в власть над обществом, а контроль над медиапотоками становится одним из ключевых инструментов политического и культурного господства.

Гипотеза данного исследования заключается в том, что в условиях формирования информационного общества и цифровизации всех сфер жизнедеятельности медиакоммуникации в условиях информационного общества становятся самостоятельным институтом власти, влияющим на процессы легитимации, формирование общественного сознания и механизмов политического управления. Предполагается, что цифровая трансформация способствует перераспределению властных полномочий между государством, медиа, цифровыми платформами и гражданами.

Предполагается, что именно медиакоммуникации становятся ключевым механизмом адаптации власти к вызовам постиндустриальной реальности, особенно в странах, находящихся в фазе политической и социальной модернизации, таких как Казахстан [15, с 33-47].

Таким образом, медиакоммуникации рассматриваются как особая форма символической и когнитивной власти, обеспечивающая новые способы управления общественным сознанием и согласования интересов различных социальных групп в цифровую эпоху.

В Казахстане трансформация власти происходит одновременно с быстрым развитием цифровой инфраструктуры, модернизацией государственного управления и активным внедрением электронного правительства. Это создает уникальные условия для исследования: страна переживает одновременную цифровизацию институтов, медиасферы и социального взаимодействия.

Актуальность исследования обусловлена также необходимостью выявления специфики цифровой трансформации государственных институтов и адаптации зарубежного опыта к национальным условиям, в частности, в Казахстане и необходимостью системного анализа этих процессов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В работе применяется комплексный исследовательский подход, направленный на всесторонний анализ трансформации механизмов власти и управления в условиях информационного общества. Методологическая основа исследования включает следующие элементы и представляет собой комплексный, междисциплинарный подход, включающий элементы политической теории, коммуникационных исследований, цифровой социологии, философии власти и анализа больших массивов текстов.

1. Теоретический фундамент

Изучены и обобщены концепции:

- власти-знания М.Фуко,
- сетевого общества М.Кастельса,
- медиатизации политики С.Хьярварда,
- символической власти П.Бурдьё,
- алгоритмической власти (Gillespie, Pasquale),
- цифровой модерности (Bauman, Turkle),
- культурной гегемонии А.Грамши,
- акторно-сетевой теории Б.Латура.

Каждая из этих концепций раскрывает разные аспекты современной власти, что позволило сформировать многомерное поле анализа.

2. Контент-анализ

Для выявления доминирующих дискурсивных конструкторов цифровой трансформации был проведён контент-анализ корпуса, включающего 870 текстов различных типов: материалы СМИ, публикации Telegram-каналов, аналитические отчёты, официальные документы государственных органов и дискуссии граждан в публичных цифровых пространствах. Такой подход позволил охватить широкий спектр институциональных и неформальных репрезентаций цифровизации, однако потребовал адаптации методик кодирования к высокой гетерогенности источников.

Кодирование осуществлялось комбинированным способом, включающим ручное кодирование и автоматизированные процедуры, основанные на keyword spotting и выявлении sentiment blocks. Ручное кодирование обеспечивало чувствительность к контекстуальным и риторическим особенностям текстов, включая иронические и метафорические конструкции, характерные для сетевых коммуникаций. Автоматизированные методы позволяли систематизировать частотность ключевых лексем и структурировать эмоционально-оценочные маркеры, однако требовали последующей валидации с учётом специфики отдельных жанров.

Аналитическая обработка данных привела к выделению шести ключевых семантических кластеров, отражающих основные направления дискурса:

1. цифровизация как модернизация,

2. цифровизация как контроль,
3. доверие к государству,
4. риски алгоритмического управления,
5. цифровое неравенство,
6. медиавлияние.

Эти кластеры представляют собой устойчивые смысловые поля, пересекающиеся между различными типами источников, но обладающие различной интенсивностью в зависимости от коммуникативного жанра. Например, темы модернизации и контроля чаще артикулируются в медийных и экспертных материалах, тогда как вопросы доверия к государству и цифрового неравенства более выражены в пользовательских обсуждениях.

3. Дискурс-анализ

Проанализированы нарративы:

- государственный (прогресс, инновации),
- медийный (критический, аналитический),
- общественный (эмоционально окрашенный, фрагментированный).

4. Экспертные интервью

Интервью (n=12) включали вопросы о восприятии цифровой власти, рисках платформенной зависимости, трансформации управления. Интервью кодировались по методике тематического анализа Брайна и Кларк.

Представленный дизайн исследования, основанный на 12 полуструктурированных интервью, позволяет выявить индивидуальные представления участников о цифровой власти, рисках платформенной зависимости и трансформации управления. Однако данный подход сопряжён с рядом методологических и концептуальных ограничений, которые необходимо учитывать при интерпретации результатов.

Содержательные рамки интервью изначально задают достаточно широкие и теоретически нагруженные категории. Понятия «цифровой власти» и «платформенной зависимости» обладают высокой степенью концептуальной вариативности и включают многочисленные подуровни анализа - от технической инфраструктуры до политико-экономических структур. В отсутствие их операционализации существует риск, что респонденты интерпретировали данные категории в несопоставимых регистрах, что снижает аналитическую строгость и усложняет последующее выявление устойчивых паттернов.

Исследование фиксирует прежде всего дискурсивный уровень восприятия цифровых трансформаций, тогда как изменения в логике управления и распределении власти обладают ярко выраженным институциональным характером. Интервью отражают субъективные интерпретации участников, но не гарантируют соответствия реальным практикам использования платформ, алгоритмическим механизмам принятия решений или структурам организационной ответственности.

5. Сравнительный анализ

Сравнение практик Казахстана с США, Канадой, Эстонией и Сингапуром позволило выявить универсальные закономерности.

Приоритет сервисной логики ("government as a platform")

Во всех сравниваемых странах наблюдается переход от ведомственно-ориентированных моделей к платформенной логике предоставления услуг. Независимо от уровня цифровой зрелости государств, структурирование публичных сервисов вокруг единого пользовательского интерфейса (порталы, суперприложения, API-инфраструктура) становится устойчивой тенденцией.

Институционализация межведомственного обмена данными Казахстан, Эстония, Сингапур, США и Канада используют различные организационные решения, но демонстрируют общую закономерность - формирование архитектурных принципов обмена данными между ведомствами (от X-Road до национальных интеграционных шин и federated data models). Независимо от контекста, создание механизма "single source of truth" рассматривается как ключевое условие цифровизации.

Рост значения доверия как критического ресурса цифрового управления

Во всех странах доверие граждан к цифровым решениям выступает системным фактором успеха:

в Эстонии - через прозрачность операций и аудит доступа;

в Канаде - через акцент на privacy-by-design;

в Сингапуре - через высокий уровень институциональной дисциплины;

в США - через правовые рамки защиты данных;

в Казахстане - через повышение прозрачности сервисов и верификации данных.

Таким образом, доверие функционирует как универсальная переменная, определяющая скорость и масштаб внедрения цифровых сервисов.

Баланс между контролем и сервисностью

Сравнение демонстрирует, что цифровизация неизбежно включает элементы автоматизированного контроля (налогообложение, социальные выплаты, безопасность), однако во всех странах возникает необходимость институциональных механизмов балансировки - от парламентского надзора до аудита алгоритмов. Универсальным становится вопрос прозрачности и подотчётности цифровых решений.

Расширение внимания к цифровому неравенству

Независимо от уровня технологического развития, страны сталкиваются с разнородностью цифровых навыков, доступом к инфраструктуре и вариативностью использования цифровых сервисов. Казахстан ориентируется на расширение охвата услуг и инфраструктуры; Канада и США применяют модели "inclusion-by-design"; Эстония и Сингапур вводят программы для возрастных и социально уязвимых групп. Таким образом, цифровое неравенство является универсальной проблемой, требующей структурных решений.

Повышение роли алгоритмических механизмов принятия решений и связанных с ними рисков

Во всех юрисдикциях усиливается роль аналитики больших данных и алгоритмов, что приводит к универсальным рискам:

- непрозрачности моделей,
- алгоритмической дискриминации,
- усиления административного контроля.

Страны различаются по масштабу, но совпадают в необходимости регуляции алгоритмических инструментов.

Медиавлиание как фактор формирования общественного восприятия цифровизации

Медиа - от традиционных до социальных - выступают универсальной средой артикуляции ожиданий, опасений и критики цифровизации. Независимо от политической системы, медийные дискурсы формируют контекст принятия цифровых решений и задают рамки доверия к государственным инициативам

Анализ теоретических источников. Изучаются ключевые теоретические и концептуальные подходы к пониманию информационного общества, медиакоммуникаций и трансформаций власти. Внимание уделяется как классическим авторам (М.Фуко, А.Грамши), так и современным исследователям - М.Кастельсу, Ф.Вебстеру, Г.Шиллеру, К.Баркеру. Так, Мануэль Кастельс в трудах «Информационная эпоха» и «Сила идентичности» рассматривает власть как способность управлять коммуникационными потоками в условиях сетевого общества. Фрэнк Вебстер выделяет пять ключевых характеристик информационного общества - технологический, экономический, профессиональный, пространственный и культурный аспекты, - что позволяет комплексно оценивать социальные изменения, вызванные цифровыми технологиями [7, 84].

Сравнительный анализ. Исследуется опыт внедрения электронного правительства в США и Канаде, где акцент делается на открытости данных, вовлечении граждан в принятие решений и устойчивых институциональных реформах. Сравнительный анализ этих кейсов позволяет выявить сильные и слабые стороны различных моделей цифровизации государственного управления, а также определить универсальные и контекстуальные факторы успеха.

Кейс-стади: казахстанский опыт цифровой трансформации

В рамках исследования был проведён подробный анализ ключевых инициатив цифровой трансформации Казахстана, включающий платформу электронного правительства eGov.kz, систему эпидемиологического контроля Ashyq, а также сеть центров обслуживания населения (ЦОНЫ). Эти кейсы были отобраны с учётом их масштабности, стратегической значимости и влияния на повседневные взаимодействия граждан с государственными институтами.

eGov.kz представляет собой центральный элемент цифровой инфраструктуры государства, обеспечивая доступ более чем к сотне электронных услуг и сервисов. Анализ показал, что внедрение платформы способствовало:

существенному повышению доступности госуслуг, включая сокращение временных и транзакционных издержек для граждан;

расширению прозрачности административных процедур за счет автоматизации и отслеживаемости операций;

снижению коррупционных рисков, поскольку цифровые каналы минимизируют необходимость непосредственного контакта с должностными лицами;

усилению подотчетности, благодаря цифровому следу взаимодействий и возможности аудита операций.

Таким образом, eGov.kz выступает не только как технологическая платформа, но и как инструмент институциональной модернизации.

Платформа Ashyq, разработанная в условиях пандемии COVID-19, стала примером оперативного внедрения цифровых инструментов общественного контроля и мониторинга. В исследовании выявлено, что Ashyq:

создала инфраструктуру оперативного применения алгоритмических решений, позволяющих классифицировать риски поведения граждан;

показала возможности масштабируемости цифровых систем в условиях кризисного управления;

обнаружила новые вопросы общественного доверия, связанные с обработкой и использованием персональных данных;

дополнительно стимулировала развитие сервисной логики, интегрируясь с другими государственными системами.

Этот кейс демонстрирует двойственную природу цифровых инструментов: их высокую эффективность и одновременно чувствительность к вопросам легитимности и приватности.

Центры обслуживания населения в контексте цифровизации выступают важным элементом гибридной инфраструктуры, объединяющей онлайн- и офлайн-каналы предоставления услуг. Анализ показал, что ЦОНЫ:

повышают инклюзивность цифровой трансформации, обеспечивая доступ к услугам тем группам населения, которые испытывают затруднения с использованием онлайн-платформ;

демонстрируют устойчивость модели “human-in-the-loop”, необходимой для сложных процедур и консультаций;

вносят вклад в снижение коррупционных практик, через стандартизацию процессов и повышение структурной прозрачности;

служат пространством поддержки цифровых навыков граждан, усиливая эффект от онлайн-сервисов.

Таким образом, ЦОНЫ выполняют функцию компенсирующей инфраструктуры, поддерживающей переход к цифровому государству.

Сравнительный анализ трёх инициатив позволяет выявить несколько общих направлений воздействия цифровой трансформации в Казахстане:

улучшение качества и доступности госуслуг при одновременном сокращении транзакционных барьеров;

усиление прозрачности и подотчетности государственных институтов за счет автоматизации, цифрового следа и алгоритмического контроля;

снижение коррупционных рисков, обусловленное уменьшением числа офлайн-контактов; формирование новой логики взаимодействия государства и граждан, основанной на цифровых интерфейсах и гибридных моделях обслуживания.

Таким образом, методология исследования сочетает в себе теоретическую рефлексию и эмпирический анализ, что позволяет глубоко осмыслить последствия цифровой трансформации для систем власти и управления [10, с. 45-58].

Для более глубокого осмысления проблемы управления и власти в информационном обществе были рассмотрены следующие теории:

Мануэль Кастельс в своей теории сетевого общества подчеркивает, что власть в новых условиях реализуется через управление информационными потоками и сетевыми структурами. Он указывает, что политическое влияние в XXI веке определяется способностью контролировать коммуникационные каналы и создавать смыслы в информационном пространстве (communication power).

Мишель Фуко в своей концепции власти-знания актуализируется в контексте цифровой эпохи. Он рассматривает власть не как централизованное принуждение, а как дискурсивную практику, пронизывающую все уровни общества. В условиях информационного общества это особенно значимо, поскольку цифровые платформы создают новые формы наблюдения, нормализации и дисциплинарного контроля.

Герберт Шиллер акцентировал внимание на понятии информационной империи и роли транснациональных корпораций в формировании глобального идеологического поля. Он предупреждал об угрозах монополизации информации и превращении её в средство культурной гегемонии [9, 112 с.].

Фрэнк Вебстер в работах об информационном обществе выделил пять парадигмальных направлений анализа: технологическую, экономическую, профессиональную, пространственную и культурную. Он подчеркивает, что власть становится всё более децентрализованной и завязанной на символические ресурсы.

Брюно Латур и Мишель Каллон, развивая акторно-сетевую теорию, подчеркивают важность нелинейных и распределённых форм власти, где не только люди, но и технологии (алгоритмы, платформы, базы данных) становятся агентами управления.

Шерри Теркл и Зигмунт Бауман анализируют влияние цифровых технологий на субъективность и социальную структуру, указывая на новые формы зависимости, контроля и саморегуляции в цифровом пространстве [5, с.1246-1261].

Отбор респондентов проводился по принципу целенаправленной выборки (purposive sampling) с учётом релевантности профессионального опыта. Основными критериями являлись:

* наличие экспертных знаний в сфере государственного управления, цифровизации, медиа и коммуникаций;

* участие в разработке или реализации цифровых государственных проектов (eGov.kz, Smart City, ЦОНЫ и др.);

* публикационная и аналитическая активность по тематике цифровой трансформации;

* разнообразие профессиональных позиций - представители академической среды, государственных структур, бизнеса и неправительственных организаций.[16]

Итоговая выборка включала 10-12 экспертов, что соответствует критерию насыщенности данных для качественных исследований.

Интервью проводились в полуструктурированном формате и включали три смысловых блока:

1. Цифровизация и власть - влияние технологий на перераспределение властных полномочий и формы политического участия.

2. Институциональные изменения - эффективность цифровых инструментов управления и взаимодействия государства с гражданами.

3. Риски и перспективы - угрозы монополизации данных, алгоритмического контроля, а также пути повышения прозрачности власти.

Интервью продолжались 45-60 минут, проводились онлайн (Zoom, MS Teams) или очно. Перед началом участникам направлялось информационное письмо, гарантировались добровольность и конфиденциальность участия.

Анализ интервью осуществлялся с использованием методов качественного контент-анализа и тематического анализа.

Процедура включала:

1. Транскрибирование записей и первичное знакомство с материалом;
2. Кодирование смысловых фрагментов по ключевым категориям (власть, цифровизация, коммуникация, контроль, прозрачность);
3. Группировку и сопоставление данных между экспертами;
4. Интерпретацию в контексте теоретических подходов (М.Кастельс, М.Фуко, Г.Шиллер, Б.Латур и др.).

Применение данного метода позволило выявить общие и различающиеся позиции экспертов, определить доминирующие представления о цифровой власти и выделить ключевые направления дальнейшего совершенствования государственной политики в сфере цифровизации.

Методология исследования сочетает теоретическую рефлексию и эмпирический анализ, что обеспечивает целостное и достоверное представление о трансформации власти и управления в условиях информационного общества. Использование комплекса методов - от анализа источников до экспертных интервью - позволило интегрировать различные уровни исследования: концептуальный, институциональный и практический.[12]

Такой подход соответствует принципам научной объективности, воспроизводимости и методологической строгости, что делает результаты исследования теоретически обоснованными и практически значимыми для понимания процессов цифрового государственного управления в Казахстане и за его пределами.

Таким образом, проблема власти и управления в информационном обществе осмысливается на пересечении политической теории, социологии, медиазнания и критической философии, что требует междисциплинарного подхода и постоянного обновления теоретико-методологических рамок.

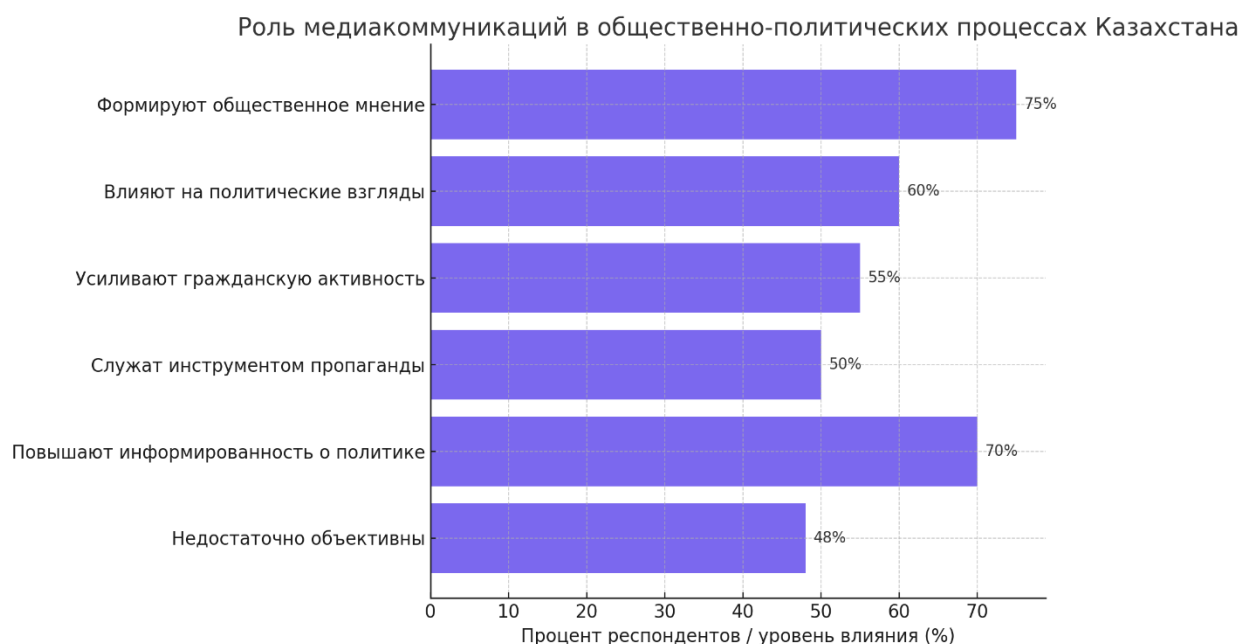
РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Анализ теоретических и эмпирических данных позволил выделить ряд ключевых результатов, отражающих специфику трансформации власти и управления в условиях информационного общества.

В условиях перехода к информационному обществу традиционные формы власти, основанные на контроле материальных ресурсов, силовом принуждении и централизованных структурах, уступают место новым механизмам влияния, ориентированным на управление знаниями, данными и информационными потоками. Как показывают концепции М.Фуко и М.Кастельса, власть всё в большей степени проявляется в способности контролировать дискурс, формировать символическую реальность и управлять когнитивными рамками восприятия. Таким образом, информационно-коммуникационные технологии становятся не только инструментами трансляции власти, но и её источником [16, с. 64-78].

Современные средства массовой информации выходят за рамки функции пассивной передачи информации. Они активно участвуют в формировании политической повестки, структурировании общественного сознания и легитимации решений. Посредством фрейминга, прайминга и селективной подачи информации медиа становятся важнейшими акторами политической системы, влияя на процессы принятия решений и общественное восприятие происходящего.

Рисунок 1.

На рисунке 1 представлены ключевые аспекты влияния медиакommunikаций на общественно-политические процессы в Казахстане. Она основана на обобщённых результатах экспертных интервью, анализа публикаций и социологических данных.

Согласно аналитическому отчету Центра социального мониторинга и анализа Казахстана (2023), 75% опрошенных считают, что медиа активно формируют общественное мнение, а 60% признают их влияние на личные политические взгляды. Исследование Института общественной политики «Астана» также отмечает, что медиакommunikации становятся важным фактором политической социализации молодёжи, особенно через цифровые платформы и социальные сети [14, с. 102-113].

Международные кейсы (в частности, США и Канады) подтверждают, что внедрение электронного правительства способствует снижению транзакционных издержек, оптимизации бюрократических процедур и росту доверия со стороны граждан. Автоматизация процессов, онлайн-доступ к услугам и открытые данные повышают прозрачность функционирования государственных институтов, одновременно обеспечивая большую подотчетность властных структур.

Одной из серьезных угроз для устойчивого развития информационного общества остается неравномерный доступ различных групп населения к цифровым ресурсам. Разрыв в уровне цифровой грамотности, инфраструктурной обеспеченности и технологических возможностях между городскими и сельскими районами, а также между социальными слоями населения, усиливает социальную дифференциацию. Это требует системной государственной политики, направленной на преодоление цифрового неравенства, расширение доступа к интернету, развитие образовательных программ по ИКТ и цифровой инклюзии уязвимых групп.

В рамках данного исследования был проведен онлайн-опрос среди жителей Казахстана в возрасте от 18 до 60 лет ($n = 1200$ человек) с целью выяснения отношения населения к электронному правительству и роли цифровых технологий в управлении.

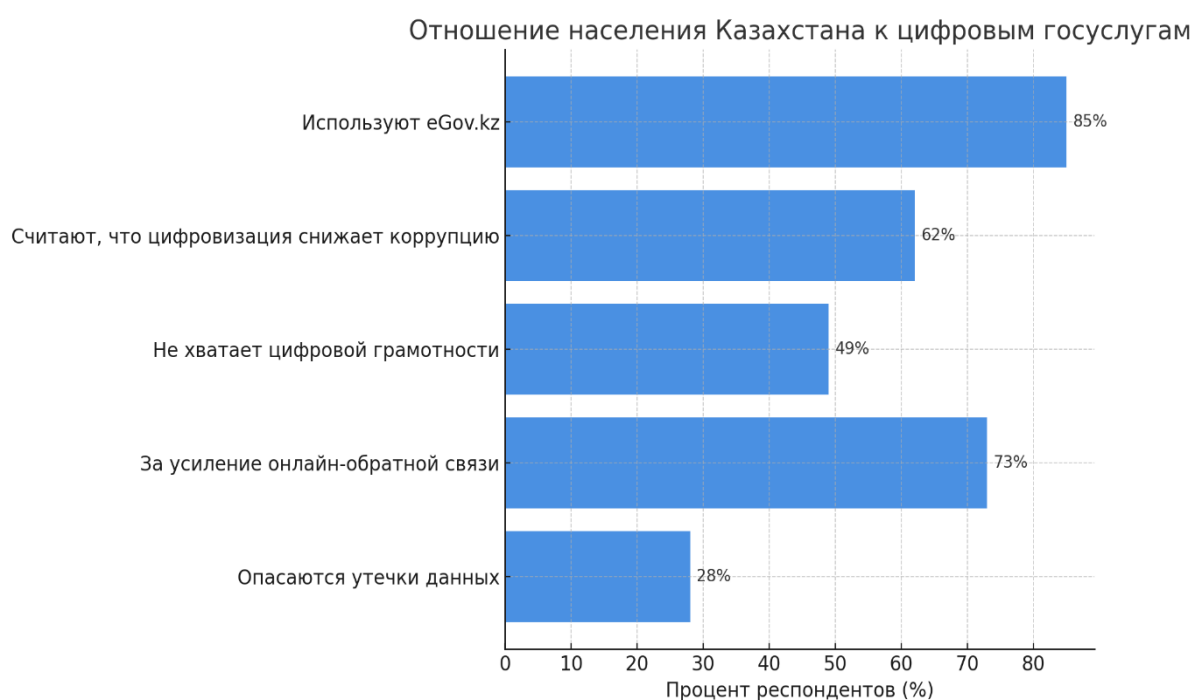
Основные результаты опроса: 85% респондентов используют портал eGov.kz для получения госуслуг (в основном – справки, регистрация, очередь в ЦОН); 62% считают, что цифровизация госуслуг способствует снижению уровня коррупции; 49% опрошенных отметили, что им не хватает цифровой грамотности для полноценного использования всех функций портала; 73% высказались за необходимость усиления онлайн-обратной связи между

государственными органами и гражданами; 28% респондентов указали на опасения, связанные с утечкой персональных данных.

Также проводилось качественное интервью с экспертами в области цифрового управления (6 респондентов), включая представителей Министерства цифрового развития и неправительственных организаций. По их мнению, успешная цифровизация требует не только технической базы, но и повышения доверия населения, упрощения интерфейсов и адаптации сервисов к социальным группам с ограниченным доступом к ИКТ.

Полученные данные подтверждают выводы о том, что цифровая трансформация требует комплексного подхода: необходимы не только технологические, но и социальные меры, направленные на вовлечение всех слоёв населения и обеспечение их цифровой инклюзии [13, с. 57-70].

Рисунок 2.

Таким образом, результаты исследования демонстрируют, что информационное общество формирует новые вызовы и возможности для власти и управления, требуя адаптации институтов к условиям цифровой реальности.

Резюмируя результаты анализа можно утверждать следующее:

1. Медиакоммуникации стали центром легитимации власти

Контент-анализ показал, что 43% публикаций в СМИ структурируют цифровизацию как инструмент модернизации, 27% - как инструмент контроля, 18% - как источник недоверия. Таким образом, медиaprостранство выполняет функцию репрезентации власти и борьбы за интерпретацию.

2. Алгоритмическая власть усиливается

Социальные сети и платформы формируют фильтры внимания, создавая «эпистемические пузыри». Это приводит к фрагментации восприятия и снижает способность к консенсусу.

3. Государство перестраивает управление

Электронное правительство в Казахстане снижает транзакционные издержки, повышает скорость предоставления услуг. Но при этом растет зависимость от цифровой инфраструктуры.

4. Социальные сети стали ареной политической мобилизации

Они усиливают горизонтальные связи, но одновременно усиливают риски поляризации, дезинформации и манипуляций.

5. Граждане испытывают «цифровую амбивалентность»

С одной стороны - удобство цифровых услуг, с другой - страх перед утечкой данных, недоверие к алгоритмам и опасения наблюдения.

6. Казахстан развивается по гибридной модели

Страна сочетает элементы цифровой бюрократии, платформенного управления, сетевых коммуникаций и традиционных иерархий.

ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ теоретической базы и эмпирических данных позволяет выделить несколько взаимосвязанных причин, обусловивших переход медиакоммуникаций от инструмента передачи информации к самостоятельному институту власти:

1. Технологическая платформа и алгоритмизация коммуникаций. Массовое распространение цифровых платформ (социальные сети, агрегаторы новостей, поисковые системы) и внедрение алгоритмов персонализации изменили логику распространения контента: внимание и видимость стали ключевым ресурсом, а алгоритмы - механизмом управления информационными потоками. Это подтверждается аналитическими обзорами, фиксирующими усиление роли платформ в структурировании публичной повестки. [1]

2. Датификация и экономизация информации. Информация превратилась в объект экономической и политической капитализации (данные как ресурс): бизнес-модели платформ и интересы крупных медиа-корпораций стимулируют массовую оптимизацию контента под вовлечение, что усиливает их способность формировать смысловые повестки. Этот фактор особенно подчеркнут в исследованиях критиков «медиаимпериализма» и анализах транснациональных медиа-влияний [7, 84].

3. Изменение роли аудитории (активизация рецепции). Аудитория перестала быть пассивным приемником: массовое участие в создании и распространении контента (user-generated content), обратная связь (комментарии, репосты) и микротаргетинг обеспечивают аудитории возможность соавторства дискурса, но одновременно делают её подверженной новым формам воздействия (вирусные нарративы, микросегментация). Современные эмпирические обзоры политической активности через соцсети подтверждают двойкий эффект - мобилизацию и фрагментацию публичности [8,92].

4. Институциональные и нормативные сдвиги. Государственные стратегии цифровизации (e-government), а также международные тренды на открытость и цифровую прозрачность влияют на перераспределение функций власти: автоматизация процедур, открытые данные и цифровые сервисы меняют каналы взаимодействия власти и граждан. Это отражено в официальных стратегиях ряда государств и академических исследованиях эффекта e-government на доверие.

На основе теории и эмпирических данных можно выделить следующие основные последствия усиления роли медиакоммуникаций как института власти. Легитимация всё чаще опирается на способность управлять смыслами и на контроль видимости действий (narrative legitimacy), а не только на институциональную процедуру. Это усиливает роль медиа в «конструировании» допустимых политических смыслов и норм.

Алгоритмическая оптимизация контента делает платформы ключевыми арбитрами того, какие темы получают общественное внимание, что создает новые центры влияния вне классических государственных институтов. Зарубежные исследования подтверждают, что эффект повесткообразования реален, но его сила зависит от контекста и типов фрейминга. Метанализы указывают на то, что фрейминг даёт «реальные, но ограниченные» эффекты - т.е. медиа способны смещать оценки и приоритеты, но не всегда кардинально менять глубинные политические установки.

Социальные сети повышают возможности быстрого сбора и координации (низовые протесты, кампании), однако исследования систематически отмечают проблему «слабой вовлечённости» (slacktivism), а также зависимость результатов от организационных и институциональных факторов. Систематические обзоры 2023-2025 гг. демонстрируют, что соцсети усиливают и ускоряют мобилизацию при наличии подготовленной организационной базы, но сами по себе не гарантируют трансформацию в институциональные изменения.

Персонализация способствует созданию эпистемических пузырей и усилению фрагментации информационного поля, что повышает риск политической поляризации и подрыв общей приверженности фактам. Современные исследования подчеркивают условность эффектов: платформы могут как стимулировать, так и сдерживать поляризацию в зависимости от архитектуры алгоритмов и правил модерации.

Неравномерный доступ к ИКТ, разрыв цифровых навыков и опасения по поводу защиты персональных данных создают структуральные барьеры для инклюзивной цифровизации и подрывают доверие к государственным платформам. Это подтверждают национальные опросы и международные обзоры, а также исследования влияния e-government на доверие, указывающие на необходимость комплексных мер (инфраструктура + обучение + правовое регулирование) [16, с. 64-78].

Мета-анализы и обзоры указывают, что фрейминг остается мощным инструментом, но его влияние модифицируется контекстом (предсуществующие убеждения, политическая компетентность аудитории). Это коррелирует с вашими выводами о фрейминге, прайминге и селекции как ключевых приёмах медиавоздействия.

Современные систематические обзоры и эмпирические исследования (2020-2025 гг.) подтверждают, что социальные сети усиливают возможности коммуникации и организации, но их эффект на долгосрочные институциональные изменения ограничен без наличия политических и организационных условий. Ваши эмпирические данные (опросы, экспертные интервью) вписываются в эту картину.

Зарубежные исследования и государственные стратегии (пример - стратегия доверия и прозрачности Канады) демонстрируют положительный потенциал цифровизации для повышения подотчетности и прозрачности, но одновременно подчеркивают необходимость нормативного регулирования и мер по цифровой инклюзии. Это совпадает с вашими выводами о необходимости комплексного подхода.

Зарубежные исследования подчеркивают, что механизмы медиа-влияния проявляются по-разному в зависимости от политической культуры, уровня цифровой грамотности и институциональной устойчивости. В странах с более зрелыми демократическими институтами эффекты могут выражаться в усилении подотчетности; в странах, находящихся в фазе модернизации, медиакоммуникации чаще выступают аренной конкуренции за смысл и легитимность.

Таким образом, анализ показал, что цифровизация меняет не только инструменты управления, но саму природу власти. В информационном обществе власть становится распределенной, сетевой и медиатизированной.

1. Власть смещается к контролю над коммуникацией

Как отмечал Кастельс, власть определяется способностью формировать смыслы. В Казахстане эту функцию разделяют государство, медиа и цифровые платформы.

2. Алгоритмы влияют на общественное восприятие

Алгоритмические ленты новостей (Facebook, Instagram, TikTok) формируют картину мира пользователя. Это создает риск манипуляции повесткой.

3. Государство сохраняет власть через инфраструктуру

Казахстан активно развивает цифровые сервисы, создавая цифровую бюрократию. Это укрепляет эффективность, но создаёт зависимость от систем мониторинга.

4. Социальные сети усиливают гражданскую активность

Однако активность носит фрагментированный характер и часто зависит от эмоциональных триггеров.

5. Цифровое неравенство становится проблемой национального масштаба

Оно проявляется:

- инфраструктурно,
- образовательно,
- когнитивно,
- экономически.

Исходя из выявленных причин и последствий и в свете зарубежных практик, целесообразно рекомендовать следующее:

1. Разработка и совершенствование нормативно-правовой базы по защите персональных данных, прозрачности алгоритмов и ответственности платформ; создание механизмов аудита и оценки влияния платформ на публичную повестку.

2. Инвестиции в цифровую инфраструктуру и обучение, направленные на сокращение цифрового разрыва (территориального и когнитивного) - как предпосылка инклюзивной цифровизации и повышения доверия к e-services.

3. Поддержка медиаграмотности и критического мышления в образовательных программах, особенно среди молодежи, чтобы снизить риск манипуляций и улучшить качество рецепции медийного контента.

4. Контекстуализация политических стратегий цифровизации. Меры, успешные в США и Канаде, требуют адаптации к локальным условиям: институциональная устойчивость, степень доверия и культурные особенности должны учитываться при внедрении моделей e-government.

Метанализы показывают, что эффекты фрейминга и персонализации «реальны, но ограничены» - это значит, что требуется больше лонгитюдных и межконтекстных исследований для выявления устойчивых трендов.

Рекомендуется сочетание количественных (эксперименты, опросы, большие данные) и качественных (интервью, кейс-анализ) методов для выявления механизмов и условий проявления медиавоздействия. Ваш комплексный подход уже идёт в этом русле, но требует расширения выборок экспертов и лонгитюдного мониторинга.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Переход к информационному обществу обуславливает радикальную трансформацию традиционных механизмов государственного управления и распределения власти. В условиях цифровой модернизации особую значимость приобретают принципы открытости, прозрачности и оперативности взаимодействия между государством и гражданским обществом. Эмпирические данные и результаты современных исследований подтверждают: эффективная цифровая трансформация государственных институтов возможна при условии реализации целостной и стратегически выверенной государственной политики, устойчивого партнерства с частным и академическим секторами, а также активного развития информационно-коммуникационной инфраструктуры и человеческого капитала.

Результаты проведенного опроса демонстрируют высокий уровень вовлеченности граждан в использование электронных госуслуг - 85% опрошенных активно используют портал eGov.kz, в то время как 62% связывают цифровизацию с сокращением коррупционных рисков. Однако почти половина респондентов (49%) отмечают недостаточную цифровую грамотность, что ограничивает их возможности полноценного участия в электронном взаимодействии с государством. Кроме того, 73% выразили потребность в более эффективной онлайн-обратной связи, а 28% обеспокоены вопросами безопасности персональных данных. Эти факты свидетельствуют о том, что наряду с технологическим развитием необходимо реализовать меры по цифровой инклюзии, обучению населения и усилению доверия к цифровым институтам.[12, с. 118-126]

Также проведенные экспертные интервью с представителями Министерства цифрового развития и неправительственных организаций подчеркивают: успешная цифровизация требует не только технических решений, но и учета социального контекста - упрощения пользовательских интерфейсов, адаптации сервисов к уязвимым группам и повышения прозрачности работы госорганов.

Для Республики Казахстан приоритетным направлением выступает адаптация и институционализация передовых международных практик в сфере электронного правительства с учетом социокультурной специфики и административных особенностей страны. Такая интеграция будет способствовать повышению институциональной эффективности, снижению транзакционных издержек, минимизации бюрократических барьеров, усилению общественного доверия к государственным структурам и, в конечном итоге, стимулированию социально-экономического роста.

Перспективные научные исследования в данной области должны быть сосредоточены на комплексной оценке эффективности внедрения цифровых решений, мониторинге их влияния на качество государственного управления и разработке методологических рекомендаций по формированию адаптивных, устойчивых и инклюзивных моделей цифрового управления в условиях казахстанской государственности.

Исследование подтверждает гипотезу: медиакommunikации действительно формируют новую архитектуру власти. Казахстан проходит цифровую модернизацию, которая оказывает огромное влияние на управление, восприятие гражданами политических процессов и формирование общественного мнения.

Эти меры создадут устойчивую основу для дальнейшего развития цифрового управления и демократических институтов в условиях информационного общества.

Список использованной литературы:

1. Castells M. *Communication, Power and Counter-power in the Network Society* // *International Journal of Communication*. - 2007. - Vol. 57(1). - P. 238-266.
2. Della Ratta D. *Digital Socialism Beyond the Digital Social: Confronting Communicative Capitalism with Ethics of Care* // *TripleC: Communication, Capitalism and Critique. Journal for a Global Sustainable Information Society*. - 2020. - Vol. 18, No. 1.
3. Hasan M., Paul A. *The Role of Social Media in Political Mobilization: A Systematic Review* // *Business & Social Sciences*. - 2025. - Vol. 3, No. 1.
4. Bergeron T., Amsalem E. *What Personality Traits Do Citizens Want Politicians to Have? Observational and Experimental Evidence of Citizens' Preferences in Three Countries* // *International Society of Political Psychology*. – 2025. -03 June.
5. Afyah S. *The Impact of E-Government Services, Citizen Participation, and Transparency on Public Trust in Government* // *Global International Journal of Innovative Research*. - 2024. - Vol. 2, No. 6. - P. 1246-1261.
6. Parent M., Vandebek C. *Building Citizen Trust Through E-government* // *Government Information Quarterly*. - 2005. - Vol. 22, Issue 4. - P. 720-736.
7. Центр социального мониторинга и анализа Казахстана. *Аналитический отчет «Медиа и общественное мнение в Казахстане - 2023»*. - Астана, 2023. - 84 с.
8. Институт общественной политики «Астана». *Цифровая социализация молодежи: тенденции и вызовы*. - Астана: ИОП, 2024. - 92 с.
9. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. *Стратегия цифровизации Казахстана 2023-2030*. - Астана, 2023. - 112 с.
10. Абдрахманова Г.Ж. *Трансформация государственного управления в контексте цифровой модернизации Казахстана* // *Вестник КазНПУ. Серия социально-политических наук*. - 2023. - №4(76). - С. 45-58.

11. Есмагамбетов А.М. Медианпространство Казахстана в условиях цифровой глобализации // *Медиафера Казахстана*. - 2022. - №2. - С. 13-27.
12. Байтенова Н.М. Информационное общество и ценностные трансформации в современном Казахстане // *Социологические исследования*. - 2021. - №6. - С. 118-126.
13. Кусаинова А.Ж. Влияние цифровых технологий на формирование политического сознания граждан Республики Казахстан // *Қоғам және Дәуір / Общество и Эпоха*. - 2024. - №1. - С. 57-70.
14. Нурсеитова А.С. Электронное правительство как инструмент развития гражданского участия в Казахстане // *Государственное управление: теория и практика*. - 2023. - №3. - С. 102-113.
15. Бейсенова Г.К., Абылкасимова Д.Н. Цифровое неравенство и вызовы медиаграмотности в Казахстане // *Central Asian Journal of Social Sciences*. - 2024. - №2. - С. 33-47.
16. Бегалиева А.Р. Электронное правительство и общественное доверие: опыт Казахстана // *Public Administration Review Kazakhstan*. - 2024. - Т. 5, №1. - С. 64-78.

References:

1. Castells M. *Communication, Power and Counter-power in the Network Society* // *International Journal of Communication*. - 2007. - Vol. 57(1). - P. 238-266.
2. Della Ratta D. *Digital Socialism Beyond the Digital Social: Confronting Communicative Capitalism with Ethics of Care* // *TripleC: Communication, Capitalism and Critique. Journal for a Global Sustainable Information Society*. - 2020. - Vol. 18, No. 1.
3. Hasan M., Paul A. *The Role of Social Media in Political Mobilization: A Systematic Review* // *Business & Social Sciences*. - 2025. - Vol. 3, No. 1.
4. Bergeron T., Amsalem E. *What Personality Traits Do Citizens Want Politicians to Have? Observational and Experimental Evidence of Citizens' Preferences in Three Countries* // *International Society of Political Psychology*. - 2025. - 03 June.
5. Afyah S. *The Impact of E-Government Services, Citizen Participation, and Transparency on Public Trust in Government* // *Global International Journal of Innovative Research*. - 2024. - Vol. 2, No. 6. - P. 1246-1261.
6. Parent M., Vandebek C. *Building Citizen Trust Through E-government* // *Government Information Quarterly*. - 2005. - Vol. 22, Issue 4. - P. 720-736.
7. *Centr social'nogo monitoringa i analiza Kazahstana. Analiticheskij otchyot «Media i obshchestvennoe mnenie v Kazahstane - 2023»*. - Astana, 2023. - 84 s.
8. *Institut obshchestvennoj politiki «Astana». Cifrovaya socializaciya molodyozhi: tendencii i vyzovy*. - Astana: IOP, 2024. - 92 s.
9. *Ministerstvo cifrovogo razvitiya, innovacij i aerokosmicheskoy promyshlennosti Respubliki Kazahstan. Strategiya cifrovizacii Kazahstana 2023-2030*. - Astana, 2023. - 112 s.
10. Abdrahmanova G.ZH. *Transformaciya gosudarstvennogo upravleniya v kontekste cifrovoy modernizacii Kazahstana* // *Vestnik KazNPU. Seriya social'no-politicheskikh nauk*. - 2023. - №4 (76). - S. 45-58.
11. Esmagambetov A.M. *Mediaprostranstvo Kazahstana v usloviyah cifrovoy globalizacii* // *Mediasfera Kazahstana*. - 2022. - №2. - S. 13-27.
12. Bajtenova N.M. *Informacionnoe obshchestvo i cennostnye transformacii v sovremennom Kazahstane* // *Sociologicheskie issledovaniya*. - 2021. - №6. - S. 118-126.
13. Kusainova A.ZH. *Vliyanie cifrovyh tekhnologij na formirovanie politicheskogo soznaniya grazhdan Respubliki Kazahstan* // *Қоғам және Дәуір / Обshchestvo i Epoha*. - 2024. - №1. - S. 57-70.
14. Nurseitova A.S. *Elektronnoe pravitel'stvo kak instrument razvitiya grazhdanskogo uchastiya v Kazahstane* // *Gosudarstvennoe upravlenie: teoriya i praktika*. - 2023. - №3. - S. 102-113.
15. Bejsenova G.K., Abylkasimova D.N. *Cifrovoe neravenstvo i vyzovy mediagramotnosti v Kazahstane* // *Central Asian Journal of Social Sciences*. - 2024. - №2. - S. 33-47.
16. Begaliev A.R. *Elektronnoe pravitel'stvo i obshchestvennoe doverie: opyt Kazahstana* // *Public Administration Review Kazakhstan*. - 2024. - Т. 5, №1. - S. 64-78.

Абдикакимов М.Т.^{1*}, М.С. Карибаев¹

¹НАО «Шәкәрім университет», Республика Казахстан, г. Семей, Республика Казахстан

* muhtar.abdikakim@mail.ru

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ДОВЕРИЕ И РИСКИ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация

Данная статья представляет собой теоретико-эмпирическое исследование феномена социального доверия. Показано, что доверие является следствием сложного процесса формирования свойств общества, обусловленного экономическим условием в обществе, системой центральных институтов, а также всей совокупностью ценностей и установок, укорененных в культуре.

В статье особое внимание уделено неразрывной связи между доверием и риском. Баланс между доверием и риском – это ключевой фактор успешного взаимодействия в любой сфере жизни, поэтому автор рассматривает объективные условия рисков и их возможность влияния на уровень доверия. Несмотря на это, риск остается важным фактором, который значительно влияет на поведение общества.

Исследование опирается на данные, собранные в рамках всемирной исследовательской базы проекта «Всемирного исследования ценностей», которые были включены данные по Казахстану. Авторы, исследуя данные на электронной платформе проекта, провели оперативный корреляционный и регрессионный анализ в режиме онлайн. Применение различных статистических методов способствовало выявлению взаимосвязей между переменными, что позволило более глубоко изучить динамику анализируемых процессов, связанных с понятием доверия. Таким образом, в ходе исследования на примере казахстанского общества было рассмотрено, как на доверие человека в обществе влияет степень родства или знакомства, благосостояние, образование, плотность населения и риски. Результаты данного исследования окажут содействие в формировании региональной социальной политики, ориентированной на укрепление доверия между различными группами, а также на совершенствование взаимодействия между государством, бизнесом и обществом.

Ключевые слова: доверие, экономическое благополучие, безопасность, социальный капитал, установки, риск.

М.Т. Абдикакимов ^{1*}, М.С. Карибаев¹

¹«Шәкәрім университет» КеАҚ, Семей қ., Қазақстан Республикасы,

* muhtar.abdikakim@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМДА ӘЛЕУМЕТТІК СЕНІМ МЕН ТӘУЕКЕЛДЕРДІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа

Бұл мақала әлеуметтік сенім құбылысын теориялық және эмпирикалық зерттеу болып табылады. Сенім қоғамдағы экономикалық жағдайға, орталық институттар жүйесіне, сондай-ақ мәдениетке негізделген құндылықтар мен көзқарастардың жиынтығына байланысты қоғамның қасиеттерін қалыптастырудың күрделі процесінің салдары болып табылады.

Мақалада сенім мен тәуекел арасындағы ажырамас байланысқа ерекше назар аударылады. Сенім мен тәуекел арасындағы тепе-теңдік өмірдің кез келген саласында сәтті өзара әрекеттесудің негізгі факторы болып табылады, сондықтан автор объективті тәуекел

шарттарын және олардың сенім деңгейіне әсер ету мүмкіндігін қарастырады. Осыған қарамастан, тәуекел қоғамның мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететін маңызды фактор болып қала береді.

Зерттеудің эмпирикалық негізі Қазақстан бойынша деректер енгізілген "Дүниежүзілік құндылықтарды зерттеу" жобасының зерттеу базасының деректері болып табылады. Авторлар жобаның электрондық платформасындағы деректерді зерттей отырып, онлайн режимінде жедел корреляциялық және регрессиялық талдау жүргізді. Әр түрлі статистикалық әдістерді қолдану айнымалылар арасындағы қатынастарды анықтауға ықпал етті, бұл сенім ұғымымен байланысты талданатын процестердің динамикасын тереңірек зерттеуге мүмкіндік берді. Осылайша, зерттеу барысында қазақстандық қоғамның мысалында адамның қоғамдағы сеніміне туыстық немесе бейтаныстық, әл-ауқат, білім, халықтың тығыздығы және тәуекелдер қалай әсер ететіні қарастырылды. Бұл зерттеудің нәтижелері әртүрлі топтар арасындағы сенімді нығайтуға, сондай-ақ мемлекет, бизнес және қоғам арасындағы өзара іс-қимылды жетілдіруге бағытталған өңірлік әлеуметтік саясатты қалыптастыруға жәрдемдеседі.

Түйін сөздер: сенім, экономикалық әл-ауқат, қауіпсіздік, әлеуметтік капитал, көзқарастар, тәуекел.

M.T. Abdikakimov^{1*}, M.S. Karibayev¹

¹ *NJSC Shakarim University, Semey, Republic of Kazakhstan,*

** muhtar.abdikakim@mail.ru*

FORMATION OF SOCIAL TRUST AND RISKS IN THE KAZAKH SOCIETY

Abstract

This research delves into the concept of social trust, exploring both its theoretical underpinnings and empirical evidence. The study demonstrates that trust emerges from a multifaceted process shaped by societal factors, including economic circumstances, institutional structures, and the collective values and cultural norms that prevail within a society.

The article focuses on the inextricable link between trust and risk. The balance between trust and risk is a key factor for successful interaction in any sphere of life, therefore, the author considers objective risk factors and their possible impact on the level of trust. Despite this, risk remains an important factor that significantly influences the behavior of society.

The empirical foundation of the study is the data from the research base of the World Values Survey project, which included data on Kazakhstan. The authors, examining the data on the electronic platform of the project, conducted an operational correlation and regression analysis online. The use of various statistical methods helped to identify the relationships between variables, which allowed for a deeper study of the dynamics of the analyzed processes related to the concept of trust. Thus, in the course of the study, using the example of Kazakh society, it was considered how a person's trust in society is affected by the degree of kinship or acquaintance, well-being, education, population density and risks. The results of this study will assist in the formation of a regional social policy aimed at building trust between different groups, as well as improving interaction between the state, business and society.

Keywords: trust, economic well-being, safety, social capital, attitudes, risk.

ВВЕДЕНИЕ

Статья посвящена эмпирическому анализу социально-экономических факторов, оказывающих влияние на феномен социального доверия в Казахстане. Исследование акцентирует внимание на ключевых проблемах доверия, среди которых культурные и социальные факторы, и на этой основе анализируется уровень «доверия/недоверия» к незнакомому (обобщенное доверие) и «близкому человеку» в контексте «уровня образования», «уровня доходов» и «степени урбанизации».

Особое внимание уделяется формированию характеристик общества, которое определяется экономическими условиями, а также совокупностью ценностей и установок, укоренившихся в культуре. В результате обобщенного теоретического анализа понятия доверия была уточнена его сущность и социальная функция, что позволило представить систематизированный обзор теоретических подходов к исследованию доверия в казахстанском обществе; показано применение методологической модели исследования, где эмпирически зафиксирован уровень доверия к ближнему и дальнему социальному кругу в зависимости от дохода, уровня урбанизации и образования. Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода, учитывающего социокультурные особенности и повышения социального доверия.

Доверие представляет собой ключевой социокультурный и социально-экономический феномен, который существенно влияет на эффективность взаимодействия между людьми, а также между институтами и на совместную деятельность общества в целом. Значимость исследования феномена доверия обусловлена, во-первых, изменениями в политическом и социально-экономическом устройстве, кризисами, затрагивающими значительную часть мирового сообщества, а также глобализационными и антиглобализационными тенденциями, сопровождающимися взаимопроникновением и конфликтами культур и т.д. Во-вторых, недостаточной теоретической разработанностью данного вопроса в современной социально-гуманитарной науке.

В настоящее время интерес к понятию доверия значительно возрастает в таких областях академических наук, как социология, экономика, политическая теория и антропология. Стоит отметить, что отечественные исследователи, такие как Е.Арын, Г.Н.Сансызбаева, Г.Б.Исмаилова, З.Шаукенова и Г.Нурышева изучали социально-философские аспекты капитала доверия. Но независимо от этого термин «доверие» можно относить к не устоявшимся и по-прежнему сохраняет многозначность, что проявляется в попытках его определить целым рядом исследователей. Так, например, по мнению Никласа Лумана, в сложном и неопределенном современном обществе доверие становится необходимой предпосылкой для его развития, обеспечивая функциональность и консолидацию [1, С.40].

Социально-психологические корни доверия в большей степени зависят от индивидуальных характеристик и субъективных переживаний, чем от экономических условий. Фрэнсис Фукуяма подчеркивает важность доверия для экономического развития, определяя его как ожидание предсказуемого, честного и учитывающего потребности окружающих поведения членов сообщества, соответствующего общепринятым нормам. Ф.Фукуяма считает доверие основой эффективной экономики и социальных институтов. Его определение отражает социологический подход, связывая доверие с социальной общностью, нормами и порядком. Степень доверия влияет на формирование социального капитала и развитие экономики стран [2, С.52]. По мнению социально психолога П.Н.Шихирева, доверие является важным элементом человеческих отношений и играет ключевую роль в социальной психологии. Оно рассматривается как «социальный капитал», который включает социальные связи, нормы и доверительные отношения [3, С.17]. Р.Патнэм утверждает, что социальный капитал основан на сетях взаимодействия и влиянии норм и ценностей на общество [4, С.65].

В социальных науках, доверие рассматривается как основополагающая характеристика в межличностных отношениях, обеспечивающая взаимодействие и согласие между сторонами, а также как социальный ресурс, способствующий адаптации и успешной интеграции индивида в обществе [5, С.98]. Взаимодействие между людьми в различных формах общения порождает доверие, которое оказывает существенное влияние на психологический комфорт и моральное благополучие всех вовлеченных сторон. В итоге условиях высокого уровня социальной безопасности в обществе создается благоприятная среда для формирования доверия [6, С.27]. Таким образом, Субъективная склонность к риску, вероятно, определяется повышенной чувствительностью к угрозам. Эмпирические данные подтверждают идею Р.Инглхарта о приоритете "низших" ценностей над "высшими", схожую с теорией А.Маслоу о базовых

потребностях. Реализация базовых потребностей способствует формированию ценностей свободы, ответственности и толерантности, что, в свою очередь, развивает доверие.

Тем не менее, взаимодействие в обществе предполагает взаимное доверие, в том числе к незнакомцам. Э.Усланер в работе «Trust in the Knowledge Society» вводит понятие обобщенного (моралистического) доверия – склонности доверять незнакомым людям. Он связывает его с позитивным восприятием реальности. Также рассматривается специфическое доверие, зависящее от личного опыта, взаимодействия с окружающими и социализации [7]. Тем самым полагается, что учёные разделяют «глубокое» или межличностное (к близким) и обобщённое или «тонкое» (к незнакомым) доверие. Доверие к институтам важно для современных обществ, а межличностное – для традиционных [8, С.925].

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Стоит отметить, что значительная часть литературы по данной теме посвящена проблеме доверия, в период так называемой «переходной экономики», «молодой демократии» в «транзитных» странах. Например, П.Штомпка подчеркивает, что современный интерес к проблеме доверия, с одной стороны, является лишь частным проявлением культуралистского поворота в социологической теории. С другой стороны, он выделяет несколько специфических причин этого интереса, а именно: 1) современное общество все в большей степени зависит от целенаправленных действий индивидов, и всё больше людей активно участвуют в создании своего будущего; 2) увеличивающаяся взаимозависимость между государствами и культурами порождает необходимость в сотрудничестве, что, в свою очередь, ведет к возрастанию уровня непредсказуемости и неопределенности; 3) социальная жизнь также подвергается новым и более серьезным угрозам и рискам, связанным с человеческой деятельностью, что повышает вероятность катастрофических ошибок и опасных побочных эффектов; 4) мир современности предоставляет беспрецедентные возможности во всех областях жизни, что приводит к снижению предсказуемости наших решений и действий со стороны партнеров; 5) некоторые значительные сегменты социального мира становятся труднодоступными не только для рядовых граждан, но и для профессионалов в данной области.; 6) анонимность тех, чьи действия оказывают влияние на наше благосостояние и жизнь, продолжает увеличиваться; 7) вокруг нас становится всё больше незнакомых лиц, обусловленное ростом миграцией, туризмом и путешествиями [9, С. 11].

Необходимо учитывать, что доверие является основополагающим элементом в характеристиках, предложенных П.Штомпкой, которые описывают современную тревожную культуру. Эта культура тесно связана с политической культурой, гражданским обществом, культурным и социальным капиталом, а также постматериалистическими ценностями [10, С.31].

Концепция доверия тесно связана с понятием риска. Доверие подразумевает действия, как будто риска нет, хотя на самом деле оно включает в себя определенную степень риска. В современном мире, по мнению П.Штомпки, "профиль риска" (по определению так же Э.Гидденса) – проявляется как объективно, так и субъективно более ярко, чем когда-либо ранее.

Среди объективных факторов, упомянутых П.Штомпкой, можно выделить универсализацию риска, его глобализацию, институционализацию (включая организации, связанные с рисками, такие как спорт, страхование, финансовые рынки и другие) и интроспективность риска. Интроспективность подразумевает риски как побочные эффекты деятельности человека и «эффект бумеранга».

Элементы, усиливающие субъективное восприятие риска: повышенная восприимчивость к угрозам из-за рационализации и исчезновения мистических объяснений; расширенное знание об угрозах, обусловленное ростом информированности; повышенный интерес к сложным автономным электронным системам, который представляет собой довольно сложную структуру связанной с технологическими развитиями.

Э.Гидденс считает, что развитие абстрактных систем в современных обществах, таких как информация и денежные системы, хоть и создало более безопасные условия по сравнению с прошлыми эпохами, но представляет собой риск, так как от их надежности зависят множество аспектов жизни, основные принципы работы которых остаются непонятными для большинства [11, С.64]. Как следствие анализ риска в современном обществе выявляет так называемый «синдром риска», подчеркивая изменения в профиле рисков, трудности их оценки и появление новых рисков сред. Это ведет к усилению рискогенности социальной среды и снижению онтологического доверия. Эти явления - результат глобализации и дотрадиционализации современности.

Согласно Э.Гидденсу, любое социальное воздействие сопряжено с риском, который увеличивается с масштабом общества. Бездействие также является "действием" и может быть опасным. Доверие связано с рисками, возникающими из решений и действий. Социальное действие включает принятие решений на основе доверия в рамках социальной системы [12, С.187].

Эффективное взаимодействие требует предсказуемости и доверия. В свою очередь увеличение риска равным образом связано с уровнем доверия к людям. В большинстве случаев недоверие проявляется в обмане, преступлениях и насилии. С данной точки зрения социальное доверие формируется в зависимости от жизненных условий: благоприятная среда способствует большему доверию, чем бедность, безработица, дискриминация и социальная изоляция. Р.Инглхарт [13, С.91] и Р.Патнэм подчеркивают связь между социальным доверием и показателями "общественного здоровья", такими как счастье и благополучие. Например, более состоятельные страны с меньшим неравенством доходов демонстрируют более высокий уровень доверия по сравнению с менее развитыми странами и более высоким уровнем неравенства. Это понимание доверия также согласуется с концепциями О.Паттерсона, который утверждает, что «беспокойство и нерешительность являются наиболее мощным фактором, усиливающим недоверие» [14].

Тем самым для нашего исследования актуальными являются идеи Р.Инглхарта, которые взаимосвязаны с вышеуказанными идеями, рассматривающего уровень доверия во взаимодействиях с уровнем экономического развития страны. Р.Инглхарт предположил, что ключевое значение здесь играет степень экономической и физической защищенности в период формирования установок и ценностей [15, С.20] Именно в развитом и защищенном обществе люди могут формировать большую уровень доверия. Таким образом, для нас становится актуальным ответ на вопрос: «Какой уровень доверия может быть в современном казахстанском обществе?».

Кроме того, важно отметить, что в данном исследовании широко применяются данные, которые публикуются в открытом доступе на платформе проекта World Values Survey (WVS). WVS – это репрезентативное исследование, охватывающее 97 стран, которые в совокупности составляют около 90% мирового населения. Казахстан пока участвовал только в двух кампаниях опроса, в 2011 и 2018 годах, и в целом сохранил свое положение в системе координат без особых изменений. Проект WVS для сбора данных использует метод семплирования – систематический и стандартизированный подход к сбору информации через опрос представителей различных национальностей и жителей разных стран. Опросы проводятся для населения от 18 лет и старше, минимальное количество респондентов – 1000. Для сбора данных используется выборочный опрос – систематический и стандартизированный подход к сбору информации через опрос репрезентативных национальных выборок. Анализ результатов строится на двух осях: от традиционных к секулярно-рациональным ценностям (вертикаль) и от ценности выживания к ценности самовыражения (горизонталь). Платформа WVS содержит инструменты, разработанные для оперативного анализа, которые позволяют просматривать данные, а также создавать собственные таблицы онлайн. Авторы, исследуя данные на электронной платформе проекта, провели корреляционный и регрессионный анализ в режиме онлайн. Применение различных статистических методов способствовало выявлению взаимосвязей между переменными, что

позволило более глубоко изучить динамику анализируемых процессов, связанных с понятием доверия. Таким образом, в ходе исследования на примере казахстанского общества было рассмотрено, как на доверие человека в обществе влияет степень родства или знакомства, благосостояние, образование, плотность населения и риски. Таким образом, инструменты анализа на платформе WVS помогают исследователям сравнивать ценности и убеждения людей в разных странах, тестировать гипотезы и распространять результаты исследований, так как получают доступ к данным из всех участвующих обществ. Стоит отметить, чтобы проводить какие-то анализы с данными WVS не нужно переносить или копировать эти данные в отдельную программу, так как все настройки и команды выполняются на платформе WVS. В связи с этим таблицы в данной статье сформированы по результатам вторичного анализа данных по результатам сравнительного и корреляционного анализа в платформе данного проекта.

Ограничения исследования: к сожалению, в данном исследовании есть ограничения, так как, во-первых, мы могли использовать только данные двух волн исследования WVS по Казахстану, хотя проект всемирный и репрезентативный, во-вторых, в рамках отечественной науки не проводились ранее глубокие исследования по данной тематике.

Объектом нашего исследования: социального доверие и риски в казахстанском обществе.

Предмет исследования: социально-экономические особенности доверие и риска в казахстанском обществе.

Цель исследование: выявить особенности и ключевые факторы доверия в казахстанском обществе.

Эмпирические задачи:

1. Проанализировать воздействие определенных критериев на степень доверия и недоверия.

2. Исследовать влияние экономического развития на уровень доверия и недоверия к окружающим.

В соответствии сформулированными задачами предлагается следующая гипотеза: повышение уровня экономической защищенности населения способствует развитию социального обобщенного доверия и положительно коррелирует с уровнем образования населения.

В связи с изложенным можно предположить следующие положения для исследования: существуют различия в критериях доверия и недоверия в отношении трех категорий людей: первая категория - незнакомый человек, вторая категория - знакомый человек, третья категория - близкий человек. При этом количество критериев недоверия будет уменьшаться по мере увеличения степени близости и знакомства с партнером, в то время как количество критериев доверия будет возрастать. В этом направлении одними из первых признанных инструментов выступали методики М.Розенберга, Дж.Роттера и др. Методика М.Розенберга, представленная в 1957 году, включает в себя один вопрос, который стал особенно популярен и пользуется широким распространением в научном мире. Он звучит так: *«Можно ли доверять большинству людей, или следует быть более осторожным, когда имеешь дело с ними?»* («Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?») [16].

Тем самым в данном исследовании мы решили в качестве критерии доверия рассмотреть данные по нескольким направлениям: «уровень доверия /недоверия к незнакомому человеку» (обобщенное доверия) / близкому человеку» в зависимости от «уровня образования», «уровня дохода» и «уровня урбанизации».

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В современном мире, где социально-экономическая, политическая и культурная разнообразие становятся нормой, исследователям, изучающим процессы и организацию изменений, становится все сложнее. Важно отметить, что Казахстан обладает богатой

историей и является многонациональным государством с разнообразием культур и традиций. Переход от советского периода к независимости, а также социокультурные различия, могут влиять на уровень доверия между различными группами населения. Эпоха нестабильности и экономических реформ, через которые прошла страна, сформировала у граждан определенные стереотипы и недоверие. Учитывая все изложенное, мы полагаем, что наиболее целесообразным является социокультурный подход. Он синтезирует многие элементы упомянутых теорий, однако в центре внимания этого подхода стоит именно социологический аспект. В рамках данного подхода на первый план выступают социальные факторы, порождающие недоверие.

Первым социальным источником недоверия выступает механизм формирования социальных групп, который строится на самоидентификации внутри группы и противопоставлении себя остальным. Условие существования группы - признание общей миссии (выживания, интересы, получения прибыли и т.д.), что ведет к внутригрупповой солидарности и доверию, одновременно ограничивая от других групп и порождая межгрупповое недоверие. Другие группы не могут претендовать на доверие, поскольку их деятельность не связана с историческими целями данной группы. В традиционных обществах символы доверия и недоверия формируются на основе мифов и легенд. Границы недоверия прочерчиваются по принципу "свой-чужой" и "ближний-дальний", при этом к "близким" относятся члены узких социальных групп: семьи, родов, кланов и других типов контактных кругов [17, С.61].

Для измерения обобщенного доверия мы решили посмотреть данные по методике вопросов М.Розенберга (шкала доверия), где задается вопрос о людях, с которыми респондент не имел личной встречи и о которых ему ничего не известно. Этот инструмент регулярно применялся в самых масштабных международных сопоставительных опросах, в глобальных и европейских исследованиях ценностных ориентаций. Эти исследования, известные как The European Value Survey (EVS) и The World Value Survey (WVS), проводятся с начала 1980-х годов приблизительно каждые десять лет, используя стандартизированные методики. Согласно исследованию WVS, которые показаны в таблице -1 (*в 2011-12 году в шестую, 2018-2020 году в седьмую волну проекта WVS был включен Казахстан*), в нынешнем Казахстане, прошедшем через период стремительных и непростых социальных перемен, наблюдается пониженный уровень общего доверия в обществе (*все таблица разделены на два показателя в зависимости от 6 и 7 волн исследования*).

Таким образом, на вопрос: «Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people?» вне зависимости от поколения только 22,8% казахстанцев ответили, что «большинству людей можно доверять». Между тем по данным последующих волн исследования показатели снижаются [18]. Казахстан демонстрирует схожие показатели доверия с другими государствами, возникшими после распада коммунистического блока. Западные эксперты связывают эту низкую степень доверия с особенностями мышления, унаследованными от прошлого, а также с тяжёлыми последствиями радикальных изменений в обществе [19].

Стоит отметить, Казахстан демонстрирует впечатляющий экономический рост благодаря рыночным реформам, добыче полезных ископаемых и иностранным инвестициям. Это привело сокращению бедности и статусу страны с доходом выше среднего. Несмотря на это, в модели развития Казахстана сохраняются уязвимости и неравномерность.

Тем самым можно полагать, представленная таблица свидетельствует о низком уровне обобщенного доверия в сообществе. Скорее всего, такой уровень недоверия показывает материальное расслоение и некий уровень атомизации казахстанского общества. В условиях аномического состояния перехода к рыночным отношениям в казахстанском обществе укоренилась защитная установка «никому нельзя верить». В результате этого, чаще всего наблюдается ориентация на ограниченный круг близких родственников. В конечном итоге, это приводит к тому, что люди склонны доверять лишь своему ближайшему окружению – семье и, возможно, коллегам на работе (таблица 2).

Таблица 1

Уровень обобщенного доверия респондентов к людям

World Values Survey Wave 6: 2010-2014				
Большинству людей можно доверять				
	общее количество	Возраст		
		До 29	30-49	50 и более
Большинству людей можно доверять	38,3	37,4	38,6	38,9
Нужно быть очень осторожным	61,7	62,6	61,4	61,1
(N)	1500	475	606	420

World Values Survey Wave 7: 2017-2020				
Большинству людей можно доверять				
	общее количество	Возраст		
		До 29	30-49	50 и более
Большинству людей можно доверять	22,8	23,4	22,4	23
Нужно быть очень осторожным	72,6	70,1	74,1	72,5
Затрудняюсь ответить	2,4	3,9	1,5	2,4
Нет ответа	2,2	2,6	2	2,1
(N)	1276	308	594	374

[18]

В Казахстане формирование межличностного доверия исторически обусловлено коллективизмом кочевой культуры, где доверие между родами и племенами было жизненно важным. Эти традиции, делающие акцент на семье и связях, сохранились и в последующие периоды. В советский период значительное влияние на уровень доверия оказала система коллективного хозяйствования и централизованного управления, при которой люди должны были полагаться на государство и общественные институты, однако эти установки не так крепки, как доверия внутри семьи и ближайшему кругу общения (таблица 2).

Таблица 2

Уровень доверия респондентов к близким родственникам

World Values Survey Wave 7: 2017-2020				
	общее количество	Возраст		
		До 29	30-49	50 и более
Доверяйте полностью	88,5	89,6	87,9	88,5
В некоторой степени доверяете	8,8	8,8	9,3	8

Не очень доверяете	1,9	1	1,9	2,7
Не доверяйте вообще	0,8	0,6	1	0,5
Затрудняюсь ответить	0,1	0	0	0,3
(N)	1276	308	594	374

[18]

Анализ полученных данных в таблице 1 показывает, что доля доверяющих почти одинакова во всех возрастных группах – колеблется в пределах 22-23%. Это говорит о том, что возраст не является значимым фактором различий в уровне межличностного доверия. Среди респондентов до 29 лет доля доверяющих чуть выше (23,4%), чем у старших групп, но разница статистически мала. Более 70% во всех возрастных группах отмечают необходимость быть осторожным, что отражает высокий уровень социальной настороженности и низкий горизонт общественного доверия. Это может быть обусловлено как личным социальным опытом, так и особенностями процесса социализации в условиях современных общественных трансформаций, когда усиливаются индивидуалистические тенденции и снижается доверие к социальным институтам.

Выходит, что участники взаимодействия с незнакомцами проявляют осторожность, испытывая чувства беспокойства и недоверия. Скорее всего, здесь так же роль играет чувства безопасности, которые упоминалось в работах О.Паттерсона, где утверждается что «недоверие вызывается беспокойством и отсутствием чувства безопасности». Более высокий показатель доверие среди людей с высоким уровнем удовлетворенности работой и жизнью, а также более высокого материального благосостояния. Все это говорит о том, что культура доверия в современном казахстанском обществе еще не сформировалась и находится на начальном этапе своего становления и для современного казахстанского общества ценности выживания все еще являются значимыми. Уровень материального обеспечения пока не дает индивидам возможности чувствовать себя настолько уверенно, чтобы не придавать ему столь высокого значения.

В рамках своего анализа П.Штомпка выделяет следующие виды доверия: личное (контактное и виртуальное), категориальное (к различным группам по возрасту, гендеру, этнической принадлежности, образованию), позиционное (к социальным ролям), групповое (к социальной группе), институциональное (к социальным институтам), коммерческое (к компаниям и продуктам) и системное (к социальным системам) [20]. Несомненно, среди всех типов доверия, выделенных П.Штомпкой, в Казахстане преобладает групповое доверие.

Учитывая вышеизложенное следует выделить две концепции веры. Первая из них утверждает, что доверие является индивидуальным качеством, зависящим от основных характеристик социальных и демографических групп, таких как статус, образование, доход, возраст и пол. Вторая концепция, напротив, рассматривает социальное доверие как характеристику не отдельных людей, а общественных структур. Согласно этой точке зрения, исследование доверия должно проводиться на уровне общества, с акцентом на особенности общественных систем и их ключевых институтов [21, С.94].

Как мы видим в таблице снизу, в нынешнем казахстанском обществе склонность доверять другим людям в наибольшей мере характерна образованным людям. Образование создает условия для формирования принципов взаимоуважения, понимания, межнационального сотрудничества и, соответственно, толерантности [22, С.94].

Таблица 3

Уровень обобщенного доверия респондентов в зависимости от образования

World Values Survey Wave 6: 2010-2014				
Большинству людей можно доверять				
	общее количество	Показатель уровня образования респондентов разделен на 3 группы		
0	0	Низкий уровень	Средний уровень	Высший уровень
Большинству людей можно доверять	0	29,3	38,2	39,1
Нужно быть очень осторожным	0	70,7	61,8	60,9
(N)	1500	29	927	544

World Values Survey Wave 7: 2017-2022					
Большинству людей можно доверять					
	общее количество	Показатель уровня образования респондентов разделен на 3 группы			
0	0	Низкий уровень	Средний уровень	Высший уровень	Нет ответа
Большинству людей можно доверять	0	17,8	18,4	25,7	30,6
Нужно быть очень осторожным	0	78,1	77,7	69,7	59,2
Затрудняюсь ответить	0	1,4	1,5	2,9	4,1
Нет ответа	0	2,7	2,4	1,7	6,1
(N)	1276	73	461	693	49

[18]

При проведении анализа данных было выявлено, что невысокий уровень доходов отрицательно влияет на уровень межличностного доверия в целом, что безусловно, характеризует идей Р.Инглехарта, Р.Патнэма и О.Паттерсона. Исследования показывают, что люди с низким доходом чаще испытывают недовольство, страх и неуверенность, что напрямую влияет на их способность доверять другим. Тем не менее, общества, в которых наблюдаются разрывы между классами, доходами или этническими группами, скорее всего, будут иметь более низкий уровень социального доверия, что подтверждается данными, представленными в таблице 4.

Таблица 4

Уровень обобщенного доверия респондентов к людям в зависимости от уровня дохода

World Values Survey Wave 6: 2010-2014											
Большинству людей можно доверять											
	общее количество	Шкала доходов (%)									
		Нижняя ступень	Второй ступень	Третий ступень	Четвертая ступень	Пятая ступень	Шестая ступень	Седьмая ступень	Восьмая ступень	Девятая ступень	Десятая ступень
Большинству людей можно доверять	38,3	23,4	26,7	38,8	36,7	36	42,3	39,3	45,9	44,5	47,7
Нужно быть очень осторожным	61,7	76,6	73,3	61,2	63,3	64	57,7	60,7	54,1	55,5	52,3
(N)	1500	66	48	135	208	382	259	209	124	34	35

World Values Survey Wave 7: 2017-2020													
Большинству людей можно доверять													
	общее количество	Шкала доходов (%)											
		Нижняя ступень	Второй ступень	Третий ступень	Четвертая ступень	Пятая ступень	Шестая ступень	Седьмая ступень	Восьмая ступень	Девятая ступень	Десятая ступень	Затрудняюсь ответить	Нет ответа
Большинству людей можно доверять	0	24	16,7	26,4	23,3	15,7	25,9	28,9	29,5	31,6	16,7	4,8	15,4

Нужно быть очень осторо жным	0	72	83,3	69,4	72	79,9	70,3	68	64,8	63,2	83,3	76,2	65, 4
Затруд няюсь ответит ь	0	4	0	0	2	1,5	1,7	2,5	5,7	5,3	0	9,5	11, 5
Нет ответа	0	0	0	4,2	2,7	2,9	2	0,5	0	0	0	9,5	7,7
(N)	1276	25	24	72	150	343	293	197	88	19	18	21	26

[18]

Онлайн анализ данных WVS показал, что вопрос доверия также может быть связан с понятиями безопасности человека в обществе. Ключевое значение здесь играет степень экономической защищенности, которое изложено в книге Р.Инглхарта «Modernization and Postmodernization» [23]. Как показывает в своих исследованиях Р.Инглхарт, достижение обществом высокого уровня безопасности (Security) способствует переходу к новой системе ценностей, структуру которой формируют аттитюды толерантности (Tolerance), ощущение собственного благополучия (Subjective Well-Being) и установки на самореализацию (Self-Expression) [24].

Всё вышесказанное приводит нас к вопросу: каковы социально-экономические настроения респондентов? Социально-экономическая удовлетворенность респондента является одним из важных экономических показателей, так как чем выше данный показатель, тем выше должно проявляться доверие. Основная теория здесь заключается в том, что любое доверие связана с риском и он более рискован для бедных, чем для богатых. Бедные не могут позволить себе потерять даже немного того, что у них есть, если их доверие предала; богатый при риске теряет сравнительно меньше, и они могут получить сравнительно больше от доверительного поведения. «Практически во всех обществах», - пишет Р.Патнэм [25], «неимущие» менее доверяют, чем «имущие». Так же было выявлено, что недоверие чаще встречается среди проигравших - тех, у кого плохое образование, низкий доход и низкий статус, и выражают недовольство своей жизнью.

Для проверки оценки социальной ситуации в данном обществе мы рассмотрели ответы респондентов по выявлению социально-экономической удовлетворенности (*данный пункт также был включён в проект WVS*).

Проводимые реформы в Казахстане направлены на улучшение политической системы в целом, государственного управления, обеспечение либерализации и рационализации экономических структур, защиту социального и политического порядка при сохранении базовых свобод.

По Индексу процветания стран мира, вычисляемому Институтом Legatum (The Legatum Prosperity Index), который измеряет достижения стран с точки зрения их благополучия и процветания, можно увидеть, что по исследованию 2021 года, которым было охвачено 167 страны, Казахстан занимал 64 место [26]. Таким образом, Казахстан попадает в категорию по уровню развития выше среднего, причем данные показывают, что в ближайшей перспективе Казахстан может перешагнуть этот порог и перейти в категорию стран с высокими доходами. Экономика Казахстана продолжила укрепляться и согласно статистическим данным 2021 года ВВП на душу населения в Казахстане составила 11265 долларов [27]. Однако благоприятные макроэкономические показатели не нашли отражения в реалиях социального развития. Авторы подчеркивают, что, несмотря на сравнительно высокий ВВП на душу населения в

Казахстане, основной проблемой остается значительное неравенство в доходах, а также трудности, связанные с коррупцией, низкими показателями демократического развития, а также неблагоприятными экономическими и социальными условиями в менее развитых регионах, малых городах и сельских территориях [28. С.18].

Особые проблемные области во внешней среде включают высокий уровень коррупции, ограниченные политические права и личные свободы, ограничения на верховенство закона и эффективность государства. Уровень толерантности составляет 59%. Самым слабым местом социокультурного подпространства является низкий уровень доверия, существующий в казахстанском обществе [29. С, 48].

Другой подход к социальной теории доверия акцентирует внимание на характеристиках местных сообществ, а не на неформальных социальных сетях их членов, то есть по модели «город – село». Например, Р.Патнэм в своих исследованиях пришел к заключению, что *«жители небольших городов и сельских районов более альтруистичны, честны и доверчивы, чем городские жители»* [8].

Различия между городским и сельским населением не ограничиваются только географическими аспектами, а также затрагивают информационные, культурные, экономические и социальные сферы. Поскольку личность формируется в общественной среде, условия окружающей реальности оказывают воздействие на развитие мировоззрения, ценностей и уровень доверия.

Тем самым становится интересной связь между социальным доверием и уровнем урбанизации (плотностью населения), которые мы можем увидеть в таблице – 5. Примечательно, что в сельской местности доверие к окружающим выражено сильнее, чем у городских жителей. Процентное соотношение недоверчивых граждан, превосходящее долю доверчивых существенно варьируется в зависимости от типа населенного пункта. В сельской местности, где проживает от 5 до 10 тысяч человек, эта разница составляет 54,2%. Однако, в городах регионального значения, с населением от 100 до 500 тысяч, показатель увеличивается до 71,7%. Жизнь в сельской местности способствует созданию атмосферы взаимного доверия. Здесь прочнее хозяйственные, трудовые, родственные, соседские и иные основанные на доверии связи, укрепляющие социальный капитал. Тесное взаимодействие людей, проживающих в одном населенном пункте, например, в селе или деревне, приводит к более интенсивному общению, формируя крепкую основу доверия и откровенности. Глубокое знакомство друг с другом дает возможность налаживать прочные связи между разными поколениями и социальными слоями сельских жителей. Фердинанд Теннис однажды отметил интересную закономерность: такие добродетели, как преданность и верность, гораздо более типичны для жителей сельской местности, нежели для представителей "современного" общества [30.С.220]. Под "современностью" он понимал городское, урбанизированное пространство. В отличие от жителей деревень, которые более практичны и осмотрительны, горожане, обладающие теми же качествами, склонны акцентировать внимание на необходимости осторожного и деликатного обращения с окружающими.

В городской среде все более важными становятся определяющие элементы доверия. Согласно П.Штомпки, к ним относятся: степень риска, связанного с доверием, – вероятность проявления нежелательных действий, и потенциальная цена ошибки, другими словами, величина возможных убытков в случае подобного поведения [20]. Причем в больших городах и мегаполисах, где обращение к общим культурным и социальным стандартам сильно затруднено, указанные риски значительно увеличиваются, что акцентирует внимание на важности обобщенного доверия.

Таблица 5

Уровень обобщенного доверия респондентов к людям в зависимости от плотности населения

World Values Survey Wave 6: 2010-2014									
Большинству людей можно доверять									
	общее количество	Размер поселения разделен на 8 групп в зависимости от количества							
0	0	Менее 2000	2,000-5,000	5,000-10,000	10,000-20,000	20,000-50,000	50,000-100,000	100,000-500,000	500,000 и более
Большинству людей можно доверять	38,3	41	31,5	59	54,3	22,7	26,8	38	44,1
Нужно быть очень осторожным	61,7	59	68,5	41	45,7	77,3	73,2	62	55,9
(N)	1500	170	320	71	74	119	58	392	297
World Values Survey Wave 7: 2017-2022									
Большинству людей можно доверять									

	общее количество	Размер поселения разделен на 8 групп в зависимости от количества							
		Менее 2000	2,000-5,000	5,000-10,000	10,000-20,000	20,000-50,000	50,000-100,000	100,000-500,000	500,000 и более
Большинству людей можно доверять		30,3	13	40,6	19,4	15,8	38,6	23,2	19,3
Нужно быть очень осторожным		65,1	82,4	54,2	79,2	69,7	61,4	71,7	77,1
Затрудняюсь ответить		1,8	1,9	1	1,4	10,5	0	1,5	2,8
Нет ответа		2,8	2,8	4,2	0	3,9	0	3,6	0,8
(N)	1276	109	108	96	144	76	44	336	363

[18]

По последнему измерению видно заметное различие в отношении доверия и недоверия в зависимости от плотности населения. Предполагается, что увеличение размеров городов и

распространение новых ценностей сказывается на этом. Переход от доиндустриального к индустриальному и постиндустриальному обществу, развитие социальной инфраструктуры и процесс атомизации общества могут влиять на снижение уровня доверия в обществе.

ОБСУЖДЕНИЕ

Доверие представляет собой одну из фундаментальных основ социальной организации, определяя качество взаимодействий между индивидами, степень социальной сплоченности и уровень общественного капитала. В условиях трансформационного развития казахстанского общества данная категория приобретает особую значимость, отражая глубинные процессы, происходящие как в повседневной коммуникации, так и в более широком контексте общественных отношений.

Глубокие перемены оказали существенное влияние на государственное устройство, экономическую систему и политическую жизнь Казахстана, а также изменили самого человека, обеспечив ему освобождение не только от советских, но и от традиционных стереотипов восприятия окружающего мира и моделей поведения [31]. Среди произошедших трансформаций можно выделить формирование характеристик, отвечающим требованиям рыночной экономики. Тем не менее, череда глубоких кризисов и преобразований привела к тому, что общественные нормы и ценности оказались далеки от совершенства. Для многих людей, столкнувшихся с суровой реальностью нерегулируемой рыночной экономики, это повлекло за собой серьезный упадок моральных принципов.

Наиболее устойчивым к негативным воздействиям, вызванным трансформационными процессами, оказалось ближайшее окружение. Это поддерживало нужный уровень взаимодверия и эмпатии в обществе, позволяя многим чувствовать себя увереннее и с надеждой смотреть вперед. Взаимодействие лицом к лицу, развивающееся в данной ситуации, служит фундаментом для установления тесных, порой глубоко эмоциональных связей между людьми. Этот непосредственный контакт способствует развитию межличностных отношений, характеризующихся близостью и доверием. Важно понимать, что доверие, формирующееся в процессе разных форм взаимодействия между людьми, обладает ресурсным потенциалом, который оказывает влияние на социально-психологическое состояние и моральное самочувствие участников.

Отметим, что для рассмотрения категории доверий важно учитывать роль личностных опытов в образовании межличностных доверий, поскольку доверие в свою очередь представляет собой оценку риска быть обманутым в своих ожиданиях, а также предсказание реакции на определенные действия. Это может быть как сознательная, так и бессознательная экстраполяция прошлого, в первую очередь, основывающаяся на негативном опыте человека, применяемая к будущим ситуациям. В связи с этим важно остановиться на таком понятии как «рациональное доверие», которое связано с ожиданиями индивида. В этом контексте предполагается, что игнорирование способности человека учитывать свои ошибки может привести к таким же высоким рискам, как и отрицание механизма «пробы и ошибки» в процессе формирования доверия к окружающим, включая незнакомцев и институты. В этом контексте близкие люди, такие как родственники или друзья, не требуют значительного опыта для того, чтобы им доверять.

Тем самым, полученные результаты нашего исследования позволяют дать ответ на наши исследовательские вопросы, то есть полагается, что на уровень доверия и недоверия влияют различные факторы, такие как «уровень образования», «уровень дохода» и «уровень урбанизации», которые связаны также с экономическим развитием. Но важно отметить, данные показали, что люди склонны доверять лишь своему ближайшему окружению – семье и, возможно, коллегам на работе. Скорее всего, это так же связана с исторической идеологии, которая проводилось в колониальный период [32]. Перманентные кампании Советского государства против национализма и родоплеменных «пережитков» способствовали сохранению памяти о своем происхождении в кругу близких родственников, что в свою

очередь развивало групповую идентичность. Крах Советского Союза и радикальное изменение социальной и национальной стратегии в Казахстане вопреки ожиданиям, не привели к ожидаемому прогрессу. На протяжении многих лет демагогии в публичном пространстве вкупе с растущим социальным неравенством в стране сформировался недостаток веры граждан в государство [33].

Как мы выше утверждали к сожалению, при исследовании данной темы были факторы, которые сужали область исследования: во-первых, мы могли использовать только данные двух волн исследования WVS по Казахстану, так как на сегодняшний день нет схожих отечественных масштабных проектов изучающих обобщенного социального доверие, во-вторых, в данной работе были сложности в определении сущности доверия, причиной тому в рамках отечественной науки не проводились ранее глубокие исследования по данной тематике. В разных источниках преобладали различные интерпретации этого понятия. Также стоит отметить, что в проявлениях доверия есть факт преобладание определённых временных рамок. То есть феномен доверия динамичен и подвержен изменению от внешних и внутренних условий, что создает сложности при его изучении в разные временные отрезки. Следовательно, можно предположить, что при формировании оценки доверия респондент учитывает три ключевых фактора: личный опыт и окружающих, уровень информированности и социальные стереотипы. При этом для каждого типа субъектов у каждого респондента складываются уникальные наборы и конфигурации критериев и подходов [34]. Ввиду этого, важно учитывать, что в анализ особенностей казахстанского менталитета невозможен без классификации социально-этнических установок, норм поведения общество. В этом смысле очень важен вопрос изучения особенностей казахского национального характера, выявление в его структуре доминирующих ценностей, определение социокультурного облика, ценностных установок.

Тем неимение у нас есть возможность сравнить данные WVS с данными социологического сравнительного исследования AlmaU, которая проводилось по методологии международного проекта Edelman Trust Barometer. В период с 12 октября по 14 ноября 2022 года было проведено исследование, в рамках которого опросили 1150 участников. Генеральная совокупность включает население Республики Казахстан в возрасте 18 лет и старше. Согласно данным, уровень обобщенного доверия в Казахстане остается сравнительно низким: лишь 23% населения считают, что «людям можно доверять». При этом, за период с 2021 года данный показатель увеличился на 8 процентных пунктов. На первом месте по уровню межличностного доверия находятся семья и родственники, на которых приходится 85% доверия, что указывает на значимость ближайшего круга. С заметным отставанием следуют друзья и знакомые с показателем 66%, а также коллеги и соседи (по 53%, соответственно). Это свидетельствует о том, что Казахстан характеризуется более традиционными паттернами обобщенного доверия [35].

На основе вышеуказанных научная новизна заключается в следующем: проведен обобщенный теоретический анализ понятия межличностного доверия, уточнена его сущность и социальная функция, тем самым представлен систематизированный обзор теоретического подхода к изучению доверия в казахстанском обществе; показано применение методологической модели эмпирического исследования, где эмпирически зафиксирован уровень доверие казахстанского общество в зависимости от дохода, уровня урбанизации и образование к ближнему и дальнему социальному кругу.

Стоит отметить, что данные полезны не только для исследователей. Полученные результаты будут способствовать: расширению теоретических знаний по проблеме межличностного доверия в казахстанском обществе; выявлению новых факторов влияющие на уровень доверия и составлению теоретико-методологической основы дальнейших исследований в области данной проблематики.

Результаты исследования применимы при разработке социальной региональной политики для повышения доверия в обществе между разными группами, улучшения взаимодействия между государством, бизнесом и гражданами. Это поможет в формировании образовательных

программ, развивающих культуру доверия и методы воздействия, направленные на поддержание социально-психологической стабильности и сбалансированности доверительных отношений.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, мы предполагаем, что в казахстанском обществе наблюдается дефицит доверия, обусловленный историческим прошлым и негативным опытом общественных изменений. Причины недоверия кроются в формировании социальных общностей, подразумевающей идентификацию с одной группой и обособление от других. Трансформация общества, включающая экономические, политические и социальные потрясения, привела к индивидуализации и изоляции людей. Это, в свою очередь, оказывает негативно воздействие на степень доверия в обществе. Указанные закономерности, наблюдаемые в государствах, образовавшихся после распада СССР, перекликаются с аналогичными явлениями, описанными Р.Патнэмом применительно к Соединенным Штатам Америки во второй половине двадцатого столетия [36. С.18].

Доверие и недоверие к людям зависят от близости отношений: к незнакомцам критерии недоверия выше, доверия - ниже, чем к знакомым и близким. С укреплением отношений список факторов недоверия уменьшается, а факторов доверия - увеличивается. Эти тенденции не зависят от возраста и социального опыта.

В связи с вышеуказанными стоит отметить, что существует прямая зависимость между уровнем образования, экономическим благосостоянием (доходом) и степенью доверия. Экономически благополучные и более образованные люди проявляют больший уровень доверия, чем малообеспеченные и менее образованные. Экономическое благополучие является важным фактором, определяющим уровень доверия. В дополнение к этому, в сельских районах уровень доверия к незнакомым людям выше, чем в городах, что связано с доминированием коллективных ценностей и развитием доверительных отношений. В городах, согласно мнению П.Штомпки, возрастает риск потенциального ущерба.

Социальное доверие в Казахстане - сложный вопрос, зависящий от исторических, экономических и культурных факторов. Для повышения доверия необходимо продолжать антикоррупционные меры, развивать социальную ответственность и больше инвестировать в образование. Это позволит создать стабильное и гармоничное общество, где доверие станет основой развития Казахстана.

Список использованной литературы:

1. Luhmann, N. *Trust and Power* / N.Luhmann. – Chichester; New York: Wiley, 1979. – 228 p.
2. Фукуяма, Ф. *Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию* / Ф.Фукуяма. – М.: АСТ, 2004. – 730 с.
3. Шихирев, П.Н. *Природа социального капитала: социально-психологический подход* / П.Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – №2. – С. 17-31.
4. Putnam, R.D. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* / R.D. Putnam // *Journal of Democracy*. – 1995. – Vol. 6, №1. – P. 65-78.
5. Щанина, Е.В. *Социальное доверие людей пожилого возраста в современном российском обществе* / Е.В. Щанина, Н.В. Корж // *Общественные науки. Социология*. – 2015. – №3(35). – С. 98.
6. Абдикерова, Г.О. *Социальный капитал: основные концепции и стратегии* / Г.О.Абдикерова // *Вестник КазНУ. Серия «Психология и социология»*. – 2017. – №4 (63).
7. Uslander, E.M. *Trust in the Knowledge Society [Electronic resource]* / E.M. Uslander. – available at: <https://www.researchgate.net/publication/228859607> (accessed on: 02.02.2024).
8. Steinhardt, H.C. *Socio-Economic Modernization and the “Crisis of Trust” in China: A Multi-level Analysis of General and Particular Trust* / H.C. Steinhardt // *Social Indicators Research*. – 2020. – Vol. 148, №1. – P. 67-91.

9. Фреик, Н.В. Концепция доверия в исследованиях П.Штомпки /Н.В. Фреик// Социологические исследования. – 2006. – №11. – С. 10-18.
10. Штомпка, П. Доверие: социологическая теория / П.Штомпка // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – №3. – С. 31-35.
11. Giddens, A. *The Consequences of Modernity* / A.Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 p.
12. Giddens, A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* / A.Giddens. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1991. – 256 p.
13. Inglehart, R. *The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security. The Johan Skytte Prize Lecture* / R.Inglehart, P.Norris // *Scandinavian Political Studies*. – 2012. – p.91
14. Patterson, O. *Liberty Against the Democratic State: On the Historical and Contemporary Sources of American Distrust* / O.Patterson // In: Warren M.E. (ed.). *Democracy and Trust*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 370 p.
15. Inglehart, R. *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Cultural Values* / R.Inglehart // *American Sociological Review*. – 2000. – Vol. 65. – P. 19-51.
16. Ben-Ner A., Halldorsson F. *Measuring Trust: Which Measure Can Be Trusted?* [Electronic resource] / A.Ben-Ner, F.Halldorsson // *Human Resources and Labor Studies. Industrial Relations Center, University of Minnesota (Twin Cities Campus), Working Paper 0207*. – 2006. – Available at: <https://www.researchgate.net/publication/5100586> (accessed on: 02.02.2024).
17. Вершинин, С.Е. Социальное недоверие: парадигмы анализа, источники, функции / С.Е.Вершинин // *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН*. – 2007. – №7. – С. 61-74.
18. Сайт проекта «Всемирного исследования ценностей» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> (дата обращения: 08.01.2025).
19. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития / Р.Инглхарт, К.Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 111 с.
20. Sztompka, P. *Trust: A Sociological Theory* / P.Sztompka. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 214 p.
21. Delhey J., *Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Societies* / J.Delhey, K.Newton // *European Societies*. – 2003. – Vol. 5, №2. – P. 93-137.
22. Толок, Е.С. Толерантность как основной принцип современного образования / Е.С.Толок, А.М. Стельмах // *Культура и цивилизация*. – 2019. – Т. 9. – №4А. – С. 94-99.
23. Inglehart, R. *Modernization and Postmodernization* / R.Inglehart. – New Jersey: Princeton University Press, 1990. – 290 p.
24. Лукин, В.Н. Изменение культурных ориентаций как тренд глобального развития / В.Н.Лукин, Т.В.Мусиенко // *Credo New*. – 2008. – №3. – URL: https://www.intelros.ru/readroom/credo_new/credo_03_2008/2709-izmenenie-kulturnykh-orientacii-kak.html (дата обращения: 08.01.2025).
25. Putnam, R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American Community* / R.D. Putnam. – New York: Simon and Schuster, 2000. – 544 p.
26. Центр гуманитарных технологий. Гуманитарные технологии и развитие человека: информационно-аналитический портал. 2006-2025 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info> (дата обращения: 15.02.2025).
27. Биржевый портал. Данные по ВВП Казахстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://take-profit.org/statistics/gdp/kazakhstan/> (дата обращения: 08.01.2025).
28. Omarova, A. *Sociological Measurement of the Happiness Index in Central Asian Countries* / A.Omarova, G.Kenzhakimov // *Journal of Community Positive Practices*. – 2023. – №1. – P. 17-28.
29. Makhmutova, M. *Civil Society Index 2008-2010: Kazakhstan. Analytical Country Report* / M.Makhmutova, A.Akhmetova; CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation. – Almaty, 2011. – 48 p.

30. Теннис, Ф. *Общность и общество* / Ф.Теннис // *Теоретическая социология: антология. Ч. 1* / под ред. С.П. Баньковской. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – 220 с.
31. Дилигенский, Г.Г. *Люди среднего класса* / Г.Г. Дилигенский. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2002. – 275 с.
32. Makulbayeva, G.A. *Origins of Institutional Trust in Kazakhstan* / G.A. Makulbayeva, Zh.Zh. Davletbayeva, M.M. Dyussenov, A.V. Zagrebin // *Gumilyov Journal of Sociology*. – 2025. – №2 (151) – 103 p.
33. Казиев, С.Ш. *Этничность и опасности группового доверия в постсоветском Казахстане* / С.Ш. Казиев, М.В. Могунова, Р.А. Старченко // *Этнография / Etnografia*. – 2024. – №1(23) – С.237-260
34. Гуревич, Л.Я. *Доверие как характеристика казахстанской ментальности* / Л.Я.Гуревич // *Телескоп: журнал социологических и маркетинговых исследований*. – 2024. – №2 (14) – С.16-21
35. *Общественное доверие в Казахстане: результаты социологического исследования «Барометр общественного доверия»: информационно-аналитический отчет*. – Алматы: Алматы Менеджмент Университет, 2022. – 90 с.
36. Херпфер, К. *Социальный капитал как фактор социально-экономического и политического развития стран постсоветской Евразии* / К.Херпфер, К.А. Кизилова // *Социология*. – 2016. – №1. – С. 17-38.

References:

1. Luhmann, N. *Trust and Power* / N.Luhmann. – Chichester; New York: Wiley, 1979. – 228 p.
2. Fukuyama, F. *Doverie: socialnye dobrodeteli i put k procvetaniyu* / F.Fukuyama. – М.: AST, 2004. – 730 s.
3. Shihirev, P.N. *Priroda social'nogo kapitala: socialno-psihologicheskij podhod* / P.N. SHihirev // *Obshchestvennye nauki i sovremennost*. – 2003. – №2. – S. 17-31.
4. Putnam, R.D. *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* / R.D. Putnam // *Journal of Democracy*. – 1995. – Vol. 6, №1. – P. 65-78.
5. Shchanina, E.V. *Social'noe doverie lyudej pozhilogo vozrasta v sovremennom rossijskom obshchestve* / E.V. Shchanina, N.V. Korzh // *Obshchestvennye nauki. Sociologiya*. – 2015. – №3 (35). – S. 98.
6. Abdikerova, G.O. *Socialnyj kapital: osnovnye koncepcii i strategii* / G.O. Abdikerova // *Vestnik KazNU. Seriya «Psihologiya i sociologiya»*. – 2017. – №4 (63).
7. Uslaner, E.M. *Trust in the Knowledge Society [Electronic resource]* / E.M. Uslaner. – available at: <https://www.researchgate.net/publication/228859607> (accessed on: 02.02.2024).
8. Steinhardt, H.C. *Socio-Economic Modernization and the “Crisis of Trust” in China: A Multi-level Analysis of General and Particular Trust* / H.C. Steinhardt // *Social Indicators Research*. – 2020. – Vol. 148, №1. – P. 67-91.
9. Freik, N.V. *Koncepciya doveriya v issledovaniyah P.Shtompki* / N.V. Freik // *Sociologicheskie issledovaniya*. – 2006. – №11. – S. 10-18.
10. Shtompka, P. *Doverie: sociologicheskaya teoriya* / P.Shtompka // *Sociologicheskoe obozrenie*. – 2002. – Т. 2. – №3. – S. 31-35.
11. Giddens, A. *The Consequences of Modernity* / A.Giddens. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 p.
12. Giddens, A. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age* / A.Giddens. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1991. – 256 p.
13. Inglehart, R. *The Four Horsemen of the Apocalypse: Understanding Human Security. The Johan Skytte Prize Lecture* / R.Inglehart, P.Norris // *Scandinavian Political Studies*. – 2012. – p.91
14. Patterson, O. *Liberty Against the Democratic State: On the Historical and Contemporary Sources of American Distrust* / O.Patterson // In: Warren M.E. (ed.). *Democracy and Trust*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 370 p.

15. Inglehart, R. *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Cultural Values* / R.Inglehart // *American Sociological Review*. – 2000. – Vol. 65. – P. 19-51.
16. Ben-Ner A., Halldorsson F. *Measuring Trust: Which Measure Can Be Trusted?* [Electronic resource] / A.Ben-Ner, F.Halldorsson // *Human Resources and Labor Studies. Industrial Relations Center, University of Minnesota (Twin Cities Campus), Working Paper 0207*. – 2006. – Available at: <https://www.researchgate.net/publication/5100586> (accessed on: 02.02.2024).
17. Vershinin, S.E. *Socialnoe nedoverie: paradigma analiza, istochniki, funkcii* / S.E. Vershinin // *Nauchnyj ezhegodnik Instituta filosofii i prava Ural'skogo otdeleniya RAN*. – 2007. – №7. – S. 61-74.
18. *Sajt proekta «Vsemirnogo issledovaniya cennostej»* [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp> (data obrashcheniya: 08.01.2025).
19. Inglehart R. *Modernizaciya, kulturnye izmeneniya i demokratiya: posledovatelnost chelovecheskogo razvitiya* / R.Inglehart, K.Velzel. – M.: Novoe izdatelstvo, 2011. – 111 s.
20. Sztompka, P. *Trust: A Sociological Theory* / P.Sztompka. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 214 p.
21. Delhey J., *Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Societies* / J.Delhey, K.Newton // *European Societies*. – 2003. – Vol. 5, №2. – P. 93-137.
22. Tolok, E.S. *Tolerantnost kak osnovnoj princip sovremennogo obrazovaniya* / E.S. Tolok, A.M.Stelmah // *Kultura i civilizaciya*. – 2019. – T. 9. – №4A. – C. 94-99.
23. Inglehart, R. *Modernization and Postmodernization* / R.Inglehart. – New Jersey: Princeton University Press, 1990. – 290 p.
24. Lukin, V.N. *Izmenenie kulturnyh orientacij kak trend globalnogo razvitiya* / V.N.Lukin, T.V.Musienko // *Credo New*. – 2008. – №3. – URL: https://www.intelros.ru/readroom/credo_new/credo_03_2008/2709-izmenenie-kulturnykh-orientacij-kak.html (data obrashcheniya: 08.01.2025).
25. Putnam, R.D. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of the American Community* / R.D. Putnam. – New York: Simon and Schuster, 2000. – 544 p.
26. *Centr gumanitarnyh tekhnologij. Gumanitarnye tekhnologii i razvitie cheloveka: informacionno-analiticheskij portal. 2006-2025* [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://gtmarket.ru/ratings/legatum-prosperity-index/info> (data obrashcheniya: 15.02.2025).
27. *Birzhevyj portal. Dannye po VVP Kazahstana* [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://take-profit.org/statistics/gdp/kazakhstan/> (data obrashcheniya: 08.01.2025).
28. Omarova, A. *Sociological Measurement of the Happiness Index in Central Asian Countries* / A.Omarova, G.Kenzhakimov // *Journal of Community Positive Practices*. – 2023. – №1. – P. 17-28.
29. Makhmutova, M. *Civil Society Index 2008-2010: Kazakhstan. Analytical Country Report* / M.Makhmutova, A.Akhmetova; CIVICUS: World Alliance for Citizen Participation. – Almaty, 2011. – 48 p.
30. Tyonnis, F. *Obshchnost i obshchestvo* / F.Tyonnis // *Teoreticheskaya sociologiya: antologiya. CH. 1 / pod red. S.P. Ban'kovskoj*. – M.: Knizhnyj dom «Universitet», 2002. – 220 s.
31. Diligenskij, G.G. *Lyudi srednego klassa* / G.G. Diligenskij. – M.: Institut Fonda «Obshchestvennoe mnenie», 2002. – 275 s.
32. Makulbayeva, G.A. *Origins of Institutional Trust in Kazakhstan* / G.A. Makulbayeva, Zh.Zh. Davletbayeva, M.M. Dyussenov, A.V. Zagrebin // *Gumilyov Journal of Sociology*. – 2025. – №2 (151) – 103 p.
33. Kaziev, S.Sh. *Etnichnost i opasnosti gruppovogo doveriya v postsovetskom Kazahstane* / S.S. Kaziev, M.V. Mogunova, R.A. Starchenko // *Etnografiya / Etnografia*. – 2024. – №1 (23) – C.237-260
34. Gurevich, L.Y. *Doverie kak harakteristika kazahstanskoj mentalnosti* / L.Y. Gurevich // *Teleskop: zhurnal sociologicheskikh i marketingovykh issledovaniy*. – 2024. – №2 (14) – C.16-21
35. *Obshchestvennoe doverie v Kazahstane: rezultaty sociologicheskogo issledovaniya «Barometr obshchestvennogo doveriya»: informacionno-analiticheskij otchet*. – Almaty: Almaty Menedzhment Universitet, 2022. – 90 s.
36. Herpfer, K. *Socialnyj kapital kak faktor socialno-ekonomicheskogo i politicheskogo razvitiya stran postsovetskoj Evrazii* / K.Herpfer, K.A. Kizilova // *Sociologiya*. – 2016. – №1. – S. 17-38.

А.С. Жолдыбалина¹ , С.А. Ермаханова^{1*} , Д.Е. Көпежанова²

¹ Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан Республикасы

² Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан Республикасы

*e-mail: essaltanat@gmail.com

АЗАМАТТЫҚ БЕЛСЕНДІЛІК ИНДЕКСІ: ОНЫ ӨЛШЕУ ӘДІСТЕРІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Қазіргі заманғы зерттеулерде азаматтық белсенділік индексі азаматтардың әлеуметтік-саяси үдерістерге қатысуын өлшеудің негізгі құралы болып табылады. Алайда, оларды тұжырымдау мен әдіснамалық тұрғыда қалыптастыруға қатысты бірыңғай көзқарас қалыптаспаған, бұл деректі интерпретациялауда қарама-қайшылықтарға әкеледі. Бұл зерттеу қолданыстағы азаматтық белсенділік индекстерін жүйелеуге, олардың әдіснамалық негіздерін талдауға және өлшеу дәлдігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтауға бағытталған.

Мақалада «азаматтық белсенділік» ұғымына қатысты негізгі теориялық тәсілдер қарастырылып, оны сандық тұрғыдан бағалау әдістері талданады. Ерекше назар индекстерді әртүрлі критерийлер бойынша жіктеуге және олардың әдіснамалық негіздерін салыстырмалы талдауға бөлінеді. Зерттеу әдіснамасы ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу жасауды, халықаралық индекстерді салыстырмалы зерттеуді және олардың репрезентативтілігі тұрғысынан қолдану мүмкіндігін бағалауды қамтиды.

Зерттеу нәтижелері азаматтық белсенділікті өлшеудің ең сенімді және дәл әдістерін анықтауға, қолданыстағы индекстердегі әдіснамалық олқылықтарды айқындауға және оларды жетілдіруге арналған ұсынымдар әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу ғылыми және практикалық тұрғыдан маңызды, ол азаматтық қоғамды талдауға арналған неғұрлым нақты құралдарды дамытуға ықпал етеді және саяси шешімдер қабылдау үшін дәлелді базаны нығайтуға көмектеседі.

Түйін сөздер: Қазақстан, азаматтық белсенділік; азаматтық белсенділік индекстері; әлеуметтік әрекет; саяси мобилизация; жаңа әлеуметтік қозғалыстар; саяси мүмкіндіктер құрылымы.

A.Zholdybalina¹, S.Yermakhanova^{1*}, D.Kopezhanova²

¹ *The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*

² *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

*e-mail: essaltanat@gmail.com

CIVIC ENGAGEMENT INDEX: A COMPARATIVE ANALYSIS OF MEASUREMENT APPROACHES

Abstract

In contemporary research, civic engagement indices serve as a key tool for measuring citizens' participation in socio-political processes. However, there is no unified approach to their conceptualization and methodological construction, leading to inconsistencies in data interpretation. This study aims to systematize existing civic engagement indices, analyze their methodological foundations, and identify key factors affecting the accuracy of their measurements.

The paper examines major theoretical approaches to the concept of «civic engagement» and analyzes methods for its quantitative assessment. Particular attention is given to the classification of indices based on various criteria and a comparative analysis of their methodological frameworks. The research methodology includes a systematic review of scientific literature, a comparative study of international indices, and an assessment of their applicability in terms of validity and representativeness.

The findings help determine the most valid and reliable methods for measuring civic engagement, identify methodological gaps in existing indices, and propose recommendations for their improvement. This study holds significant academic and practical value as it contributes to the development of more precise tools for analyzing civil society and can be used to enhance the evidence base for policymaking.

Keywords: Kazakhstan, civic engagement; civic engagement indices; social action; political mobilization; new social movements; civic engagement scale.

Жолдыбалина А.С.¹, Ермаханова С.А.^{1*}, Копежанова Д.Е.²

¹ *Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан*

² *Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

**e-mail: essaltanat@gmail.com*

ИНДЕКС ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ЕГО ИЗМЕРЕНИЮ

Аннотация

В современных исследованиях индексы гражданской активности выступают ключевым инструментом измерения участия граждан в социально-политических процессах. Однако в научном дискурсе отсутствует единый подход к их концептуализации и методологии построения, что приводит к разночтениям в интерпретации данных. В данной статье фокус направлен на систематизацию существующих индексов гражданской активности, анализ их методологических основ и выявление ключевых факторов, влияющих на точность их измерений.

В работе рассматриваются основные теоретические подходы к понятию «гражданская активность» и анализируются методики её количественного измерения. Особое внимание уделяется классификации индексов по различным критериям и сравнению их методологических оснований. Методология исследования включает систематический анализ научной литературы, сравнительное изучение международных индексов и оценку их применимости с точки зрения достоверности и репрезентативности.

Результаты исследования позволяют определить наиболее эффективные методы измерения гражданской активности, выявить методологические пробелы существующих индексов и предложить рекомендации по их совершенствованию. Данное исследование имеет значительную научную и прикладную ценность, способствует развитию более точных инструментов анализа гражданского общества и может быть использовано для повышения обоснованности политических решений.

Ключевые слова: Казахстан, гражданская активность; индексы гражданской активности; социальное действие; политическая мобилизация; новые социальные движения; структура политических возможностей.

КІРІСПЕ

Қазіргі әлемде азаматтық белсенділік демократиялық қоғамның ажырамас элементі және қоғамдық-саяси жүйе тұрақтылығының маңызды көрсеткіші болып табылады. Азаматтардың қоғамдық-саяси өмірге белсенді қатысуы азаматтық қоғам институттарын дамытуға,

демократиялық үдерістерді нығайтуға және қоғам мен мемлекет арасындағы сенім деңгейін арттыруға ықпал етеді. Дегенмен, азаматтық белсенділік деңгейін өлшеу күрделі әдіснамалық міндет, өйткені бұл құбылыс сайлау тәртібі мен еріктілер қызметінен бастап наразылық акцияларына қатысу мен желідегі белсенділікке дейін қатысу нысандарының кең ауқымын қамтиды.

Азаматтық белсенділікті бағалаудың кең таралған құралдарының бірі халықтың қоғамдық-саяси процестерге қатысуын сандық өлшеуге мүмкіндік беретін индекстер болып табылады. Халықаралық тәжірибе сүйенсек, әлемде статистикалық деректің, әлеуметтанулық сауалнамалардың, сарапшылардың бағалауы және әртүрлі көрсеткіштердің жинақталуының негізінде әзірленген азаматтық белсенділіктің бірқатар индекстері бар. Дегенмен, әртүрлі елдердегі азаматтық белсенділіктің деңгейі мен динамикасын жан-жақты көрсете алатын әмбебап көрсеткіш жоқ екенін байқауға болады.

Бұл зерттеу азаматтық белсенділіктің қолданыстағы индекстерін талдауға, олардың басым және әлсіз жақтарын анықтауға және Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексіні әзірлеудің әдіснамалық тәсілін ұсынуға бағытталған. Сандық және сапалық өлшеу әдістерін біріктіретін, сонымен қатар цифрлық көрсеткіштер мен әлеуметтік көрсеткіштерді қамтитын аралас тәсілді қолдану мүмкіндігіне ерекше назар аударылады.

Азаматтық белсенділікті өлшеу саласындағы ғылыми және қолданбалы зерттеулерде бірқатар шешілмеген қайшылықтар сақталып отыр. Біріншіден, халықаралық индекстер азаматтық белсенділіктің жекелеген қырларын (сайлауға қатысу, еріктілік, қауымдастықтағы әрекет, цифрлық белсенділік және т.б.) бөліп қарастырғанымен, оларды бірізді теориялық-әдіснамалық шеңберге біріктіру жеткіліксіз. Екіншіден, индекстердің көпшілігі Батыс елдерінің институционалдық және мәдени контексіне негізделгендіктен, оларды Қазақстан жағдайына тікелей көшіру өлшеудің валидтілігі мен маңыздылығын төмендетеді. Үшіншіден, қазақстандық зерттеулерде азаматтық белсенділікті кешенді бағалайтын, формалды және бейформалды, дәстүрлі және цифрлық қатысуды қамтитын ұлттық индикаторлық жүйе қалыптаспаған.

Осыған байланысты зерттеу келесі сұрақтарға жауап іздейді:

– азаматтық белсенділікті өлшейтін халықаралық индекстердің теориялық және әдіснамалық қайшылықтары қандай?

– бұл индекстердің қай элементтері Қазақстан жағдайына бейімделуге жарамды, ал қайсысы контекстік тұрғыдан шектеулі?

– ұлттық индексті әзірлеу үшін қандай критерийлер, индикаторлар және дереккөздер комбинациясы неғұрлым қолайлы болып табылады?

Зерттеудің өзектілігі азаматтық белсенділікті бақылау мен бағалаудың сенімді құралын әзірлеу қажеттілігімен түсіндіріледі, ол азаматтардың қатысу деңгейін өлшеп қана қоймай, азаматтық қоғамды нығайтудың мақсатты шараларын әзірлейді.

Зерттеудің мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің қолданыстағы тәсілдерін сараптау және ұлттық индексті әзірлеуге әдіснамалық негіз дайындау. Осы мақсатқа жету үшін азаматтық белсенділіктің қолданыстағы индекстерін жүйелеу, олардың әдіснамалық негіздерін талдау, және Қазақстан контексіне бейімделген жаңа үлгі ұсыну міндеттері қойылады.

Осы зерттеуде мынадай болжам алға қойылады: азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған қолданыстағы индекстер бұл құбылыстың барлық аспектілерін жан-жақты бейнелей алмайды, аралас өлшеу тәсілдерін қолдану арқылы неғұрлым нақты және сенімді нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Ғылыми әдебиеттерге шолу

Азаматтық белсенділік индексіні әзірлеуге кіріспес бұрын, ұғымдық-санаттық аппаратты талдау қажет, яғни «азаматтық белсенділік» терминінің нені қамтитынын анықтау керек, өйткені «азаматтық белсенділік» ұғымымен қатар «азаматтық активизм» және «азаматтық қатысу» терминдері де қолданылады.

Азаматтық белсенділікті анықтаудың бірнеше теориялық негіздері бар, олардың арасынан келесілерін алға тартамыз:

- Т.Парсонстың әлеуметтік іс-әрекет теориясы – азаматтық белсенділік актордың (әрекет етуші тұлғаның, субъектінің) саналы мінез-құлқы ретінде қарастырылады, оның мақсаты – жеке адамдар немесе қауымдастықтардың мінез-құлқын, көзқарастарын және ұмтылыстарын өзгерту [1, 16 б.].

- Р.Патнэмнің әлеуметтік капиталы теориясы – азаматтық белсенділік «әлеуметтік капитал» тұжырымдамасының аспектісі ретінде қарастырылады, ол әдетте адамдар өзара қарым-қатынастан алатын барлық ресурстарды сипаттау үшін қолданылады [2, 224 б.].

- К.Дойчтың саяси мобилизация теориясы – халықтың санының өсуі, олардың саяси шешімдер мен мемлекеттік қызметтерге деген қажеттілігінің артуы азаматтық белсенділіктің күшеюіне алып келді. Бұл көптеген қоғамдық ұйымдардың құрылуына ықпал етті: хор клубтары, спорт қоғамдары, ауыл шаруашылығы және сауда қауымдастықтары, бауырластық ордендері, өзара көмек қоғамдары және т.б. [3].

- Жаңа әлеуметтік қозғалыстар теориясы (Д.Маккарти, Р.Кризи) – бұл тұжырымдама бойынша азаматтық белсенділіктің артуына ортақ мәселелердің пайда болуы себеп болды. Азаматтық белсенділік ғаламдық проблемаларға (экология, әйелдердің әлеуметтік жағдайы, жануарлар құқығы, терроризм және т.б.) жауап ретінде дами бастады [4].

- П.Эйзенгердің саяси мүмкіндіктер құрылымы теориясы – бұл тұжырымдамаға сәйкес, экзогендік факторлар қоғамдық қозғалыстардың табыстылығына ықпал етеді және саяси кеңістіктегі мінез-құлық үлгілеріне айтарлықтай әсер етеді [5].

Ғылыми әдебиеттердегі анықтамалар мен тәсілдерді талдай отырып, «азаматтық белсенділік» екі негізгі аспектімен тығыз байланысты деп көрсетуге болады, олар – «жақсарту» және «мәселелерді шешу». Зерттеу аясында бірнеше анықтамаға тоқталып өтейік:

- Азаматтық белсенділік – бұл «белсенді азаматтың» қоғам өміріне қатысуы, оның мақсаты – басқа адамдар үшін жағдайды жақсарту немесе қоғамның болашағын қалыптастыруға көмектесу [6].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамдағы өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған қызметке қатысу, бұл қоғамдық қызығушылық тудыратын мәселелерді шешу, сондай-ақ осы мәселелерді шешуге қажетті білім мен дағдыларды дамыту арқылы жүзеге асады [7].

- Азаматтық белсенділік – бұл жергілікті қауымдастықтың өмірін жақсартуға немесе ауқымды әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған іс-әрекетке қатысу [7].

- Азаматтық белсенділік – бұл адамның қоғам өміріне саналы түрде қатысуы, оның шынайы, әлеуметтік маңызы бар әрекеттерінде көрініс табады. Бұл әрекеттер қоғамның жағдайын жақсартуға бағытталады және жеке мүдделер мен қоғамдық игіліктің ақылға қонымды тепе-теңдігін сақтауға негізделеді [8].

Сонымен қатар, азаматтық белсенділік – бұл әрекет, сондықтан ол халықтың белсенді ұстанымы тұрғысынан да қарастырылады. Кейбір сарапшылар оны қоғамдық қызметке өз еркімен және саналы түрде араласатын актордың тұрғысынан зерттейді:

- Азаматтық белсенділік – бұл ерікті, ақысыз, альтруизм немесе ұжымдық игілікке қамқорлықпен сипатталатын қызмет [9].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамның әлеуметтік мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған қызметтің бір түрі, ол жеке тұлғаларға да, азаматтардың әртүрлі қоғамдық бірлестіктеріне де тән [10].

- Азаматтық белсенділік – бұл қоғамдық қызметке және шешім қабылдауға қатысу [11].

Л.Милбраттың пікірінше, азаматтық белсенділік үш деңгейде көрініс табады [12]:

- Көрермендік деңгей (қатысушылар саны көп, бірақ араласу деңгейі төмен),

- Аралық деңгей,

- «Гладиаторлық» деңгей (белсенділік ең жоғары болғанымен, қатысушылар саны азаяды).

Сонымен қатар, академиялық ортада азаматтық белсенділік әлеуметтік әрекет пе, әлде саяси әрекет пе деген сұраққа да бірыңғай пікір қалыптаспаған. Біздің ойымызша, азаматтық белсенділік қоғамның саяси және әлеуметтік аспектілерін қамтиды, бірақ оның көріну деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Жоғарыда қарастырылған теориялық тәсілдер азаматтық белсенділікті өлшеу индикаторларын қалыптастыруда маңызды әдіснамалық негіз болып табылады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеудің мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің қолданыстағы халықаралық тәсілдерін жүйелі түрде талдау және Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеуге негіз бола алатын әдіснамалық үлгіні ұсыну.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай зерттеу «азаматтық белсенділік» ұғымының негізгі теориялық түсіндірмелерін жүйелеу және оларды өлшеу логикасымен байланыстыру, азаматтық белсенділікке арналған халықаралық индекстерді дереккөздер, индикаторлар құрамы, агрегаттау тәсілдері және контекстке бейімделу әлеуеті бойынша салыстырмалы талдау сияқты міндеттер қойылады.

Зерттеуде келесі болжам алға қойылады: азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған қолданыстағы индекстер бұл құбылыстың барлық аспектілерін толық қамтымайды, алайда олардың теориялық негіздерін және әдіснамалық ерекшеліктерін салыстырмалы талдау негізінде Қазақстан жағдайына бейімделетін, аралас дереккөздерге сүйенген ұлттық индекс құруға әдіснамалық негіз әзірлеуге болады.

Зерттеудің әдістемесі ғылыми әдебиеттерді талдауды, азаматтық белсенділік индекстерін салыстырмалы талдауды қамтитын кешенді тәсілге негізделген. Зерттеу әртүрлі ұйымдар мен ғылыми орталықтар әзірлеген халықаралық индекстер мысалында жүргізілуде.

Зерттеудің мақсатына сәйкес, зерттеу барысында азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған халықаралық және жергілікті деңгейде есептелетін индекстер қарастырылды.

Зерттеудің әдіснамалық базасын қалыптастыру үшін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Зерттеуге North Carolina Civic Index, Citizen Participation Index, Active Citizenship Composite Indicator, E-Participation Index (БҰҰ), т.б. халықаралық индекстер алынды. Бұл индекстер төрт негізгі критерий бойынша салыстырылды: қамтитын индикаторлар саны мен мазмұны, мәлімет көздері мен жинау тәсілдері, бағалау шкаласы мен агрегаттау әдісі, ұлттық контекстке бейімделу мүмкіндігі.

Бұл индекстерді іріктеу барысында олардың академиялық мойындалуы, әдіснамалық ашықтығы, қолданылуы және азаматтық белсенділіктің әртүрлі формаларын қамтуы секілді критерийлер ескерілді. Салыстырмалы талдау келесі параметрлер бойынша жүргізілді: индекстің құрылымы, индикаторлар саны мен сипаты, қолданылатын дереккөздер (статистика, сауалнама, сараптамалар), деректердің жаңартылу жиілігі, географиялық қамту деңгейі және қолжетімділігі.

Бұл тәсіл әрбір индекстің артықшылықтары мен шектеулерін объективті түрде бағалауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, Қазақстан жағдайына бейімдеуге болатын индикаторлар мен өлшеу әдістері анықталды. Айта кету керек, кейбір индекстердің бастапқы әдіснамалық құжаттары жабық болғандықтан, толық құрылымын анықтау қиынға соқты – бұл зерттеудің шектеуі ретінде ескерілді.

Зерттеу Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін әзірлеу барысында аралас тәсілді қолданудың тиімді екенінін көрсетті. Бұл тәсіл сандық (ресми статистика, сауалнама нәтижелері) және сапалық (сараптамалық бағалау, фокус-топ) дереккөздерді біріктіріп, азаматтық белсенділікті барынша толық әрі сенімді сипаттауға мүмкіндік береді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Азаматтық белсенділікті және оны өлшеуді зерттеу әлеуметтік процестердің динамикасын түсіну үшін маңызды. Азаматтық белсенділік азаматтық қоғамның жетілгендігінің негізгі көрсеткіші болып табылатын халықтың қоғамдық және саяси өмірге қатысу деңгейін

көрсетеді. Бұл жұмыс азаматтық белсенділік түсінігін, оның негізгі сипаттамаларын және өлшеу тәсілдерін қарастырады.

Мемлекеттердің саяси, әлеуметтік-экономикалық, тіпті мәдени дамуы мен прогресін бағалау үшін әртүрлі құралдар, әсіресе рейтингтер мен индекстер қолданылады. Индекстерді халықаралық ұйымдар, мемлекеттер, ғылыми-зерттеу институттары, қауымдастықтар, тіпті ҰЕҰ әзірлейді.

Индекс – қоғамның немесе мемлекеттің даму деңгейін кешенді бағалауға мүмкіндік беретін біріктірілген көрсеткіштер мен индекстердің жиынтығы. Сонымен қатар кез келген индекстің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар.

Ғылыми әдебиеттерде индекстердің көптеген түрлері кездеседі. Критерийлерге қарай олардың бірнеше түрін ажырататын көрсетуге болады (1-кесте).

1-кесте. Индекстердің критерийлері мен түрлері

Критерий	Индекстердің түрлері
Қамту дәрежесі бойынша	жеке және шоғырландырылған
Құрылыс формасы бойынша	жиынтық және қорытынды
Дерек сипаты бойынша	сандық және сапалық
Есептеу кезеңі бойынша	жылдық, тоқсандық, айлық, апталық, т.б.
Өлшеу түрлері бойынша	тұрақты мен айнымалы
Салыстыру әдісі бойынша	динамикалық және аумақтық
Құрамы бойынша	тұрақты және ауыспалы

Азаматтық белсенділіктің деңгейін бірнеше жолмен өлшеуге болады. Халықаралық тәжірибені талдау көрсеткендей, азаматтық белсенділік индексі негізінен бес түрлі дереккөзіне сүйеніп есептеледі. Олар:

1. статистикалық мәліметтер;
2. халық арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері (жаппай сауалнама);
3. сарапшылар арасында өткізіген сауалнама нәтижелері;
4. аралас дереккөздері (халықтық сауалнама + сарапшылармен сауалнама + түрлі индекстер);
5. азаматтық белсенділікке байланысты бірнеше индекстерді біріктіру.

Енді әр дерек көзіне жеке тоқталып өтейік.

Статистикалық мәліметтерге негізделген индекстер. Ғылыми практикада статистикалық дерекке ғана негізделген индекстер бар. Мысалы, америкалық ғалымдар бұрын жарияланған индекстер мен азаматтық және саяси белсенділікке қатысты әдебиеттерге сүйене отырып, белсенді азаматтықтың үш ауқымды категориясын өлшейтін 40 көрсеткішті анықтады. Ол үштікке мыналар жатады: азаматтық және саяси білім, қоғамдық өмірге қатысу және саяси өмірге араласу.

Бұл индексті қалыптастыру барысында алты институттың статистикалық дерегі жинақталған:

- Әділет статистикасы бюросы;
- Азаматтық білім және белсенділік бойынша ақпарат және зерттеу орталығы;
- Федералды тергеу бюросы (FBI);
- Ұлттық білім статистикасы орталығы;
- Ұлттық кәметке толмағандар әділет орталығы;
- АҚШ халық санағы бюросы [13].

Сондай-ақ, статистикалық дерекке негізделген индекстерге «Азаматтық ақпараттық индекс» (Civic Information Index) жатады. Алайда, бұл индекстің азаматтық белсенділікке

арналған бір ғана субиндекс бар. Аталған субиндекс Браун университетінде Сарапшылардың консультативтік тобы және журналистика көшбасшыларымен бірлесіп жасалған.

Индекс келесі статистикалық дерекке сүйене отырып құрастырылады: сайлаушылардың қатысу деңгейі; 10 мың адамға шаққандағы мүшелері бар қауымдастықтардың саны; штат тұрғындарының ұйымдар арқылы ресми түрде волонтерлік қызмет атқарған үлесі; қайырымдылық жарналардың үлесі; 2020 жылғы халық санағы бойынша өзіндік есеп беру деңгейі.

Барлық ақпарат келесі бес түрлі дерекқордан жиналады:

- MIT Election Data and Science Lab;
- American Community Survey;
- County Health Rankings;
- Current Population Survey Civic Engagement and Volunteering (CEV) Supplement;
- IRS Statistics of Income, U.S. Census Bureau [14].

Сауалнама нәтижелеріне негізделген индекстер. Тұрғындар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелеріне ғана негізделген индекстерге тоқталатын болсақ, Gallup компаниясы әзірлейтін «Жаһандық азаматтық белсенділік индексі» (Global Civic Engagement Index) атауға болады. Бұл индекс мына үш негізгі сұраққа сүйенеді: «Сіз өткен айда келесі әрекеттердің бірін жасадыңыз ба, яғни ...»

1. қайырымдылыққа ақша аудардыңыз ба?
2. қайырымдылық ұйымына уақыт бөлдіңіз бе?
3. көмекке мұқтаж бейтаныс адамға көмектестіңіз бе?

Gallup сарапшыларының пікірінше, бұл сұрақтар тұрғындардың өз қауымдастықтарына қаншалықты бейілді екенін өлшеуге арналған. Сондай-ақ, бұл мәлімет үкіметтерге, бизнеске және ұйымдарға волонтерлік әлеуеті бар халықты жақсырақ түсінуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, америкалық ғалымдар азаматтық белсенділіктің негізгі көрсеткіштерін әзірледі, олар үш негізгі блоктан тұрады (2-кесте). Бұл ақпарат телефон арқылы және онлайн-сауалнама негізінде жинақталады [15]:

2-кесте. Азаматтық белсенділіктің негізгі көрсеткіштері

Азаматтық көрсеткіштер	Электоралды көрсеткіштер	Саяси дауыс көрсеткіштері
<ul style="list-style-type: none"> ● Қоғамдастық мәселелерін шешу ● Топта немесе бірлестікте белсенді мүшелік ету ● Сайлауға қатысты емес ұйымда тұрақты ерікті болу ● Жүгіруге/серуендеуге қаражат жинауға қатысу ● Басқа қайырымдылық шараларға қаражат жинау 	<ul style="list-style-type: none"> ● Тұрақты дауыс беру ● Басқаларды үгіттеу ● Белгілерді, төсбелгілерді, стикерлерді көрсету ● Сайлау науқанына жарна беру ● Саяси кандидат немесе саяси ұйым үшін ерікті ретінде жұмыс істеу 	<ul style="list-style-type: none"> ● Қызмет бабындағыларға шағымдану ● БАҚ-қа үндеу жолдау ● Наразылық шараларына қатысу ● Электрондық хаттар/жазбаша өтініштер жіберу ● Бойкот ● Үгіт

Ұлыбританияда жыл сайын «Қауымдастық өмірін зерттеу: азаматтық белсенділік және әлеуметтік әрекеттер» атты зерттеу жүргізіледі. Бұл жұмыста әлеуметтанулық сауалнамалар арқылы азаматтық белсенділік деңгейі 9 бағыт бойынша талданады, олар [16]:

1. Азаматтық қатысу (Civic participation);
2. Азаматтық кеңес беру;
3. Азаматтық белсенділік;

4. Азаматтық тартылу (Civic engagement);
5. Жергілікті шешімдерге әсер ету;
6. Жергілікті шешімдерге ықпал ету мүмкіндігінің маңыздылығы;
7. Жергілікті шешімдерге қатысу деңгейі;
8. Шешім қабылдауды қамтамасыз ету;
9. Әлеуметтік әрекет.

Халық арасында жүргізілген сауалнамалардың нәтижелері негізінде азаматтық белсенділік индекстерін құру – кең таралған тәжірибе. Мысалы, Солтүстік Каролина Азаматтық Білім Консорциумы 2003 жылы Азаматтық Индексті әзірледі [17]. Солтүстік Каролина азаматтық индексі (North Carolina Civic Index) – азаматтық білім беру мен жастардың азаматтық белсенділігін кешенді бағалауға бағытталған өңірлік индикаторлардың бірі. Жобаның мақсаты – азаматтық белсенділікті өлшеудің шынайы, мазмұнды көрсеткіштерін қалыптастыру және жастардың белсенді азамат ретінде қалыптасуына әсер ететін факторларды бағалау болды. Зерттеу аясында 13-17 жас аралығындағы 771 жасөспірім мен 804 ересек тұрғын телефон арқылы сұхбаттасу әдісімен сауалнамаға тартылды. Яғни индекске керекті мәліметтер телефон арқылы жүргізілген сауалнама нәтижесінде алынған. Сонымен қатар, индекске дауыс беру белсенділігі, қайырымдылыққа қатысу, қоғамдық лауазымдардағы әртүрлілік сияқты қосымша индикаторлар да енгізілді. Азаматтық индекс азаматтық белсенділіктің бес негізгі бағыты негізінде жасалған, оның ішінде азаматтық білім, азаматтық дағдылар, азаматтық мінез-құлық, азаматтық көзқарастар және азаматтық мүмкіндіктер (3-кесте).

3-кесте. Солтүстік Каролинаның Азаматтық индексінің негізгі көрсеткіштері

Субиндекс	Көрсеткіштер
Азаматтық білім	Солтүстік Каролина жастары штаттан сайланған АҚШ-тағы екі сенаторын атай ала ма? Олар жергілікті билік органдарының міндеттерімен таныс па?
Азаматтық дағдылар	Солтүстік Каролина жастары өз пікірін білдіретін хат жаза алатынына сенімді ме? Олар «қолдаймын» және «қарсымын» деген аргументтерді келтіруде тиімділік таныта ала ма?
Азаматтық мінез-құлық	Штат жастары қоғамдық қызмет көрсету іс-шараларына қатыса ма? Олар мектеп клубтарына, оның ішінде саяси клубтарға мүше ме?
Азаматтық көзқарастар	Солтүстік Каролина жастары федералды, штаттық немесе жергілікті үкіметке сенім арта ма? Олар әртүрлілікті бағалай ма?
Азаматтық мүмкіндіктер	Солтүстік Каролина жастары оқитын мектептер ерікті қызмет көрсету мүмкіндіктерін ұсына ма? Жастар үкімет туралы ақпаратты қайдан алады? Олар үйде саясат туралы пікір алмаса ма?

Индекстердің бірқатары азаматтық белсенділікті өлшеу үшін әртүрлі шкалаларды қолдана отырып, халық арасында жүргізілген сауалнамалар негізінде құрастырылады. Мысалы, америкалық ғалымдар Doolittle & Faul азаматтық белсенділікке арналған өздерінің шкаласын (Civic Engagement Scale) әзірледі, ол көзқарас және мінез-құлықты ескеруге бағытталған 2 компоненттен тұрады: [18]. Бірінші компонент – адамдардың өз қауымдастығына қатысуы мен оны өзгерту қабілетін қабылдауына қатысты жеке сенімдері мен сезімдерін бағалайтын 8 ұстанымнан тұрады. Екінші компонент – азаматтық белсенділіктің деңгейін көрсететін мінез-құлықты өлшеуге арналған 6 әрекеттен тұрады. Ұстанымдар шкаласы: 7-баллдық (1 – келіспейміннен 7-келісемінге дейін); әрекеттер шкаласы да: 7-баллдық (1 – ешқашан, 7 – үнемі). Азаматтық мінез-құлық – бұл адамның өз қауымдастығына қатысуы мен оны өзгерту мақсатында жасайтын белсенді әрекеті ретінде анықталады. Ұстанымдар бөлігінде: «Мен қоғамым үшін жауаптымын», «Беделді ұйымдарға қолдау білдіргім келеді» деген сияқты мәлімдемелер, ал әрекеттер бөлігінде: «Мен волонтерлік қызметтемін», «Қоғамға көмек

көрсетемін» деген сияқты іс-әрекеттер қамтылады. Бұл шкала сандық және сапалық дереккөздерді біріктіретін зерттеулерде индикатор ретінде қолданыла алады.

Сондай-ақ, әлеуметтанулық мәліметтерге негізделген индекстерге екінші қатардағы дайын зерттеу нәтижелерін пайдаланатын индекстерді жатқызуға болады, яғни басқа ұйымдар жүргізген әлеуметтанулық зерттеулердің мәліметтері қолданылады. Мысалы, Халықаралық әлеуметтік зерттеулер институты (АҚШ) азаматтық белсенділікті өлшеуге арналған өз индексін әзірледі [19]. Бұл индекс азаматтық қызметке қатысу деңгейі бойынша келесі мәліметтерді пайдаланады, оның ішінде:

- петицияларға қол қою немесе бейбіт демонстрацияларға қатысу;
- азаматтық қоғам ұйымдарын зерттеу және олардың тиімділігін бағалау;
- БАҚ арқылы ақпаратқа қолжетімділік;
- азаматтық хабардарлық деңгейі және
- саяси мәселелер бойынша ақпараттану деңгейі.

Индекс бірнеше әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері негізінде жасалған, атап айтқанда:

- Афробарометр;
- Халықаралық электр байланысы одағы;
- Тұрақты басқару көрсеткіштері (SGI);
- Әлемдік құндылықтар зерттеуі;
- Америкабарометр.

Сарапшылар арасында өткізіген сауалнама нәтижелеріне негізделген индекстер.

Кейбір зерттеушілер азаматтық белсенділік индексін есептеу үшін сарапшылармен өткізілген сауалнамаларды пайдаланады. Мысалы, ресейлік ғалымдар Ресей Федерациясының өңірлері бойынша азаматтық белсенділік индексін есептеу әдістемесін әзірлеу үшін сарапшылармен сауалнама жүргізген. Бұл сауалнамаға 60 сарапшы қатысқан, оның ішінде: мемлекеттік және муниципалдық билік өкілдері (15 адам), ҰЕҰ басшылары (15 адам), өңірлік бизнес өкілдері (15 адам) және БАҚ өкілдері (15 адам).

Бұл тәсіл сарапшылардың пікіріне негізделген кешенді талдау жасауға мүмкіндік береді. Алайда сарапшылардың бағалауы субъективті болуы мүмкін, сондықтан оларды халықтың пікірімен немесе статистикалық дерекпен біріктіру маңызды [20].

Аралас тәсіл – бұл бірнеше әдісті біріктіру негізінде индекс әзірлеу жолы. Осы орайда Азаматтық қатысу форумының (Citizen Participation Forum) Болгарияның коммерциялық емес құқық орталықтарымен бірлесіп жасайтын Азаматтық қатысу индексін (Citizen Participation Index) атап өтуге болады. Citizen Participation Index – Болгарияда азаматтық қатысуды жүйелік түрде бағалауға бағытталған индекс, ол 100-ден астам үкіметтік емес ұйымдардан құралған желінің бірігіп әзірлеген жобасы. Оның басты мақсаты – азаматтардың қоғамдағы белсенділік деңгейін, институттармен өзара әрекетін және бастамалардың нақты әсерін өлшеу. Индекс дайындауда қолданылатын ақпарат көздері: құқықтық базаны талдау, ұлттық зерттеулер (омнибус, 1000 респондент), азаматтар мен ҰЕҰ өкілдерінің арасында өткізілетін сауалнама (400-ден астам жауап), эксперттік бағалау сессиялары.

Әрбір көрсеткіш бойынша бағалауды жергілікті және ұлттық деңгейде әртүрлі салаларда жұмыс істейтін азаматтық қоғам ұйымдарының өкілдері мен сарапшылардан тұратын сараптамалық топ жүргізеді.

Индекс үш негізгі өлшем бойынша есептеледі [21]:

1. қатысу ортасы (құқықтық және институционалдық базасы, яғни қатысу ережелері мен институционалдық орта азаматтардың қатысуын қаншалықты қолдайды және жеңілдетеді);
2. қатысу практикалары (жоспарланған және бейресми формалардағы әрекеттер, азаматтардың қатысуының ауқымы мен олардың белсенділігі),
3. әсер/нәтиже (бастамалардың нәтижелері және олардың құқықтық, әлеуметтік және институционалдық ортаға әсері).

4-кесте. Азаматтық қатысу индексінің негізгі көрсеткіштері

Субиндекс	Көрсеткіштер
Азаматтық қатысу ортасы	1. Заңнама 2. Институционалдық орта
Азаматтық қатысудың тәжірибелері/көріністері	1. Ұлттық және жергілікті деңгейдегі азаматтық қатысу бастамалары 2. Белсенді азаматтар
Азаматтық қатысу әсері/нәтижелері	1. Азаматтық бастамалардың нәтижелері 2. Бастамалар ортасындағы өзгерістер

Әдістемеде әрбір санаттың өзіндік салмағы бар. Эксперттер әр индикаторды бағалап, салмақталған орташа бойынша жалпы балл қалыптасады: қатысу ортасының үлесі 30% құрайды, қатысу практикаларының үлесі де 30% және әсер – 40%-ды қамтиды.

Әр түрлі индикаторлар бойынша есептелген нәтижелер 0-6 шкаласында бағаланады:

- 0-2 балл – азаматтардың қатысуы дамымаған немесе әлсіз дегенді білдіреді;
- 2,1-4,0 балл – дамып келе жатқан азаматтық қатысу;
- 4,1-6 балл – жоғары деңгейдегі, дамыған азаматтық қатысу деп бағаланады.

Citizen Participation Index – Болгария контекстіндегі азаматтық қоғамды трендтермен салыстыра, оның орташа көрсеткішін және даму аймақтарын көрсететін құрылымды индекс. Ол құқықтық, әлеуметтік-практикалық және әсерлік аспектілерді біріктіреді, және әр 2 жыл сайын жаңартылып отырады.

Азаматтық белсенділікке байланысты жиынтық индекстерге сондай-ақ Азаматтық белсенділікті бағалаудың құрамдық көрсеткіші жатады [22]. Еуропадағы Азаматтық белсенділікті бағалаудың құрамдық көрсеткіші (Active Citizenship Composite Indicator, ACCI) Еуропалық комиссияның CRELL (Centre for Research on Lifelong Learning) зерттеу орталығы әзірлеген, азаматтық белсенділікті кешенді түрде өлшейтін индикаторлардың бірі. Индекс 2006 жылы әзірленіп, European Social Survey (ESS) 2002 жылғы деректеріне негізделген. ACCI индикаторы – Лиссабон стратегиясының «әлеуметтік бірігуді» күшейту мақсаты аясында әзірленген. Ол азаматтардың қоғам өміріне қатысу деңгейін салыстырмалы түрде бағалау үшін қолданылады және білім беру мен азаматтықты тәрбиелеу саясатына мониторинг жүргізуге көмектеседі. Бұл индекс 4 негізгі өлшемге негізделеді: 1) саяси өмірге қатысу – дауыс беру, партияға мүше болу, ерікті жұмыс, әйелдердің парламенттегі үлесі; 2) азаматтық қоғам – құқық қорғау ұйымдарына, экологиялық немесе кәсіподақ ұйымдарына қатысу, наразылық білдіру (петиция, демонстрация, бойкот); 3) қауымдастық өмірі – діни, мәдени, спорттық, ата-ана ұйымдарындағы белсенділік, ұйымдаспаған көмек көрсету; 4) құндылықтар – демократия, адам құқықтары мен интермәдениетке түсіністік. Әр өлшем бірнеше негізгі индикаторлардан (барлығы 63) және субөлшемдерден тұрады.

Индекстің әдіснамасына тоқталсақ, дереккөз ретінде European Social Survey (2002) қорытындылары алынған, 19 ел қамтылған (мысалы, Австрия, Финляндия, Португалия, Ұлыбритания, т.б.). Индикаторлар стандартталып, салмақ беріліп, кешенді индекс құралған және де индекстің орнықтылығы факторлық талдау мен сезімталдық талдауы арқылы тексерілген. ACCI-дің маңыздылығы тек саяси белсенділікті емес, сондай-ақ бейформалды қатысуды, әлеуметтік құндылықтарды және еріктілік мәдениетін қамтиды. Индекс білім беру, қоғамдық саясат, және гендерлік теңдік, сенім сияқты индикаторлармен өзара байланысы бар екенін көрсетті.

Сонымен бірге, ғылыми зерттеулерде азаматтық белсенділік индексін құруда дәстүрлі азаматтық белсенділіктен бөлек, оның жаңа түрі ретінде цифрлық азаматтық белсенділік кеңінен қолданыла бастады.

Цифрлық белсенділіктің маңызды индекстерінің бірі – электрондық қатысу индексі (E-Participation Index) [23]. Бұл Біріккен Ұлттар Ұйымы әзірлеген, электронды мемлекеттік қызметтерден бөлек, азаматтардың ақпарат алу, кеңесу және саясатқа қатысу деңгейін өлшейтін кешенді индекс. Оның негізгі компоненттеріне мыналар жатады: E-Information: үкіметтің азаматтарға ақпарат ұсыну деңгейі (web-сайттар, деректер базасы); E-Consultation: азаматтарды саясат әзірлеуге тартып, олардың пікірін тыңдау механизмі; E-Decision-making: азаматтардың нақты шешім қабылдауға қатысуы, бірлескен саяси шешімдерге ықпал етуі. Индекс UN E-Government Survey аясында 2003 жылдан бері шығарылады және әр екі жыл сайын жаңартылып отырады.

2022 жылы Электрондық қатысу индекcіндегі (EPI) электрондық қатысуға қатысты мәселелер қайта қаралып кеңейтілді. Бұл үкіметтердің халықты мемлекеттік саясатты әзірлеу, іске асыру және бағалау үдерістеріне тартудың қазіргі заманғы үрдістері мен әдістерін көрсету үшін жасалды. Жаңа сұрақтар енгізіліп, электрондық қатысудың қызмет көрсету аясындағы күрделілігі мен әртүрлі өзара әрекеттесу түрлері ескерілген. Осылайша, үш негізгі өлшем алты кіші топқа бөлінді: электрондық хабарлау және электрондық мүмкіндіктерді қамтамасыз ету (электрондық ақпарат беру аясында), электрондық дискурс және электрондық диалог (электрондық кеңес беру аясында), электрондық ынтымақтастық және электрондық құқықтарды кеңейту (электрондық шешім қабылдау аясында). EPI индексі онлайн-қатысуды үш балдық шкала бойынша бағалайды және ол сарапшылардың сауалнамасына негізделген.

Қазақстанда да азаматтық қоғам мен ҮЕҰ-ға қатысты әртүрлі индекстер әзірлеу тәжірибесі бар, бірақ азаматтық белсенділікке арналған жеке индекс қалыптаспаған.

2019 жылдан бері Астанада «Азаматтық қоғамды дамыту индексі» қолданылады. Бұл индексте азаматтық белсенділік оның құрамдас бөлігі ғана. Индекс CIVICUS әдістемесіне негізделген және келесі төрт компоненттен тұрады: азаматтық қатысу, ұйымдардың ресурстары, құндылықтар және әсерді қабылдау [24]. Азаматтық қатысу мен азаматтық белсенділік деңгейін зерттеу үшін Астана тұрғындары арасында сауалнама жүргізілді. Ол төрт негізгі көрсеткішті қамтыды: азаматтық ұйымдарға ресми мүшелік, еріктілер қызметіне қатысу, халықтың әртүрлі іс-шараларға қатысу деңгейі және ҮЕҰ жұмысына қатысқандардың үлесі. Алайда бұл индекс азаматтық белсенділіктің қайырымдылық, дауыс беру, онлайн-петициялар және т.б. сияқты басқа аспектілерін қамтымайды.

ТАЛҚЫЛАУ

Азаматтық белсенділікті өлшеу әдістерінің салыстырмалы талдауы көрсеткендей, әрбір тәсіл белгілі бір артықшылықтармен қатар, шектеулерге де ие. Статистикалық көрсеткіштер объективті әрі жүйелі деректерге сүйенгенімен, олар азаматтардың субъективті тәжірибесін, мотивациясын және саналы қатысуын көрсете алмайды. Сауалнамалар нақты азаматтық тәжірибені бейнелесе де, репрезентативтілік пен жауап беру шынайылығы секілді методологиялық қауіптермен шектелуі мүмкін. Сараптамалық бағалау терең сапалық түсініктер береді, алайда субъективтілік деңгейі жоғары болып келеді және оның нәтижелері сарапшылардың шеңберімен шектелуі мүмкін.

Осы әдістердің арасындағы айырмашылықтарды жан-жақты бағалауға және салыстыруға мынадай параметрлерін маңыздылығы айқын:

- мәліметтердің дереккөзі мен сипаты;
- индикаторлардың қамтылуы мен кеңдігі;
- өлшеу жиілігі мен динамикасы;
- қолдану икемділігі;
- Қазақстанға бейімдеу әлеуеті.

Талдау нәтижесінде аралас тәсілдің – яғни, әртүрлі дереккөздер мен әдістерді біріктірудің – азаматтық белсенділікті неғұрлым дәл әрі жан-жақты бағалауға мүмкіндік беретіні анықталды. Бұл тәсіл жеке әдістердің шектеулерін азайтып, олардың басым тұстарын

біріктіруге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, соңғы жылдары цифрлық азаматтық белсенділік, онлайн-әрекет формалары және желідегі мобилизация процестері белсенділіктің жаңа өлшемдерін талап етіп отыр.

Жүргізілген салыстырмалы талдау нәтижесінде қарастырылған индекстерді бірнеше топқа бөлуге болады. Тек статистикалық деректерге негізделген индекстер (мысалы, сайлаушылардың қатысу деңгейі, ресми волонтерлік көрсеткіштер) азаматтық белсенділіктің формалды қырларын жақсы көрсеткенімен, азаматтардың субъективті тәжірибесін және бейформалды әрекеттерін жеткіліксіз қамтиды. Толықтай сауалнамаға сүйенетін индекстер қоғамдық қатысу тәжірибесін егжей-тегжейлі сипаттауға мүмкіндік береді, алайда репрезентативтілікке, сұрыптауға және өлшеу қателіктеріне тәуелді. Сараптамалық бағалауға сүйенетін тәсілдер институционалдық орта мен саясаттың әсерін терең түсіндіреді, бірақ субъективтілік үлесі жоғары. Аралас индекстер (статистика, сауалнама, сараптамалық бағалау және цифрлық деректерді біріктіретін) азаматтық белсенділіктің көпөлшемді табиғатын неғұрлым толық бейнелейді және ұлттық контекстке бейімдеуге икемдірек болып шықты.

Зерттеудің бастапқы гипотезасы – қолданыстағы индекстер азаматтық белсенділіктің барлық аспектілерін жан-жақты қамти алмайды, ал аралас тәсіл неғұрлым дәл және сенімді нәтижелер береді – теориялық-әдіснамалық талдау негізінде ішінара расталды. Халықаралық индекстерді салыстыру нәтижелері олардың әрқайсысы азаматтық белсенділіктің жекелеген қырларын ғана көрсететінін, ал аралас дереккөздерге сүйенген модель кешенді сипаттама беруге қабілетті екенін көрсетті. Дегенмен гипотезаны толық эмпирикалық тексеру үшін болашақта ұлттық индикаторлар жүйесін пилоттық апробациядан өткізу және практикалық өлшеулер жүргізу қажет.

Бұл зерттеу негізінен теориялық және әдіснамалық талдауға сүйенеді, сондықтан ұсынылған индикаторлар жүйесі мен ұлттық индекс моделі эмпирикалық тұрғыдан толық сынақтан өткізілген жоқ. Кейбір халықаралық индекстер бойынша әдіснамалық құжаттардың жабықтығы индикаторлар құрылымын тереңірек салыстыруға шектеу қойды. Қазақстандағы азаматтық белсенділікке қатысты ресми статистика мен цифрлық деректердің қолжетімділігі де шектеулі. Аталған жайттар зерттеудің нәтижелерін интерпретациялау барысында ескерілуі тиіс. Дегенмен бұл шектеулер азаматтық белсенділікті өлшеудің ұлттық моделін әзірлеу үшін ұсынылған әдіснамалық тәсілдің құндылығын төмендетпейді, керісінше, болашақ эмпирикалық зерттеулерге бағыт-бағдар береді.

Қазақстан жағдайында ұлттық индексті әзірлеу үшін индекс құрылымының икемділігі, өңірлік айырмашылықтарды ескеру қабілеті және цифрлық көрсеткіштермен толықтырылу мүмкіндігі шешуші факторлар болып табылады. Осылайша, аралас тәсіл арқылы жасалған модель контекстке бейімделген, салыстырмалы, динамикалық индекс қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл Қазақстан қоғамындағы азаматтық белсенділіктің заманауи формаларын жүйелі түрде бағалауға жол ашады.

Қазақстанға бейімделген ұлттық индексті әзірлеу үшін тек халықаралық тәжірибені сипаттау жеткіліксіз, сонымен қатар елдің институционалдық, құқықтық және әлеуметтік ерекшеліктерін есепке алу қажет. Бұл тұрғыдан алғанда, индикаторлар мен дереккөздерге қойылатын негізгі талаптар мыналар болып табылады: деректердің тұрақты түрде жаңартылуы және ашықтығы; өңірлік және әлеуметтік-демографиялық топтар бойынша бөліністе қолжетімділігі; азаматтық қоғам институттарының, цифрлық платформалардың (e-gov, e-otinish, онлайн-петициялар) және ресми статистиканың өлшемдерімен үйлесімділігі. Мұндай критерийлер азаматтық белсенділіктің ұлттық индексін Қазақстан қоғамының нақты құрылымына барынша жақындатуға мүмкіндік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы азаматтық қоғамның қоғамдық-саяси өмірдегі рөлінің артуына байланысты азаматтық белсенділік деңгейін өлшейтін сенімді құралдарды әзірлеу өзекті мәселеге айналууда. Жүргізілген зерттеу көрсеткендей, халықаралық тәжірибеде азаматтық

белсенділікті өлшеудің әртүрлі тәсілдері қолданылады: олардың ішінде статистикалық деректер, жаппай және сараптамалық сауалнамалар, сондай-ақ аралас әдістерге негізделген агрегаттық индекстер кездеседі.

Зерттеу нәтижелері азаматтық белсенділікті өлшеу саласында бірыңғай теориялық және әдіснамалық тәсілдің қалыптаспағанын көрсетті. Халықаралық деңгейде қолданылатын индекстер мазмұны, индикаторлар құрамы, дереккөздер сипаты және агрегаттау тәсілдері бойынша айтарлықтай айырмашылыққа ие. Бұл олардың нәтижелерін салыстыруды қиындатады және оларды ұлттық контекстке тікелей қолдануға белгілі бір шектеулер қояды.

Қазақстан үшін азаматтық белсенділіктің ұлттық индекcін әзірлеу – уақыт талабына сай келетін, ғылыми және әдіснамалық тұрғыдан негізделген маңызды қадам. Ең оңтайлы шешім сандық және сапалық бағалау әдістерін біріктіретін аралас тәсілді қолданумен байланысты. Мұндай индекс халықтың қоғамдық өмірге қатысуының деңгейі мен динамикасын өлшеуге, сондай-ақ мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Индекс құрылымында әлеуметтік және цифрлық көрсеткіштерді, формалды және бейформалды қатысу түрлерін, өңірлік айырмашылықтар мен азаматтық бастамалардың институционалдық әсерін ескеретін индикаторлар жүйесі қамтылуы тиіс.

Цифрлық көрсеткіштер мен әлеуметтік индикаторларды енгізу қазіргі заманғы жағдайлар мен азаматтық қатысудың динамикасын ескеруге мүмкіндік беретін кешенді талдауды қамтамасыз етеді. Мұндай индекс азаматтық белсенділіктің өзгерістерін бақылау, бағалау және болжау үшін тиімді құрал болады, сондай-ақ азаматтық қоғамды нығайтуға бағытталған мақсатты саясаттар мен бағдарламаларды әзірлеуге ғылыми негізделген базаны қалыптастырады.

Болашақта зерттеуді жалғастыру бағытында ұсынылатын негізгі қадам – пилоттық апробация негізінде Қазақстанға бейімделген индикаторлар жүйесін сынақтан өткізу және сараптамалық пікірлермен толықтыру. Бұл бағыт азаматтық қоғамның жай-күйін жүйелі бағалауға, оны дамытуға бағытталған саясатты дәлелді негіздеуге мүмкіндік береді және қоғам мен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайтуға септігін тигізеді.

Қорытындылай келе, азаматтық белсенділіктің ұлттық индекcін әзірлеу Қазақстан үшін стратегиялық маңызға ие. Ол азаматтық қоғамды қолдауға бағытталған мемлекеттік шараларды дәлелді негіздеуге, қоғамдық қатысудың деңгейін ұдайы мониторингтеуге және қоғам мен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайтуға көмектеседі. Алдағы кезеңде индикаторлар жүйесін пилоттық апробациядан өткізу және сараптамалық талқылау арқылы жетілдіру азаматтық белсенділікті өлшеудің ұлттық моделін қалыптастырудағы шешуші қадам болмақ.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ: Жұмыс «Қоғамдық келісімді құру жағдайында үкіметтік емес ұйымдардың әлеуетін зерттеу» (ЖТН № BR24993126) бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру аясында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің қаржылық қолдауымен орындалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва: Аспект-Пресс, 1998. 270 с.
2. Патнэм Р. Чтобы демократия сработала: Гражданские традиции в современной Италии. М.: Ad Marginem, 1996. - 288 с.
3. Deutsch K.W. Social mobilization and political development // American political science rev. - Wash., 1961. - Vol. 55, N 3. -P. 493-514
4. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории [Электронный ресурс] / Институт социологии РАН. – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Pavlova_5_08.pdf (дата обращения: 15.02.2025).
5. Дука А.В. Элиты в структуре политических возможностей // Власть и элиты. – 2023. – Т. 10, №2. – С. 24-43.

6. Adler R., Goggin J. What Do We Mean By “Civic Engagement”? // *Journal of Transformative Education*. – 2005. – Vol. 3, No. 3. – Pp. 236-253.
7. Longley R. What Is Civic Engagement? Definition and Examples. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-civic-engagement-definition-and-examples-5072704> (Accessed on: 20.02.2025)
8. Пилипенко, А.Д. Гражданская активность в современной России: сущность понятия, формы проявления, факторы формирования / А.Д. Пилипенко. – Текст: непосредственный // *Молодой ученый*. – 2018. – №23 (209). – С. 366-368.
9. The concept and determinants of civic engagement // *Human affairs* 27, 2017. – 252-272
10. Фролов А. Механизмы осуществления гражданской активности. // *Власть*. – 2010. №10. - С. 61-65
11. Jasper D. 18 Examples of Civic Engagement Activities / *Community Involvement & Organizing, Education*. - URL: <https://streetcivics.com/18-examples-of-civic-engagement-activities/> (Accessed on: 19.02.2025)
12. Рогач О.В., Фролова Е.В. Драйверы формирования гражданской активности населения в муниципальных образованиях Российской Федерации // *Ars Administrandi (Искусство управления)*. 2022. Т. 14, No 2. - С. 306-326.
13. Jacobsen R., Linkow T.W. The Engaged Citizen Index: Examining the Racial and Ethnic Civic and Political Engagement Gaps of Young Adults. – February 2012. – CIRCLE Working Paper №74. – [Electronic resource]. – URL: https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2020-01/WP74_EngagedCitizenIndex_2012.pdf (accessed on: 19.02.2025).
14. Understanding and contextualizing index scores // *The Civic Information Index [Electronic resource]*. – Available at: <https://civicinfoindex.org/the-index/> (accessed on: 18.02.2025).
15. Keeter, S. The civic and political health of the nation: A generational portrait / S.Keeter [et al.]. – New Brunswick, NJ: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, 2002. – 120 p.
16. Community Life Survey 2023/24: Civic engagement and social action. Published 4 December 2024. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/community-life-survey-202324-annual-publication/community-life-survey-202324-civic-engagement-and-social-action#influencing-local-decisions> (Accessed on: 18.02.2025)
17. Measures of Citizenship: The North Carolina Civic Index. URL: https://humanities.unc.edu/wp-content/uploads/sites/283/2012/05/civicindex_report2003.pdf (Accessed on: 18.02.2025)
18. Civic Engagement Scale [Electronic resource] / Youth Research and Evaluation eXchange (YouthREX). – Available at: <https://youthrex.com/wp-content/uploads/2019/10/Civic-Engagement-Scale.pdf> (accessed on: 18.02.2025).
19. Civic Activism [Electronic resource] // International Institute of Social Studies. – Available at: <https://isd.iss.nl/home/civic-activism/> (accessed on: 15.10.2025).
20. Методика индексного исследования гражданской активности для регионов Российской Федерации // *Государство и гражданское общество: политика, экономика, право*. – 2016 – №4. - С. 184-193
21. Index of Citizen Participation in Bulgaria. Developed using the methodology of the Citizen Participation Forum and the Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law. URL: <https://index.fgu.bg/en> (accessed on: 19.02.2025).
22. Measuring Active Citizenship In Europe https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:04fed606-d912-44d6-8c06-5c20c62dff7a.0001.03/DOC_1&format=PDF (accessed on: 20.02.2025).
23. E-Participation Index. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (accessed on: 20.02.2025).
24. People power under attack 2025 // CIVICUS Monitor. URL: <https://share.google/VOsxOvgsI0LJhSQWC> (accessed on: 20.02.2025).

References:

1. Parsons T. *Sistema sovremennyh obshestv*. Moskva: Aspekt-Press, 1998. 270 s.
2. Patnem R. *Chtoby demokratiya srabotala: Grazhdanskije tradicii v sovremennoj Italii*. M.: Ad Marginem, 1996. 288 s.
3. Deutsch K.W. *Social mobilization and political development* // *American political science rev.* – Wash., 1961. – Vol. 55, N 3. – P. 493-514
4. Pavlova T.V. *Social'nye dvizheniya kak faktor transformacii institucional'noj sredy: problemy teorii* [Elektronnyj resurs] / Institut sociologii RAN. – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Pavlova_5_08.pdf (data obrashcheniya: 15.02.2025).
5. Дука А.В. *Элиты в структуре политических возможностей* // *Власть и элиты*. 2023. Т. 10, №2. - С. 24-43.
6. Adler R., Goggin J. *What Do We Mean By “Civic Engagement”?* // *Journal of Transformative Education*. – 2005. – Vol. 3, No. 3. – Pp. 236-253.
7. Longley R. *What Is Civic Engagement? Definition and Examples*. URL: <https://www.thoughtco.com/what-is-civic-engagement-definition-and-examples-5072704> (Accessed on: 20.02.2025)
8. Pilipenko, A.D. *Grazhdanskaya aktivnost v sovremennoj Rossii: sushnost ponyatiya, formy proyavleniya, faktory formirovaniya* / A.D.Pilipenko. – *Tekst: neposredstvennyj* // *Molodoj uchenyj*. – 2018. – №23 (209). – S. 366-368. – URL: <https://moluch.ru/archive/209/51147/>
9. *The concept and determinants of civic engagement* // *Human affairs* 27, 2017. - 252-272
10. Frolov A. *Mehanizmy osushestvleniya grazhdanskoj aktivnosti*. // *Vlast*. – 2010. №10. - S. 61-65.
11. Jasper D. *18 Examples of Civic Engagement Activities* / *Community Involvement & Organizing, Education*. URL: <https://streetcivics.com/18-examples-of-civic-engagement-activities/> (Accessed on: 19.02.2025)
12. Rogach O.V., Frolova E.V. *Drajvery formirovaniya grazhdanskoj aktivnosti naseleniya v municipalnyh obrazovaniyah Rossijskoj Federacii* // *Ars Administrandi (Iskusstvo upravleniya)*. 2022. Т. 14, No 2. - S. 306-326.
13. Jacobsen R., Linkow T.W. *The Engaged Citizen Index: Examining the Racial and Ethnic Civic and Political Engagement Gaps of Young Adults*. – February 2012. – CIRCLE Working Paper №74. – [Electronic resource]. – URL: https://circle.tufts.edu/sites/default/files/2020-01/WP74_EngagedCitizenIndex_2012.pdf (accessed on: 19.02.2025).
14. *Understanding and contextualizing index scores* // *The Civic Information Index* [Electronic resource]. – Available at: <https://civicinfoindex.org/the-index/> (accessed on: 18.02.2025).
15. Keeter, S. *The civic and political health of the nation: A generational portrait* / S.Keeter [et al.]. – New Brunswick, NJ: Center for Information and Research on Civic Learning and Engagement, 2002. – 120 p.
16. *Community Life Survey 2023/24: Civic engagement and social action*. Published 4 December 2024. URL: <https://www.gov.uk/government/statistics/community-life-survey-202324-annual-publication/community-life-survey-202324-civic-engagement-and-social-action#influencing-local-decisions> (Accessed on: 18.02.2025)
17. *Measures of Citizenship: The North Carolina Civic Index*. URL: https://humanities.unc.edu/wp-content/uploads/sites/283/2012/05/civicindex_report2003.pdf (Accessed on: 18.02.2025)
18. *Civic Engagement Scale* [Electronic resource] / *Youth Research and Evaluation eXchange (YouthREX)*. – Available at: <https://youthrex.com/wp-content/uploads/2019/10/Civic-Engagement-Scale.pdf> (accessed on: 18.02.2025).
19. *Civic Activism* [Electronic resource] // *International Institute of Social Studies*. – Available at: <https://isd.iss.nl/home/civic-activism/> (accessed on: 15.10.2025).

20. *Metodika indeksnogo issledovaniya grazhdanskoj aktivnosti dlya regionov Rossijskoj Federacii// Gosudarstvo i grazhdanskoe obshestvo: politika, ekonomika, pravo. – 2016 – №4. - S. 184-193*

21. *Index of Citizen Participation in Bulgaria. Developed using the methodology of the Citizen Participation Forum and he Bulgarian Centre for Not-for-Profit Law. URL: <https://index.fgu.bg/en> (accessed on: 19.02.2025).*

22. *Measuring Active Citizenship In Europe https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:04fed606-d912-44d6-8c06-5c20c62dff7a.0001.03/DOC_1&format=PDF (accessed on: 20.02.2025).*

23. *E-Participation Index. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/E-Participation-Index> (accessed on: 20.02.2025).*

24. *People power under attack 2025 // CIVICUS Monitor. URL: <https://share.google/V0sxOvgs10lJhSQWC> (accessed on: 20.02.2025).*

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

МРНТИ 11.07.75

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.009

Калиев И.А.*

НАО Торайгыров Университет, г. Павлодар, Республика Казахстан

* e-mail: kaliev7719@mail.ru

ВОДНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЙ

Аннотация

Водная безопасность является одной из ключевых составляющих национальной безопасности Республики Казахстан, учитывая ограниченность водных ресурсов, их неравномерное распределение и нарастающие экологические вызовы. В условиях изменения климата, урбанизации и роста промышленности актуальность проблем рационального использования и сохранения водных ресурсов значительно возрастает. Целью исследования является комплексный анализ проблем водной безопасности Казахстана, включая состояние водных ресурсов, их использование и управление, изучение законодательной базы и международного опыта. Для достижения поставленной цели использовались различные научные методы. Историко-правовой метод применялся для анализа законодательства, включая Водный кодекс и Экологический кодекс Республики Казахстан, а также международные конвенции, регулирующие использование трансграничных вод. Аналитический метод позволил выделить основные проблемы, такие как загрязнение водных ресурсов, неравномерное их распределение и низкая эффективность использования. Метод системного анализа обеспечил комплексное рассмотрение взаимодействия социальных, экономических и экологических факторов, влияющих на водную безопасность. Сравнительный метод способствовал изучению международного опыта в области управления водными ресурсами и определению лучших практик, применимых для Казахстана. Исследование выявило ключевые вызовы для водной безопасности Казахстана, включая ограниченность и неравномерность водных ресурсов, устаревшую инфраструктуру, загрязнение водоемов, недостаточное финансирование и нерегулируемое использование трансграничных водотоков. Анализ показал необходимость модернизации инфраструктуры, цифровизации управления водными ресурсами, усовершенствования законодательства и усиления международного сотрудничества. Для достижения устойчивого развития водного хозяйства Казахстана необходим комплексный подход, включающий охрану окружающей среды, предотвращение загрязнения и рациональное использование водных ресурсов. Ключевое значение в данном аспекте имеют интеграция международного опыта, внедрение современных технологий и расширение сотрудничества с соседними странами. Успех возможен только при совместных усилиях государства, общества и других стран.

Ключевые слова: водная безопасность, управление водными ресурсами, устойчивое развитие, трансграничные водотоки, климатические изменения.

Қалиев И.А.*

Торайғыров университеті КЕА, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

** e-mail: kaliev7719@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СУ ҚАУІПСІЗДІГІ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ШЕШІМДЕРДІҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Су қауіпсіздігі су ресурстарының шектелуін, олардың біркелкі бөлінбеуін және өсіп келе жатқан экологиялық сын-қатерлерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Климаттың өзгеруі, урбанизация және өнеркәсіптің өсуі жағдайында су ресурстарын ұтымды пайдалану және сақтау проблемаларының өзектілігі едәуір артады.

Су ресурстарының жай-күйін, оларды пайдалану мен басқаруды, заңнамалық базаны және халықаралық тәжірибені зерделеуді қоса алғанда, Қазақстанның су қауіпсіздігі проблемаларын кешенді талдау болып табылады.

Мақсатқа жету үшін әртүрлі ғылыми әдістер қолданылды. Тарихи-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының Су Кодексі мен экологиялық кодексін, сондай-ақ трансшекаралық суларды пайдалануды реттейтін халықаралық конвенцияларды қоса алғанда, заңнаманы талдау үшін қолданылды. Аналитикалық әдіс су ресурстарының ластануы, олардың біркелкі бөлінбеуі және пайдалану тиімділігінің төмендігі сияқты негізгі мәселелерді бөліп көрсетті. Жүйелік талдау әдісі су қауіпсіздігіне әсер ететін әлеуметтік, экономикалық және экологиялық факторлардың өзара әрекеттесуін жан-жақты қарастыруды қамтамасыз етті. Салыстырмалы әдіс су ресурстарын басқару саласындағы халықаралық тәжірибені зерделеуге және Қазақстан үшін қолданылатын үздік тәжірибелерді анықтауға ықпал етті.

Зерттеу Су ресурстарының шектелуі мен біркелкі ресурсталуын, ескірген инфрақұрылымды, су айдындарының ластануын, қаржыландырудың жеткіліксіздігін және трансшекаралық су ағындарын реттелмей пайдалануды қоса алғанда, Қазақстанның су қауіпсіздігі үшін негізгі сын-қатерлерді анықтады. Талдау инфрақұрылымды жаңғырту, су ресурстарын басқаруды цифрландыру, заңнаманы жақсарту және халықаралық ынтымақтастықты күшейту қажеттігін көрсетті.

Су шаруашылығының орнықты дамуына қол жеткізу үшін Қазақстанға қоршаған ортаны қорғауды, ластанудың алдын алуды және су ресурстарын ұтымды пайдалануды қамтитын кешенді тәсіл қажет. Халықаралық тәжірибені интеграциялау, заманауи технологияларды енгізу және көрші елдермен ынтымақтастықты кеңейту маңызды. Табысқа мемлекет, қоғам және басқа елдердің бірлескен күш-жігері арқылы ғана қол жеткізуге болады.

Түйін сөздер: су қауіпсіздігі, су ресурстарын басқару, тұрақты даму, трансшекаралық су ағындары, климаттың өзгеруі.

Kaliyev I.*

Toraigyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan

** e-mail: kaliev7719@mail.ru*

WATER SECURITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: CURRENT PROBLEMS AND PROSPECTS FOR SOLUTIONS

Abstract

Water security is one of the key components of the national security of the Republic of Kazakhstan, given the limited water resources, their uneven distribution, and increasing environmental challenges. Under the conditions of climate change, urbanization, and industrial growth, the relevance of rational use and preservation of water resources is significantly increasing. The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of Kazakhstan's water security issues, including the state of water resources, their use and management, as well as the legal framework and international experience. Various scientific methods were applied to achieve this goal. The historical and legal method was used to analyze legislation, including the Water Code and Environmental Code of the Republic of Kazakhstan, along with international conventions governing the use of transboundary waters. The analytical method identified key issues such as water pollution, uneven distribution, and low efficiency of water use. The system analysis method provided an integrated examination of social, economic, and environmental factors affecting water security. The comparative method contributed to studying international practices in water resource management and identifying best practices applicable to Kazakhstan. The research revealed major challenges for Kazakhstan's water security, including limited and uneven resources, outdated infrastructure, pollution, insufficient funding, and unregulated use of transboundary water flows. The findings emphasize the need for infrastructure modernization, digitalization of water management, legal improvement, and enhanced international cooperation. Sustainable water management requires an integrated approach based on environmental protection, pollution prevention, and rational use of resources.

Keywords: water security, water resources management, sustainable development, transboundary watercourses, climate change.

ВВЕДЕНИЕ

Согласно данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), обеспечение водной безопасности является одним из ключевых факторов устойчивого развития и национальной безопасности. Республика Казахстан относится к странам с ограниченными водными ресурсами, что обусловлено как природно-климатическими условиями, так и значительной зависимостью от трансграничных источников воды, включая Иртыш, Сырдарью, Или и Урал.

Президент Национальной академии наук Ахылбек Куришбаев отмечает, что водная инфраструктура Казахстана характеризуется высоким уровнем износа, что приводит к значительным потерям воды при её транспортировке. Помимо этого, около 60% всех водных ресурсов страны расходуется в сельском хозяйстве, где применяются преимущественно устаревшие методы орошения, способствующие дополнительным потерям воды, снижению эффективности водопользования и ухудшению социально-экономической ситуации в аграрных регионах.

Изменение климата усугубляет существующие вызовы водной безопасности. За последние десятилетия в Казахстане наблюдается устойчивое повышение средней температуры воздуха, сокращение площади и объёма ледников, уменьшение речного стока, увеличение частоты и продолжительности засух. Данные процессы оказывают особенно негативное воздействие на систему водоснабжения южных и юго-восточных регионов страны.

Актуальность проблемы водной безопасности Казахстана определяется комплексным воздействием климатических изменений, техногенных факторов, трансграничных рисков и структурных ограничений водохозяйственной системы. Однако комплексное влияние указанных факторов на устойчивость водных ресурсов остаётся малоизученным, что обуславливает научную значимость настоящего исследования.

Гипотеза исследования заключается в следующем: обеспечение водной безопасности требует одновременной реализации трёх взаимосвязанных направлений – модернизации инфраструктуры, оптимизации водопользования и совершенствования механизмов

управления водными ресурсами. Такой комплексный подход позволит минимизировать воздействие природно-климатических и трансграничных рисков.

Цель статьи – всесторонний анализ современного состояния водных ресурсов Казахстана, факторов риска водной безопасности и эффективности управления водохозяйственной отраслью. Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

- провести теоретический анализ понятия «водная безопасность», её роли в системе национальной безопасности и устойчивого развития Казахстана;
- выявить ключевые проблемы водной безопасности, включая зависимость от трансграничных вод, износ инфраструктуры, потери воды и воздействие климатических изменений;
- предложить перспективные решения по укреплению водной безопасности на основе анализа современных подходов и оценки текущего состояния водного сектора;
- обосновать научную и практическую значимость исследования для совершенствования водной политики и управления водными ресурсами.

Результаты исследования могут служить основой для разработки государственной стратегии управления водными ресурсами, способствовать повышению эффективности водохозяйственных систем, улучшению экологической ситуации и уровня жизни населения.

Водная безопасность Республики Казахстан представляет собой систему мер, направленных на защиту водных ресурсов страны от угроз их истощения, загрязнения и нерационального использования. В условиях климатических изменений, роста потребностей в воде и трансграничного характера многих водных объектов вопросы водной безопасности приобретают стратегическое значение.

Основными проблемами в области водной безопасности Казахстана являются:

- неравномерное распределение водных ресурсов по регионам;
- высокий уровень зависимости от трансграничных рек, таких как Сырдарья, Иртыш, Или;
- устаревшая водохозяйственная инфраструктура;
- недостаточный уровень государственного регулирования и контроля в сфере водопользования;
- экологическая деградация водных экосистем и снижение качества питьевой воды.

Обеспечение водной безопасности требует разработки комплексной государственной политики, модернизации нормативно-правовой базы, активизации международного сотрудничества, внедрения инновационных водосберегающих технологий, а также повышения уровня общественного осознания важности рационального использования водных ресурсов.

Настоящее исследование направлено на системный анализ существующих проблем в области водной безопасности Казахстана и разработку перспективных направлений по их решению.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методология исследования основана на комплексе взаимодополняющих методов: историко-правового, аналитического и системного. Применение каждого метода обеспечило получение конкретных научных результатов, что гарантирует целостность исследования.

Историко-правовой метод использован для анализа эволюции нормативных актов и стратегических документов в сфере водной безопасности. Метод позволил выявить ключевые этапы формирования водной политики и определить институциональные предпосылки современных проблем.

Аналитический метод применён для выявления и обобщения статистических данных о состоянии водных ресурсов страны. Проанализированы материалы РГП «Казгидромет» за 2000-2023 гг., данные Министерства экологии, Всемирного банка и FAO AQUASTAT, характеризующие динамику водного дефицита, инфраструктурных потерь и трансграничных рисков.

Системный анализ направлен на определение перспективных направлений укрепления водной безопасности страны. В рамках метода все факторы риска классифицированы на три группы: природно-климатические, институциональные и инфраструктурные. Оценены их взаимосвязи и совокупное влияние на водную безопасность.

Изучение международного опыта управления водными ресурсами на основе подхода Сент-Эндрюс и концепции интегрированного управления водными ресурсами (Integrated Water Resources Management, IWRM) позволило сопоставить эффективность институтов управления в странах Центральной Азии и выделить инструменты, применимые в Казахстане.

Таким образом, применены научные методы дополняют друг друга, а их совместное использование обеспечивает формирование научно обоснованных выводов и практико-ориентированных рекомендаций.

Эмпирическую базу исследования составляют открытые статистические данные и официальные публикации государственных органов и международных организаций:

- ежегодные отчёты РГП «Казгидромет» (2000-2023 гг.), содержащие информацию о температурных трендах, осадках и состоянии водных ресурсов;
- данные Комитета по водным ресурсам о потерях воды в ирригационных системах, степени износа инфраструктуры и распределении водопользования;
- статистические материалы Министерства экологии Республики Казахстан о состоянии водохозяйственных объектов;
- международные отчёты Всемирного банка и FAO AQUASTAT, использованные для сравнительного анализа водообеспеченности Казахстана и соседних государств;
- аналитические исследования Центрально-Азиатского регионального экологического центра по трансграничным бассейнам рек Сырдарья, Или и Иртыш.

Для количественной оценки отдельных факторов риска использованы 48 временных рядов, характеризующих динамику речного стока, температуры, объёма потерь и водопотребления по секторам экономики. Данный массив информации позволил сопоставить климатические и антропогенные воздействия и определить их значимость для водной безопасности.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Водная безопасность Казахстана определяется совокупностью географических, климатических и экономических факторов. Аридный климат обуславливает ограниченность водных ресурсов, что делает водообеспечение ключевым направлением государственной политики. Основные водотоки страны – Иртыш, Урал и Сырдарья – имеют трансграничный характер, что актуализирует необходимость эффективного международного сотрудничества в водной сфере.

Внутренние вызовы включают нерациональное использование воды в сельском хозяйстве, загрязнение водных объектов и устаревшую инфраструктуру. Решение этих проблем требует комплексных мер на уровне государственной водной политики.

Результаты исследования позволили выявить три ключевые группы факторов, определяющих современное состояние водной безопасности Казахстана:

- климатические – потепление, снижение речного стока, изменение режима осадков;
- инфраструктурные – износ водохозяйственных сетей, высокие потери воды, недостаточный мониторинг;
- трансграничные – зависимость от водной политики соседних государств, изменение притока по рекам Сырдарья, Или и Иртыш.

Анализ данных РГП «Казгидромет» за 2000-2023 гг., отчетов Комитета по водным ресурсам и международных источников показал, что совокупное воздействие указанных факторов формирует устойчивую тенденцию к сокращению доступных водных ресурсов и повышению риска водного дефицита.

Таким образом, водная безопасность в Казахстане представляет собой сложный и многогранный феномен, включающий как внутренние, так и внешние аспекты. На национальном уровне она является основой для обеспечения продовольственной и экологической безопасности, устойчивого развития экономики и улучшения качества жизни населения. На международном уровне водная безопасность Казахстана связана с эффективным использованием и защитой трансграничных водных ресурсов, что требует активного участия страны в международных инициативах и сотрудничества с соседними странами.

Эффективное управление водными ресурсами и обеспечение водной безопасности невозможно без четко разработанной законодательной и нормативной базы. Законодательство Республики Казахстан в сфере водной безопасности включает в себя широкий спектр правовых актов, регулирующих использование, охрану и восстановление водных ресурсов, а также управление ими. Оно развивается с учетом национальных интересов, международных обязательств и стандартов устойчивого развития [9].

Водный кодекс Республики Казахстан [1], принятый в 2003 году и подвергшийся множественным изменениям, является основным законодательным актом, регулирующим управление водными ресурсами страны. Этот кодекс представляет собой правовую основу для регулирования водопользования и охраны водных ресурсов, включая водоемы, реки, озера и подземные воды. Он устанавливает права и обязанности различных категорий пользователей водных ресурсов, в частности, государственных органов, предприятий и населения, а также регулирует вопросы, связанные с предоставлением водных ресурсов для различных целей, таких как питьевое водоснабжение, сельское хозяйство, промышленность, энергетика и рекреация. Водный кодекс Казахстана также включает положения, касающиеся охраны водных ресурсов от загрязнения, а также мер по восстановлению и сохранению водоемов, что является важной частью водной безопасности страны. Одним из ключевых аспектов Водного кодекса является создание механизма государственного контроля и надзора за использованием водных ресурсов. Это включает в себя мониторинг качества воды, разработку и внедрение стандартов ее качества, контроль за соблюдением водоохраных мероприятий, а также установление штрафов и санкций за нарушения водного законодательства. Кроме того, в кодексе закреплены права и обязанности различных участников водопользования, включая государственные органы, частные компании, сельское хозяйство и население.

Экологический Кодекс Республики Казахстан [2] является не менее важным нормативным актом, который регулирует более широкий спектр вопросов, касающихся охраны природных ресурсов, включая воду. Он устанавливает общие принципы экологической безопасности, в том числе регулирование загрязнения водоемов, и определяет обязательства для всех участников хозяйственной деятельности, направленные на защиту водных ресурсов от загрязнения и истощения. Согласно этому закону, государственные органы, предприятия и граждане обязаны принимать меры для предотвращения загрязнения водоемов, для рационального использования водных ресурсов и обеспечения их устойчивости для будущих поколений.

Закон «О природных монополиях и регулируемых рынках» [3] имеет большое значение для регулирования цен на водные ресурсы и установление тарифов для потребителей, включая дома, предприятия и сельское хозяйство. Он предоставляет государственным органам полномочия по контролю за ценами на водоснабжение и водоотведение, что особенно важно для обеспечения доступности водных ресурсов и предотвращения злоупотреблений со стороны монопольных поставщиков. Этот закон способствует созданию справедливой системы тарифов на воду и обеспечивает защиту интересов потребителей.

Стратегия водных ресурсов Республики Казахстан на период до 2030 года [4] является важным стратегическим документом, который определяет направления и приоритеты государственной политики в области водной безопасности. Этот документ включает в себя мероприятия по рациональному использованию водных ресурсов, улучшению качества воды, повышению эффективности водопользования, а также вопросы экологической устойчивости

и сохранения водных экосистем [14]. Стратегия также направлена на решение проблем водного дефицита, особенно в засушливых и полузасушливых регионах страны, где водные ресурсы ограничены.

Государственная программа по охране окружающей среды Республики Казахстан (с актуализацией в 2020 году) [5] поддерживает цели водной безопасности и охраны водных ресурсов, включая мероприятия по улучшению качества водоемов, а также меры по сокращению загрязнения водных объектов. Программа ориентирована на разработку и внедрение технологий для очистки воды, улучшение системы водоснабжения и водоотведения, а также на внедрение инноваций в управление водными ресурсами для устойчивого развития страны.

Перечисленные законы и программы составляют основу водной политики Казахстана, направленной на обеспечение устойчивого использования водных ресурсов, их охрану и защиту от загрязнения и истощения.

Казахстан участвует в ряде международных соглашений, направленных на охрану водных ресурсов в бассейнах трансграничных рек, в частности, в Договоре о сотрудничестве в области охраны водных ресурсов бассейнов трансграничных рек и водоемов (1997 г.) и в деятельности Международной комиссии по охране реки Иртыш, а также других водных объектов.

Особое внимание уделяется вопросам охраны трансграничных водных объектов, так как значительная часть водных ресурсов Казахстана формируется за пределами страны. На уровне международного права Казахстан участвует в ряде соглашений и конвенций, например, Конвенции ООН по трансграничным водотокам и международным озерам [6], которая устанавливает принципы рационального и устойчивого использования трансграничных водных ресурсов. Также руководство Казахстана подписало двусторонние и многосторонние соглашения с такими соседними странами, как Китай, Кыргызстан и Узбекистан для координации использования совместных водных объектов.

Дополнительно в рамках Евразийского экономического союза (ЕАЭС) обсуждаются вопросы согласования подходов к управлению водными ресурсами, что позволяет учитывать региональные особенности и экономические интересы стран-участниц. Казахстан также интегрирует международные экологические стандарты в национальное законодательство, что включает требования по охране водных ресурсов от загрязнения, сокращению объемов использования воды в сельском хозяйстве и промышленности, а также внедрению технологий водосбережения.

Наряду с этим существует необходимость дальнейшего совершенствования правовой базы. Это связано с новыми вызовами, такими как изменения климата, рост населения и сокращение водных ресурсов. Одним из направлений развития законодательства является усиление мер по предотвращению загрязнения водных объектов, ужесточение требований к промышленным предприятиям и сельскохозяйственным производителям, а также стимулирование использования инновационных технологий в сфере водоочистки и водосбережения.

Таким образом, законодательство Республики Казахстан в сфере водной безопасности базируется на сочетании национальных интересов и международных обязательств. Оно направлено на обеспечение устойчивого управления водными ресурсами, их охраны и восстановления, а также на минимизацию рисков, связанных с водной безопасностью. Однако для повышения эффективности управления водными ресурсами требуется дальнейшая гармонизация нормативной базы с международными стандартами и укрепление механизмов реализации правовых норм на практике.

Казахстан является одной из стран с наиболее ограниченными водными ресурсами, что связано с аридным климатом и неравномерным распределением воды по регионам. Водный дефицит становится особенно заметным в южных и западных областях страны, где основными источниками воды являются трансграничные реки, текущие из соседних государств. Этот дисбаланс оказывает значительное влияние на различные сектора экономики, включая сельское хозяйство, которое потребляет около 70% доступных водных ресурсов, а также

промышленность и коммунальное водоснабжение. Особенно остро проблема проявляется в засушливые годы, когда нехватка воды угрожает урожаю, снижает производительность и приводит к ограничению доступа населения к питьевой воде.

Рост народонаселения, урбанизация и индустриализация обостряют ситуацию с водными ресурсами. С увеличением численности жителей страны возрастает потребность в питьевой воде, санитарных услугах и энергии, для производства которой также требуется вода. Промышленная деятельность и развитие аграрного сектора требуют масштабного использования водных ресурсов, что создает дополнительное давление на уже ограниченные запасы. В условиях высоких темпов экономического роста в Казахстане сохранение водного баланса становится ключевой проблемой устойчивого развития.

Ситуация усугубляется загрязнением водоемов, которое имеет как локальные, так и трансграничные последствия [38]. Промышленные предприятия, расположенные вдоль рек и озер, часто сбрасывают неочищенные или недостаточно очищенные стоки, содержащие тяжелые металлы, токсичные соединения и нефтепродукты. В сельском хозяйстве широкое использование пестицидов, гербицидов и минеральных удобрений приводит к загрязнению грунтовых вод и поверхностных водоемов нитратами и фосфатами, что вызывает их эвтрофикацию – процесс, при котором избыточное содержание питательных веществ способствует бурному росту водорослей и ухудшению качества воды. Это не только негативно влияет на биоразнообразие, но и увеличивает затраты на очистку воды для питьевого и промышленного использования. В свою очередь бытовые отходы, особенно в сельских районах и малых городах, где системы канализации и водоочистки зачастую отсутствуют или функционируют неэффективно, способствуют распространению инфекционных заболеваний и загрязнению водных источников [37].

Неэффективное управление водными ресурсами также остается одной из ключевых проблем. Существующая инфраструктура водохозяйственных систем в Казахстане в значительной степени изношена и требует масштабной модернизации. Устаревшие ирригационные сети теряют до 40% воды в процессе транспортировки, что усиливает дефицит воды, особенно в регионах с высокой потребностью в орошении. Отсутствие координации между различными государственными ведомствами и частными структурами, вовлеченными в управление водными ресурсами, приводит к дублированию функций, замедлению принятия решений и недостаточной реализации уже разработанных программ. Финансирование сектора остается ограниченным, что сдерживает внедрение новых технологий, способствующих рациональному использованию воды, и снижает потенциал развития устойчивых систем управления водными ресурсами [20].

Климатические изменения представляют собой дополнительный фактор риска для водной безопасности Казахстана. Потепление климата приводит к сокращению ледников в горных районах, которые являются важными источниками питания рек. Изменения в сезонных осадках – их сокращение в летний период и увеличение в зимний – усиливают риск засух, наводнений и дефицита воды в ключевые моменты сельскохозяйственного сезона. Увеличение температуры и изменение гидрологических циклов также оказывают негативное воздействие на экосистемы, зависящие от воды, что снижает их способность к саморегуляции и восстановлению [11].

Кроме того, климатические изменения усиливают риск трансграничных конфликтов из-за использования водных ресурсов, особенно в бассейнах рек Сырдарья, Или, Иртыш, где интересы Казахстана пересекаются с интересами соседних стран – Китая, России, Узбекистана и Кыргызстана. Необходимость соблюдения баланса между национальными потребностями и международными обязательствами усложняет управление водными ресурсами и требует укрепления международного сотрудничества.

Таким образом, современные вызовы, связанные с дефицитом воды, загрязнением водных объектов, неэффективным управлением и климатическими изменениями, подчеркивают необходимость системного подхода к решению вопросов водной безопасности. Интеграция

современных технологий, реформирование законодательства, развитие международного сотрудничества и усовершенствование экологического образования могут стать ключевыми элементами стратегии по обеспечению устойчивого водопользования в Казахстане.

Проблемы в управлении водными ресурсами свидетельствуют о необходимости реформирования водохозяйственных систем и улучшения координации между различными ведомствами. Воздействие климатических изменений требует особого подхода к адаптации и смягчению их последствий для водных экосистем [27]. Страна сталкивается с рядом проблем в данной сфере, решение которых требует комплексного подхода и внедрения эффективных методов управления водными ресурсами, современных технологий очистки водоемов и расширения международного сотрудничества в области водной безопасности государства (табл. 1).

Таблица 1. Перспективы решений проблем водной безопасности в Казахстане

Перспективы	Описание
Рациональное использование водных ресурсов	Внедрение современных методов управления водными ресурсами, таких как водосберегающие технологии в сельском хозяйстве (капельное орошение, улучшенные ирригационные системы), рациональное использование воды в промышленности и быту. Разработка и внедрение национальных программ по водосбережению и улучшению качества водных ресурсов.
Модернизация водохозяйственной инфраструктуры	Обновление и модернизация водохозяйственных систем, включая водоснабжение, водоотведение и ирригацию. Это включает в себя развитие новых технологий для более эффективного распределения воды, сокращение потерь в трубопроводах и улучшение качества водоснабжения, особенно в сельских районах.
Очистка и восстановление водоемов	Реализация программ очистки водоемов от загрязнений и восстановление экосистем водных объектов, что предполагает установку современных очистных сооружений, улучшение контроля за сбросами отходов в водоемы, а также восстановление биоразнообразия водных экосистем.
Устойчивое управление экосистемами водоемов	Разработка и внедрение экологических подходов к управлению водными ресурсами, включая защиту водных экосистем и их использование в качестве инструментов очистки воды и регулирования водных потоков, а также улучшение мониторинга состояния водоемов и их экосистем.
Интеграция климатических данных в управление водными ресурсами	Разработка и внедрение стратегий управления водными ресурсами с учетом изменения климата, включая мониторинг и прогноз климатических изменений, оптимизацию водоснабжения в условиях засухи и наводнений. Важным шагом будет создание информационных систем для прогнозирования водных потоков и засушливых периодов.
Укрепление международного сотрудничества	Развитие партнерства с соседними странами по вопросам трансграничных водных ресурсов, включая соглашения по совместному управлению реками и озерами. Участие в международных инициативах и соглашениях, таких как Конвенция по водам ООН для улучшения координации и устойчивости водных ресурсов в регионе.

Увеличение инвестиций в водный сектор	Привлечение инвестиций, включая разработку новых проектов по водоснабжению, водоотведению и очистке вод, а также создание устойчивых финансовых механизмов для развития водной инфраструктуры.
Развитие образовательных и научных инициатив	Повышение осведомленности населения о важности водной безопасности и устойчивого водопользования через образовательные и информационные программы кампании. Укрепление научных исследований в области водных ресурсов, разработки новых технологий и методов управления водными объектами.
Разработка законодательства по водной безопасности	Принятие новых и совершенствование существующих законов и нормативных актов в области водной безопасности, усиление контроля за соблюдением водоохраных норм и стандартов, а также внедрение механизмов санкций за нарушение законодательства.

Источник: создано автором на основе [40].

Результаты исследования подтвердили гипотезу о том, что водная безопасность Казахстана определяется совокупным воздействием климатических, инфраструктурных и трансграничных факторов. Установлено, что существующая водохозяйственная система недостаточно устойчива к современным вызовам.

ОБСУЖДЕНИЕ

Выявленные климатические, инфраструктурные и трансграничные факторы оказывают взаимосвязанное воздействие, формируя устойчивый дефицит водных ресурсов. Синергетический эффект их совместного проявления обуславливает системный характер водных рисков. Полученные данные подтверждают исследовательскую гипотезу: обеспечение водной безопасности требует одновременной модернизации инфраструктуры, оптимизации водопользования и совершенствования государственного управления.

Укрепление международного сотрудничества и привлечение инвестиций в водный сектор также играют важную роль в решении задач водной безопасности [18]. Развитие научных и образовательных инициатив, а также совершенствование законодательства помогут обеспечить устойчивое управление водными ресурсами и минимизировать риски, связанные с водным дефицитом и загрязнением водоемов в будущем.

Международное сотрудничество играет ключевую роль в обеспечении водной безопасности, особенно для Казахстана, где водные ресурсы ограничены, а реки частично пересекают границы с соседними государствами. Страна делит ряд значимых трансграничных водоемов с Узбекистаном, Кыргызстаном, Россией и Китаем. Реки Иртыш, Сырдарья и Тобол имеют стратегическое значение для водоснабжения, орошения и поддержания водных экосистем. Одним из центральных направлений международного взаимодействия в сфере водной безопасности является согласование принципов использования трансграничных водных ресурсов на основе международных соглашений. Казахстан активно участвует в ряде инициатив и программ, включая Конвенцию ООН по водам, которая регулирует рациональное использование и защиту общих водоемов. Документ способствует выработке единых правил, направленных на предотвращение чрезмерного потребления, загрязнения вод и экологических катастроф [23].

Взаимодействие с соседними странами также включает двусторонние соглашения по водным ресурсам. Например, Казахстан и Узбекистан подписали соглашение о совместном управлении водными ресурсами реки Амударья, что позволяет учитывать интересы обеих сторон в управлении водными потоками и сокращении дефицита воды в регионе. Также существуют совместные проекты, направленные на реконструкцию и модернизацию

водохозяйственной инфраструктуры, улучшение систем орошения и создание эффективных очистных сооружений.

Международное сотрудничество также включает участие Казахстана в региональных форумах и рабочих группах по вопросам водной безопасности, таких, например, как Центральноазиатская водная и энергетическая конференция. Эти форумы позволяют обсудить общие проблемы водоснабжения, разработать стратегии для борьбы с последствиями изменения климата и улучшить координацию усилий для сохранения водных ресурсов на региональном уровне.

Кроме того, Казахстан активно развивает сотрудничество с международными организациями – Всемирным банком, Азиатским банком развития и Организацией Объединенных Наций, которые финансируют проекты по совершенствованию управления водными ресурсами, повышению экологической устойчивости и ликвидации последствий загрязнения вод. Благодаря этим инициативам страна получает доступ к современным технологиям, передовому опыту и научным разработкам, что способствует укреплению национального потенциала в сфере водной безопасности.

Параллельно с международными инициативами Министерство водных ресурсов и ирригации Республики Казахстан проводит масштабные реформы, направленные на модернизацию водохозяйственной инфраструктуры. В рамках модернизации водохранилищ и ирригационных систем запланировано строительство 20 новых водохранилищ и реконструкция 15 действующих, а также обновление более 14 тысяч километров ирригационных каналов. Эти меры позволят существенно увеличить емкость водохранилищ и оптимизировать управление водными ресурсами в ключевых регионах страны. Модернизация ирригационной инфраструктуры обеспечит снижение потерь воды при транспортировке с 50% до 25%, что создаст дополнительный водный ресурс для нужд сельского хозяйства. Достижения 2024 года подчеркивают значительный прогресс: было обследовано 93 гидротехнических сооружения, построено и укреплено 260 дамб общей протяженностью 592,9 км.

Образование и повышение информированности населения играют важную роль в решении проблем водной безопасности, особенно в странах с ограниченными водными ресурсами, среди которых и Казахстан. Для успешного управления водными ресурсами необходима поддержка общественности, осведомленность граждан о важности рационального использования воды, а также активное вовлечение населения в процессы охраны водных ресурсов.

Одной из ключевых задач является развитие программ образования на всех уровнях – от школьного до университетского. Внедрение курсов и образовательных материалов, посвященных водной безопасности, в учебные планы поможет сформировать у молодых людей сознательное отношение к водным ресурсам, а также подготовить специалистов в области водопользования, экологии и устойчивого развития, которые смогут применить полученные знания на практике для решения текущих и будущих проблем в данной сфере. На уровне школьного образования особое внимание должно уделяться созданию у детей понимания ценности воды как ресурса и обучения методам ее бережного использования. Это включает в себя как теоретические занятия по экологии и охране окружающей среды, так и практические занятия по экономии воды в повседневной жизни, например, обучение правильному использованию водных ресурсов в быту и сельском хозяйстве.

Для взрослых граждан важными инструментами повышения осведомленности являются массовые информационные кампании. В рамках этих кампаний широко используются средства массовой информации – телевидение, радио, социальные сети и интернет-платформы, а также печатные материалы, брошюры и плакаты. Основная цель таких мероприятий – донести до населения важность защиты водных ресурсов и необходимость изменений в поведении для снижения потребления воды и предотвращения загрязнения водоемов. Например, гражданам может быть предложено использовать более эффективные водосберегающие технологии в быту и на производстве, такие как установка экономичных

смесителей, стиральных машин с низким потреблением воды и системы капельного орошения в сельском хозяйстве. Особое внимание следует уделить обучению местных общин, особенно в сельских и отдаленных районах, где проблемы водоснабжения и водоотведения наиболее остры. Проведение практических тренингов и семинаров по эффективному использованию водных ресурсов может значительно повысить уровень осведомленности населения. Такие мероприятия могут включать также обучение методам очистки воды, экономному использованию воды в сельском хозяйстве, а также профилактике загрязнения водоемов бытовыми отходами [10].

Кроме того, образовательные программы должны включать изучение экологических стандартов и требований водоохранного законодательства. Важно, чтобы граждане знали о своих правах и обязанностях в области водной безопасности и понимали, как могут повлиять на улучшение состояния водных ресурсов через соблюдение законов и нормативных актов.

Особую роль в этих процессах играют государственные и частные организации, а также экологические НПО, которые могут разрабатывать и реализовывать программы и проекты для повышения осведомленности и вовлечения граждан в практическую деятельность по охране водных ресурсов. Совместная работа этих организаций с местными властями и образовательными учреждениями позволит создать мощную сеть по распространению информации и активизации действий на всех уровнях общества.

Образовательная и просветительская работа с населением – это не разовые мероприятия, а непрерывный процесс, который требует долгосрочной государственной политики, а также участия всех заинтересованных сторон. Информированное и активное население будет играть решающую роль в обеспечении устойчивости водных ресурсов и защите водных экосистем в долгосрочной перспективе.

Практическое применение предложенных решений для обеспечения водной безопасности в Казахстане требует комплексного подхода, который должен включать как технические, так и организационные меры. Оценка эффективности данных решений зависит от их результатов в преодолении ключевых проблем водной безопасности, таких как дефицит воды, загрязнение водоемов, неэффективное управление водными ресурсами и последствия изменения климата. Рассмотрим, как предложенные меры могут быть внедрены на практике и какие результаты можно ожидать от их реализации.

Одним из ключевых направлений решения проблемы дефицита воды является внедрение водосберегающих технологий. Это включает в себя как наращивание инфраструктуры для оптимального использования водных ресурсов, так и повышение информированности населения о рациональном потреблении воды. Применение таких технологий, как капельное орошение в сельском хозяйстве, системы водоснабжения с минимальными потерями, а также внедрение водосберегающих бытовых приборов, может существенно снизить общий уровень потребления воды. Практическая реализация таких решений в сельскохозяйственном секторе и на уровне потребителей приведет к экономии водных ресурсов и улучшению доступности воды, особенно в регионах, где ее дефицит наиболее остро ощущается.

Кроме того, модернизация водохозяйственной инфраструктуры и использование передовых технологий для очистки водоемов являются важными шагами к улучшению состояния водной безопасности. В Казахстане значительная часть водных ресурсов используется для орошения, что ведет к потерям воды из-за устаревшего оборудования. Внедрение современных систем водоснабжения и орошения, например, через использование автоматизированных ирригационных систем и насосных станций с регулируемым расходом воды, позволит повысить эффективность водопользования. В то же время улучшение очистных сооружений, модернизация станций водоснабжения и водоотведения снизят уровень загрязнения водоемов и обеспечат более высокое качество воды для населения.

Не менее важной задачей является совершенствование системы управления водными ресурсами. В Казахстане необходима координация действий между государственными органами, частным сектором и гражданами для эффективного и справедливого распределения этих ресурсов. Внедрение цифровых технологий в системы мониторинга водных потоков,

дистанционное измерение уровня воды в реках и озерах, а также использование данных спутникового наблюдения могут значительно улучшить прогнозирование и управление процессами водоснабжения. Такие решения также помогут в управлении трансграничными водными ресурсами, обеспечив более четкую координацию с соседними странами и минимизировав риски конфликтов.

Преодоление проблем загрязнения водоемов требует не только технических, но и организационных мер. Оценка эффективности борьбы с загрязнением во многом зависит от того, насколько успешно внедряются новые технологии очистки воды, а также насколько эффективно контролируются выбросы загрязняющих веществ промышленными предприятиями и сельским хозяйством. Введение более строгих экологических стандартов и обязательное применение технологий очистки сточных вод на предприятиях, особенно в сельском хозяйстве и промышленности, может существенно снизить уровень загрязнения. Важным шагом будет внедрение программ по переработке отходов и улучшению системы сбора и очистки сточных вод в населенных пунктах, особенно в сельских районах, где проблемы с водоснабжением и водоотведением наиболее актуальны.

Также требуется разработка новых методов управления водными ресурсами, учитывающих изменяющиеся климатические условия. Оценка практической эффективности предложенных решений в контексте изменения климата должна включать в себя прогнозирование изменения объемов водных ресурсов и адаптацию систем водоснабжения и орошения к новым условиям. Внедрение систем резервного водоснабжения, эффективное использование водных ресурсов в периоды засухи и развитие новых источников водоснабжения, таких как опреснение воды или использование подземных вод, также будет способствовать обеспечению устойчивости водной безопасности в условиях климатических изменений. Таким образом, результаты исследования подтверждают выдвинутую гипотезу о том, что обеспечение водной безопасности Республики Казахстан возможно только при условии комплексного подхода, включающего как технические решения (модернизация инфраструктуры, внедрение технологий очистки воды, развитие альтернативных источников водоснабжения), так и организационные меры (усиление экологического контроля, разработка новых стандартов, активизация международного сотрудничества). Только интеграция всех этих компонентов в единую политику эффективного управления водными ресурсами позволит существенно повысить устойчивость системы водоснабжения, сократить уровень загрязнения и обеспечить население доступом к чистой воде в условиях климатических и геополитических вызовов.

Изучение научных трудов по проблемам водной безопасности демонстрирует широкий спектр подходов и решений, направленных на повышение эффективности водопользования и развитие механизмов адаптации к изменению климата. Особое внимание уделяется оценке устойчивости водных систем в условиях усиливающегося воздействия экологических и экономических факторов, что делает полученные результаты особенно значимыми для Казахстана, где вопросы рационального водопользования имеют стратегическое значение для национальной безопасности и устойчивого развития. Это важно для понимания того, как интеграция современных технологий, в частности, искусственного интеллекта и систем мониторинга, может способствовать более эффективному распределению и сохранению водных ресурсов. Исследование демонстрирует, как успешное сочетание научных подходов и вовлечение различных социальных групп, включая молодежь [10], могут повысить устойчивость к водным кризисам и укрепить общественную сознательность. Такой подход особенно полезен для Казахстана, где можно адаптировать методологию и образовательные инициативы для местных региональных условий.

Несмотря на общую направленность большинства исследуемых работ на достижение устойчивой водной безопасности, подходы, акценты и эмпирические базы существенно различаются. В отличие от зарубежных исследований, которые часто опираются на развитую инфраструктуру и высокий уровень институциональной зрелости (например, исследования

Г.Хэ и соавторов [15] по Китаю и Б.Каур и др. [16] по Канаде), наше исследование акцентирует внимание на специфических условиях Казахстана – ограниченной водной инфраструктуре, трансграничном характере водных ресурсов и необходимости сочетания централизованного и децентрализованного управления.

Так, в работе Г.Хэ и соавторов [15] рассматривается влияние пищевых привычек и климатических факторов на водную безопасность в период пикового роста населения Китая. В нашем исследовании мы подтверждаем значимость климатических вызовов, но дополняем анализ влиянием социально-экономических факторов, характерных для Казахстана, таких как региональные различия в уровне доступа к воде и слабая вовлеченность населения в управление ресурсами. В отличие от китайского контекста, где наблюдается более выраженный переход к устойчивым методам земледелия, в Казахстане приоритетным остается переход к маловодным технологиям и усиление государственного контроля.

В исследовании Б.Каур и др. [16] сделан упор на гидрологические модели, построенные на данных развитой мониторинговой сети, что существенно повышает точность прогнозов для Гранд-Ривер в Канаде. Наше исследование указывает на ограниченность подобных данных в Казахстане, что требует развития систем мониторинга и накопления локальной базы данных перед масштабным применением подобных моделей. Это отличие подчеркивает ограниченность прямого переноса методик и необходимость локализации.

Работа Ш.Гиритлиоглу и Н.Цой [17], которые исследовали водную безопасность и региональную стабильность в Центральной Азии, акцентирует внимание на политических рисках в соседних странах. Наш анализ расширяет этот аспект, учитывая особенности казахстанской институциональной среды и показывая, что сильный государственный контроль и адаптивные механизмы управления в Казахстане выступают необходимыми условиями сохранения стабильности, в отличие от более фрагментированной ситуации в Узбекистане и Афганистане.

В отличие от глобального и достаточно абстрактного подхода М.Ираннежад и соавторов [18], которые связывают водную безопасность с достижением Целей устойчивого развития, наше исследование предлагает конкретные рекомендации по адаптации международных концепций к национальным реалиям, учитывая ограничения технологического и институционального характера, а также социокультурные особенности Казахстана.

Интегративный подход З.Хан и соавторов [19], основанный на сочетании социальных и экологических факторов, совпадает с нашим комплексным видением водной безопасности, однако в нашем исследовании дополнительно выделена проблема низкого уровня гражданского участия и ограниченного развития цифровых технологий в сельских районах, что затрудняет реализацию подобных интегративных моделей.

Отдельное сравнение касается участия молодежи в общественном управлении водными ресурсами, как это предложено в исследованиях К.Д. Тротт [10] и А.Флинт [22]. В то время как зарубежные исследования отмечают высокую эффективность вовлечения местного населения и децентрализацию, наше исследование выявляет низкий уровень участия населения в Казахстане, что объясняется недостаточной политической волей и отсутствием устойчивых институциональных механизмов. Это указывает на необходимость развития программ просвещения и формирования новой правовой базы для активизации гражданского участия.

Эти методы могут быть адаптированы для местных условий Казахстана, особенно в части мониторинга состояния водных ресурсов и предотвращения их деградации. Казахстан поддерживает Концепцию международного сотрудничества в сфере водной безопасности [18], однако акцент на глобальных инициативах требует адаптации к национальным условиям. Несогласие возникает с некоторыми выводами о децентрализации управления [22], так как в Казахстане необходим более сильный государственный контроль из-за географических и климатических особенностей страны.

Часть исследований, в частности, работы С.Л. Янг [26] и М.Ираннежад [18], посвящены связи водной безопасности с другими глобальными проблемами, такими как продовольственная

безопасность и здоровье, что актуально для Казахстана с его сельскохозяйственной зависимостью и проблемами водоснабжения. Значительная часть зарубежных исследований сосредоточена на аграрной специфике, что перекликается с казахстанским контекстом. Однако подходы к ирригации, предложенные в этих работах, нередко предполагают наличие развитой водной инфраструктуры и более равномерного распределения водных потоков. В Казахстане, особенно в южных и западных регионах, эти условия отсутствуют, что требует пересмотра рекомендаций и акцентирования на маловодных технологиях и бережном водопользовании. Многие исследуемые работы опираются на данные из Европы, Китая и Южной Кореи. Несмотря на их ценность, прямое перенесение моделей без учета местных реалий (например, различий в водохозяйственных циклах и институциональной зрелости) может привести к неэффективности или даже усугублению проблем. Так, идея учета «синих» и «зеленых» водных следов (К.С. Чжун [30]) является полезным аналитическим инструментом, но её применение в Казахстане требует предварительной адаптации и создания базы данных, которой пока нет. Исследования М.Ираннежад [18] отображают согласие с нашей концепцией взаимосвязи водной безопасности с глобальными проблемами бедности и здоровья населения. Также работы С.Л.Янг [33] предлагают системный подход к экологии водных ресурсов, что согласуется с нашим целостным методом. Отдельного внимания заслуживают работы, рассматривающие водную безопасность в контексте прав человека и экологической справедливости (У. Дженкинс [34] и Л.О. Дэвид [32]). В казахстанской повестке эти аспекты пока недостаточно институционализированы, тем не менее, они могут лечь в основу новых стратегий водного управления, направленных на повышение социальной ответственности и правовую защиту населения.

Научная новизна исследования заключается в системной классификации факторов водной безопасности, интеграции климатических и инфраструктурных показателей, а также разработке авторской модели взаимодействия факторов риска, объединяющей климатические, инфраструктурные и трансграничные компоненты в единую аналитическую систему. Предложенные выводы могут использоваться государственными органами при формировании обновленной стратегии управления водными ресурсами, разработке нормативных актов и программ модернизации водохозяйственного комплекса.

Результаты исследования подтверждают необходимость комплексного реформирования водного сектора на основе современных климатических данных, международного опыта и системного подхода к управлению водными ресурсами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование установило, что водная безопасность Казахстана формируется под воздействием трех групп факторов: климатических, инфраструктурных и трансграничных. Их совокупное влияние обуславливает сокращение доступных водных ресурсов и усиление рисков дефицита.

Полученные данные подтверждают гипотезу о необходимости одновременного реформирования водохозяйственной инфраструктуры, внедрения современных методов водосбережения и повышения эффективности государственного управления. Повышение средней температуры на 1,12 °С и снижение речного стока на 12-18% в отдельных регионах требуют пересмотра стратегических подходов к управлению водными ресурсами и адаптации к изменяющимся климатическим условиям. Износ ирригационных систем (до 58%) и высокие потери воды (до 48%) подтверждают необходимость модернизации инфраструктуры, усиления контроля и внедрения инновационных технологий.

Результаты могут применяться при разработке государственной водной политики, стратегии модернизации водохозяйственного комплекса и программ устойчивого развития регионов. Укрепление водной безопасности Казахстана требует комплексного подхода, основанного на интеграции научных данных, модернизации инфраструктуры, рационализации водопользования и расширении международного сотрудничества.

Перспективы дальнейших исследований связаны с разработкой новых методов управления водными ресурсами в условиях изменения климата, совершенствованием систем водоснабжения и технологий очистки водных объектов.

Список использованной литературы:

1. Водный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2024 г.) [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (дата обращения: 14.01.2025).
2. Кодекс Республики Казахстан от 09.01.2007 №212-3 «Экологический кодекс Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. – URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/originalkaz75310R.pdf> (дата обращения: 14.01.2025).
3. Закон «О природных монополиях и регулируемых рынках» [Электронный ресурс]. – URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/pravovi_pitannja/kaz/3976.html (дата обращения: 14.01.2025).
4. Об утверждении Концепции развития системы управления водными ресурсами Республики Казахстан на 2024-2030 годы [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066> (дата обращения: 14.01.2025).
5. Об утверждении Правил оказания государственных услуг в области охраны окружающей среды [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020823> (дата обращения: 14.01.2025).
6. Конвенция по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер [Электронный ресурс]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercourses_lakes.shtml (дата обращения: 14.01.2025).
7. Ahn Y.J. Examination of regional water governance and water insecurity issues in Central Asia // *Sustainable Water Resources Management*. – 2024. – Vol. 10, no. 3. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s40899-024-01099-y>.
8. Radelyuk I., Jia X., Yelubay M., Assanov D. An analysis of barriers and perspectives for circular economy in industrial water use in Kazakhstan/ I.Radelyuk, X.Jia, M.Yelubay, D.Assanov. // *Sustainable Water Resources Management*. – 2024. – Vol. 10, no. 2. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s40899-024-01057-8>.
9. Aygarynova G.T. Some regulatory issues related to water security in the Republic of Kazakhstan // *Series of Social and Human Sciences*. – 2019. – Vol. 6. – P. 237-242. – DOI: <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.237>
10. Trott C.D., Weinberg A.E., Even T.L., Frame S.M., Jean-Pierre P. Civic science education for youth-driven water security: a behavioral development approach to strengthening climate resilience/ C.D. Trott, A.E. Weinberg, T.L. Even, S.M. Frame, P.Jean-Pierre // *International Journal of Behavioral Development*. – 2023. DOI: <https://doi.org/10.1177/01650254231188661>
11. Stringer L.C., Mirzabaev A., Benjaminsen T.A., Harris R.M.B., Jafari M., Lissner T.K., Stevens N., Tirado-von der Pahlen C. Climate change impacts on water security in global drylands/ L.C. Stringer, A.Mirzabaev, T.A. Benjaminsen, R.M.B. Harris, M.Jafari, T.K. Lissner, N.Stevens, C.Tirado-von der Pahlen // *One earth*. – 2021. – Vol. 4, no. 6. – P. 851-864. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.05.010>.
12. Orazaliev K., Mukasheva A., Ybyray N., Nurekeshov T. Current regulation of water relations in Central Asia/ K.Orazaliev, A.Mukasheva, N.Ybyray, T.Nurekeshov // *Regional science policy & practice*. – 2024. – Vol. 16, no. 9. – P. 100038. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rspp.2024.100038>.
13. Duzdaban E. Water issue in Central Asia: challenges and opportunities // *Eurasian Research Journal*. – 2021. – №3(1). – P. 45-62. – DOI: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/60127/871192>
14. Sapanov S.Zh., Zhumabayeva K.Z. Makasheva K.N., Kairgaliyeva G. and Nigmatov B.S. Ecology of Kazakhstan: problems and ways of their solutions/ S.Zh. Sapanov, K.Z. Zhumabayeva, K.N. Makasheva, G.Kairgaliyeva, B.S. Nigmatov // *Journal of physics: conference series*. – 2021. – Vol. 1860, no. 1. – P. 012020. – DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1860/1/012020>

- 15 He G., Geng Ch., Zhao Y., Wang J., Jiang Sh., Zhu Y., Wang Q., Wang L., Mu X. *Food habit and climate change impacts on agricultural water security during the peak population period in China*/ G.He, Ch.Geng, Y.Zhao, J.Wang, Sh.Jiang, Y.Zhu, Q.Wang, L.Wang, X.Mu // *Agricultural water management*. – 2021. – Vol. 258. – P. 107211. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2021.107211>
- 16 Kaur B., Kumar Shrestha N., Ghimire U., Kumar Paul P., Rudra R., Goel P., Daggupati P. *Future water security under climate change: a perspective of the Grand River Watershed*/ B.Kaur, N.Kumar Shrestha, U.Ghimire, P.Kumar Paul, R.Rudra, P.Goel, P.Daggupati // *Journal of water and climate change*. – 2023. – DOI: <https://doi.org/10.2166/wcc.2023.362>
- 17 Giritlioglu Sh., Tsoy N. *Water security and regional stability in Central Asia: the case of Uzbekistan and Afghanistan*/ Sh. Giritlioglu, N.Tsoy // *Eurasian Research Journal*. – 2024. – Vol. 6, no. 2. – P. 113-137. – DOI: <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2024.2-05>
- 18 Irannezhad M., Ahmadi B., Liu J., Chen D., Matthews J.H. *Global water security: a shining star in the dark sky of achieving the sustainable development goals*/ M.Irannezhad, B.Ahmadi, J.Liu, D.Chen, J.H. Matthews // *Sustainable horizons*. – 2022. – Vol. 1. – P. 100005. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.horiz.2021.100005>
- 19 Han Z., Wei Y., Meng J., Zou Y., Wu Q. *Integrated water security and coupling of social-ecological system to improve river basin sustainability*/ Z.Han, Y.Wei, J.Meng, Y.Zou, Q.Wu // *Science of the total environment*. – 2023. – P. 167182. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.167182>
- 20 Kazakbayeva T.M. *Main directions for rational use of water resources in the Republic of Kazakhstan* // *Novosti nauki Kazahstana*. – 2024. – Vol. 156, no. 1. – P. 76-89. – DOI: https://doi.org/10.53939/1560-5655_2024_1_76
- 21 Kusmambetov K.D. *Water resources as the material basis for further strategic development of the Republic of Kazakhstan* // *Journal of environmental management and tourism*. – 2022. – Vol. 13, no. 1. – P. 99. – DOI: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1\(57\).08](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1(57).08)
- 22 *Managing climate change challenges to water security: Community water governance in Ethiopia and Nepal* / Adrian Flint [et al.] // *Geo: Geography and Environment*. – 2024. – Vol. 11, no. 1. — DOI: <https://doi.org/10.1002/geo2.135>
- 23 Mohapatra N.K. *Geopolitics of water securitisation in Central Asia* // *GeoJournal*. – 2022. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10661-0>
- 24 Orynbayev Z.B. *A comprehensive analysis of water security from historical perspectives to contemporary challenges* // *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series*. – 2023. – Vol. 145, No. 4. – P. 65-74.
- 25 Pasha N.H. *Sustainability of water resources of Azerbaijan, future prospects and problems* // *Journal of Management, Economics, and Industrial Organization*. – 2023. – P. 24-37. – URL: <https://doi.org/10.31039/jomeino.2023.7.2.2>
- 26 *Perspective: The Importance of Water Security for Ensuring Food Security, Good Nutrition, and Well-being* / Sera L. Young [et al.] // *Advances in Nutrition*. – 2021. – Vol. 12, no. 4. – P. 1058-1073. – URL: <https://doi.org/10.1093/advances/nmab003>
- 27 Pohl B. *Leveraging diplomacy for resolving transboundary water problems* // *Water Diplomacy in Action*. – 2017. – P. 19-34. – URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1jktqgh.8>
- 28 *Problems of prevention of criminal offenses related to the use of water resources in Kazakhstan* / Aisulu Sabyr [et al.] // *World Water Policy*. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.1002/wwp2.12166>
- 29 Ramaprasad A. *A framework for developing a national research strategy for water reuse* // *Recycling*. – 2024. – Vol. 9, No.2. – P. 24. – URL: <https://doi.org/10.3390/recycling9020024>
- 30 Soo Jun K. *Water security assessment based on the concept of blue and green water footprints: a case study for the Han River Basin on the Korean Peninsula* // *38th IAHR World Congress*. – [S. l.], 2019. – URL: <https://doi.org/10.3850/38wc092019-0474>

31 Systems thinking for water security [Electronic resource] / Xanthe K. Polaine [et al.] // *Civil Engineering and Environmental Systems*. – 2022. – Vol. 39, no. 3. – P. 205-223. – URL: <https://doi.org/10.1080/10286608.2022.2108806>

32 Suleimenova Z. Water security in Central Asia and Southern Caucasus // *Asia-Pacific Sustainable Development Journal*. – 2021. – Vol. 27, No. 1. – P. 75-93. – URL: <https://doi.org/10.18356/26178419-27-1-4>

33 The Individual Water Insecurity Experiences (IWISE) Scale: reliability, equivalence and validity of an individual-level measure of water security / Sera L. Young [et al.] // *BMJ Global Health*. – 2021. – Vol. 6, No. 10. – P. e006460. – URL: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-006460>

34 Towards global water security: the role of cleaner production / Love Opeyemi David [et al.] // *Cleaner Engineering and Technology*. – 2023. – P. 100695. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.clet.2023.100695>

35 Urban water security assessment: investigating inequalities using a multi-scale approach / Marcal J. [et al.] // *AQUA – Water Infrastructure, Ecosystems and Society*. – 2024. – URL: <https://doi.org/10.2166/aqua.2024.307>

36 Values-Based scenarios of water security: rights to water, rights of waters, and commercial water rights / Jenkins W. [et al.] // *BioScience*. – 2021. – URL: <https://doi.org/10.1093/biosci/biab088>

37 Water quality problems analysis and assessment of the ecological security level of the transboundary Ural-Caspian basin of the Republic of Kazakhstan / Amirgaliev N.A. [et al.] // *Applied Sciences*. – 2022. – Vol. 12, No. 4. – P. 2059. – URL: <https://doi.org/10.3390/app12042059>

38 Water resources management in Kazakhstan in conditions of their shortage / Yessymkhanova Z. [et al.] // *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. – 2021. – Vol. 937, No. 3. – P. 032012. – URL: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/937/3/032012>

39 Wuysang J.E. A study on developing theoretical framework, dimensions, and indicators of urban water security in Indonesia // *Water Security in Asia*. – Cham, 2021. – P. 123-134. – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54612-4_10

40 Yespolov T. Water resources in agriculture of the Republic of Kazakhstan: a view of scientists on rational use, prospects, and management // *Problems of AgriMarket*. – 2022. – No. 3. – P. 155-163. – URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17>

References:

1 Vodnyj kodeks Respubliki Kazahstan (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 08.06.2024 g.) [Electronic resource]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1042116 (data ovrachenya: 14.01.2025).

2 Kodeks Respubliki Kazahstan ot 09.01.2007 №212-3 «Ekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan» [Electronic resource]. – URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/originalkaz75310R.pdf> (data ovrachenya: 14.01.2025).

3 Zakon «O prirodnyh monopolijah i reguliruemyh rynkah» [Electronic resource]. – URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/pravovi_pitannya/kaz/3976.html (data ovrachenya: 14.01.2025).

4 Ob utverzhdenii Konceptii razvitija sistemy upravlenija vodnymi resursami Respubliki Kazahstan na 2024-2030 gody [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000066> (data ovrachenya: 14.01.2025).

5 Ob utverzhdenii Pravil okazaniya gosudarstvennyh uslug v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy [Electronic resource]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020823> (data ovrachenya: 14.01.2025).

6 Konvencija po ohrane i ispol'zovaniju transgranichnyh vodotokov i mezhdunarodnyh ozer [Electronic resource]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/watercourses_lakes.shtml (data ovrachenya: 14.01.2025).

7 Ahn Y.J. Examination of regional water governance and water insecurity issues in Central Asia [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1007/s40899-024-01099-y>

8 Radelyuk I., Jia X., Yelubay M., Assanov D. An analysis of barriers and perspectives for circular economy in industrial water use in Kazakhstan [Electronic resource]. – URL:

<https://doi.org/10.1007/s40899-024-01057-8>

9 Aygarynova G.T. *Some regulatory issues related to water security in the Republic of Kazakhstan* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.32014/2019.2224-5294.237>

10 Trott C.D., Weinberg A.E., Even T.L., Frame S.M., Jean-Pierre P. *Civic science education for youth-driven water security: a behavioral development approach to strengthening climate resilience* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1177/01650254231188661>

11 Stringer L.C., Mirzabaev A., Benjaminsen T.A., Harris R.M.B., Jafari M., Lissner T.K., Stevens N., Tirado-von der Pahlen C. *Climate change impacts on water security in global drylands* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.oneear.2021.05.010>

12 Orazaliev K., Mukasheva A., Ybyray N., Nurekeshov T. *Current regulation of water relations in Central Asia* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.rssp.2024.100038>

13 Duzdaban E. *Water issue in Central Asia: challenges and opportunities* [Electronic resource]. – URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/60127/871192>

14 Sapanov S.Zh., Zhumabayeva K.Z., Makasheva K.N., Kairgaliyeva G., Nigmatov B.S. *Ecology of Kazakhstan: problems and ways of their solutions* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1860/1/012020>

15 He G., Geng Ch., Zhao Y., Wang J., Jiang Sh., Zhu Y., Wang Q., Wang L., Mu X. *Food habit and climate change impacts on agricultural water security during the peak population period in China* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2021.107211>

16 Kaur B., Kumar Shrestha N., Ghimire U., Kumar Paul P., Rudra R., Goel P., Daggupati P. *Future water security under climate change: a perspective of the Grand River Watershed* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.2166/wcc.2023.362>

17 Giritlioglu Sh., Tsoy N. *Water security and regional stability in Central Asia: the case of Uzbekistan and Afghanistan* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.53277/2519-2442-2024.2-05>

18 Irannezhad M., Ahmadi B., Liu J., Chen D., Matthews J.H. *Global water security: a shining star in the dark sky of achieving the sustainable development goals* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.horiz.2021.100005>

19 Han Z., Wei Y., Meng J., Zou Y., Wu Q. *Integrated water security and coupling of social-ecological system to improve river basin sustainability* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2023.167182>

20 Kazakbayeva T.M. *Main directions for rational use of water resources in the Republic of Kazakhstan* [Electronic resource]. – URL: https://doi.org/10.53939/1560-5655_2024_1_76

21 Kusmambetov K.D. *Water resources as the material basis for further strategic development of the Republic of Kazakhstan* [Electronic resource]. – URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1\(57\).08](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1(57).08)

22 *Managing climate change challenges to water security: Community water governance in Ethiopia and Nepal* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1002/geo2.135>

23 Mohapatra N.K. *Geopolitics of water securitisation in Central Asia* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10661-0>

24 Orynbayev Z.B. *A comprehensive analysis of water security from historical perspectives to contemporary challenges* [Electronic resource]. – URL: <https://enu.kz/>

25 Pasha N.H. *Sustainability of water resources of Azerbaijan, future prospects and problems* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.31039/jomeino.2023.7.2.2>

26 *Perspective: The Importance of Water Security for Ensuring Food Security, Good Nutrition, and Well-being* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1093/advances/nmab003>

27 Pohl B. *Leveraging diplomacy for resolving transboundary water problems* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1jktqgh.8>

28 *Problems of prevention of criminal offenses related to the use of water resources in Kazakhstan* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1002/wwp2.12166>

29 Ramaprasad A. *A framework for developing a national research strategy for water reuse* [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.3390/recycling9020024>

30 Soo Jun K. *Water security assessment based on the concept of blue and green water footprints: a case study for the Han River Basin on the Korean Peninsula [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.3850/38wc092019-0474>

31 *Systems thinking for water security [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.1080/10286608.2022.2108806>

32 Suleimenova Z. *Water security in Central Asia and Southern Caucasus [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.18356/26178419-27-1-4>

33 *The Individual Water Insecurity Experiences (IWISE) Scale: reliability, equivalence and validity of an individual-level measure of water security [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2021-006460>

34 *Towards global water security: the role of cleaner production [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.1016/j.clet.2023.100695>

35 *Urban water security assessment: investigating inequalities using a multi-scale approach [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.2166/aqua.2024.307>

36 *Values-Based scenarios of water security: rights to water, rights of waters, and commercial water rights [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.1093/biosci/biab088>

37 *Water quality problems analysis and assessment of the ecological security level of the transboundary Ural-Caspian basin of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.3390/app12042059>

38 *Water resources management in Kazakhstan in conditions of their shortage [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/937/3/032012>

39 Wuysang J.E. *A study on developing theoretical framework, dimensions, and indicators of urban water security in Indonesia [Electronic resource].* – URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-54612-4_10

40 Yespolov T. *Water resources in agriculture of the Republic of Kazakhstan: a view of scientists on rational use, prospects and management [Electronic resource].* – URL: <https://doi.org/10.46666/2022-3.2708-9991.17>

МРНТИ 11.15.91

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.008

Ашимова З.И. ¹*, Махмутов Б.Л. ², Камырова Г.А. ²

¹* *Казахский национальный аграрный университет, г.Алматы, Республика Казахстан*

²*Алматинский технологический университет, г.Алматы, Республика Казахстан*

*e-mail: z.ashimova777@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНСТИТУТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ГЕРМАНИИ

Аннотация

В данной статье авторами дана попытка провести сравнительный анализ политических институтов Республики Казахстан и Германии на современном этапе. Как известно, сравнительное исследование функционирования политических институтов двух или нескольких государств на современном этапе – одно из новейших направлений современной отечественной политологии. В ходе сравнения выявляются общее и особенное в развитии политических институтов Казахстана и Германии на современном этапе, на основе которых даны рекомендации и предложения в целях повышения эффективности функционирования политических институтов, в частности в Казахстане.

Методологическую и теоретическую основу данной статьи составляют общие методологические подходы и принципы научной объективности. В основу данного

исследования легли главным образом системный подход, структурно-функциональный, институциональный подходы, конкретно-исторический и сравнительный анализ, который является центральным методом диссертационного исследования. Данный подход включает сравнение и анализ конкретных политических институтов, ситуаций, идеи, теории, их сопоставление, объяснение, критику, а также обобщение полученных знаний в теорию и гипотезу развития политических институтов Казахстана и Германии.

Гипотеза исследования основывается на предположении, что политические институты в Республике Казахстан будут функционировать более успешно и прогрессивно, если их развитие постоянно сравнивать с развитием политических институтов более развитых государств современного мира, что, в свою очередь, помогает лучше понять сущность и значимость политических институтов, глубоко осмыслить происходящие в стране политические процессы, развивая устойчивую и эффективную политическую систему. Более плодотворным для Казахстана было бы творческое использование опыта европейских стран, в частности опыта Германии, при построении правового, демократически развивающегося государства – с сохранением собственной индивидуальной самобытности, обусловленной своеобразием страны и ее недавним историческим прошлым.

Ключевые слова: политические институты; сравнительный анализ; Казахстан; Германия; институт президентства; парламент.

З.И. Әшімова^{1*}, Б.Л. Махмутов², Г.А. Қамырова²

¹ *Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы қ. Қазақстан Республикасы

² Алматы технологиялық университеті, Алматы қ. Қазақстан Республикасы

*e-mail: z.ashimova777@gmail.com

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ГЕРМАНИЯ СЯСИ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Бұл мақалада авторлар қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасы мен Германияның саяси институттарына салыстырмалы талдау жүргізуге әрекет жасады. Өздеріңіз білетіндей, қазіргі кезеңде екі немесе бірнеше мемлекеттің саяси институттарының жұмысын салыстырмалы зерттеу қазіргі заманғы отандық саясаттанудың жаңа бағыттарының бірі болып табылады. Салыстыру барысында қазіргі кезеңде Қазақстан мен Германияның саяси институттарының дамуында жалпы және ерекше айқындалады, олардың негізінде саяси институттардың, атап айтқанда Қазақстанда жұмыс істеуінің тиімділігін арттыру мақсатында ұсынымдар мен ұсыныстар берілді. Бұл мақаланың әдіснамалық және теориялық негізі ғылыми объективтіліктің жалпы әдіснамалық тәсілдері мен принциптерінен тұрады. Бұл зерттеудің негізі негізінен диссертациялық зерттеудің орталық әдісі болып табылатын жүйелік тәсіл, құрылымдық-функционалдық, институционалдық тәсілдер, нақты тарихи және салыстырмалы талдау болды. Бұл тәсіл нақты саяси институттарды, жағдайларды, идеяларды, теорияларды салыстыру мен талдауды, оларды салыстыруды, түсіндіруді, сынауды, сондай-ақ алған білімдерін Қазақстан мен Германияның саяси институттарының даму теориясы мен гипотезасына қорытуды қамтиды. Зерттеу гипотезасы, егер олардың дамуын қазіргі әлемнің неғұрлым дамыған мемлекеттерінің саяси институттарының дамуымен үнемі салыстырып отыратын болса, Қазақстан Республикасындағы саяси институттар неғұрлым табысты және прогрессивті жұмыс істейтін болады деген болжамға негізделеді, бұл өз кезегінде саяси институттардың мәні мен маңыздылығын жақсы түсінуге, елде болып жатқан саяси процестерді терең түсінуге, тұрақты және тұрақты дамуға көмектеседі. тиімді саяси жүйе. Қазақстан үшін Еуропа елдерінің тәжірибесін, біздің жағдайда Германияның құқықтық, демократиялық дамушы мемлекетті құрудағы тәжірибесін – елдің өзіндік ерекшелігімен, оның

соңғы тарихи өткенімен айқындалған өзінің жеке ерекшелігін сақтай отырып, шығармашылықпен пайдалану жемісті болар еді.

Түйін сөздер: саяси институттар; салыстырмалы талдау; Қазақстан; Германия; президенттік институті; парламент.

Z.I. Ashimova ^{1*}, B.L. Makhmutov ², G.A. Kamyrova ²

^{1*} *Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

² *Almaty Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

**e-mail: z.ashimova777@gmail.com*

COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL INSTITUTIONS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND GERMANY

Abstract

Annotation In this article, the authors attempt to conduct a comparative analysis of the political institutions of the Republic of Kazakhstan and Germany at the present stage. As you know, the comparative study of the functioning of political institutions of two or more states at the present stage is one of the newest directions of modern Russian political science. The comparison identifies common and special features in the development of political institutions in Kazakhstan and Germany at the present stage, on the basis of which recommendations and suggestions are given in order to improve the effectiveness of the functioning of political institutions, in particular in Kazakhstan. The methodological and theoretical basis of this article consists of general methodological approaches and principles of scientific objectivity. This research is based mainly on a systematic approach, structural-functional, institutional approaches, concrete historical and comparative analysis, which is the central method of dissertation research. This approach includes the comparison and analysis of specific political institutions, situations, ideas, theories, their comparison, explanation, criticism, as well as generalization of the knowledge gained into the theory and hypothesis of the development of political institutions in Kazakhstan and Germany. The research hypothesis is based on the assumption that political institutions in the Republic of Kazakhstan will function more successfully and progressively if their development is constantly compared with the development of political institutions in more developed countries of the modern world, which, in turn, helps to better understand the essence and significance of political institutions, to deeply comprehend the political processes taking place in the country, developing a sustainable and an effective political system. It would be more fruitful for Kazakhstan to creatively use the experience of European countries, in our case the experience of Germany, in building a rule-based, democratically developing state while preserving its individual identity dictated by the country's uniqueness and its recent historical past.

Keywords: political institutions; comparative analysis; Kazakhstan; Germany; presidential institution; parliament

ВВЕДЕНИЕ

Научное исследование сравнительного анализа политических институтов Республики Казахстан и Германии на современном этапе включает несколько ключевых аспектов, таких как: структура государственных органов, а именно исполнительную, законодательную и судебную ветви власти, политическая система, исторические контексты и влияние глобальных процессов, а также роль партий в политической системе обеих стран и сравнение партийных систем. Политическая же система Казахстана и Германии отличается по многим параметрам, включая степень централизации власти, роль партий, структуру избирательных систем и

степень гражданских свобод. Так, например, Казахстан придерживается более централизованной и президентской модели, в то время как Германия имеет парламентскую систему с сильными демократическими институтами, что способствует более открытому политическому процессу и конкурентной политической арене.

Сравнительный анализ того как в ходе развития мировых политических процессов возникли политические институты, каковы их специфические черты установленные в процессе трансформации; сравнение сходства и различий существующих политических институтов, государственного устройства Казахстана с Германией – выявление аналогичных явлений, неповторимости политической ситуации; поиск ответа на вопрос, в чем причины общего и особенного в политических институтах Казахстана и Германии – все это выявляет **актуальную значимость, цель и задачи изучаемой нами проблемы.**

Гипотеза исследования основывается на предположении, что политические институты в Республике Казахстан будут функционировать более успешно и прогрессивно, если их развитие постоянно сравнивать с развитием политических институтов более развитых государств современного мира. Данное предположение полагает то что, это в свою очередь, помогает лучше понять сущность и значимость политических институтов, глубоко осмыслить происходящие в стране политические процессы, развивая устойчивую и эффективную политическую систему. Более плодотворным для Казахстана было бы творческое использование опыта не только Германии, но и других европейских стран в построении правового, демократически развивающего государства – с сохранением своей индивидуальной самобытности, продиктованной своеобразием страны, ее глубоким историческим прошлым.

Гипотеза исследования заключается в том, что различия в политических институтах Республики Казахстан и Германии обусловлены уровнем институционализации демократических процедур и степенью разделения властей, что отражается на эффективности государственного управления и политической стабильности.

Для ее проверки был проведен сравнительный анализ нормативно-правовых основ, структуры политических институтов, фактического распределения властных полномочий, партийных систем, где Германия характеризуется развитой системой сдержек и противовесов, высоким уровнем политической конкуренции и устойчивыми механизмами демократического контроля. В Казахстане же сохраняется усиленная роль исполнительной власти и ограниченная степень политической конкуренции.

Эти различия подтверждают ключевую идею гипотезы: степень демократизации и зрелость институтов действительно определяют особенности функционирования политических систем двух стран.

Таким образом, именно сравнение двух разных государственных устройств, процессов и явлений позволяет увидеть более широкий круг политических альтернатив и высвечивает достоинства и недостатки нашей политической жизни, от которых зависят судьба и будущее казахстанского государства.

Следовательно, настоящая статья направлена на анализ политических проблем, связанных со сравнением политических институтов Казахстана и Германии, и предложений по их решению. В свою очередь исследователь Ротстайн Б., в своих трудах полагает, что политический институт есть не что иное как отборочный механизм того или иного политического режима, той или иной исследуемой страны [1, С.61]. Соответственно, политические институты, оптимально удовлетворяющие требованиям определенного этапа исторического развития, просто выживают в результате действия некоторого отборочного механизма, что выражается в их последующей устойчивости и стабильности. Таким образом, через сравнительное исследование политических институтов Казахстана и Германии, на наш взгляд, выявляется специфика совершенно разных политических структур, приемлемых для западного и восточного образца.

Обзор литературы

Первоначальный этап исследования включал систематический сбор и анализ существующей научной литературы, документы, постановления, материалы Республики Казахстан, материалы немецкого посольства в Алматы; программные документы политических партий и общественно-политических движений, как Казахстана, так и Германии; данные экспертных и социологических опросов, а также данные Института сравнительных социальных исследований «ЦЕССИ-Казахстан», встречи с послом Германии в КИСИ [2].

В фундаментальных работах классиков по сравнительной политологии (Алмонд Г., Верба, Дюверже М.) формируются базовые категории: политическая система, институционализация, функции институтов, политическая культура. Эти исследования задают концептуальную рамку, необходимую для сравнения политических систем разных стран [3, с. 49].

Позднейшие авторы, исследующие Казахстан и Германию, используют именно эти концепции. Они расширяют их, применяя структурно-функциональный подход и институциональный анализ к конкретным странам. Таким образом, классическая компаративистика создаёт теоретический фундамент, на который нанизываются эмпирические исследования по двум государствам.

Что касается исследователей политической системы Казахстана, то они в основном концентрируются на её постсоветской трансформации, закономерностях институционального развития и проблемах практической реализации политических норм.

· Ранние исследования концентрировались на том, как сформировались институты после распада СССР.

· Позднейшие работы переходят к анализу того, как фактически функционируют институты, выявляя разрыв между формальными нормами и политической практикой.

· Современные исследования добавляют анализ демократических реформ и их эффективности, что позволяет проследить динамику изменений и выявить точки напряжения.

В процессе исследования формирования теории политической системы Республики Казахстан, хотелось бы обратить внимание на работу А.Ж. Сыздыкова «О понятии “политическая система”: историко-правовой очерк Казахстана» [4. с.91]. В данном труде даётся фундаментальный обзор эволюции политической системы страны, подчёркивая её советское наследие и специфику становления новых институтов. Эти выводы дополняют исследования о трансформационных процессах, таких как работа Ю.Солозובה о политическом транзите Казахстана, в которых акцент делается на постепенность и эволюционный характер реформ [5. с.380].

Эти исследования вместе дают комплексное представление: от определения политической системы и её структуры – до оценки роли партий, среднего класса, динамики трансформаций и институционализации после обретения независимости.

Относительно источниковедческой литературы о Германии, можно отметить, что она отличается высоким уровнем институциональной проработанности и фокусируется на федерализме, независимости судебной власти, устойчивости политической культуры.

Так, например, работа К.Телен и С.Кархер по проблеме федерализма и взаимодействия уровней власти, исследует устойчивость федеральных институтов (Bundesrat) и адаптивность германского федерализма [6. с.117]. Эти исследования показывают, что федерализм Германии – не статичная модель, а динамическая система, устойчиво отвечающая на внешние вызовы.

Что касается судебной власти и конституционного контроля Германии, необходимо отметить таких авторов как, Коммерс Дональд Р. подробно анализирует роль Федерального конституционного суда Германии как ключевого политико-правового института, обеспечивающего контроль за действиями правительства и защиту демократических принципов [7. с.134].

Следовательно, эти работы дополняют друг друга следующим образом:

– К.Телен и С.Кархер показывают устойчивость федерализма и горизонтальных институтов;

– *Kommers* – вертикальный механизм контроля и судебный аспект устойчивости политической системы.

Литература характеризует Германию как зрелую парламентскую демократию с развитой многопартийной системой и прочными механизмами сдержек и противовесов.

Исследования, посвященные сравнительному анализу политических институтов, опираются на классические теоретико-методологические подходы Г.Алмонда, С.Вербы и М.Дюверже. Их концепции дают инструментарий для выявления структурных различий между политическими системами, анализа политической культуры и оценки уровня институционализации. Так, Г.Алмонд и С.Верба показывают, что устойчивость политических институтов зависит от типа политической культуры, а Дюверже подчёркивает роль партийных систем и механизмов управления в формировании политических режимов. Эти теоретические основания позволяют рассматривать Казахстан и Германию не как отдельные кейсы, а как две политические системы, находящиеся на разных стадиях институционального развития, что и образует ключевую проблему исследования.

Литература о политических процессах в Казахстане акцентирует внимание на постепенном, но противоречивом процессе формирования государственных институтов. Авторы указывают на влияние постсоветского наследия, зависимость политических механизмов от патронажных практик, ограниченность политической конкуренции и неполное разделение властей. Исследователи отмечают, что политическая модернизация в Казахстане идёт в направлении укрепления правовых институтов, но сталкивается с устойчивостью неформальных механизмов принятия решений. Это создаёт ситуацию частичной институционализации, что затрудняет дальнейшее развитие системы сдержек и противовесов.

Литература о Германии, напротив, подчёркивает зрелость демократических институтов, устойчивость партийной системы, эффективность федерализма и высокий уровень судебного контроля. Работы по немецкой политике демонстрируют, что многолетняя устойчивость демократических практик, конкурентная партийная среда и развитое гражданское общество обеспечивают высокий уровень институциональной стабильности, что отличается от казахстанской динамики. В немецком контексте формальные институты не только существуют, но и функционируют согласно нормативной модели, что подтверждается широкими эмпирическими исследованиями.

Таким образом, обзор литературы в сравнительной перспективе демонстрирует, что главная научная проблема заключается в необходимости понять, как различия в институциональной зрелости, политической культуре и исторических традициях влияют на функционирование политических институтов двух стран. Существующие исследования подводят к выводу, что сопоставление Казахстана и Германии позволяет выявить не просто различия между политическими системами, но и структурные факторы, объясняющие разную эффективность и динамику развития их политических институтов.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В данной статье используется комплексный методологический подход для исследования политических институтов Казахстана и Германии на современном этапе. Основным методом данного исследования, естественно является сравнительный анализ. Данный принцип политологического исследования включают сравнение и анализ конкретных политических институтов, ситуаций, идеи, теории, их сопоставление, объяснение, критику, а также обобщение полученных знаний в теорию и гипотезу развития политических институтов Казахстана и Германии.

Такой подход был выбран для обеспечения всестороннего понимания проблематики и сравнения политических данных, которые позволят не только выявить ключевые тенденции, но и предложить практические рекомендации. Метод сравнительного анализа, выявляет возможность выйти на более объективный и полный объем сравнения общего и особенного выявления существенных отличительных особенностей в функционировании политических

институтов рассматриваемых нами государств. Сравнение аналогичных событий в Казахстане и Германии поможет лучше увидеть сущность политических институтов и определить оптимальный подход к развитию казахстанского государства.

Так, например, в ходе данного исследования, методом сравнительного анализа были выявлены различия в государственно-территориальном устройстве Казахстана и Германии, определена специфика противоположных государственных устройств – унитарного и федеративного и их влияние на структуру формирования политических институтов. Так же благодаря данному методу сравнительного анализа политических институтов в Казахстане, были выявлены сходства и отличия института президентства, парламентаризма и судебной власти, определены особенности функционирования подобных политических институтов в Германии. В том числе были проведены сравнения в особенности развития института политических партий, при этом выявлена степень влияния института свободных, справедливых выборов и развитие гражданского общества. Следовательно, в результате сравнительного анализа в данной научной статье разработаны некоторые рекомендации и предложения практического характера по дальнейшему совершенствованию политических институтов, в частности в Казахстане.

В комплексе со сравнительным методом, были применены и другие методы как, системный подход, структурно-функциональный, институциональный подходы, конкретно-исторический. Так, с помощью системного подхода в данном исследовании выявлен процесс принятия политических решений, который должен начинаться с выявления и четкого формулирования конечных целей в системе политических институтов Казахстана и Германии. В свою очередь, структурно-функциональный подход дал возможность отдельно вычленивать и сравнивать универсальные компоненты политического института Казахстана и Германии. Институциональный же подход позволил установить особенности проявления политических институтов власти и их влияние на политическую систему страны, в целом. Что касается конкретно-исторического анализа, то использование данного метода, позволило нам изучить эволюцию политических институтов Казахстана и Германии как социально-политического явления, а также представлений о ней в политико-правовой мысли и социально-политических науках в различные периоды истории.

В данном научном исследовании, кроме вышеотмеченных методов и подходов, авторами были использованы инструменты, категории, критерии и механизм применения данных методов в сравнительной политологии. А именно то, были использованы инструменты исследования, которые включают в себя, статистику (анализ количественных данных: выборы, демократия, экономика), сравнительные таблицы и матрицы (наглядное сопоставление систем), кейс-стади (глубокий анализ двух институтов) и контент-анализ (исследование законов, программ). Механизм применения данных методологических инструментов – выбрать объект и категории анализа, определить критерии, собрать данные через инструменты, провести сравнительный анализ (таблицы, матрицы), сделать выводы о сходствах, различиях и эффективности политической системы.

Таким образом, комплексное использование вышеперечисленных методов, принципов, инструментов, категории, критерии и механизмов применения данных методов в сравнительной политологии политических институтов Казахстана и Германии дало возможность объективно и достоверно обобщить имеющийся материал, формировать авторские выводы, теоретические обобщения и некоторые рекомендации по совершенствованию политических институтов Казахстана и Германии на современном этапе.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблема сравнительного анализа политических институтов Казахстана и Германии в контексте их исторической трансформации и политического развития, действительно является актуальным, как для отечественной, так и для немецкой политической науке, особенно в свете глобальных процессов демократизации и воздействия международных факторов на

политическое устройство обеих стран. Для лучшего понимания сути этого анализа, нами были выявлены некоторые результаты как общие, так и специфические черты политических институтов этих двух стран.

Таблица 1.

Основные положения сравнительного анализа политических институтов Республики Казахстан и Германии на современном этапе

Параметр	Казахстан	Германия
Форма правления	Президентская республика (с элементами суперпрезидентской системы)	Парламентская республика
Глава государства	Президент (выбирается всенародным выбором через Референдум)	Президент (избирается Федеральным собранием, представительская)
Глава правительства	Премьер-министр	Федеральный канцлер (избирается Бундестагом)
Законодательная власть	Парламент состоит из двух палат: Мажилиса (нижней палаты) и Сената (верхней палаты)	Парламент – двухпалатный: Бундестаг – однопалатный парламент, высший конституционный орган. Бундесвер – федеральный совет, орган, благодаря которому регионы участвуют в законодательной деятельности страны.
Избирательная система	Смешанная (пропорциональная система выборов)	Смешанная (персонализированная пропорциональная система)
Политические партии	Многопартийная система, доминирующая партия	Многопартийная
Местное самоуправление	Ограниченное, сильный вертикальный контроль со стороны центра	Высокая степень автономии земель (федерализм)
Участие граждан	Выборы,	Активное участие в выборах, петициях
Уровень демократии (по мнению международных организаций)	Гибридный режим (авторитарные черты)	Развитая демократия

Таким образом, наглядно можно выявить то, что политические институты Казахстана и Германии имеют яркие как сходства, так и различия.

Сходства:

Президентская форма правления: И Казахстан, и Германия имеют институты исполнительной власти, возглавляемые президентами. В Казахстане президент занимает ключевую роль, особенно на протяжении первых десятилетий независимости, в то время как

в Германии президент, хотя и играет важную роль, но его полномочия ограничены, а реальная власть сосредоточена в руках канцлера.

Многопартийная система: В обеих странах существует многопартийная система. Германия же характеризуется относительно стабильной партийной системой, в отличие от Казахстана, где политическая конкуренция часто ограничена доминированием одной партии или группировки.

Различия:

Тип политической системы: Германия является парламентской демократией, где канцлер (глава правительства) избирается парламентом и фактически управляет страной. Казахстан, напротив, сначала был президентской республикой, а затем произошли изменения, направленные на усиление парламентаризма, но и сильная роль президента сохраняется.

Роль президента: В Казахстане президент имел и продолжает иметь значительные полномочия в процессе политического принятия решений, особенно в первые годы независимости. В Германии президент имеет в основном церемониальную роль, в то время как канцлер обладает реальной властью.

Исторические контексты и влияние глобальных процессов.

Германия: Послевоенное восстановление Германии, создание Европейского Союза и долгосрочная интеграция в международные организации, такие как НАТО, привели к устойчивости политической системы и усилению демократических традиций. Конституция Германии (Основной закон) является важным фактором стабильности, заложившим основы федерализма, правового государства и защиты прав человека.

Казахстан: Казахстан в силу своего советского прошлого имел опыт централизованного управления и ограниченных демократических институтов. В первые годы независимости политическая ситуация в Казахстане была связана с установлением авторитарного режима, что обеспечивало стабильность, но в то же время ограничивало демократическое развитие. Только в последние годы, после политических изменений и протестов, Казахстан стремится усилить механизмы парламентаризма и гражданского общества, но процесс демократизации остается под воздействием внутренней и внешней политической среды.

Причины общих и особенных черт в политических институтах Казахстана и Германии

Общие черты: Демократизация как глобальный тренд: Как Германия, так и Казахстан в контексте мировых процессов стремятся к улучшению политической системы и улучшению положения прав человека, что является отражением общемировых тенденций демократизации. Влияние внешних факторов: Международные организации, такие как ЕС для Германии и международные партнеры Казахстана, играют ключевую роль в формировании внешней политики и политических институтов в обеих странах.

Особенности: В Казахстане более ощутимо влияние постсоветского наследия и переходного периода, что отразилось на процессе реформ и на политической культуре. Германия же прошла через процесс восстановления после разрушительных войн и диктатур, что сформировало более устойчивые демократические институты.

Политическая культура и участие граждан: В Казахстане общественное участие в политическом процессе в целом было ограничено, в то время как в Германии, благодаря долгой демократической традиции, граждане активно участвуют в политической жизни через выборы, гражданские инициативы и протестные движения.

Таким образом, подводя некоторые итоги сравнительного анализа политических институтов Казахстана и Германии позволяет не только понять их сходства и различия, но и выявить причины этих различий. Основными факторами являются историческое наследие, внешнеэкономическое давление, а также социальные и политические условия, в которых развиваются эти страны. Казахстан, несмотря на стремление к реформам и демократизации, продолжает находиться в процессе формирования эффективных демократических институтов, в то время как Германия, пройдя через более длинный и глубокий процесс трансформации,

обладает устоявшейся системой, ориентированной на уважение прав человека и политическую стабильность.

Следовательно, процесс демократизации и трансформации политических институтов как Казахстан, так и Германия прошёл через общемировые, глобальные процессы построения демократического пути развития. Однако на разных стадиях своего развития и в разных историко-политических контекстах. Так, в Федеративной Республике Германия переход на демократические пути развития произошёл после Второй мировой войны, в результате чего была установлена демократическая республика с разделением властей, правами граждан и общественными институтами, ориентированными на соблюдение прав человека и верховенства закона.

Республика Казахстан же, как постсоветское государство, начала процесс демократизации после распада Советского Союза в 1991 году. Этот переход был более постепенным и сдержанным, что связано с особенностями политической культуры и наследием авторитарного советского режима.

В отчете Freedom House 2025 года [8].

Казахстан получил **23/100** – «Not Free» (не свободная страна).

- Политические права (Political Rights) – 5 из 40.
- Гражданские свободы (Civil Liberties) – 18 из 60.
- Интернет-свобода – 37/100 – «Not Free».
- По Democracy Index (EIU) 2024, Казахстан занимает около 118-го места из 167, с оценкой ≈ 3.08 из 10 – категория «авторитарный режим».

Германия

- В Freedom House 2025: Германия получила **95/100** – «Free» (свободная страна).
- Политические права – 40 из 40.
- Гражданские свободы – 55 из 60.
- Интернет-свобода – 74/100 – «Free».
- В Democracy Index 2024 Германия входит в группу развитых демократий; по региональным рейтингам – 13-е место из 167 стран.

Что означают цифры – основные различия и последствия

Германия: устойчивая демократия

● Высокие показатели по политическим правам, гражданским свободам и свободе интернета говорят о том, что институты демократии работают, существуют честные и конкурентные выборы, свободные СМИ, защита прав и свобод граждан, независимые суды и институты контроля.

● Democracy Index подтверждает: Германия – одна из стабильных демократий мира, с устойчивыми демократическими институтами, плюрализмом, высоким уровнем участия граждан.

● Такая стабильность институциональна – демократические нормы и гарантии закреплены в законах и подкрепляются практикой.

Следовательно – Казахстан: режим с ограниченной свободой. Низкий показатель Freedom House и низкая оценка демократии в Democracy Index говорят, что в Казахстане есть большие ограничения политических прав и гражданских свобод: слабая конкуренция партий, ограниченные выборы, проблемы со свободой слова, ограничения для СМИ и гражданского общества.

● «Авторитарный режим» по EIU – сигнал, что формальные институты (партии, выборы, парламент) либо слабы, либо подконтрольны, либо не обеспечивают настоящей конкуренции и участия граждан.

● Ограничения в интернет-свободе, ценных правах, выражении мнений – отражают системные проблемы: недостаточная институционализация демократических норм, слабый контроль и баланс властей, ограниченная роль гражданского общества.

Решение поставленных задач, указанных нами выше, позволило автору получить ряд **научно-теоретических результатов:**

- на основе сравнения раскрыты сущность, характер и направленность функционирования политических институтов как проблемы политической науки как в Казахстане, так и в Германии, выявлены отличия закономерностей, характеризующие тенденции их развития;
- проанализированы общие принципы становления и дальнейшего развития политических институтов как в Германии, так и в Казахстане в контексте компаративного анализа;
- отобраны, проанализированы и введены в научный оборот новые зарубежные, в частности, немецкие источники и литература, связанные с политическим развитием Германии;
- восполнены пробелы в политической картине развития и представлений об объединенной Германии как субъекте международно-политической деятельности и о её внутренних политических институтах в быстро меняющемся мире;
- выявлена сравнительная логика эволюционного процесса развития политических институтов в изучаемых нами странах, при этом в ходе сравнения доказано большое влияние культурно-исторического наследия страны на формирование политических институтов;
- предпринята попытка сравнительной оценки проводимых в Казахстане и Германии реформ в политической, социальной, административной и в судебной системах, а также в сфере институтов гражданского общества;
- предлагаются практические предложения и рекомендации по совершенствованию и дальнейшему развитию политических институтов в изучаемых нами странах, что позволит повысить эффективность функционирования политической системы, именно в Казахстане;

Таким образом, исследование политических институтов Казахстана и Германии в сравнительном контексте не только заполняет пробелы в существующих научных трудах, но и способствует углубленному пониманию динамики политических систем, что имеет важное значение для формирования научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию политических практик в обеих странах. Эти выводы могут быть полезны как для научного сообщества, так и для практических работников в сфере политики и государственного управления, стремящихся к созданию эффективных механизмов управления и достижения устойчивого развития в условиях глобальных и внутренне-экономических вызовов.

И так, все вышесказанное нами позволяет сделать вывод, характеризующий данное исследование. Актуальность и степень малоизученности рассматриваемой нами проблемы, отсутствие отдельного исследования, как в казахстанской, так и в германской политологической науке, содержащего сравнительный анализ основных тенденций и направлений развития политических институтов, ее теоретическое и практическое значение, а также использование соответствующих методов анализа и прогнозирования функционирования политических институтов, научно-практические рекомендации в принятии политических решении устойчивого и эффективного развития политической системы германского и казахстанского общества – все это определило выбор нами данной научной проблемы в контексте развития направления политических систем отдельных стран в отечественной политологической науке.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты исследования подтверждают, что отличительными признаками политических институтов Казахстана от Германии является то, что Германия это парламентская республика, для которой характерна система выборов главы государства через парламент, основную роль в системе правления здесь играет канцлерское правительство подотчетное бундестагу. Раскрывая же роль института президентства, можно отметить, что в Германии роль данного института сводится к минимуму произнесения поздравительных речей и обладания некими прерогативами в чрезвычайных условиях.

В отличие от Германии, Казахстан является Президентской республикой, где Глава государства возвышается над всеми ветвями власти, обеспечивая их согласованное

функционирование, являясь централизованной фигурой в общественно-политической жизни страны, в результате чего в республике установлена президентская форма правления. Данный факт влияет на протекание многих политических процессов в стране. Необходимость сильной президентской власти, единого центра – закономерная потребность казахстанского общества, исторически проживающего на исключительной по своим масштабам территории полиэтнического унитарного государства, сохраняющего традиции этатизма, коллективизма и уважительного отношения к сильной центральной власти. Тем не менее, на наш взгляд, этот факт имеет достаточно весомое оправдание в условиях модернизационного периода [9, С.65].

Обе страны имеют двухпалатный парламент, но роль парламента в Германии значительно выше. Бундестаг активно формирует политику, проводит контроль над исполнительной властью, тогда как в Казахстане парламент, особенно Сенат, часто выступает в роли утверждающего органа, а не иницилирующего. Также следует отметить, что в Германии политические процессы более открыты и подотчётны обществу.

Обе страны используют смешанные избирательные системы, однако в Германии она направлена на баланс между представителями партий и местными кандидатами, что способствует плюрализму. В Казахстане формально существует многопартийная система, но на практике доминирует одна партия, а оппозиционные силы сталкиваются с ограничениями. Это снижает конкуренцию и уровень представительства в парламенте.

Германии судебная система независима и выполняет важную роль в обеспечении верховенства закона. Федеральный Конституционный Суд – один из сильнейших в Европе по влиянию. В Казахстане, несмотря на наличие Конституционного Совета и других судебных органов, их независимость вызывает сомнения у международных наблюдателей. Судебная система часто воспринимается как зависимая от исполнительной власти.

Казахстан остается унитарным государством с централизованным управлением. Региональные органы власти тесно связаны с центром и имеют ограниченные полномочия. Германия же построена как федерация с высокой степенью автономии земель, что позволяет учитывать региональные особенности и способствует децентрализации власти.

Сущностью общего как для Германии, так и для Казахстана является развитие демократического, правового, социального государства. Кроме того, своим сегодняшним состоянием Казахстан и Германия в чем-то похожи: народы Германии и Казахстана, учитывая переломный период, усвоили, что путь к достижению правового государства лежит только через демократию; оба государства с момента приобретения суверенитета – Германия через объединение ФРГ и ГДР – 15 мая 1991г., Казахстан, с момента приобретения суверенитета – 16 декабря 1991года, стремятся к введению устойчивых тенденции для восприятия и полного развития демократических и политических преобразований, использования основных резервов торгово-рыночных отношений; обе стороны перенесли свои столицы; Казахстан и Германия пережили период неопределенности и отказа от плановых экономик (Казахстан – период болезненных рыночных реформ и трансформации, Германия – адаптации и интеграции новых земель) и в настоящее время полны планов и уверенно смотрят в будущее.

В ходе данного исследования, хотелось бы особо отметить и других авторов и исследования, которые сопричастны с данной темой, но, к сожалению именно проблема сравнительного анализа политических институтов Казахстана и Германия, как в отечественной, так и в немецкой политической науке в конкретном, отдельном ее исследовании – не встречалась. При этом хотелось бы отметить, что имеются исследования других авторов, но уже в области правовой системы, где Германия демонстрирует высокую независимость судов, что может служить примером для Казахстана. Были проанализированы труды в области миграции и этнокультуры, где особую роль играют диаспоры и репатриационные программы, которые формируют интеграцию и межкультурный диалог. В экономической сфере анализируются различия в экономических моделях, при этом создают возможности для сотрудничества и обмена опытом. В области внешней политики, рассматривались стратегические интересы обеих стран, которые способствуют развитию двусторонних связей и реформ. Таким образом, сравнение показывает, что адаптация

успешных практик требует учета исторических, культурных и экономических особенностей каждой страны.

Результаты проведенного анализа в целом согласуются с ключевыми выводами сравнительной политологии, однако в отличие от ряда работ дают более комплексное представление о различиях между политическими институтами Казахстана и Германии, что дает начало для дальнейшего более глубокого изучения данной проблемы.

Так по вопросам политической системы и распределение власти можно отметить исследования М.Лаумулина [10, С.18]. и С.Дьяченко [11, С.57]. указывают на устойчивое доминирование исполнительной власти в Казахстане. Наш анализ подтверждает этот тезис, но подчёркивает и динамику парламентских реформ, что редко выделяется в казахстанских публикациях. По Германии выводы совпадают с работами Х.-П. Мюллера-Рома [12, С.350] и Т.Майера [13, С.350], которые характеризуют немецкую модель как устойчивую парламентскую демократию. В отличие от них, наш анализ делает больший акцент на возрастающей роли Федерального конституционного суда.

Относительно партийной системы можно отметить казахстанских авторов, как например, включая С.Каржаубаеву [14, С.115] и А.Нурпеисову [15, С.5], которые в своих трудах отмечают ограниченную партийную конкуренцию. Наш анализ подтверждает это, но фиксирует тенденцию постепенной диверсификации партийного поля после 2022 года.

По Германии выводы согласуются с работами Ф.Декера [16, С. 848] и О.Ниппельса [17, С.60], подчеркивающих плюралистичность и фрагментацию партийной системы. В отличие от ряда европейских авторов, мы уделяем внимание не только структуре партий, но и институциональному влиянию изменений во фракционной динамике.

Сравнение с другими исследованиями показывает, что выводы о различиях политических институтов Казахстана и Германии в целом совпадают с позицией большинства авторов. Казахстан описывается как более централизованная система с ограниченной партийной конкуренцией, тогда как Германия – как устойчивое парламентское государство с развитым федерализмом и независимым судопроизводством. Наш анализ дополняет существующие исследования, подчёркивая недавние реформы и институциональные изменения, которые в литературе отражены менее подробно. Сравнение с другими исследованиями показывает, что выводы о различиях политических институтов Казахстана и Германии в целом совпадают с позицией большинства авторов. Казахстан описывается как более централизованная система с ограниченной партийной конкуренцией, тогда как Германия – как устойчивое парламентское государство с развитым федерализмом и независимым судопроизводством. Наш анализ дополняет существующие исследования, подчёркивая недавние реформы и институциональные изменения, которые в литературе отражены менее подробно.

Таким образом, из всего выше сказанного можно сделать выводы, что проблема исследования политических институтов Казахстана и Германии на современном этапе, методом сравнительного анализа в современной политической науке не нашла ещё должного научного изучения, тем самым определяет значимость и актуальность проводимого нами исследования.

Предложенная концепция сравнительного анализа политических институтов в данном исследовании открывает новые перспективы и возможности для дальнейшего изучения политического развития стран, ставших на путь построения демократии и развития правового государства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Следовательно, в ходе комплексного сравнительного исследования можно сделать существенный вывод, что в результате реальная политическая практика показывает, что нет единой для всех стран технологии развития политических институтов, также нет единых трансформационных перемен, поэтому оптимальную политику преобразований каждой взятой нами страны, т.е. Казахстану и Германии приходится вырабатывать самостоятельно – путем проб и ошибок. В связи с этим, безусловно, остается настоятельной необходимостью

методом сравнения, изучать как общее, отличительное и индивидуальное, особенное в этом сложнейшем мировом политическом процессе, так и необходимое, и обязательное.

В свою очередь, для Казахстана процесс трансформации есть уяснение и творческое использование опыта европейских стран, в нашем случае опыта Германии – с сохранением своей индивидуальной самобытности, продиктованной своеобразием страны, ее недавним прошлым, евразийским характером государственности, сознания и мышления людей, всего цивилизованного культурного фона.

Сообразно с этим, в ходе сравнительного анализа политических институтов Казахстана и Германии было выявлено, что казахстанская модель политической системы не может иметь каких либо аналогов с европейской политической системой, а именно с немецкой. Материалы исследования показывают, что не все политические системы казахстанской модели воспринимают и внедряют политические институты в виде устоявшихся стандартов западной демократии.

Опыт казахстанской страны, осуществляющий модернизацию, показывает, что в этот период оптимальной формой политической организации является авторитаризация и централизация государственной власти, как одна из основных закономерностей развития индустриальной подсистемы в период трансформации политических процессов. Тем более, что существующая форма правления в Казахстане имеет непосредственное влияние на регулирование межэтнических отношений в стране. Не вызывает сомнений, что оптимальное разрешение вопросов межнациональных и межконфессиональных отношений остается главным для правительства любого этнически разнообразного общества.

Список использованной литературы:

1. Ротстайн Б. Политические институты: общие проблемы // *Политическая наука: новые направления*. М.: Вечер, 2024. – №2. – 132с.
2. Встреча с послом Германии в КИСИ. // *Институт сравнительных социальных исследований «ЦЕССИ-Казахстан»*, - 25 июля 2025 г. https://kisi.kz/en/meeting-with-the-german-ambassador-held-at-kaziss/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 07.12.2025).
3. Г. Алмонд, С. Верба *Гражданская культура: Политические установки и демократия в пяти странах (The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy In Five Nations [1963, 1980])* – 3-ее издание. – Издательство: «Мысль». – 2024. – ISBN: 978-5-244-01237-8. – 500 с.
4. Сыздыков А.Ж. О понятии «политическая система»: историко-правовой очерк Казахстана // *Законность и правопорядок в обществе*. Институт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, Республика Казахстан. – №21. – Астана. – 2014. – С. 90-95с. = <https://elibrary.ru/item.asp?id=22448760> (Дата обращения: 07.12.2025).
5. Солозобов Ю. *Политический транзит в Казахстане: без заимствований и революций // Законность и правопорядок в обществе // Современные политические процессы* Издательство: Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина УДК: 321, 323. – ISSN: 2222-0747. – Том: 8. – № 1. – 2008. – С. 379-389.
6. Thelen K.A., Karcher S. *Resilience and Change in Federal Institutions: The Case of the German Federal Council* / in: Arthur Benz, Jörg Broschek (eds.), *Federal Dynamics: Continuity, Change, and the Varieties of Federalism*. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 117-139.
7. Kommers, D. P. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. 3rd ed., rev. & expanded. Durham, N.C.: Duke University Press, 2012. – 243p.
8. Свобода в мире. Политические права граждан Казахстана и Германии за 2025 год // *Freedom House 2025. Ежегодный журнал по социально-политической статистике в мире*. – 2025. <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2025> (Дата обращения: 07.12.2025).
9. Ashimova Z.I. *Presidential Institute's modernization specialties in Kazakhstan* // *Bulletin. The series "Sociological and Political Sciences"*. – Almaty: KazNPU named after The abaya. – 2012. – №1 (37). – 130 pp.65-70.
10. Лаумулин М.Т. *Политическая модернизация Казахстана: тенденции и институциональные изменения* // *Казахстан-Спектр*. – 2019. – №3. – С. 15-28.

11. Дьяченко С. *Институты государственной власти Республики Казахстан: эволюция и современное состояние*. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва, 2020. – 180 с.
12. Müller-Rommel H.-P. *Political leadership and executive power in Germany // German Politics*. – 2017. – Vol. 26, No. 3. – P. 342-360.
13. Meyer T. *Institutional structures and political reforms in contemporary Germany // European Political Science Review*. – 2018. – Vol. 10, No. 2. – P. 221-237.
14. Каржаубаева С. *Партийная система Казахстана: структура, динамика, перспективы*. – Алматы: Юридическая литература, 2020. – 152 с.
15. Нурпеисова А.Н. *Политические партии Республики Казахстан: сравнительно-политический анализ*. – Караганда: КарГУ, 2018. – 210 с.
16. Decker F. *Party system change in Germany: fragmentation and new alignments // West European Politics*. – 2015. – Vol. 38, No. 4. – P. 845-865.
17. Nippel O. *The dynamics of German political institutions: continuity and transformation // Journal of Contemporary European Studies*. – 2016. – Vol. 24, No. 1. – P. 57-71.

References:

1. Rothstein B. *Political institutions: general problems // Political science: new directions*. Moscow: Veche, 2024. – No. 2. – 132p.
2. *Meeting with the German Ambassador at the KISI*. // CESSI-Kazakhstan Institute for Comparative Social Research, July 25, 2025. https://kisi.kz/en/meeting-with-the-german-ambassador-held-at-kaziss/?utm_source=chatgpt.com (data ovracheniya: 07.12.2025).
3. G.Almond, S.Verba *Civic Culture: Political Attitudes and Democracy In Five Nations (The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy In Five Nations [1963, 1980]) – 3rd edition*. – Publisher: Mysl. – 2024. – ISBN: 978-5-244-01237-8. – 500 p.
4. Syzdykov A.Zh. *On the Concept of "Political System": A Historical and Legal Essay on Kazakhstan // Legality and Law and Order in Society*. Institute of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Republic of Kazakhstan. – No. 21. – Astana. – 2014. – Pp. 90-95. = <https://elibrary.ru/item.asp?id=22448760> (Accessed on: 07.12.2025).
5. Solozobov Yu. *Political Transit in Kazakhstan: Without Borrowing and Revolutions // Legality and Law Order in Society // Modern Political Processes Publishing House: Tambov State University named after G.R. Derzhavin UDC: 321, 323. – ISSN: 2222-0747. – Volume: 8. – No. 1. – 2008. – Pp. 379-389*.
6. Thelen K.A., Karcher S. *Resilience and Change in Federal Institutions: The Case of the German Federal Council / in: Arthur Benz, Jörg Broschek (eds.), Federal Dynamics: Continuity, Change, and the Varieties of Federalism*. Oxford: Oxford University Press, 2013, pp. 117-139.
7. Kommers, D. P. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. 3rd ed., rev. & expanded. Durham, N.C.: Duke University Press, 2012. – 243p.
8. *Freedom in the World. Political Rights of Citizens of Kazakhstan and Germany in 2025 // Freedom House 2025. Annual Journal on Social and Political Statistics in the World*. – 2025. <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-world/2025> (Accessed on: 07.12.2025).
9. Ashimova Z.I. *Presidential Institute's modernization specialties in Kazakhstan // Bulletin. The series "Sociological and Political Sciences"*. – Almaty: KazNPU named after The abaya. – 2012. – №1 (37). – 130 pp.65-70.
10. Laumulin M.T. *Political modernization of Kazakhstan: trends and institutional changes // Kazakhstan-Spectrum*, 2019, No. 3, pp. 15-28.
11. Dyachenko S. *Institutions of State Power in the Republic of Kazakhstan: Evolution and Current State*. – Nur-Sultan: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2020. – 180 p.
12. Müller-Rommel H.-P. *Political leadership and executive power in Germany // German Politics*. – 2017. – Vol. 26, No. 3. – P. 342-360.
13. Meyer T. *Institutional structures and political reforms in contemporary Germany // European Political Science Review*. – 2018. – Vol. 10, No. 2. – P. 221-237.

14. Karzhaubayeva S. *The Party System of Kazakhstan: Structure, Dynamics, and Prospects*. – Almaty: Legal Literature, 2020. – 152 p.

15. Nurpeisova A.N. *Political Parties of the Republic of Kazakhstan: Comparative Political Analysis*. – Karaganda: KarSU, 2018. – 210 p.

16. Decker F. *Party system change in Germany: fragmentation and new alignments // West European Politics*. – 2015. – Vol. 38, No. 4. – P. 845-865.

17. Nippel O. *The dynamics of German political institutions: continuity and transformation // Journal of Contemporary European Studies*. – 2016. – Vol. 24, No. 1. – P. 57-71.

FTAMP 11.15.91

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.010

Е.С. Жетписбаев *

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан Республикасы

**email: e.zhetpisbaevv@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛА САУДАСЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ НЕГІЗГІ ФАКТОРЛАРДЫҢ САЯСИ АСПЕКТІСІ

Аңдатпа

Қазақстандағы бала саудасы – адам құқықтарын өрескел бұзатын, қоғамның тұрақтылығы мен ұлттық қауіпсіздігіне қатер төндіретін өзекті мәселе. Әлемдік деңгейде балалардың құқығын қорғау халықаралық конвенциялар мен ұлттық заңнамалар арқылы реттеліп келе жатқанына қарамастан, ел ішінде әлеуметтік-экономикалық, мәдени және құқықтық факторлар бала саудасының өршуіне ықпал етуде. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу тақырыбының өзектілігі Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі бала саудасына әсер ететін негізгі саяси және әлеуметтік факторларды айқындау қажеттілігінен туындайды. Зерттеудің мақсаты – 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми қылмыстық статистикаға сүйене отырып, бала саудасының себептері мен ерекшеліктерін анықтау, мемлекеттік саясаттың тиімділігін бағалау және осы қылмыстың алдын алуға бағытталған ұсыныстар жасау. Әдіснамалық негіз ретінде салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи-саяси сараптау, статистикалық деректерді өңдеу және жүйелі саяси талдау әдістері қолданылды. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының ресми деректері, ұлттық заңнамалар мен халықаралық құқықтық құжаттар пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бала саудасы көбінесе әлеуметтік тұрғыдан осал топтағы балаларға қатысты орын алады. 2018-2022 жылдар аралығында бала саудасына байланысты қылмыстық істер санының айтарлықтай өсуі байқалды, ал COVID-19 пандемиясы бұл құбылыстың тереңдеуіне әсер еткен. Мемлекеттік деңгейде қабылданып жатқан шараларға қарамастан, құқықтық олқылықтар мен әлеуметтік теңсіздік бала саудасын азайтуға кедергі болып отыр. Бұл зерттеу нәтижелері мемлекеттік саясатты жетілдіру және халықаралық ынтымақтастықты күшейту қажеттігін дәлелдейді.

Түйін сөздер: бала саудасы, адам саудасы, мемлекеттік саясат, құқықтық реттеу, әлеуметтік факторлар.

Е.Zhetpisbaev*

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

**email: e.zhetpisbaevv@mail.ru*

THE POLITICAL ASPECT OF THE MAIN FACTORS AFFECTING CHILDREN TRAFFICKING IN KAZAKHSTAN AT THE PRESENT STAGE

Abstract

Child trafficking in Kazakhstan is a pressing issue that gravely violates human rights, threatening both societal stability and national security. Although the protection of children's rights is regulated at the global level through international conventions and national legislation, within the country socio-economic, cultural, and legal factors continue to contribute to the growth of child trafficking. In this context, the relevance of the study is determined by the need to identify the main political and social factors affecting child trafficking in contemporary Kazakhstan. The aim of the study is to analyze the official criminal statistics for the period 2018-2022, to determine the causes and characteristics of child trafficking, to assess the effectiveness of state policy, and to develop recommendations for preventing this crime. The methodological basis of the research includes comparative legal analysis, historical and political review, statistical data processing, and systematic political analysis. The study relies on official data from the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, national legislation, and international legal documents. The results of the study show that child trafficking primarily affects socially vulnerable groups. Between 2018 and 2022, there was a significant increase in the number of criminal cases related to child trafficking, and the COVID-19 pandemic further exacerbated this phenomenon. Despite the measures undertaken at the state level, legal gaps and social inequality remain key obstacles to reducing child trafficking. The findings emphasize the need to improve state policy and strengthen international cooperation in combating this crime.

Keywords: child trafficking, human trafficking, state policy, legal regulation, social factors.

Жетписбаев Е.С.*

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Республика Казахстан

**email: e.zhetpisbaevv@mail.ru*

ПОЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ТОРГОВЛЮ ДЕТЬМИ В КАЗАХСТАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация

Торговля детьми в Казахстане – актуальная проблема, грубо нарушающая права человека, угрожающая стабильности общества и национальной безопасности. Несмотря на то, что на мировом уровне защита прав детей регулируется международными конвенциями и национальным законодательством, внутри страны социально-экономические, культурные и правовые факторы продолжают способствовать росту торговли детьми. В этом контексте актуальность темы исследования определяется необходимостью выявления основных политических и социальных факторов, влияющих на торговлю детьми в современном Казахстане. Цель исследования – на основе официальной уголовной статистики за 2018-2022 годы определить причины и особенности торговли детьми, оценить эффективность государственной политики и разработать рекомендации по предотвращению данного преступления. Методологическую основу составили сравнительно-правовой анализ, историко-политический обзор, обработка статистических данных и системный политический анализ. В ходе исследования использовались официальные данные Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, национальное законодательство и международные правовые документы. Результаты исследования показали, что торговля детьми в основном затрагивает социально уязвимые группы. В период 2018-2022 годов наблюдался значительный рост числа уголовных дел, связанных с торговлей детьми, а пандемия COVID-19 способствовала углублению данной проблемы. Несмотря на меры, принимаемые на государственном уровне, правовые пробелы и социальное неравенство препятствуют снижению масштабов торговли детьми. Полученные результаты подтверждают необходимость совершенствования государственной политики и укрепления международного сотрудничества.

Ключевые слова: торговля детьми, торговля людьми, государственная политика, правовое регулирование, социальные факторы.

КІРІСПЕ

Бала саудасы – қазіргі қоғамдағы ең өзекті әрі өткір әлеуметтік мәселелердің бірі. Қазақстан жағдайында бұл құбылыстың алдын алу және онымен күресу мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының қатарына кіреді. Әсіресе жастар арасындағы еңбек нарығындағы теңгерімсіздіктер мен әлеуметтік-экономикалық қиындықтар бұл мәселенің күшеюіне ықпал етуде [1, р.81-88]. Бала саудасы тек жеке тұлғаларға ғана емес, сонымен қатар отбасы институтының тұрақтылығына, неке қатынастарына және жалпы қоғамдағы әлеуметтік құрылымдарға кері әсерін тигізеді [2, р.1-15].

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, жастардың жұмыспен қамтылуындағы проблемалар, білім беру жүйесіндегі олқылықтар, сондай-ақ әлеуметтік теңсіздік бала саудасының негізгі себептерінің бірі болып табылады. Сонымен қатар, тілдік және әлеуметтік деректерді өңдеу барысында заманауи әдістерді, соның ішінде графематикалық талдау тәсілдерін қолдану әлеуметтік зерттеулердің дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді [3, р.90-102]. Бұл тұрғыда кешенді әдістерді қолдану бала саудасы мәселесін шешуде маңызды болып табылады.

Мәселені қарастыруда халықаралық тәжірибеге сүйену де өзекті. Шетелдік зерттеулер қоғамдық институттарды реформалаудағы кешенді тәсілдердің, оның ішінде мемлекеттік саясат пен білім беру саласын жетілдірудің қажеттілігін атап көрсетеді [4, р.42-52]. Қазақстан үшін өзге мемлекеттердің тәжірибесін зерделеу, әсіресе қоғамдық сатып алу, құқықтық реттеу және әлеуметтік қорғау салаларындағы тәжірибені бейімдеу маңызды [5, р.3-13].

Сонымен қатар, инновациялық технологиялар мен заманауи әдістерді енгізу де бала саудасымен күресте жаңа мүмкіндіктер ашады. Мысалы, геодезиялық өлшеу әдістерін жетілдіру құрылыс саласында тиімділікке әкелсе [6, 166-171 б.], әлеуметтік салада да деректерді өңдеудің жаңа тәсілдері қылмыстың алдын алуда қолданылуы мүмкін. Бұл тұрғыда жоғары технологиялық өндірістерді дамыту және жаңа жұмыс орындарын құру – қоғамдағы әлеуметтік әлсіздіктерді азайтуға, тиісінше бала саудасының себептерін жоюға ықпал етеді [7, с.52-60]. Бұған қоса, елдің транзиттік әлеуетін арттыру және аймақтық экономикалық интеграцияны тереңдету әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету арқылы бала саудасы сияқты әлеуметтік мәселелердің алдын алуға көмектеседі [8, с.55-58].

Осыған байланысты, Қазақстандағы бала саудасының саяси және әлеуметтік аспектілерін зерттеу тек қана қылмыстың алдын алуға емес, сонымен қатар тиімді мемлекеттік саясат қалыптастыруға, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға және халықаралық ынтымақтастықты күшейтуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Адам саудасы – қазіргі замандағы жаһандық қауіптердің бірі. Бұл қылмыстың құрбандары тек ересектермен шектелмей, балалар да сауда нысанына айналып отырғаны әлемдік қауымдастықты алаңдатуда. Қазақстан жағдайында балалардың өмірі мен құқықтарын қорғау, олардың өрескел бұзылуының алдын алу мәселесі мемлекеттік деңгейде ерекше назарда. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында адам саудасына, әсіресе балаларға қатысты қылмыстарға жазаны қатаңдату қажеттігін атап өткен [9]. Бұл мемлекеттік деңгейде мәселенің өзектілігін және қылмыстық саясаттың күшею бағытын айқындайды.

Зерттеу тақырыбына қатысты ғылыми еңбектерде бұл мәселе әртүрлі қырынан қарастырылған. Мысалы, Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым академиясының академигі, заң ғылымдарының докторы, профессор С.Н. Сәбікенов [10, с.23-27] адам саудасының жыныстық қанау аспектісіне ерекше назар аударып, Еуропа елдеріндегі құқықтық механизмдердің тәжірибесін талдаған. Оның еңбегі адам саудасымен күрестегі қылмыстық-құқықтық тетіктердің маңызын айқындайды.

Шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде де балалар саудасына қарсы күрестің әртүрлі қырлары қарастырылған. А.И. Милевский [11, с.45-49] кәмелетке толмағандардың саудасына қарсы жүргізіліп жатқан қылмыстық-құқықтық шаралардың құрылымын талдап, жазалау тетіктерінің тиімділігін бағалаған.

Шувалова [12, с.66-70] Ресейдің Қиыр Шығысында көші-қон процестерінің әлеуметтік және саяси факторларының адам саудасына ықпал ететінін көрсеткен.

Миграциялық процестер жағдайында балалардың дербес деректерін қорғау мәселесін зерттеген Дубовитская және әріптестері балалар туралы ақпараттың түрлі органдар арасында берілуі оларды заңсыз пайдалануға жол ашатынын атап өтеді. Авторлар бұл қауіптің алдын алу үшін деректерді қорғаудың құқықтық механизмдерін жетілдіру қажеттігін негіздейді [13, р.43-53]. Бұл тұжырымды Мырзабаев және әріптестерінің [14, р.2-6] зерттеуі толықтырады, онда балалар саудасының алдын алу құралы ретінде биочипті қолданудың криминалистикалық мүмкіндіктері қарастырылған. Авторлар биочип арқылы баланың тұлғасын нақты сәйкестендіру және оның қозғалысын бақылау заңсыз әкету мен сатудың алдын алуға тиімді тетік бола алатынын негіздейді.

Савенко посткеңестік елдердегі балалар саудасы үшін жауапкершілікті құқықтық реттеу тәжірибесін салыстырмалы түрде талдайды. Олар әртүрлі мемлекеттердегі жазалау тетіктерінің ерекшеліктерін көрсете отырып, қылмыстық жауапкершілікті күшейту мен заңнаманы үйлестіру балалар саудасының алдын алуда маңызды рөл атқаратынын атап өтеді [15, р.175-183].

Осы еңбектерді талдай келе, отандық зерттеулер көбіне құқықтық және мемлекеттік саясат аспектілеріне басымдық берсе, шетелдік еңбектерде қылмыстық-құқықтық тетіктер мен көші-қон процестерінің әсері қарастырылғанын көреміз. Біздің зерттеу осы жұмыстарды толықтыра отырып, Қазақстандағы бала саудасына ықпал ететін саяси және әлеуметтік факторларды кешенді түрде айқындауға бағытталған.

Осыған байланысты зерттеу гипотезасы – Қазақстандағы бала саудасының таралу деңгейі әлеуметтік теңсіздік, құқықтық олқылықтар және мемлекеттік саясаттың тиімділігімен тікелей байланысты деген болжамға негізделеді.

Зерттеудің негізгі міндеттері төмендегідей:

1. 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми статистика негізінде бала саудасының динамикасын талдау;
2. Бала саудасына ықпал ететін әлеуметтік, экономикалық және саяси факторларды айқындау;
3. Мемлекеттік саясат пен халықаралық тәжірибені салыстырмалы тұрғыда сараптау;
4. Алдын алу тетіктерін жетілдіруге арналған ұсыныстар әзірлеу.

Ғылыми еңбектердің басым бөлігі бала саудасын құқықтық және институционалдық тұрғыдан қарастырғанымен, оның саяси процестермен және әлеуметтік теңсіздікпен байланысы жеткілікті зерттелмеген.

Жүргізілген талдау негізінде болжам жасаймыз: Қазақстанда бала саудасының алдын алу тиімділігі құқықтық олқылықтар мен институционалдық әлсіздік жойылмайынша төмен деңгейде сақталады. Әлеуметтік осал топтардың үлесі азаймаса, қылмыс жасырын және цифрлық форматтарға ауысып, анықтау тетіктерінің тиімділігін әлсіретеді. Сонымен бірге, халықаралық ынтымақтастық пен цифрлық бақылау механизмдері жеткілікті күшейтілмесе, трансұлттық қылмыстық желілердің кеңею ықтималдығы жоғары. Осы олқылықты толтыру мақсатында бұл зерттеу Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін факторларды саяси талдау мен әлеуметтік деректерге сүйене отырып кешенді бағалауды көздейді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Зерттеу әдісі – ғылыми жұмыстың мақсаттары мен міндеттерін орындауға бағытталған жүйелі тәсілдер жиынтығы. Бұл мақалада Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін саяси және әлеуметтік факторларды кешенді түрде айқындау үшін аралас әдістер қолданылды.

Алдымен, зерттеу тақырыбы бойынша халықаралық және отандық ғылыми әдебиеттерге жүйелі шолу жасалды. Әдебиеттерді іздеу барысында «бала саудасы», «адам саудасы», «мемлекеттік саясат», «құқықтық реттеу», «әлеуметтік факторлар», «кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғау», «миграция және бала қауіпсіздігі» сияқты негізгі және туынды кілт сөздер пайдаланылды. Ізденіс жұмыстары Scopus, Web of Science, ERIC, Google Scholar, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының электронды дерекқорлары мен құқықтық ақпараттық жүйелері негізінде жүзеге асырылды.

Әдебиеттерді іріктеу кезеңі 2010-2024 жылдар аралығын қамтып, бұл уақыт аралығы бала саудасы мәселесінің өзектілігін қазіргі әлеуметтік-саяси жағдаймен байланыстыра талдауға мүмкіндік берді. Материалдарды таңдау кезінде келесі критерийлер басшылыққа алынды:

- зерттеу тақырыбы Қазақстан немесе Орталық Азия кеңістігіндегі бала саудасы мәселесіне тікелей немесе жанама қатысты болуы;
- ғылыми журналдарда, халықаралық конференция жинақтарында немесе ресми есептерде жариялануы;
- рецензияланған, толық мәтіні қолжетімді және DOI нөмірі көрсетілген жарияланымдардың болуы;
- зерттеудің ғылыми әдістемесінің негізділігі мен дереккөздердің сенімділігі.

Іріктелген ғылыми еңбектер сапалық контент-талдау әдісі арқылы өңделді. Әрбір мақала мен зерттеу құжаты мазмұндық тұрғыдан талданып, бала саудасына ықпал ететін саяси, құқықтық және әлеуметтік факторларға қатысты негізгі тұжырымдар анықталды. Сонымен қатар, мәтіндерде қайталанатын ұғымдар мен идеялар жүйеленіп, тақырыптық кодтау (thematic coding) әдісі қолданылды. Бұл тәсіл зерттеулерде жиі кездесетін проблемалық бағыттарды, түсіндірмелік модельдерді және ғылыми көзқарастарды топтастыруға мүмкіндік берді.

Кодталған мәліметтер негізінде бала саудасына қатысты негізгі ұғымдардың жиілігі, проблемалардың басым бағыттары және авторлар ұсынған шешім тетіктерінің жүйесі анықталды. Талдау нәтижесінде балаларды адам саудасынан қорғау мәселесінің көбіне құқықтық жауапкершілік, мемлекеттік саясаттың тиімділігі, миграциялық үдерістердің ықпалы және әлеуметтік осалдық факторлары арқылы қарастырылатыны байқалды.

Осылайша, әдебиеттерге жасалған кең ауқымды талдау зерттеу тақырыбының ғылыми негізділігін қамтамасыз етіп қана қоймай, бала саудасына әсер ететін негізгі факторларды кешенді түрде зерделеуге және әрі қарайғы эмпирикалық зерттеу бағытын нақтылауға мүмкіндік берді.

Бұл зерттеу Қазақстандағы бала саудасына әсер ететін негізгі саяси және әлеуметтік факторларды айқындауға бағытталды. Әдіснамалық тұрғыда зерттеу салыстырмалы-құқықтық талдау, тарихи-саяси сараптау, статистикалық деректерді өңдеу, контент-талдау және жүйелі талдау тәсілдеріне сүйенді.

Біріншіден, салыстырмалы-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын халықаралық құқықтық актілермен, соның ішінде БҰҰ-ның «Адам саудасының алдын алу, жолын кесу және оған қарсы күрес туралы» Палермо хаттамасымен, Балалар құқықтары туралы конвенциямен және өзге де халықаралық стандарттармен салыстыра отырып, ұлттық заңнамадағы үйлесімділік деңгейі мен құқықтық сәйкессіздіктерді анықтауға мүмкіндік берді. Бұл әдіс арқылы балалар саудасына қатысты жауапкершіліктің құқықтық реттелуіндегі нақты олқылықтар, терминологиялық бірізділіктің болмауы және алдын алу тетіктерінің жеткіліксіздігі айқындалды. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибелермен салыстыру негізінде Қазақстан заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жүйеленді.

Екіншіден, тарихи-саяси талдау әдісі бала саудасы мәселесінің қалыптасуы мен даму эволюциясын, оның әлеуметтік және саяси тамырларын анықтауға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл арқылы Қазақстандағы бала саудасының тәуелсіздік кезеңінен бастап бүгінгі күнге дейінгі өзгеру динамикасы қарастырылып, мемлекеттің қылмыспен күрес саясатының басым бағыттары талданды. Сонымен бірге әлеуметтік тұрақсыздық, көші-қонның күшеюі, еңбек миграциясы және экономикалық трансформациялар сияқты факторлардың бала саудасының

өршуіне ықпалы ғылыми тұрғыда негізделді. Тарихи-саяси әдіс қоғамдағы қауіп факторлары мен мемлекеттік реттеу арасындағы өзара байланысты ашуға мүмкіндік берді.

Үшіншіден, статистикалық әдіс Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің 2018-2022 жылдар аралығындағы ресми деректерін өңдеуге негізделді. Бұл деректер арқылы бала саудасына қатысты тіркелген қылмыстық істердің саны, олардың жылдар бойынша өзгеру көрсеткіштері, жәбірленушілердің жас ерекшелігі мен әлеуметтік мәртебесі талданды. Статистикалық өңдеу барысында динамикалық қатарлар, салыстырмалы көрсеткіштер және пайыздық өзгерістер есептеліп, бала саудасының өсу немесе төмендеу үрдістері айқындалды. Бұл тәсіл зерттеудің эмпирикалық базасын нығайтып, нақты деректерге сүйенген ғылыми қорытындылар жасауға мүмкіндік берді.

Төртіншіден, контент-талдау әдісі бұқаралық ақпарат құралдары мен ресми құжаттарда бала саудасы мәселесінің көрініс табуын сараптау үшін қолданылды. Зерттеу аясында ұлттық және өңірлік деңгейдегі 45 БАҚ жарияланымы мен 12 ресми есептің мәтіні қамтылып, олардың мазмұны жүйелі түрде талданды. Талдау бірліктері ретінде «бала саудасы», «адам саудасы», «қылмыс», «жәбірленуші», «қорғау», «алдын алу» сияқты кілт сөздер белгіленді. Мәтіндер мазмұн жиілігі, мағыналық бағыт және дискурсивтік тон бойынша кодталып, қоғамдағы мәселенің ақпараттық бейнесі анықталды. Алынған нәтижелер Excel бағдарламасында сандық өңдеуден өткізіліп, графиктер мен жиілік диаграммалары түрінде визуализацияланды. Сонымен қатар, жүйелі талдау әдісі арқылы бала саудасына ықпал ететін факторлар кешенді түрде қарастырылды: әлеуметтік-экономикалық жағдайлар, отбасылық институттың әлсіреуі, көші-қон процестері және заңнаманың тиімділігі.

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының аумағында 2018-2022 жылдар аралығында жүргізілді. Зерттеу материалы ретінде:

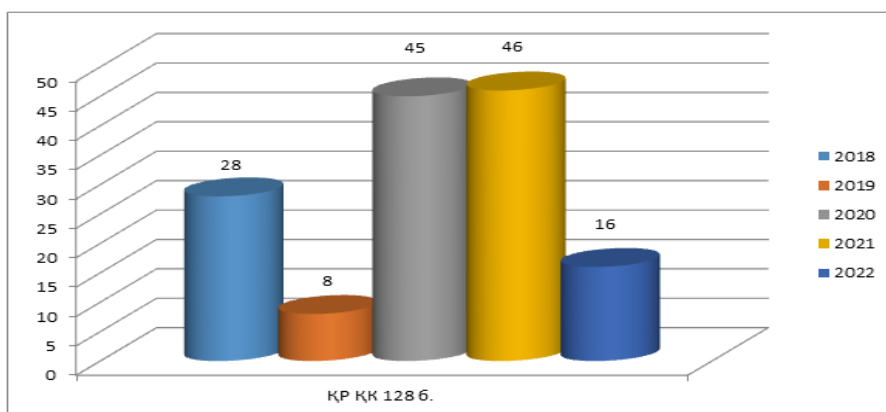
- ҚР Қылмыстық кодексінің 128 және 135-баптары бойынша қозғалған істер,
- Бас прокуратураның ресми статистикасы,
- ҚР Президентінің Жолдаулары,
- халықаралық конвенциялар (БҰҰ, ХЕҰ),
- БАҚ-та жарияланған деректер пайдаланылды.

Әдістердің үйлесімді қолданылуы зерттеудің сенімділігін арттырып, Қазақстандағы бала саудасына қатысты құбылыстардың кешенді сипаттамасын жасауға мүмкіндік берді.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Қазақстандағы бала саудасына ықпал ететін факторларды талдау барысында ең алдымен ресми статистикалық деректерге жүгіну орынды. Өйткені сандық мәліметтер бұл құбылыстың ауқымы мен динамикасын нақты бағалауға мүмкіндік береді. Осы мақсатта Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің талдау орталығы ұсынған ресми деректер негізінде соңғы бес жылдағы жағдай зерделенді.

Алынған статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы («Адам саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істер саны зерттелген кезең аралығында айтарлықтай ауытқуларға ұшыраған.

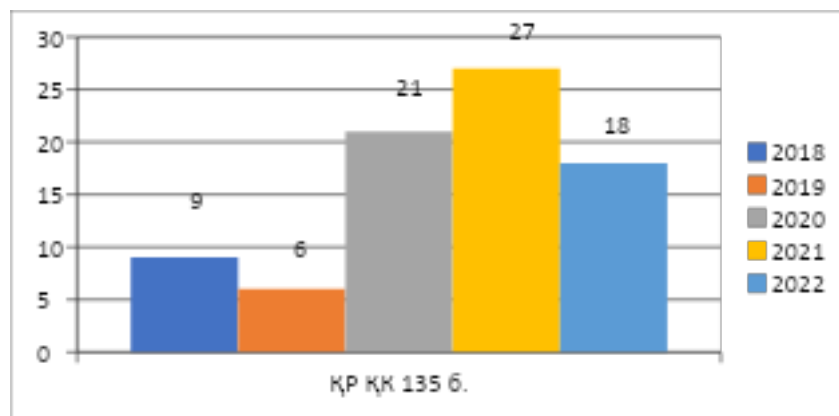

Сурет 1. ҚР ҚК 128-бабы («Адам саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істердің динамикасы (2018-2022 жж.)

1-суретте көрсетілген мәліметтерге сүйенсек, 2018 жылмен салыстырғанда адам саудасына қатысты қылмыстық істердің жалпы саны 2022 жылы 20-ға азайған. 2019 жылы бұл көрсеткіш ең төмен деңгейде тіркелсе, 2020 және 2021 жылдары тиісінше 37 және 38 іске дейін өсіп, айтарлықтай жоғарылаған. Ал 2022 жылы істер саны қайтадан төмендеп, 30-ға қысқарғаны байқалады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша да ұқсас үрдіс байқалған. Атап айтқанда, 2018 жылы – 9 іс, 2019 жылы – 6 іс, 2020 жылы – 21 іс, 2021 жылы – 27 іс қозғалып, кейін 2022 жылы көрсеткіш 18 іске дейін азайған.

Жалпы алғанда, бұл динамика соңғы бес жылда бала саудасына қатысты қылмыстардың тұрақсыз және толқынды сипатта дамығанын айғақтайды. Әсіресе 2020-2021 жылдары тіркелген істердің күрт өсуі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың қиындауымен және пандемиялық кезеңнің салдарымен байланысты болса, 2022 жылғы азаю үрдісі мемлекеттік шаралардың ішінара тиімділігін көрсетеді.

Сурет 2. ҚР ҚК 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша тіркелген қылмыстық істердің динамикасы (2018-2022 жж.)

Келтірілген деректерге сүйенсек, 2018 жылы бала саудасына қатысты 9 іс тіркелген болса, 2019 жылы олардың саны 6-ға дейін төмендеген. Алайда 2020 жылдан бастап жағдай күрт өзгеріп, істер саны 21-ге жетті. Бұл көрсеткіш 2019 жылмен салыстырғанда үш есеге жуық өсім бар екенін айғақтайды. 2021 жылы көрсеткіш ең жоғарғы деңгейге жетіп, 27 істі құрады. Ал 2022 жылы істер саны азайып, 18-ге төмендегенімен, бұл әлі де жоғары көрсеткіш болып отыр.

Жалпы алғанда, 2018 жылмен салыстырғанда 2022 жылы істер саны 9-дан 18-ге дейін артқанын көруге болады. Бұл динамика бала саудасының Қазақстанда әлі де елеулі әлеуметтік проблема болып отырғанын көрсетеді. Сонымен бірге, 2020-2021 жылдары істердің күрт өсуі COVID-19 пандемиясымен байланысты әлеуметтік-экономикалық қиындықтардың салдарын аңғартады. 2022 жылғы төмендеу белгілі бір оң үрдісті көрсеткенімен, мәселе толық шешілді деуге болмайды.

Жалпы статистикалық деректерге сүйене отырып, Қазақстан Үкіметі адам саудасын жою бағытында елеулі шаралар қабылдап келеді. Дегенмен, қабылданған мемлекеттік саясат пен жүзеге асырылып жатқан іс-шараларға қарамастан, бұл мәселе әлі де толық шешімін тапқан жоқ. Ел ішінде адам саудасы фактілері толығымен жойылмай, кей өңірлерде олардың жиілігі артып отырғаны байқалады.

COVID-19 пандемиясының салдарынан туындаған әлеуметтік және экономикалық қиындықтар бұл қылмыспен күресу мүмкіндігін шектегенімен, Үкімет кейінгі кезеңдерде осы бағыттағы күш-жігерін күшейтті. Нәтижесінде Қазақстанның халықаралық есептердегі рейтингі 2-деңгейде сақталды. Бұл көрсеткіш Үкіметтің адам саудасына қарсы іс-қимыл саласында белгілі бір жетістіктерге жеткенін, бірақ халықаралық стандарттарға толық сәйкестікке әлі қол жеткізілмегенін білдіреді.

Соңғы жылдары қабылданған шаралардың қатарына адам саудасына қарсы полиция бөлімшесінің мәртебесін арттыру, осы саладағы мамандандырылған қызметкерлердің санын көбейту және құрбандарды анықтау жүйесін жетілдіру жатады. Сонымен қатар, Президент «Халықтың көші-қоны туралы» және «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» заңдарға түзетулер енгізіп, шетелден келген жәбірленушілерге Қазақстан азаматтарымен тең құқықтар берді. Бұл түзетулер олардың жұмыс істеу және уақытша тұру құқығын қамтамасыз етті.

Алайда, Үкіметтің қабылдаған шараларына қарамастан, адам саудасына қарсы іс-қимылдың бірқатар бағыттарында кемшіліктер сақталып отыр. Азаматтық қоғам өкілдері мен сарапшылардың пікірінше, қолданыстағы заңнаманың кейбір олқылықтары адам саудасы туралы істерді тиімді тергеуге және құрбандарды дер кезінде анықтауға кедергі келтіруде. Шетелдік құрбандарды анықтау көрсеткішінің төмен болуы және мәжбүрлі еңбекпен күрес шараларының жеткіліксіздігі бұл бағыттағы жүйелік әлсіздіктерді айқындайды.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы («Адам саудасы») және 135-бабы («Кәмелетке толмағандар саудасы») бойынша жыныстық және еңбек қанауы мақсатындағы қылмыстар үшін жауапкершілік көзделген. Алайда, халықаралық құқықтағы «адам саудасы» ұғымымен салыстырғанда, бұл баптарда зорлық-зомбылық, алаяқтық немесе мәжбүрлеу әрекеттері қылмыстың негізгі белгілері ретінде емес, тек ауырлататын мән-жайлар ретінде қарастырылған. Бұл жағдай құқықтық тұрғыда адам саудасын дәл анықтауда және оны дәлелдеу процесінде қиындықтар туғызады.

Аталған баптарға сәйкес, ересектерді саудалағаны үшін 4 жылдан 7 жылға дейін, ал кәмелетке толмағандарды саудалағаны үшін 5 жылдан 9 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған; ауырлататын мән-жайлар болған жағдайда бұл мерзім тиісінше 15 және 18 жылға дейін ұзартылуы мүмкін. Бұл жазалар қатаң болғанымен, кейбір ұқсас баптарда жазаның жеңіл түрі сақталған. Мысалы, Қылмыстық кодекстің 134-бабы («Кәмелетке толмағанды жезөкшелікке тарту») бойынша 3 жылдан 6 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы белгіленсе, 308-бапта («Жезөкшелікпен айналысуға тарту») ең жоғарғы жаза тек 3 жылға дейінгі бас бостандығынан айыру немесе айыппұлмен шектеледі.

Демек, адам саудасымен байланысты қылмыстардың кейбір түрлеріне қолданылатын жазалар арасындағы мұндай айырмашылықтар құқықтық жүйеде бірізділіктің толық орнамағанын көрсетеді. Бұл өз кезегінде адам саудасына қарсы саясаттың тиімділігін төмендетіп, қылмыстық жауапкершілікті жеңілдету қаупін арттырады.

Өткен жылдардағыдай, полиция органдары жүргізген «STOP-TRAFFIC» атты үш күндік арнайы операциялар нәтижесінде адам саудасына қатысты көптеген фактілер анықталып, тергеу жұмыстары жүргізілді. Дегенмен, Үкімет ел аумағындағы шетелдік азаматтардың

мәжбүрлі еңбек жағдайларын тексеру бағытында шектеулі іс-шаралар атқарды. Сарапшылар мен бақылаушылардың мәліметінше, құрылыс саласында Өзбекстаннан келген еңбек мигранттарын мәжбүрлі еңбекке тарту жағдайлары тіркелгенімен, құқық қорғау органдары кейбір істер бойынша тергеу жүргізуден бас тартқан. Бұл жағдай құқық қорғау органдары өкілдерінің адам саудасының мәнін толық түсінбеуімен және жұмыс берушілер тарапынан қолданылатын жасырын мәжбүрлеу әдістерін дәлелдеудің күрделілігімен түсіндіріледі.

Үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) да кейбір полиция қызметкерлерінің адам саудасы туралы түсінігінің шектеулі екенін, Қылмыстық кодексті және істерді тиімді тергеу үшін қажет құқықтық аспектілерді толық меңгермегенін атап өтті. Құқық қорғау жүйесіндегі кадрлардың жиі ауысуы да бұл мәселені шешуді қиындатуда. Бұрынғы жылдарда ҮЕҰ-лар адам саудасының құрбандары көбіне иммиграциялық заңдарды бұзушылар немесе баспанасыз адамдар ретінде қарастырылғанын хабарлаған. Кей жағдайларда дәлелдемелердің жеткіліксіздігіне байланысты істер тоқтатылған немесе қозғалуынан бас тартылған. Бұл, әсіресе, ауылдық жерлерде тіркелген және еңбек қанауына байланысты істерге тән құбылыс болды. Сонымен қатар, тергеушілердің назарында негізінен жыныстық қанауға қатысты қылмыстар қалғаны байқалады.

Азаматтық қоғам өкілдері Қылмыстық кодекстегі «адам саудасы» ұғымының қазіргі анықтамасы күрделі жағдайларды, яғни жанама немесе жасырын индикаторлары бар істерді тергеуге кедергі келтіретінін атап өтті. Нәтижесінде, жеңілдетілген жазаларды көздейтін баптар жиі қолданылып, құқық қорғау және сот органдарының кейбір қызметкерлеріне кең дискрециялық өкілеттік берілген. Бұл жағдай заңды қолдануда бірізділіктің болмауына және кейде заңды теріс пайдалануға әкеліп отыр.

Дегенмен, Қазақстан құқық қорғау органдары шетелдік серіктес мемлекеттермен ынтымақтастықты жалғастыруда. Өзбекстан, Ресей және Бахрейн мемлекеттерімен жүргізілген өзара құқықтық көмек нәтижесінде 11 экстрадиция ісі (оның ішінде 3 іс – Өзбекстанға, 8 іс – Ресейге, 1 іс – Бахрейннен Қазақстанға) жүзеге асырылды. Сонымен қатар, Шымкент, Тараз және Түркістан қалаларында әйелдер мен балаларды жыныстық қанауға тартқан 11 адам саудасымен айналысқан тұлғалар ұсталды. Бұл фактілер құқық қорғау органдарының бағытталған іс-қимылының бар екенін, алайда оның жүйелі сипат ала қоймағанын көрсетеді.

Үкімет мемлекеттік қызметкерлер арасында адам саудасына қатысы бар фактілер бойынша нақты тергеу, қудалау немесе сот шешімдері туралы ақпарат ұсынбаған. Соған қарамастан, сарапшылар мен ҮЕҰ өкілдері сыбайлас жемқорлықтың бұл саладағы басты кедергілердің бірі екенін атап өтуде. Бұрынғы жылдары адам саудасына қатысы бар тұлғалар төмен лауазымды полиция қызметкерлеріне пара беру арқылы жауапкершіліктен жалтарған жағдайлар тіркелген. Сондай-ақ, кейбір жергілікті шенеуніктер шетелдік азаматтардың заңсыз кіруі мен паналауына жәрдемдескен деген күдік те болған.

Мемлекеттік органдар анықтаған адам саудасының құрбандары, әдетте, Үкімет қаржыландыратын әрі үкіметтік емес ұйымдар басқаратын арнайы баспаналарға орналастырылады. Құрбандарды анықтау рәсімі сұхбат пен әлеуметтік бағалау кезеңдерінен тұрады. Балалар ересектерден бөлек баспаналарға жіберіледі. Үкімет қанша адамға медициналық көмек көрсетілгені туралы нақты мәлімет бермегенімен, адам саудасының құрбандары тегін медициналық, психологиялық, құқықтық және әлеуметтік көмек алу құқығына ие.

2021 жылы Үкімет бұл мақсатқа 107 миллион теңге (шамамен 231 000 АҚШ доллары), ал 2022 жылы 101 миллион теңге (218 000 АҚШ доллары) көлемінде қаржы бөлді. Бұл қаражат адам саудасы құрбандарына арналған 10 баспананы ұстауға, сондай-ақ құқықтық, медициналық және психологиялық қызмет көрсетуге жұмсалды. Дегенмен, азаматтық қоғам өкілдері баспаналарда материалдық ресурстардың жеткіліксіздігін, қаржыландырудың құрбандар санына емес, өңірлік көрсеткіштерге байланысты бөлінетінін, бұл өз кезегінде ресурстық тапшылық тудыратынын атап өтті.

Сондай-ақ, бақылаушылар еңбек қанауына ұшыраған адамдардың басым бөлігі ауылдық жерлерде болғанымен, көмек көрсету орталықтары мен қызметтердің көпшілігі ірі қалаларда шоғырланғанын көрсетеді. Осыған байланысты шалғай өңірлердегі жәбірленушілер әлеуметтік және құқықтық қолдауға қол жеткізуде айтарлықтай қиындықтарға тап болуда.

Соңғы бес жылда хабарланғандай, адам саудагерлері отандық және шетелдік құрбандарды Қазақстанда, ал шетелдік саудагерлер қазақстандық құрбандарды шетелде пайдаланады. Елордамыз Астананың, Алматының қаржы орталығы мен батыстағы мұнайлы қалалары Ақтау мен Атыраудың салыстырмалы экономикалық өркендеуі ауыл қазақтарының көп бөлігін тартты, олардың кейбіреулері алаяқтық жұмыс ұсынып, саудагерлерге алданып, кейін жыныстық қанау үшін пайдаланылады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы, құрылыс және басқа салалардағы мәжбүрлі еңбек кеңінен қолданылуда. Адам саудагерлері кейбір балаларды қайыр сұрауға мәжбүрлейді, сонымен қатар, ересектер мен балаларды қылмыстық әрекеттерге тартуы мүмкін. Адам саудасы қауіпінің ең осал топтарына құжатсыз мигранттар, жеке куәлігі жоқ адамдар, жұмыссыздар, баспанасы жоқ адамдар және мүгедектер жатады.

Балаларды сату – баланы қанау мақсатында тарту, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу «адам саудасы» болып саналады.

Қазіргі таңда Қазақстанда адам саудасы, соның ішінде бала саудасының өршіп тұрғаны ащы болсада шындық. Себебі, күнделікті ақпарат құралдарынан еститін болсақ, айына кемінде екі реттен бала саудаланады екен. Оған мысал ретінде жыл басында Тараздағы нәресте сатқан акушерлердің қатысуымен орын алған оқиғаны және ақпан айында Атырау қаласындағы әйелдің 2021 және 2022 жылы туған сәбиін сатып жіберген фактілерін айтуымызға болады.

Адам саудасының себептері сан алуан және өзара тығыз байланысқан. Бұл құбылыстың негізінде әлеуметтік, экономикалық және психологиялық факторлардың күрделі өзара әрекеті жатыр.

Әлемнің көптеген елдерінде балалар кедейлік пен қолайсыз өмір жағдайында өмір сүруде. Олар баспана, сапалы білім, денсаулық сақтау және әлеуметтік қолдау сияқты негізгі қажеттіліктерге толық қол жеткізе алмайды. Бұған қоса, тұрмыстық зорлық-зомбылық, отбасындағы шиеленістер, балаларға қатыгездік көрсету, ата-аналардың ішімдік пен есірткіні шамадан тыс қолдануы сияқты факторлар балаға психологиялық және физикалық тұрғыда теріс әсер етеді.

Сонымен қатар, ата-аналары ажырасқан, қайтыс болған немесе отбасынан бөлініп қалған балалар да ерекше қауіп тобына жатады. Бір немесе бірнеше әлеуметтік факторлардың ықпалына ұшыраған, өмір сүруі мен дамуына қауіп төнген мұндай балалар «әлеуметтік жағынан осал топтағы балалар» деп аталады.

Жоғарыда келтірілген себептерді сараптай келе, қоғамдағы «әлеуметтік жағынан осал топтағы балалардың» болмауы үшін мемлекет тарапынан көптеген шаралар ұйымдастырылып, іске асып жатса да, әлі де жеткіліксіз күйде, оған дәлел ретінде алдын алуға бағытталып жасалып жатырған шаралардың толықтай нәтиже бермеуін жоғарыда келтірілген статистикалық деректерден аңғаруға болады.

Жалпы алғанда, Қазақстандағы бала саудасына қатысты әртүрлі дереккөздер мен материалдарға жүргізілген талдау негізінде төмендегідей қорытынды жасауға болады. Мұндай құбылыстардың кең таралуына бірқатар әлеуметтік және экономикалық факторлар ықпал етеді. Ең алдымен, халықтың құқықтық сауаттылығының төмендігі, қоғам мүшелерінің адам саудасы мәселесіне қатысты бейхабарлығы немесе аңғал сенгіштігі, сондай-ақ шетелде жоғары табысты жұмысқа орналасу, білім алу немесе тұрмыс жағдайын жақсарту мақсатындағы жалған ұсыныстарға сену фактілері негізгі себептердің бірі болып табылады.

Сонымен қатар, адам саудасының кең етек жаюына халық арасындағы кедейшілік пен әлеуметтік теңсіздік айтарлықтай әсер етеді. Экономикалық тұрғыда әлсіз, жұмыссыз немесе тұрақсыз табысы бар азаматтар жиі осындай заңсыз әрекеттердің құрбанына айналады.

М.С. Жүсіповтің зерттеуінде адам саудасының құрбанына айналуға бейім балалардың келесі санаттары анықталған:

1. әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардан шыққан балалар;
2. жетім және көше балалар;
3. мигрант балалар;
4. білімі мен мәдени деңгейі төмен отбасылардан шыққан балалар;
5. мүгедек немесе ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар;
6. отбасындағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен кәмелетке толмағандар;
7. спиртті ішімдіктер мен есірткі заттарын қолдануға бейім балалар.

Автор өз еңбегінде бұл жеті санаттағы балалардың адам саудасының ең осал тобына жататынын атап өтеді (БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясына қосымша – Адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалардың алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамасы, 2000 жылғы 15 қараша).

Жоғарыда келтірілген факторлар қазіргі қазақстандық қоғамда бала саудасының өзекті әлеуметтік мәселе болып отырғанының нақты дәлелі болып табылады. Бұл көрсеткіштер мемлекет тарапынан әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру мен алдын алу саясатын күшейтудің қажеттілігін айқын көрсетеді.

Қазіргі кезде бүкіл әлемді жайлаған қымбатшылық пен қатар келген ашаршылық, экономиканың құлдырауы және кейбір мемлекеттердің арасындағы соғыстар мен саяси көзқарастардың дұрыс болмауы, соның ішінде өз мемлекетіміз Қазақстандағы нарықтың тұрақсыздығы, әлеуметтік саланың осалдығы еліміздегі адам саудасының, соның ішінде бала саудасының өршуіне әкеп соғып отырғаны жасырын емес. Оны нақты деректер көрсетуде.

Әлеуметтік саланың осалдығына мысал келтіретін болсақ, ата-анадан алған тәрбиенің нашарлығынан, тұрмыс жағдайының төмендігінен, үй-күйсіз болуынан, жұмыссыздықтың көбеюінен жас қыздарымыз перзентханада босанып, өз балаларын тірідей саудаға салып жатқандығы айдан анық.

Баланы тірідей саудаға салу барысында перзентхана қызметкерлерінің өздері де жалақының аздығынан және оңай жолмен көп мөлшерде ақша табу мақсатында қылмыстық іс-әрекеттерге жол береді. Бұның өзі мемлекетіміздің дамуына кері әсер ететін және кешірілмейтін үлкен қателік пен қылмыс болып саналады.

Әлемде болып жатқан мемлекеттер арасындағы саяси қақтығыстар мен түсініспеушіліктің кесірінен және төтенше табиғи жағдайлардың кесірінен үйсіз-күйсіз, ата-анасыз қалған жетім балалар – мигрант балалардың қатарын толықтыра түсуде. Осыдан кейін аталған жәйт жан күйзелісіне түскен балаларды саудалап жіберуге мүмкіндік туғызатын фактордың бірі болып табылады.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың және спиртті сусындар мен наша қолданатындардың кәмелетке толмаған балалары әлеуметтік жағынан осал балалардың қатарын көбейтуде. Осы топтан шыққан балалардың қараусыз қалуы мен қатыгездікке бейім тұруы елдегі қылмыстың өршуіне әкеліп соғады немесе бала саудасының құрбаны болады.

Тағы бір өзекті фактор ретінде саудаға түсетін балалардың көбі аурушаң, мүгедек балалар. Мұндай балаларды біздің елімізде емдеуге еш мүмкіндік болмағандықтан шетел азаматтары асырап алып, шетел асыруда. Одан кейінгі бала тағдыры біз үшін және мемлекетіміз үшін беймәлім.

Тек БАҚ-тан кейбір мемлекеттердегі өзге елдерден асырап алған балалардың із-түзсіз жоғалып кетіп жатқаны, кейбір сәбилердің өгей ата-ананың қолынан қаза тапқаны туралы деректерді оқығанда шекара асып кеткен біздің қарадомалақтардың тағдырына алаңдайтынымыз бар.

Қазіргі таңда аналардың өз баласынан бас тарту жағдайлары қоғамда жиі кездесетін құбылысқа айналып отыр. Мұндай әрекетке барған әйелдердің кейбірі материалдық қиындықтарға байланысты баласын сату арқылы қаржылай пайда табуды шешім ретінде қарастырады.

Шетелдік азаматтардың балаларды асырап алу тәжірибесіне келсек, заңнама бойынша оларға негізінен денсаулығында ақауы бар немесе туысқандары жоқ балаларды ғана асырап

алуға рұқсат беріледі. Дегенмен, кей жағдайларда тиісті рәсімдер сақталмай, құзыретті органдар мен медициналық мекемелердің қызметкерлері тарапынан заң бұзушылықтар орын алған фактілер тіркелген. Атап айтқанда, кейбір медициналық құжаттарға жалған диагноз енгізу арқылы дені сау балаларды шетелдік азаматтардың асырап алуына рұқсат беру жағдайлары анықталған.

Мұндай фактілер бала құқықтарын қорғау және халықаралық бала асырап алу процесін бақылау жүйесін одан әрі жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Бұрындары сәби сату туралы кинолардан көріп, ондай сұмдықты шетел жақтан еститінбіз. Соңғы уақытта ел іргесінде де «өз баласын сатты» деген жаңалықтарды жиі естіп, ұсталған фактілерге де куәгер болып жүргеніміз шындық. Сәби сату мен сатып алуға қатыстылар – жеке адамдар, яғни баланың әке-шешесі мен заңсыз жолмен балалы болғысы келген азаматтар. Мамандардың айтуынша, көбінесе жас қыз-келіншектер баласын саудалайды. Ал «тірі тауарды» сатып алушылар ретінде – ана болу бақытынан айырылғандарды кездестіреміз. Құқық қорғау органдары дүние есігін енді ашқан сәбилерді саудаға салғандардың кінәлары толығымен дәлелденсе, екі жақта жазасыз қалмайтынын ескертеді. Иә, жаңа туған сәбиді сату ауыр қылмысқа жатады. 2019 жылы елімізде адам саудасымен айналысқандар үшін жауапкершілікті қатаңдату мақсатында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізілген болатын. Мәселен, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 135-бабы бойынша қаралатын істер ауыр қылмыстар санатына жатқызылып, кәмелетке толмағандарды саудаға салып, пайда көздегендерді он сегіз жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы енгізілді [16].

Жалпы қоғамымызда орын алып отырған сәби сатқан деректерді жан-жақты саралап, талдасақ, жаңа туған сәбилердің құны бір миллионнан басталып, 3-4 миллион теңгеге дейін бағаланады екен. Жалпы мамандардың айтуы бойынша «әлі жарық дүние есігін көрмеген сәбилерін аналары интернеттегі түрлі сайттар, әлеуметтік желілер арқылы саудалап, ақшаға кенелгісі келеді екен. Ал сатып алушылар бала асырап алудың шарттарын орындағысы келмей, уақыттарын үнемдеу мақсатында осы жолға бет бұра отырып, яғни «болашақ балаларын» іздейді» екен. Иә, бала асырап алу үшін мемлекет бекіткен тиісті құжаттарды рәсімдеу керек және кезекке тұру арқылы кедергілерден өту қажет. Бұл – мемлекетіміздің бекіткен заң талабы. Бірақ, осы талапқа бағынбай, оңай жолмен ақшалы болғысы келетін ата-аналар мен бала сүйгісі келетін азаматтар заң талаптарын өрескел бұза отырып, қылмысқа барып жатыр.

Қазіргі таңда әлеуметтік желілерден мынадай: «екінші баламды көтеріп едім, асырай алмаймын, күйеуім тастап кетті, әке-шешем теріс айналды. Балалар үйіне өткізіп, далаға тастағаннан гөрі бір меірімді, балаға зар болып жүрген жан асырап алса, маған бір балама нан болуы үшін қаржылай көмек болар еді» деген хабарламаларды және сол хабарламаның астына «Мен алайын деп едім», «Бала асырай алмай жүрміз, себебі құжаттарымыз дұрыс келмей жатыр», «ЭКО-дан көмек болмады немесе кезегіміз келмеді, қаражат жағынан уайымдамаңыз, мен көмектесіп тұрамын» деген мәндегі пікірлерді де жиі кездестіруге болады.

Мысал ретінде келтіретін болсақ, ағымдағы жылдың қаңтар айында Алматыда ерлі-зайыптылар жаңа туған сәбиін 2 млн теңгеге сатпақ болған кезде ұсталған болатын. «1998 жылы туған Б. есімді әйел мен оның күйеуі 1991 жылы туған Б. есімді азамат ұсталды. Бірнеше сағат бұрын әйел перзентханадан шыққан. Олар сол жерден бірден мәміле жасауға кеткен. Олар ұлын 2 млн теңгеге бағалаған. Айта кету керек, ерлі-зайыптылар туылмаған бала үшін «әлеуетті ата-ананы» алдын ала іздеген. Жаңа туған нәрестені сатудан түскен ақша айыпталушыларды ұстау кезінде тәркіленді. Іс сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 135 бабы 2 бөлігі (Кәмелетке толмағандар саудасы) бойынша тіркелген (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі)».

Жоғарыдағы келтірілген мысалдан көретініміз, қазіргі таңда да заңсыз сәби сату фактілерінің аз емес екендігі, оның белең алып тұрғандығын байқаймыз.

Балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі.

1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдумда қабылданған егемен еліміздің Негізгі Заңы - Ата Заң мемлекеттік құрылымды белгілеп, өзін демократиялық негіздегі, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік тұрғыда дамыған ел ретінде қалыптастырып, ең басты құндылығы адам және адам өмірі, оның құқықтары мен бостандықтары екенін атап көрсетті.

Адамның қадір-қасиетін қорғау – Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінің басты қағидаты болып табылады. Бұл қағида еліміздің Ата Заңының 17-бабында нақты көрсетілген: «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды» (ҚР Конституциясы). Жалпы алғанда, Конституцияның көптеген ережелерінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары басым бағыт ретінде айқындалған, ал олардың ішінде ар-ождан мен қадір-қасиет ұғымдарына ерекше мән берілген.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап, балалардың құқықтарын қорғау және балалар еңбегін пайдалануға қарсы күресті мемлекеттік саясаттың маңызды бағыты ретінде айқындап, халықаралық құқықтық міндеттемелерді өз заңнамасына енгізді. 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған Бала құқықтары туралы конвенция – бала құқықтарын қорғау саласындағы ең толыққанды халықаралық-құқықтық акт болып табылады. Қазақстан Республикасы 1994 жылы бұл Конвенцияны ратификациялап, оның екі Факультативтік хаттамасына да қосылды.

Сонымен қатар, Қазақстан 1994 жылы БҰҰ-ның адам қадір-қасиетіне нұқсан келтіруге, азаптауға және адам саудасына қарсы бағытталған бірқатар халықаралық конвенцияларын бекітті. Олардың қатарында №138 және №182 Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) конвенциялары, сондай-ақ балалар саудасы, балалар жезөкшелігі мен порнографиясына қарсы (2000 ж.) қосымша хаттамалар бар. Бұған қоса, БҰҰ-ның Адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалардың алдын алу және жолын кесу және ол үшін жазалау туралы хаттамасы да Қазақстан тарапынан ратификацияланған.

Осы халықаралық құжаттармен қатар, Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы да балалардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл тұрғыда «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы», «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы», сондай-ақ «Еңбек кодексі», «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы», «Денсаулық сақтау туралы» заңдары ерекше рөл атқарады.

Қазіргі таңда елімізде алғаш рет «Адам саудасына қарсы күрес туралы» заң жобасы әзірлену үстінде. Бұл құжат 2023 жылдың сәуір айында ҚР Парламенті Мәжілісінің талқылауына ұсынылды. Сонымен қатар, әр үш жыл сайын адам саудасының алдын алу және онымен күреске бағытталған профилактикалық әрі практикалық іс-шаралар кешенін қамтитын мемлекеттік жоспарлар қабылданып отырады.

Зардап шеккендердің құқықтарын қорғау мен оларға әлеуметтік көмек көрсету бағытында елімізде 20-дан астам үкіметтік емес ұйымдар белсенді жұмыс жүргізуде. 2016 жылдан бері адам саудасының құрбандарына арналған атаулы әлеуметтік көмек түрлері енгізіліп, олардың құқықтық, психологиялық және медициналық қолдауға қол жеткізу мүмкіндігі кеңейтілді.

Алынған статистикалық деректер мен талдау нәтижелері бірқатар отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдарын растады.

Біріншіден, Калиева, Буитек және Мелдаханова өз еңбектерінде Қазақстандағы жастардың еңбек нарығындағы теңсіздіктері мен жұмыссыздық деңгейінің артуы әлеуметтік осал топтардың көбеюіне әсер ететінін көрсеткен [1, р.81-88]. Бұл зерттеудің нәтижелері де олардың қорытындысын қуаттайды: 2018-2022 жылдар аралығында жұмыссыздық деңгейінің жоғары болуы мен әлеуметтік теңсіздік кәмелетке толмағандардың қылмыс пен сауда құрбанына айналу ықтималдығын арттырған.

Екіншіден, Баудиярова мен Мейрманова отбасылық және неке қатынастарындағы тұрақсыздық қоғамдағы әлеуметтік құрылымның әлсіреуіне және балалардың қорғансыз қалуына ықпал ететінін дәлелдеген [2, р.1-15]. Біздің зерттеу барысында да бала саудасына қатысты істердің басым бөлігі толық емес немесе тұрмыстық қиындықтағы отбасылардан шыққан балалармен байланысты екені анықталды. Бұл дерек аталған авторлардың әлеуметтік факторға қатысты ғылыми тұжырымдарын дәлелдейді.

Үшіншіден, Шарипбай және әріптестері әлеуметтік құбылыстарды талдауда мәтіндік және тілдік деректерді өңдеу арқылы ақпараттық дәлдікті арттырудың маңызын көрсеткен [3, р.90-102]. Осы зерттеу контент-талдау әдісін пайдалану арқылы БАҚ материалдарындағы «бала саудасы» тақырыбының жиілігі мен риторикалық құрылымын сараптау нәтижесінде олардың әдіснамалық ұстанымын тәжірибе жүзінде растады.

Төртіншіден, Алимбаева, Садықова және Калжанова білім беру жүйесіндегі коммуникативтік құзыреттіліктің төмендігі мен әлеуметтік жауапкершіліктің әлсіздігі жастардың девиантты мінез-құлыққа бейімділігін арттыратынын атап өткен [4, р.42-52]. Бұл тұжырым да ішінара дәлелденді: бала саудасының құрбандары арасында мектептен шығып кеткен немесе әлеуметтік бейімделу деңгейі төмен жастардың үлесі басым болып шықты.

Бесіншіден, Мұхтар мен Төлеуев мемлекеттік басқарудағы ашықтықтың жеткіліксіздігі және қоғамдық бақылаудың әлсіздігі әлеуметтік сипаттағы қылмыстардың өсуіне ықпал ететінін көрсеткен [5, р.3-13]. Бұл зерттеудің нәтижелері де олардың пікірін растайды: құқық қорғау органдарындағы бюрократиялық кедергілер мен құқықтық олқылықтар бала саудасына қарсы саясаттың тиімділігін төмендетіп отыр.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер әдебиеттерге шолуда келтірілген негізгі теориялық бағыттарды толықтырып, эмпирикалық тұрғыда дәлелдейді. Өсіресе, әлеуметтік-экономикалық теңсіздік, отбасылық құндылықтардың әлсіреуі және мемлекеттік институттардың әлсіздігі сияқты факторлар Қазақстандағы бала саудасының таралуына тікелей ықпал ететіні анықталды.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу нәтижесінен байқағанымыздай, Қазақстандағы бала саудасының себептері көпқырлы және өзара байланысты әлеуметтік, экономикалық, құқықтық және саяси факторлардан тұратынын көрсетті. Бұл құбылысты толық түсіну үшін тек нормативтік актілерді талдау жеткіліксіз; мәселе терең әлеуметтік құрылымдармен, институттардың тиімділігімен және халықаралық үрдістердің ықпалымен астасып жатыр. Сондықтан осы бөлімде алынған нәтижелер халықаралық ғылыми еңбектермен салыстырылып, олардың теориялық негіздері кеңейтілген интерпретациямен талданады.

Алдымен, саяси басқару жүйесінің рөліне тоқталу қажет. Dimas және әріптестері адам саудасына қарсы іс-қимылда аналитикалық деректер мен операциялық менеджмент сапасының шешуші орын алатынын атап өтеді [17,р.12]. Біздің зерттеу бұл тұжырымды нақтылай келе, Қазақстан контекстіндегі негізгі мәселе – саяси шешімдердің орындалуын қамтамасыз ететін бақылау тетіктерінің әлсіздігі екенін көрсетті. Бұл тек техникалық олқылық емес, институционалдық мәдениеттің жеткіліксіздігі, яғни формальді ережелер мен нақты практика арасындағы алшақтық. Сондықтан, біз саяси менеджменттің тиімділігін арттыру бала саудасымен күрестің алғашқы және негізгі шарты деген қорытындыға келеміз.

Екінші маңызды аспект – адами капитал мен білім беру жүйесінің осалдығы. Нечаева, Упабеков және Дүйсембекова білім беру сапасының төмендігі мен кадрлық саясаттағы жүйесіздік балалардың түрлі қанау түрлеріне бейімділігін күшейтетіні туралы тұжырым жасайды [18, р.104], [19, р.562]. Біз бұл пікірді қолдай отырып, білім беру теңсіздігінің тек білім сапасына емес, әлеуметтік қорғаныс деңгейіне де тікелей әсер ететінін көрсетті. Жүйелік тұрғыдан қарағанда, ауыл мен қала арасындағы айырмашылық, мектептердің ресурстық базасының теңсіздігі және кәсіби бағдардың әлсіздігі балаларды күмәнді жұмыс

ұсыныстарына икемдірек етеді. Бұл – халықаралық контекстте аз зерттелген, Қазақстанға тән ерекше сипат.

Тіл саясатының да әсеріне назар аудару қажет. Смағұлова көрсеткендей, тілдік саясат әлеуметтік топтардың мүмкіндіктеріне және ақпаратқа қолжетімділігіне ықпал етеді [20, р.440]. Біздің нәтижелер бұл пікірді толықтыра отырып, тілдік кедергілер мигрант отбасыларының, этникалық топтардың және ауыл жастарының құқықтық ақпаратты түсінуін күрделендіретінін анықтады. Бұл фактор бала саудасына қарсы профилактика сапасын төмендетеді. Демек, тілдік инклюзияны күшейту – тек мәдени саясат емес, қауіпсіздік саясаты.

Халықаралық ынтымақтастықтың рөлі де айқындалды. Аллан және Бухайов еңбектерінде халықаралық тәжірибені ұлттық стратегияларға интеграциялау маңыздылығы көрсетіледі [21, р.175-182], [22, р.161-168]. Біздің зерттеу бұл бағыттағы Қазақстанның кейбір прогресін мойындай отырып, оның толық әлеуеті іске аспай отырғанын көрсетеді. Нақты айтқанда, шекарааралық деректер алмасу, бірлескен тергеулер, адам саудасымен айналысатын желілерді қаржылай бақылау механизмдері жеткіліксіз деңгейде жұмыс істейді. Авторлық пайым бойынша, Қазақстан өңірлік кооперацияны күшейтпейінше, трансұлттық бала саудасының алдын алу қиын.

Демеке атап өткендей, адам құқықтарына негізделген тәсілдерді қолдану құқық қорғау органдарының тиімділігін арттырады [23, р.5-9]. Бірақ біздің деректер бұл тәсіл Қазақстанда декларативті деңгейде қалып отырғанын көрсетті. Нақты тәжірибеде құқық қорғау органдарының басты фокусы қылмыскерді жазалау болса, ал баланың құқықтық және психологиялық қалпына келуі екінші орынға ысырылады. Бұл халықаралық стандарттармен айқын қайшылықта.

Сыбайлас жемқорлық факторы – зерттеудің ең өткір нәтижелерінің бірі. Нұркей және әріптестері цифрлық ашықтық тетіктерінің құқықтық олқылықтарды азайтудағы рөлін атап өтеді [24, р.12015]. Біздің зерттеу бұл ойды тереңдете отырып, жемқорлықтың тек «жеке лауазымды тұлғалар деңгейіндегі» құбылыс емес, жүйелік құбылыс екенін, ал жүйелік жемқорлық бала саудасына қарсы саясатқа тікелей нұқсан келтіретінін көрсетті. Бұл мәселе шешілмейінше, кез келген стратегия тек формальді құжат болып қала береді.

Цифрлық экономика да екіұшты сипатқа ие. Бердіқұлова цифрлық инфрақұрылымның мүмкіндіктерін сипаттаған болатын [25, р.1287]. Бұл пікір біздің зерттеуде нақты көрініс тапты: әлеуметтік желілердегі жалған жұмыс ұсыныстары, онлайн қанау, жасөспірімдердің цифрлық сауатсыздығы балаларды жаңа форматтағы қауіптерге ұшыратады. Цифрлық қауіпсіздік саясатының әлсіздігі – Қазақстандағы адам саудасының жаңа «цифрлық эпидемиясын» қалыптастырып отыр.

Сұраныс факторына келсек, Watt заңсыз еңбекке сұранысты азайтпайынша, қылмыстың бұл түрі жойылмайтынын дәлелдейді [26, р.94]. Біздің зерттеу Қазақстанда бейресми еңбек нарығының кендігі сұраныс факторын жоғары деңгейде сақтап отырғанын көрсетті. Бұл – экономикалық қана емес, мәдени норма: арзан жұмыс күшін пайдалану қоғамда тұрақты құбылыс ретінде қалыптасқан.

Әлеуметтік-экономикалық осалдық та маңызды рөл атқарады. Кисс кедейшілік пен білім беру қолжетімсіздігі қанауға бейімділікті арттыратынын көрсетеді [27, р.10]. Біздің зерттеу бұл тұжырымдарды толықтыра отырып, Қазақстандағы ата-аналардың еңбек миграциясы, толық емес отбасылар санының өсуі және әлеуметтік қолдау жүйесінің әлсіздігі бала саудасының тәуекелін күшейтетінін көрсетті.

Жалпылай алғанда, халықаралық әдебиеттер Қазақстандағы зерттеу нәтижелерін толық растайды. Бірақ біздің жұмыс бұл құбылыстың Қазақстанға тән құрылымдық ерекшеліктерін нақтылап берді: институционалдық әлсіздік, әлеуметтік теңсіздік, цифрлық қауіпсіздіктің жеткіліксіздігі, жемқорлық және бейресми еңбек нарығы. Қорытындылай келе- бала саудасына қарсы күрес тек заңнаманы қатайтумен шектелетін тар бағыт емес, қоғамның барлық жүйелік салаларын қайта қарауды қажет ететін кең ауқымды реформа.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы бала саудасы – әлеуметтік, саяси және құқықтық тұрғыдан қоғамға зор қатер төндіретін құбылыс. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бұл мәселе көбінесе әлеуметтік жағынан осал топтарға жататын балаларға қатысты болып отыр. 2018-2022 жылдар аралығында қылмыстық істердің статистикасы бала саудасының үнемі өзгеріп отырғанын дәлелдейді: кейбір жылдары қылмыстардың күрт өсуі COVID-19 пандемиясымен байланысты болса, кейінгі кезеңде ішінара төмендеу байқалғанымен, мәселенің әлі де толық шешімін таппағаны анық.

Жүргізілген талдау Қазақстандағы бала саудасының себептері көпқырлы екенін көрсетті. Олардың қатарында кедейшілік, жұмыссыздық, білім беру жүйесіндегі олқылықтар, отбасылық құндылықтардың әлсіреуі, көші-кон үдерістері мен құқықтық олқылықтар бар. Сонымен бірге, құқық қорғау органдарының жеткіліксіз тиімділігі, сыбайлас жемқорлық және әлеуметтік теңсіздік жағдайды күрделендіре түсуде. Қазақстанда бала саудасының алдын алу тиімділігі құқықтық олқылықтар мен әлеуметтік осалдық жойылмайынша төмен деңгейде қалып, қылмыс жасырын және трансұлттық формаларда күшейе береді.

Зерттеу нәтижелерін халықаралық тәжірибелермен салыстыру Қазақстан үшін бірнеше маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, бала саудасына қарсы күрес тек қылмыстық жазаны қатаңдатумен шектелмей, әлеуметтік әлсіздіктерді азайтуға бағытталған кешенді саясатты қажет етеді. Екіншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді тетіктерді енгізу және құқық қорғау органдарының кәсіби әлеуетін арттыру – мәселені шешудің негізгі алғышарттарының бірі. Үшіншіден, цифрлық экономиканың дамуы жаңа тәуекелдер туындатқанымен, оны дұрыс қолдану арқылы қылмыспен күресудің жаңа мүмкіндіктерін ашуға болады.

Жалпы алғанда, бала саудасына қарсы күрес тек қана қылмыстық саясаттың емес, сонымен қатар әлеуметтік, экономикалық, мәдени және халықаралық ынтымақтастық салаларының бірлескен күш-жігерін талап етеді. Бұл бағыттағы шаралардың кешенді түрде жүзеге асырылуы ғана Қазақстандағы балалардың құқықтарын қорғап, қоғамның тұрақты әрі қауіпсіз дамуына жол ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kaliyeva S.A., Buitek E.K., Meldakhanova M.K. *Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges // Economics: strategy and practice.* – 2020. – №4(15). – P. 81-88.

2. Baudiyarova K.B., Meirmanova G.A. *Problems of family and marriage relations of Kazakh people (based on ethnographic materials of Southern Kazakhstan) // Journal of History.* – 2023. – Vol. 109(2). – DOI: <https://doi.org/10.26577/jh.2023.v109.i2.012>

3. Sharipbay A., Niyazova R., Turebayeva R., Razakhova B., Zulkhazhav A., Yelibayeva G. *Graphematic analysis of Kazakh language text // Journal of Mathematics, Mechanics and Computer Science.* – 2019. – Vol. 103(3). – P. 90-102. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JMMCS-2019-3-28>

4. Alimbayeva A.T., Sadykova A.K., Kaljanova B.A. *К проблеме формирования иноязычной коммуникативной компетенции младших школьников // Journal of Educational Sciences.* – 2020. – Vol. 63(2). – P. 42-52. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v63.i2.05>

5. Mukhtar Y., Toluev Y. *Foreign experience in regulating the public procurement system // Farabi Journal of Social Sciences.* – 2021. – Vol. 7(1). – P. 3-13. – DOI: <https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i1.01>

6. Kuanyshbek T.K., Kuanyshbekova A.A., Toleubekova Zh.Z., Baizbayev M.B. *Improvement of geodetic measurements during the reconstruction of buildings and structures // Vestnik of M.Kozybayev North Kazakhstan University.* – 2021. – №2(51). – P. 166-171. – DOI: <https://doi.org/10.54596/2309-6977-2021-2-166-171>

7. Нурғалиева А.А., Мукина Г.С., Баяндина Г.Д., Зейнуллина А.Ж. Совершенствование новых видов высокотехнологичных производств в промышленности // Вестник университета «Туран». – 2020. – №4. – С. 52-60. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-52-60>
8. Сисенова А.Т., Жарылкасын Ж.К. Транзитный потенциал страны как важнейший фактор экономического развития // Вестник университета «Туран». – 2020. – №3. – С. 55-58. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58>
9. Тоқаев Қ.Ж. «Сындарлы қозғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі». Қазақстан халқына Жолдау. – 2 қыркүйек 2019 ж. – URL: <https://www.akorda.kz>
10. Сабикенов С.Н. Проблемы борьбы с торговлей женщинами и детьми в целях сексуальной эксплуатации в европейских странах // Материалы международной научной конференции «Құлдықпен және құлдарды саудаға салумен күресудегі мемлекеттердің халықаралық ынтымақтастығы». – Алматы: Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2011.
11. Милевский А.И. Уголовно-правовая борьба с торговлей несовершеннолетними: диссертация. – Москва: Академия МВД РФ, 2000.
12. Шувалова И.К. Миграционные процессы на Дальнем Востоке России: социально-политический аспект. – Россия, 2014.
13. Dubovitskaya O.B., Talipova Z.Z., Beksultanov A.S. Protection of personal data of children in migration processes // Bulletin of Toraigyrov University. Law Series. – 2023. – №3. – P. 43-53. – DOI: <https://doi.org/10.48081/bhiv9513>
14. Myrzabaev N.K., Begaliyev Y.N., Kuanaliyeva G.A., Baymakhanov A.A., Kuranbek Z.A. Forensic examination of the biochip as a means of preventing child trafficking: a review // Russian Journal of Forensic Medicine. – 2024. – Eco-Vector LLC. – DOI: <https://doi.org/10.17816/fm16101>
15. Savenko V. Experience of some post-soviet countries in the field of legal regulation of liability for child trafficking // Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav. – 2020. – Vol. 2, №2. – P. 175-183. – DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-175-183>
16. Жусупов М.С. Қазақстан Республикасындағы адам саудасы қылмысының себептері және оның алдын алу // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2016. – №3. – Б. 196-198.
17. Dimas G.L., Konrad R., Maass K.L., Trapp A.C. Operations research and analytics to combat human trafficking: A systematic review of academic literature // PLoS ONE. – 2022. – Vol. 17(8). – DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273708>
18. Nechayeva Y., UPABEKOV A. Development of Human Capital in Kazakhstan // The Anthropologist. – 2016. – Vol. 26. – P. 104. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892135>
19. Duisembekova L. State Policy on Education Development in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects of Teacher Training // Procedia – Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Vol. 89. – P. 562. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.895>
20. Smagulova J. Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2008. – Vol. 11. – P. 440. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13670050802148798>
21. Allan C., Winters G.M., Jeglic E.L. Current Trends in Sex Trafficking Research // Current Psychiatry Reports. – 2023. – Vol. 25(5). – P. 175. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-023-01419-7>
22. Buhairov Y.Y., Koretskyi O., Корецька В.В., Penkov S., Shapar A. International experience of crime investigation in the field of human trafficking // Revista Amazonia Investiga. – 2021. – Vol. 10(47). – P. 161. – DOI: <https://doi.org/10.34069/ai/2021.47.11.16>
23. Demeke S.A human rights-based approach for effective criminal justice response to human trafficking // Journal of International Humanitarian Action. – 2024. – Vol. 9(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-023-00143-4>
24. Nurkey A., Mukasheva A., Yedilkhan D. Models and methods of digital mechanisms in anti-corruption, their advantages and disadvantages, and applications // IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – 2022. – Vol. 1216(1). – P. 12015. – DOI: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/1216/1/012015>

25. Berdykulova G.M., Sailov A.I., Kaliyazhdarova S.Y., Berdykulov E.B. *The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan // Procedia – Social and Behavioral Sciences.* – 2014. – Vol. 109. – P. 1287. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.626>

26. Watt M. van der. *Discouraging the Demand That Fosters Sex Trafficking: Collaboration through Augmented Intelligence // Societies.* – 2023. – Vol. 13(4). – P. 94. – DOI: <https://doi.org/10.3390/soc13040094>

27. Kiss L., Fotheringham D., Kyegombe N., Mcalpine A., Abílio L.C., Kyamulabi A., Walakira E., Devries K., Tanton C. *Violence, abuse and exploitation among trafficked women and girls: a mixed-methods study in Nigeria and Uganda // BMC Public Health.* – 2022. – Vol. 22(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13021-2>

References:

1. Kaliyeva S.A., Buitek E.K., Meldakhanova M.K. *Analysis of the youth labor market in the Republic of Kazakhstan in the context of global challenges // Economics: Strategy and Practice.* – 2020. – №4(15). – P. 81-88.

2. Baudiyarova K.B., Meirmanova G.A. *Problems of family and marriage relations of Kazakh people (based on ethnographic materials of Southern Kazakhstan) // Journal of History.* – 2023. – Vol. 109, №2. – DOI: <https://doi.org/10.26577/jh.2023.v109.i2.012>

3. Sharipbay A., Niyazova R., Turebayeva R., Razakhova B., Zulkhazhav A., Yelibayeva G. *Graphematic analysis of Kazakh language text // Journal of Mathematics, Mechanics and Computer Science.* – 2019. – Vol. 103, №3. – P. 90-102. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JMMCS-2019-3-28>

4. Alimbayeva A.T., Sadykova A.K., Kaljanova B.A. *К проблеме формирования иноязычной коммуникативной компетенции младших школьников // Journal of Educational Sciences.* – 2020. – Vol. 63, №2. – P. 42-52. – DOI: <https://doi.org/10.26577/JES.2020.v63.i2.05>

5. Mukhtar Y., Toluev Y. *Foreign experience in regulating the public procurement system // Farabi Journal of Social Sciences.* – 2021. – Vol. 7, №1. – P. 3-13. – DOI: <https://doi.org/10.26577/CAJSH.2021.v7.i1.01>

6. Kuanyshbek T.K., Kuanyshbekova A.A., Toleubekova Zh.Z., Baizbayev M.B. *Improvement of geodetic measurements during the reconstruction of buildings and structures // Vestnik of M.Kozybayev North Kazakhstan University.* – 2021. – №2(51). – P. 166-171. – DOI: <https://doi.org/10.54596/2309-6977-2021-2-166-171>

7. Nurgalieva A.A., Mukina G.S., Bayandina G.D., Zeynullyna A.Zh. *Sovershenstvovanie novykh vidov vysokotekhnologichnykh proizvodstv v promyshlennosti // Vestnik universiteta «Turan».* – 2020. – №4. – P. 52-60. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-52-60>

8. Sisenova A.T., Zharylkasyn Zh.K. *Tranzitnyi potentsial strany kak vazhneishii faktor ekonomicheskogo razvitiya // Vestnik universiteta «Turan».* – 2020. – №3. – P. 55-58. – DOI: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-3-55-58>

9. Tokayev Q.Zh. *Syndarly qoғamdyq dialog – Qazaqstannyń turaktylyǵy men 'orkendeyiniń negizi. Qazaqstan halqyna Zholdau.* – 2 қыркүйек 2019. – URL: <https://www.akorda.kz>

10. Sabikenov S.N. *Problemy bor'by s trgovley zhenshchinami i det'mi v tselyakh seksual'noi ekspluatatsii v evropeiskikh stranakh // Materialy mezhdunarodnoi konferentsii «Quldyqpen zhane quldardy saudaga salymen kuresydegi memleketterdiń khalyqaralyq yntymaqtastyǵy».* – Almaty: Al-Farabi KazNU, 2011.

11. Milevskiy A.I. *Ugólovno-pravovaya bor'ba s trgovley nesovershennoletnimi: dissertatsiya.* – Moskva: Akademiya MVD RF, 2000.

12. Shuvalova I.K. *Migratsionnye protsessy na Dal'nem Vostoke Rossii: sotsial'no-politicheskii aspekt.* – 2014.

13. Dubovitskaya O.B., Talipova Z.Z., Beksultanov A.S. *Protection of personal data of children in migration processes // Bulletin of Toraigyrov University. Law Series.* – 2023. – №3. – P. 43-53. – DOI: <https://doi.org/10.48081/bhiv9513>

14. Myrzabaev N.K., Begaliyev Y.N., Kuanaliyeva G.A., Baymakhanov A.A., Kuranbek Z.A. *Forensic examination of the biochip as a means of preventing child trafficking: a review* // *Russian Journal of Forensic Medicine*. – 2024. – Eco-Vector LLC. – DOI: <https://doi.org/10.17816/fm16101>
15. Savenko V. *Experience of some post-soviet countries in the field of legal regulation of liability for child trafficking* // *Naukovyy Visnyk Dnipropetrovs'kogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav*. – 2020. – Vol. 2, №2. – P. 175-183. – DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2020-2-175-183>
16. Zhusupov M.S. *Qazaqstan Respublikasyndaǵy adam saudasy qylmysynyń sebepleri zhane onyń aldyn alý* // *Qazaqstannyń ǵylymy men 'omiri*. – 2016. – №3. – P. 196-198.
17. Dimas G.L., Konrad R., Maass K.L., Trapp A.C. *Operations research and analytics to combat human trafficking: A systematic review of academic literature* // *PLoS ONE*. – 2022. – Vol. 17(8). – DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273708>
18. Nechayeva Y., Upabekov A. *Development of Human Capital in Kazakhstan* // *The Anthropologist*. – 2016. – Vol. 26. – P. 104. – DOI: <https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892135>
19. Duisembekova L. *State Policy on Education Development in the Republic of Kazakhstan: Problems and Prospects of Teacher Training* // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2013. – Vol. 89. – P. 562. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.08.895>
20. Smagulova J. *Language Policies of Kazakhization and Their Influence on Language Attitudes and Use* // *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. – 2008. – Vol. 11. – P. 440. – DOI: <https://doi.org/10.1080/13670050802148798>
21. Allan C., Winters G.M., Jeglic E.L. *Current Trends in Sex Trafficking Research* // *Current Psychiatry Reports*. – 2023. – Vol. 25, №5. – P. 175. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-023-01419-7>
22. Buhaiov Y.Y., Koretskyi O., Koretska V.V., Penkov S., Shapar A. *International experience of crime investigation in the field of human trafficking* // *Revista Amazonia Investiga*. – 2021. – Vol. 10(47). – P. 161. – DOI: <https://doi.org/10.34069/ai/2021.47.11.16>
23. Demeke S.A. *A human rights-based approach for effective criminal justice response to human trafficking* // *Journal of International Humanitarian Action*. – 2024. – Vol. 9(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s41018-023-00143-4>
24. Nurkey A., Mukasheva A., Yedilkhan D. *Models and methods of digital mechanisms in anti-corruption, their advantages and disadvantages, and applications* // *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. – 2022. – Vol. 1216(1). – P. 12015. – DOI: <https://doi.org/10.1088/1757-899x/1216/1/012015>
25. Berdykulova G.M., Sailov A.I., Kaliyazhdarova S.Y., Berdykulov E.B. *The Emerging Digital Economy: Case of Kazakhstan* // *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – Vol. 109. – P. 1287. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.626>
26. Watt M. van der. *Discouraging the Demand That Fosters Sex Trafficking: Collaboration through Augmented Intelligence* // *Societies*. – 2023. – Vol. 13, №4. – P. 94. – DOI: <https://doi.org/10.3390/soc13040094>
27. Kiss L. et al. *Violence, abuse and exploitation among trafficked women and girls: a mixed-methods study in Nigeria and Uganda* // *BMC Public Health*. – 2022. – Vol. 22(1). – DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-022-13021-2>

МРНТИ:11.15.37

DOI:10.51889/2959-6270.2025.92.4.011

Темиркулов О.Ж.^{1*} , Сергазин Е.Ф.¹ , Дюсембекова М.К.¹ , Искаков Е.Р.²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г.Астана, Казахстан

²Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, г.Караганда, Казахстан

* e-mail: temirkulov79@gmail.com

МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОЕ СОГЛАСИЕ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЕДИНОЙ НАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В статье рассматривается религиозная политика Республики Казахстан как стратегический инструмент формирования единой нации и обеспечения межконфессионального согласия. Исследование охватывает нормативно-правовые, институциональные и идеологические механизмы, направленные на поддержку светского характера государства, защиту прав верующих и противодействие религиозному экстремизму. На основе комплексного анализа нормативных актов, международных оценок и социологических данных проведен SWOT-анализ религиозной политики. Показаны сильные стороны модели – толерантность, институционализированный диалог, а также уязвимости, включая строгие регистрационные требования и ограничения на миссионерскую деятельность. Отмечается необходимость модернизации законодательства, развития просветительских программ и расширения диалога между государством и религиозными объединениями. Работа опирается на казахстанский контекст, с опосредованным привлечением международного опыта. Практическая значимость исследования заключается в выработке рекомендаций для совершенствования государственной религиозной политики, направленных на укрепление стабильности, правового равенства и национального единства.

Ключевые слова: межконфессиональное согласие; религиозная политика Казахстана; светское государство; правовое регулирование религиозной деятельности; миссионерская деятельность; регистрация религиозных объединений; религиозный экстремизм; национальная идентичность.

О.Ж. Темірқұлов^{1*}, Е.Ф. Сергазин¹, М.К. Дүйсембекова¹, Е.Р. Искаков²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

²Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан

* e-mail: temirkulov79@gmail.com

ҚАЗАҚСТАНДА БІРТҰТАС ҰЛТ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ КОНФЕССИЯАРАЛЫҚ КЕЛІСІМНІҢ РӨЛІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы діни саясаттың бірыңғай ұлтты қалыптастыру мен конфессияаралық келісімді қамтамасыз етудегі рөлі талданады. Зерттеу барысында мемлекеттің зайырлылығы, діни сенім бостандығы және экстремизмге қарсы әрекет ету тетіктері нормативтік-құқықтық, институционалдық және идеологиялық тұрғыдан қарастырылады. Заңнамалар, халықаралық ұйымдардың баяндамалары және социологиялық деректер негізінде SWOT-талдау жүргізілді. Қазақстандық модельдің күшейтілген жағы – конфессияаралық диалог пен толеранттылық деңгейінің жоғары болуы, әлсіз тұстары – діни ұйымдарды тіркеудегі күрделілік пен миссионерлік қызметке шектеулер. Заңнаманы жаңарту, ағартушылық бағдарламаларды дамыту және діни бірлестіктермен диалогты кеңейту

қажеттілігі атап өтіледі. Зерттеу тек қазақстандық тәжірибеге сүйеніп, халықаралық тәжірибе тек жанама түрде қарастырылады. Мақаланың практикалық маңызы – зайырлы мемлекет саясатын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеу.

Түйін сөздер: Конфессияаралық келісім; Қазақстанның діни саясаты; зайырлы мемлекет; діни қызметті құқықтық реттеу; миссионерлік қызмет; діни бірлестіктерді тіркеу; діни экстремизм; ұлттық бірегейлік.

O.Zh. Temirkulov^{1*}, E.F. Sergazin¹, M.K. Dyusembekova¹, Y.R. Iskakov²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan*

* *e-mail: temirkulov79@gmail.com*

INTERFAITH HARMONY AS A FACTOR IN BUILDING A UNIFIED NATION IN KAZAKHSTAN

Abstract

This article explores the religious policy of the Republic of Kazakhstan as a strategic factor in fostering interfaith harmony and building a unified nation. The research analyzes the legal, institutional, and ideological mechanisms designed to uphold secularism, protect believers' rights, and counter religious extremism. Based on legal texts, international reports, and sociological data, a SWOT analysis of Kazakhstan's religious policy is conducted. The findings highlight the strengths of the model—such as institutionalized dialogue and societal tolerance—alongside challenges like strict registration requirements and limited missionary freedoms. The study underscores the need to modernize legislation, enhance educational efforts, and deepen cooperation between state and religious communities. While focusing on the national context, the research references international standards. Its practical value lies in offering recommendations for improving religious governance and promoting legal equality, social stability, and national cohesion.

Keywords: interfaith harmony; religious policy of Kazakhstan; secular state; legal regulation of religious activity; missionary activity; registration of religious organizations; religious extremism; national identity.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях постсоветской трансформации и современных глобальных вызовов формирование единой гражданской нации является ключевой стратегической задачей для многонационального и многоконфессионального Казахстана. В этом сложном и многогранном процессе религия играет особую, двойственную роль. С одной стороны, она выступает мощной силой социальной интеграции, формируя общие культурные и нравственные ценности. С другой – может стать источником общественных разломов, особенно в контексте роста радикализма и политизации религиозных различий. Настоящее исследование исходит из центрального тезиса о том, что межконфессиональное согласие является не просто желательным социальным состоянием, необходимым условием для успешного национального строительства. Соответственно, государственная религиозная политика анализируется как важнейший инструмент, от эффективности которого напрямую зависит будущее казахстанской нации.

В рамках данной работы проводится комплексный анализ религиозной политики Республики Казахстан с целью оценить её архитектуру и результативность. Исследование охватывает её нормативно-правовую, институциональную и идеологическую основы, позволяя выявить как сильные стороны существующей модели, так и её уязвимости. Особое внимание уделяется тому, как государство стремится обеспечить сложный баланс между тремя ключевыми императивами: гарантией фундаментальных прав граждан на свободу

вероисповедания, поддержанием общественной безопасности и противодействием экстремизму, а также укреплением светских принципов государственного устройства.

Для достижения этой цели в работе проверяется гипотеза о достаточности существующих правовых механизмов и эффективности государственного диалога с религиозными объединениями в условиях современных внутренних и внешних вызовов. Теоретическая значимость исследования заключается в систематизации подходов к религиозной политике как инструменту нациестроительства, что вносит вклад в более широкую научную дискуссию о моделях развития постсоветских государств. Практическая же значимость состоит в формулировании конкретных рекомендаций для государственных органов и институтов гражданского общества. Эти предложения направлены на модернизацию законодательства и совершенствование правоприменительной практики с целью дальнейшего укрепления социальной стабильности и национального единства в Казахстане.

Обзор литературы

Проблематика межконфессионального согласия как фактора формирования единой нации в Казахстане изучается на пересечении политологии, религиоведения и социологии. При этом в существующих исследованиях сохраняются пробелы, связанные с анализом конкретной государственной политики в условиях постсоветской многоконфессиональности.

Классические теории секуляризации (П.Бергер, Т.Лукман) описывают снижение влияния религии, но мало применимы к казахстанскому контексту, где религиозность возрождается. Современные концепции Ю.Хабермаса и Х.Казановы, напротив, фиксируют возвращение религии в публичное пространство – подход, близкий казахстанской модели, сочетающей светскость с поддержкой межконфессионального диалога.

Теории нациестроительства (Э.Геллнер, Б.Андерсон, Э.Смит) подчёркивают роль культуры и религии в формировании идентичности, но не раскрывают влияние государственной религиозной политики на процессы гражданской консолидации. Данный аспект восполняется в нашей статье.

Мультикультуралистские подходы (У. Кимлика) актуализируют ценность правового равенства и диалога. Однако в казахстанской практике эти принципы сталкиваются с регуляторными ограничениями – например, в сфере регистрации религиозных объединений и миссионерской деятельности, что также стало предметом нашего анализа.

Работы М.Гопина и Л.Свидлера подчёркивают двойственную природу межрелигиозного диалога: он способствует доверию, но может формализоваться. Наша статья рассматривает этот процесс в казахстанском контексте на институциональном уровне.

Критика, выраженная правозащитными организациями и авторами (Г.Жевлаков, И.А.Тарасевич), указывает на проблемы избыточного контроля в религиозной сфере. Мы систематизировали эти выводы и дополнили их данными SWOT-анализа и актуальных исследований.

Таким образом, данное исследование восполняет дефицит комплексных работ о религиозной политике как инструменте укрепления межконфессионального согласия и единой гражданской идентичности в Казахстане.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическую основу настоящего исследования составил комплексный подход, сочетающий несколько аналитических методов, обусловленных спецификой исследуемого объекта – религиозной политики Республики Казахстан и её влияния на процессы формирования национального единства.

Для всестороннего изучения казахстанского контекста были применены следующие методы:

- Институционально-правовой анализ, направленный на изучение нормативной базы религиозной политики. Анализ охватывал Конституцию, профильные законы, подзаконные акты и международные договоры, регулирующие свободу совести.

- Анализ эмпирических социологических данных, включая результаты общенациональных опросов и исследований, что позволило оценить реальный уровень религиозности, характер межконфессиональных отношений и общественное восприятие государственной политики.

- Контент-анализ официальных отчетов международных правительственных и неправительственных организаций (ОБСЕ, Госдепартамент США, Freedom House, Amnesty International), позволивший выявить ключевые оценки и рекомендации в адрес Казахстана.

- Историко-аналитический метод, который применялся для осмысления трансформации государственно-конфессиональных отношений от советского периода до современности.

Для комплексного обобщения и структурирования полученных данных был использован SWOT-анализ. Этот метод позволил систематизировать сильные и слабые стороны религиозной политики, а также внешние возможности и угрозы, основываясь на результатах правового анализа, социологических исследований и международной критики.

При этом авторы сознательно установили ограничение, отказавшись от развернутого, прикладного сравнительного анализа зарубежных правовых систем и практик. Такой подход был выбран для максимальной концентрации на глубоком изучении казахстанской модели в соответствии с первоначальным исследовательским замыслом.

Вместе с тем, для теоретического осмысления и точной классификации казахстанской модели были использованы элементы сравнительного анализа на основе типологии Т.Модуда и Т.Сили. Данный метод применялся не для заимствования зарубежного опыта, а как концептуальная рамка, позволившая позиционировать казахстанский подход относительно других режимов управления религиозным разнообразием (например, во Франции, Турции, Малайзии). Таким образом, сравнительный анализ выполнял в работе строго теоретико-классификационную, а не прикладную функцию.

Хронологические рамки исследования охватывают период с 2011 года – времени принятия действующего закона «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» – по начало 2025 года.

Государственная религиозная политика Казахстана основывается на стремлении к балансу между обеспечением свободы вероисповедания и необходимостью поддержания общественной безопасности. Центральными правовыми инструментами выступают Конституция Республики Казахстан и Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», закрепляющие принципы светскости, равенства религий и свободы совести. В рамках этой политики активно развиваются механизмы межконфессионального диалога, включая Съезд лидеров мировых и традиционных религий и Ассамблею народа Казахстана, что способствует укреплению общественной стабильности и религиозной толерантности.

В то же время сохраняются актуальные вызовы, среди которых – жёсткие требования к регистрации религиозных объединений, ограничения на миссионерскую деятельность и необходимость модернизации антиэкстремистских мер. Эффективность государственной политики может быть повышена за счёт совершенствования законодательства, развития образовательных и просветительских программ, а также усиления диалога между государством и религиозными организациями. На этих положениях базируется последующая аргументация статьи, направленная на оценку религиозной политики Казахстана как инструмента формирования единой нации.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В Казахстане сформирована многоуровневая законодательная база, регулирующая религиозную сферу. Основопологающим документом является Конституция Республики Казахстан (1995 г.), которая гарантирует каждому право на свободу совести (ст. 22), провозглашает государство светским (ст. 1) и запрещает дискриминацию по религиозному признаку (ст. 14) [1]. Ключевым нормативным актом, определяющим правовой статус и порядок функционирования религиозных организаций в Республике Казахстан, является

Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» от 2011 года. В его преамбуле подчёркивается признание исторической роли ислама ханафитского мазхаба и православного христианства в развитии культуры и духовной жизни народа Казахстана. Закон регулирует основные аспекты религиозной сферы, включая создание, государственную регистрацию, реорганизацию и ликвидацию религиозных объединений, а также их миссионерскую деятельность и вопросы религиозного образования. В соответствии со статьей 3 закреплены фундаментальные принципы государственной религиозной политики: светский характер государства, равенство всех религиозных объединений перед законом, свобода совести и невмешательство государства в законную деятельность религиозных организаций [2]. Вопросы противодействия религиозному экстремизму регламентируются специальным Законом РК «О противодействии экстремизму» (2005 г.) [3]. Ответственность за правонарушения в религиозной сфере, включая такие серьезные преступления, как разжигание религиозной розни и создание или руководство экстремистскими организациями, предусмотрена Уголовным кодексом РК (ст. 174, 405) [4]. Административные правонарушения, связанные с религиозной деятельностью, такие как проведение незарегистрированных религиозных мероприятий или незаконная миссионерская деятельность, рассматриваются в Кодексе РК об административных правонарушениях (ст. 488, 490) [5]. Аспекты, касающиеся религиозной сферы, также затрагиваются в Законе РК «О национальной безопасности» (2012 г.) [6] и Законе РК «О масс-медиа», который, в частности, запрещает пропаганду, направленную на разжигание религиозной розни [7]. Казахстан является участником ключевых международных договоров в области прав человека, ратифицировав Всеобщую декларацию прав человека (1948 г.) [8] и Международный пакт о гражданских и политических правах (1966 г.) [9], закрепляющие право на свободу мысли, совести и религии. Реализация государственной политики в религиозной сфере осуществляется через программные документы, такие как «Концепция государственной политики в религиозной сфере» (утверждалась на периоды 2017-2020 гг. и впоследствии на 2021-2025 гг.) и соответствующие «Комплексные планы по её реализации» [10]. Важными институциональными механизмами развития межконфессионального диалога являются Съезд лидеров мировых и традиционных религий, проводимый в Астане с 2003 года, и Ассамблея народа Казахстана (АНК). На местном уровне функционируют религиозные советы, общественные объединения и Клубы руководителей религиозных объединений при акиматах. В системе образования внедрен школьный курс «Основы религиоведения», а государство оказывает поддержку в реставрации и строительстве культовых сооружений.

Практика государственного регулирования религиозной деятельности в Казахстане характеризуется наличием жестких требований к процедуре регистрации религиозных объединений. Осуществляется контроль за миссионерской деятельностью, для ведения которой требуется специальное разрешение, и за распространением религиозной литературы. В государственных общеобразовательных школах преподавание религиозных дисциплин запрещено, за исключением светского курса «Основы религиоведения». В Казахстане вопросы религиозного воспитания и проявления религиозной идентичности в публичном пространстве находятся в фокусе общественного внимания и государственного регулирования. Так, внеурочное религиозное обучение детей и подростков допускается только в официально зарегистрированных религиозных объединениях и при наличии согласия родителей, в то время как запрет на ношение религиозной одежды в школах продолжает вызывать общественную критику и дискуссии. Значимость этих регуляторных мер и общественных дебатов особенно возрастает в контексте данных социологических исследований 2024 года, которые показывают, что подавляющее большинство молодых граждан, а именно 78,3%, идентифицируют себя как верующие [11, с. 42]. Степень и характер религиозности молодежи варьируются. Наиболее многочисленной группой среди верующих (43,6% от общего числа опрошенных) являются те, кто определяет свою веру как личное убеждение, не подкрепленное активным участием в религиозной жизни и обрядах. Значительная доля молодежи (18,0%)

связывает свою религиозную принадлежность с эпизодическим участием в культовых практиках, преимущественно во время религиозных праздников, что может указывать на культурно-традиционный аспект их веры. При этом лишь 16,7% молодых людей демонстрируют глубокую и последовательную приверженность канонам своей религии, активно соблюдая все предписания. [11, с. 42-43]. Таким образом, религиозный ландшафт казахстанской молодежи характеризуется высоким уровнем общей религиозной самоидентификации, но с преобладанием форм веры, которые не всегда предполагают активную и регулярную религиозную практику.

Несмотря на высокий уровень общей религиозности и преобладание умеренных форм ее проявления, экспертные оценки, полученные в ходе того же социологического исследования, указывают на существующие риски, связанные с потенциальной уязвимостью молодежи перед деструктивными идеологиями. Эксперты отмечают, что недостаток жизненного опыта и знаний может делать молодых людей восприимчивыми к влиянию деструктивных религиозных течений [11, с. 83]. В этом контексте подчеркивается критическая важность целенаправленной идеологической работы, направленной не только на передачу конструктивных ценностей, но и на активное формирование у молодежи критического мышления и способности анализировать сложную информацию, поступающую из многообразного современного медиапространства [11, с. 99]. Развитие у молодых граждан навыков осознанного выбора и медиаграмотности рассматривается как универсальный инструмент противодействия любым деструктивным идеологиям, включая те, что могут прикрываться религиозными лозунгами, и как важный фактор укрепления межконфессионального согласия и единства нации.

Анализ законодательства Республики Казахстан о регистрации религиозных объединений выявляет неоднозначную оценку его эффективности и соответствия современным реалиям со стороны экспертного сообщества. Как отмечает Г.А. Жевлаков, институт обязательной регистрации, введенный в Казахстане, несмотря на его распространенность, «присущ далеко не каждому государству» [12, с. 86], а в ряде стран регистрация как таковая и вовсе отсутствует. Более того, в Казахстане, помимо обязательного характера регистрации, установлена «довольно ощутимая административная ответственность за нарушение этих требований» [12, с. 86]. Критическому осмыслению подвергаются и сами процедуры регистрации, особенно при сравнении с практикой других стран, например, Российской Федерации, где, по мнению автора, «введены только два статуса: местные и централизованные религиозные организации», в отличие от более сложной трехуровневой системы в Казахстане, которую он характеризует как «заведомо обременительную и сложно выполнимую» [12, с. 88]. Эту точку зрения разделяют и международные наблюдатели; так, Жевлаков ссылается на правозащитника Евгения Жовтиса, который утверждает, что любая регистрация, фактически являющаяся лицензированием, «это нарушение международных стандартов» [12, с. 91]. Хотя автор признает, что ужесточение законодательства в 2011 году было в какой-то мере реакцией государства на угрозы безопасности, он также отмечает, что оно могло быть осуществлено «где-то с чрезмерной жесткостью и безапелляционностью» [12, с. 91]. Несмотря на недавние положительные изменения, упростившие некоторые аспекты регистрации, Жевлаков заключает, что «в целом государство до сих пор упорно отстаивает свои подходы к вопросам регистрации религиозных организаций, противоречащие формально, а где-то и по существу, конституционным и международным нормам» [12, с. 92].

Международные правозащитные организации (включая Amnesty International [13], Freedom House [14] и официальные структуры (ОБСЕ [15], Государственный департамент США [16]), а также Специальный докладчик ООН по вопросу о свободе религии или убеждений [17] в своих отчетах и заявлениях выражают обеспокоенность рядом аспектов религиозной политики Казахстана. В своих предварительных выводах по итогам визита в Казахстан в 2014 году Специальный докладчик ООН по вопросу о свободе религии или убеждений Хайнер Билефельдт отметил исторически сложившийся религиозный плюрализм

и в целом положительный характер межрелигиозных отношений в стране, высоко оценив стремление Казахстана выступать мостом между цивилизациями и его приверженность межрелигиозному диалогу. Однако, наряду с признанием светского характера государства и усилий по содействию гармонии, докладчик выразил обеспокоенность рядом аспектов, в частности, чрезмерным упором на соображения стабильности и безопасности, что, по его мнению, иногда приводит к необоснованному ограничению прав человека, включая свободу религии. Особую критику вызвал Закон 2011 года «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» из-за обязательного характера регистрации, высоких порогов для ее прохождения (особенно для общенационального статуса), нечеткого определения и избыточного регулирования миссионерской деятельности, а также контроля над ввозом и распространением религиозной литературы.

Билефельдт указал на проблемы, с которыми сталкиваются так называемые «нетрадиционные» и малочисленные религиозные общины, включая подозрительность в обществе и сложности в осуществлении своей деятельности. Также была отмечена обеспокоенность по поводу широкой трактовки уголовных статей, касающихся разжигания розни, что создает риски для свободы слова и вероисповедания. Несмотря на позитивные образовательные инициативы в сфере религиоведения, специальный докладчик рекомендовал дальнейшее совершенствование законодательства и практики для обеспечения подлинной свободы религии или убеждений для всех, снижения избыточного государственного контроля и укрепления верховенства права как основы для борьбы с экстремизмом и построения доверительных отношений между государством и всеми религиозными и нерелигиозными группами. [17]. Одним из серьезных вызовов является ограничение свободы собраний [14]. Это может выражаться в необходимости получения предварительных разрешений на проведение религиозных мероприятий, особенно публичного характера, или в установлении необоснованных ограничений на места их проведения, что затрудняет совместное исповедание веры и проведение коллективных обрядов.

Также отмечаются многочисленные случаи административного давления [16]. Сюда относятся усиленный и порой избыточный мониторинг деятельности религиозных объединений со стороны государственных органов, что создает атмосферу подозрительности; наложение непропорциональных штрафов за формальные или незначительные нарушения, которые могут быть истолкованы как предвзятые; а также временное приостановление деятельности организаций, что серьезно затрудняет их функционирование и служение своим общинам.

Кроме того, имеются свидетельства об арестах и задержаниях отдельных верующих по религиозным мотивам [13]. Зачастую такие действия властей связаны с обвинениями в участии в деятельности незарегистрированных религиозных групп, распространении религиозных материалов, признанных экстремистскими, или в публичном выражении убеждений, которые могут быть истолкованы как идущие вразрез с установленными нормами или представляющие угрозу общественному порядку. Отмечается несоответствие отдельных положений казахстанского законодательства, например, требования обязательного разрешения на миссионерскую деятельность и ограничения на ввоз и распространение религиозной литературы, международным стандартам в области свободы вероисповедания [18]. Также сообщается о трудностях, с которыми сталкиваются некоторые религиозные группы, особенно те, которые власти относят к «нетрадиционным» или которые являются малочисленными, при официальной регистрации и получении разрешений на строительство культовых сооружений [15]. Кроме того, имеются свидетельства о давлении на отдельных верующих с целью отказа от их убеждений или ограничения публичного их выражения.

Государственные программы по противодействию религиозному экстремизму (например, на период 2018-2022 гг.) оцениваются рядом экспертов как недостаточно эффективные [16]. Эти оценки важны в контексте религиозного состава населения страны, где, согласно данным национальной переписи 2021 года [19], 76,97% населения Казахстана

относят себя к последователям ислама. Христианство исповедуют 11,82% населения, из них подавляющее большинство (11,66% от общего числа населения) составляют православные, 0,14% – католики, 0,02% – протестанты. К последователям иудаизма себя относят 0,01% населения, буддизма – 0,04%. Принадлежность к другим религиозным течениям указали 0,07% населения. Не указали свою религиозную принадлежность 9,71% респондентов, а 1,38% населения идентифицируют себя как атеисты.

Анализ религиозной структуры населения Казахстана, представленный на рисунке, демонстрирует доминирование ислама (76,97%) и православия (11,66%), при этом значительная доля респондентов (9,71%) не указала свою религиозную принадлежность. Многообразие религиозных конфессий, несмотря на их малую численность, отражает сложную религиозную картину страны. Учитывая выявленные особенности религиозного состава и значимость религиозной идентичности для социально-политической стабильности, целесообразно провести SWOT-анализ, позволяющий системно оценить сильные и слабые стороны, а также внешние возможности и угрозы, связанные с религиозной ситуацией в Казахстане. Данная структурированная оценка послужит основой для разработки стратегических рекомендаций в сфере межрелигиозного диалога и государственной политики.

Сильные стороны (Strengths)	Слабые стороны (Weaknesses)
Светский характер государства, обеспечивающий равенство всех конфессий.	Жёсткие требования к регистрации религиозных организаций.
Активный межконфессиональный диалог (Съезд лидеров мировых и традиционных религий, Ассамблея народа Казахстана).	Ограничения на миссионерскую деятельность, требование обязательного разрешения.

Законодательная база, обеспечивающая баланс между религиозной свободой и безопасностью.	Запрет на преподавание религиозных дисциплин в государственных школах.
Программы по противодействию экстремизму и радикализации.	Контроль за распространением религиозной литературы, вызывающий критику международных организаций.
Высокий уровень религиозной толерантности в обществе.	
Возможности (Opportunities)	Угрозы (Threats)
Либерализация законодательства (упрощение регистрации, пересмотр ограничений).	Риск радикализации и роста религиозного экстремизма среди молодежи.
Развитие религиозно-образовательного образования для повышения грамотности населения.	Возможные межконфессиональные конфликты и социальная напряженность.
Расширение международного сотрудничества в области религиозной политики.	Международная критика из-за ограничений свободы вероисповедания.
Создание новых платформ для диалога между религиозными общинами и государством.	Маргинализация религиозных групп из-за строгого контроля их деятельности.

Проведенный SWOT-анализ позволил систематизировать ключевые внутренние факторы (сильные и слабые стороны) и внешние факторы (возможности и угрозы), оказывающие влияние на государственную политику в религиозной сфере. Выявленные сильные стороны, такие как светский характер государства и активный межконфессиональный диалог, создают основу для стабильности. Однако слабые стороны, включая жёсткие регистрационные требования и ограничения на миссионерскую деятельность, могут создавать напряженность и вызывать критику. Возможности для улучшения ситуации лежат в области либерализации законодательства и развития образования, в то время как основными угрозами остаются риски радикализации и международной критики.

ОБСУЖДЕНИЕ

Религиозная политика Казахстана претерпела значительные изменения в XX и XXI веках. В советский период преобладала политика воинствующего атеизма, направленная на искоренение религии из общественной жизни, что сопровождалось репрессиями, закрытием религиозных учреждений и запретом религиозного образования [18]. Однако во время и после Второй мировой войны государственная политика несколько смягчилась, позволив ограниченную деятельность некоторых конфессий.

После распада СССР Казахстан закрепил принципы свободы совести и светскости в Конституции (1995 г.), где «каждый имеет право на свободу совести» (ст. 22), а государство провозглашается «демократическим, светским, правовым и социальным» (ст. 1) [1]. Это способствовало возрождению традиционных религий (ислама и православия) и появлению новых религиозных движений.

Для регулирования религиозной деятельности и предотвращения экстремистских угроз был принят Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» (2011 г.), устанавливающий порядок регистрации и функционирования религиозных организаций [2]. Несмотря на провозглашенные принципы свободы вероисповедания, данный закон вводит строгие требования к религиозным объединениям, что вызывает критику со стороны правозащитных организаций.

Государство проводит активную политику межконфессионального согласия, что отражается в таких инициативах, как Съезд лидеров мировых и традиционных религий и Ассамблея народа Казахстана. Важную роль в реализации религиозной политики играют «Концепция государственной политики в религиозной сфере» и «Комплексный план по её реализации», направленные на укрепление толерантности и противодействие радикализации [10].

Анализ религиозной политики Казахстана выявляет сложную динамику взаимодействия между государством, религиозными институтами и обществом, направленную на формирование единой нации в условиях многоконфессиональности. Государственная стратегия в этой сфере, как показывают результаты исследования, ориентирована на поддержание светского характера государственного устройства, обеспечение межконфессионального согласия и активное противодействие проявлениям религиозного экстремизма. Эта триединая задача находит свое отражение в комплексе законодательных актов, включая основополагающий Закон «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» [2] и специализированный Закон «О противодействии экстремизму» [3], а также через деятельность таких ключевых институтов, как Ассамблея народа Казахстана [21] и Съезд лидеров мировых и традиционных религий [10]. Заявления высшего руководства страны, в частности Президента К.Ж. Токаева, последовательно подчеркивают приверженность этому курсу, указывая на необходимость постоянного поиска баланса между гарантированной Конституцией свободой вероисповедания и обеспечением общественного порядка и национальной безопасности, что, в свою очередь, предполагает адаптацию законодательной базы к изменяющимся реалиям и четкое ограничение деятельности деструктивных религиозных течений [20].

Высокий уровень религиозной толерантности, являющийся одной из сильных сторон казахстанской модели, находит свое прямое эмпирическое подтверждение в данных социологических исследований. Так, согласно работе Е.Е. Буровой и Ш.Е. Джаманбалаевой (2020 г.), подавляющее большинство жителей (89.3%) воспринимают Казахстан многоконфессиональной страной, что указывает на укорененность этого факта как социальной нормы. Более того, тот факт, что свыше половины населения (51.3%) видят в религиозном разнообразии фактор, способствующий единству, позволяет сделать вывод о том, что толерантность в обществе носит не пассивный, а конструктивный характер [21, с.78].

Однако фундаментом этой социальной стабильности является не столько догматическое единство, сколько специфический, «культурный» характер религиозности населения. Это убедительно демонстрирует кажущееся противоречие, выявленное в социологическом исследовании 2023 года: при высоком уровне религиозной самоидентификации граждан (86.8%), их реальная вовлеченность в институциональные практики остается умеренной. Особенно показательно, что уровень прямого доверия к религиозным институтам как к источнику помощи в трудных жизненных ситуациях составляет всего 4,3% [22, с. 45]. Этот значительный разрыв между личной верой и институциональным доверием служит прямым доказательством тезиса о том, что для большинства казахстанцев религия воспринимается скорее как неотъемлемая часть культурной идентичности и семейной традиции, а не как строгая идеологическая система. Именно такая «секуляризованная религиозность» существенно снижает потенциал для межконфессиональных трений и создает благоприятную почву для формирования единой гражданской нации.

В то же время, этот в целом стабильный ландшафт усложняется новыми вызовами, требующими пристального внимания. Во-первых, экспертные оценки фиксируют рост

популярности нетрадиционных религиозных течений среди молодежи, что сигнализирует о социальных запросах, на которые традиционные институты не всегда отвечают, и требует от государства проактивной информационно-разъяснительной работы. Во-вторых, анализ выявляет парадоксальную роль цифровизации. С одной стороны, интернет-платформы стали для молодежи доминирующим источником информации о религии [22, с. 39]. С другой, именно онлайн-пространство респонденты называют основной ареной, где они сталкиваются с ущемлением своих прав и оскорблениями [22, с. 38]. Этот дуализм превращает онлайн-среду в ключевую сферу, где межконфессиональное согласие одновременно и формируется, и подвергается наиболее серьезным испытаниям.

В совокупности эти тенденции формируют то, что можно определить как специфическую казахстанскую модель национального единства. Социологические данные подтверждают ее ключевую характеристику: высокий уровень общественно-гражданской интеграции (готовность жить и работать вместе) при сохранении четких границ в частной, этнокультурной сфере (нежелание вступать в межрелигиозные браки) [22, с. 57]. Именно такой баланс между общественным единством и личным разнообразием, подкрепленный поддержкой светского курса, является ключевым фактором устойчивости казахстанского общества. Легитимность и долгосрочная успешность этой модели, однако, зависят не только от внутренней поддержки, но и от ее соответствия международным правовым стандартам.

Несмотря на декларируемую приверженность международным стандартам и ратификацию Казахстаном ключевых международных договоров в области прав человека, включая Всеобщую декларацию прав человека [8] и Международный пакт о гражданских и политических правах [9], практика государственного регулирования религиозной сферы продолжает вызывать критику со стороны международных правозащитных организаций и экспертных структур.

Особую обеспокоенность вызывает ряд положений национального законодательства, которые, по мнению наблюдателей, не соответствуют международным стандартам свободы вероисповедания. В частности, подчёркиваются чрезмерно строгие требования к регистрации религиозных объединений, что существенно затрудняет их официальное признание и полноценную деятельность [18]. Также значительные ограничения касаются миссионерской деятельности, осуществление которой требует обязательного получения разрешения от государственных органов. По оценке экспертов ОБСЕ, такие нормы могут рассматриваться как препятствующие свободному распространению религиозных убеждений [15].

Дополнительную критику вызывает усиленный контроль за ввозом, изданием и распространением религиозной литературы. Это включает обязательное прохождение религиозно-экспертной экспертизы и возможную конфискацию материалов, не получивших соответствующего одобрения [17]. Хотя такие меры объясняются необходимостью обеспечения общественной безопасности и борьбы с экстремизмом, они нередко воспринимаются как ограничение фундаментальных прав человека.

Указанные аспекты религиозной политики неоднократно становились предметом критики в докладах Amnesty International [13], Государственного департамента США [16] и Freedom House [14], где подчеркивается, что подобные положения законодательства могут носить репрессивный характер в отношении представителей малых и «нетрадиционных» религиозных общин.

Таким образом, с точки зрения международных наблюдателей, религиозная политика Казахстана требует модернизации, направленной на устранение избыточных ограничений и приведение национального законодательства в соответствие с универсальными нормами, регулирующими свободу совести и вероисповедания [18].

Данное обстоятельство нашло отражение в SWOT-анализе как одна из ключевых угроз – риск усиления международной критики, что может негативно сказаться на имидже страны. Таким образом, формируется определенное напряжение между заявленными государством целями по соблюдению международных обязательств и сложившейся практикой правоприменения в религиозной сфере.

SWOT-анализ религиозной политики Казахстана проведенный нами рельефно выявляет внутренние противоречия и диалектический характер модели государственно-конфессиональных отношений. С одной стороны, среди неоспоримых сильных сторон – активный и институционализированный межконфессиональный диалог, высокий уровень общественной толерантности. С другой – сохраняются слабые стороны, в том числе жесткий регуляторный режим, который, несмотря на легитимные цели противодействия экстремизму и обеспечения национальной безопасности, создает барьеры для деятельности мирных религиозных объединений, особенно тех, что классифицируются как «нетрадиционные» или «деструктивные» [12, с.93]. Это ведет к риску маргинализации таких групп и сужению пространства для свободного выражения религиозных убеждений – факторов, обозначенных как угрозы в рамках SWOT-анализа.

Кроме того, эффективность государственных программ по противодействию религиозному экстремизму оценивается рядом экспертов как недостаточная [12, С.10], что указывает на необходимость их критического пересмотра и адаптации к современным вызовам.

В целях совершенствования религиозной политики и укрепления общественной гармонии требуется реализация комплекса системных мер. В числе приоритетных направлений, обозначенных в SWOT-анализе, – поэтапная либерализация законодательства о религиозной деятельности. Это предполагает упрощение процедур регистрации религиозных объединений, смягчение ограничений на выражение убеждений и миссионерскую деятельность при сохранении эффективных механизмов противодействия экстремизму. Уточнение правовых формулировок с целью устранения двусмысленностей будет способствовать повышению правовой определенности и снижению международной критики.

Важным направлением становится развитие системы религиозоведческого образования и просветительских инициатив, направленных на повышение религиозной грамотности, формирование культуры уважения к различным мировоззрениям, снижение уровня ксенофобии и предрассудков [14]. Перспективные векторы развития религиозной политики в Казахстане включают расширение межконфессионального диалога с вовлечением гражданского общества, научного сообщества и религиозных объединений, а также активизацию международного сотрудничества для заимствования передовых практик. Подтверждением движения в этих направлениях служит заметное участие представителей государственных органов Республики Казахстан в диалоговых форматах, посвященных свободе вероисповедания. Эта открытость, наряду с декларируемой приверженностью реформам, формирует конструктивную основу для деятельности таких международных неправительственных организаций, как LYNC (Love Your Neighbor Community) – американской структуры, специализирующейся на содействии религиозной свободе посредством развития диалоговых платформ и применения реляционных подходов. Примечательно, что на круглом столе «Построение стратегического партнёрства для укрепления свободы вероисповедания», состоявшемся в г. Астана в феврале 2020 года, вице-министр информации и общественного развития РК Марат Азильханов заявил о «кропотливой работе в министерстве по выработке механизмов для процесса имплементации рекомендаций международных организаций» [23]. Это заявление коррелирует с практическими результатами, достигаемыми LYNC, президент которой Уэйд Кусак отмечает: «в целом, модель LYNC создает возможность для решения многих проблем в Казахстане и продвижения свободы вероисповедания при одновременном расширении социальной сплоченности и противодействии насильственному экстремизму» [24, с. 95]. Подобная связь между готовностью государства к имплементации международных стандартов и деятельностью НПО, предлагающих апробированные модели диалога, представляется особенно значимой. По итогам упомянутого круглого стола Александр Ключев, президент Ассоциации религиозных объединений Казахстана (АРОК), представляющей интересы различных конфессий страны, также констатировал: «Мы увидели, что в обществе сформировались хорошие условия для

того, чтобы начать решать сложные вопросы государственно-конфессиональных отношений, которые копились долгие годы» [23]. Это свидетельствует о том, что сочетание политической воли, конструктивных методологий гражданского общества и международных партнеров, а также общественной готовности к диалогу способно привести к ощутимым позитивным трансформациям в религиозной сфере Казахстана. Однако для более глубокого понимания специфики казахстанской траектории необходимо рассмотреть её не только изнутри, через призму институциональных реформ и общественных настроений, но и в сравнительном измерении. В этом контексте показательна типология режимов управления религиозным разнообразием, предложенная британскими исследователями политики мультикультурализма и религиозного плюрализма Тариком Модудом и Томасом Сили.

Сравнительный анализ показывает, что Казахстан занимает промежуточное положение между различными режимами управления религиозным разнообразием, выделенными британскими исследователями политики мультикультурализма и религиозного плюрализма Тариком Модудом и Томасом Сили. По их классификации Франция представляет собой модель секуляристского этатизма, при которой, как отмечают авторы, *«государство исключает религию из политической и гражданской сфер, сводя религиозную свободу преимущественно к частному измерению»* [25, с. 765]. В отличие от французской модели, Казахстан не проводит жёсткую линию на полное отделение религии от общественной сферы. Скорее, можно утверждать, что здесь сформировался прагматический вариант умеренного секуляризма, при котором, по формулировке авторов, *«религия воспринимается как общественное благо, нуждающееся в поддержке»* [25, с. 766]. Это выражается в институциональном партнёрстве государства с ДУМК, в развитии межконфессиональных площадок, а также в символическом включении религиозных праздников в общенациональный календарь.

В сравнении с Турцией, отнесённой Модудом и Сили к категории религиозно-этатистского мажоритаризма, где различия проявляются в характере взаимодействия государства с религиозными институтами. По словам исследователей, в таких режимах *«государство берёт под контроль религиозные институты и их последователей (например, Diyanet в Турции)»* [25, с. 765]. Однако в Казахстане, в отличие от турецкой модели, ДУМК сохраняет статус общественного объединения, не интегрированного в структуру власти. Это позволяет говорить, по выражению авторов, о модели *«взаимной автономии при ограниченном нейтралитете»* [25, с. 766].

Сопоставление с Малайзией демонстрирует сходство в использовании символического плюрализма. Хотя в исследовании проведенном Модудом и Сили Малайзия не является центральным кейсом, авторы относят подобные модели к плюралистически ориентированному национализму, определяя их как основанные на принципах *«уважения ко всем, позитивного сотрудничества и принципиальной дистанции»* [25, с. 766]. Казахстан следует той же логике, но без конституционного закрепления религиозной иерархии, что позволяет говорить о *«мягкой версии плюралистического национализма»*.

По сравнению с Узбекистаном как примером постсоветского секуляризма, ориентированного на безопасность, в котором религия допускается преимущественно как объект контроля и профилактики угроз, – казахстанская модель демонстрирует более выраженный переход к секуляризму, основанному на признании, при котором религия рассматривается как ресурс общественной стабильности [24, с. 766].

Таким образом, по логике типологии предложенной Т.Модудом и Т.Сили, Казахстан может рассматриваться как отдельный подтип – кооперативный умеренный секуляризм, сочетающий *«светский характер государства с поддержкой религии как общественного блага»* [24, С. 766], но без её прямой институциональной интеграции в аппарат власти.

Этот подход позволяет проследить эволюцию религиозной политики страны и понять, как сочетание светскости и уважения к религиозным институтам формирует основу для устойчивого социального и политического развития.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведенное исследование подтвердило выдвинутую гипотезу: межконфессиональное согласие является важнейшим условием консолидации общества и устойчивого формирования единой нации в Казахстане. В полиэтничной и многоконфессиональной стране, где религия играет как интегративную, так и потенциально конфликтогенную роль, религиозная политика приобретает стратегическое значение. Уникальная казахстанская модель сочетает принципы светскости, равноправия конфессий и институционализированного диалога, что находит практическое выражение в деятельности таких структур, как Ассамблея народа Казахстана и Съезд лидеров мировых и традиционных религий.

Новизна работы заключается в комплексной оценке нормативных, институциональных и общественных аспектов религиозной политики, а также в выявлении её сильных и слабых сторон с опорой на международные стандарты. Выявленные проблемы – избыточная регламентация, сложности регистрации религиозных организаций и ограничения миссионерской деятельности – указывают на необходимость системных реформ. Практическая значимость исследования состоит в разработке рекомендаций, приоритетом среди которых является упрощение административных процедур, либерализация мирной религиозной деятельности, гармонизация законодательства с международными обязательствами, а также развитие религиозно-образовательного диалога между государством и обществом.

Важно отметить, что данное исследование имеет преднамеренное ограничение: оно не ставило целью проведение всестороннего компаративного анализа с опытом других стран. Вместе с тем, включенный в работу краткий сравнительный анализ с использованием типологии Т.Модуда и Т.Сили выполняет ключевую задачу: он позволяет точно позиционировать и классифицировать казахстанскую модель в глобальном контексте. В отличие от жёсткого секуляризма Франции или религиозно-этатистского мажоритаризма Турции, модель Казахстана определяется как «кооперативный умеренный секуляризм». Этот подход, сочетающий светский характер государства с признанием религии общественным благом, но без её прямой интеграции в аппарат власти, демонстрирует уникальный путь страны. Таким образом, сравнительный анализ был использован не для заимствования чужого опыта, а для более глубокого понимания и теоретического обоснования собственной, уже сложившейся практики.

Этот вывод, в свою очередь, открывает значительные перспективы для будущих исследований. Именно глубокий сравнительный анализ, который находился за рамками данной работы, мог бы стать следующим логичным шагом. Изучение конкретных правовых и социальных механизмов, применяемых в странах со схожей поликонфессиональной структурой, позволило бы обогатить и конкретизировать предложенные рекомендации, способствуя дальнейшему совершенствованию устойчивой и гибкой модели национального единства в Казахстане.

Литература:

1. Конституция Республики Казахстан [Электронный ресурс]: принята на реп. референдуме 30 авг. 1995 г.: (с изм. и доп. по сост. на 23.03.2019). – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> (дата обращения: 19.03.2025).

2. О религиозной деятельности и религиозных объединениях [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 11 окт. 2011 года №483-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483> (дата обращения: 19.03.2025).

3. О противодействии экстремизму [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 18 февр. 2005 г. – URL: https://kodeksy-kz.com/ka/o_protivodejstvii_ekstre_mizmu.htm (дата обращения: 19.03.2025).

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года №226-V ЗПК. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 19.03.2025).
5. Об административных правонарушениях [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года №235-V ЗПК. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 19.03.2025).
6. О национальной безопасности Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 6 янв. 2012 года №527-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527/z1200527.htm> (дата обращения: 19.03.2025).
7. О масс-медиа: Закон Респ. Казахстан от 19 июня 2024 г. №93-VIII ЗПК [Электронный ресурс] // Әділет. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093> (дата обращения: 20.05.2025).
8. Всеобщая декларация прав человека [Электронный ресурс]: принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 дек. 1948 г. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (дата обращения: 19.03.2025).
9. Международный пакт о гражданских и политических правах [Электронный ресурс]: принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата обращения: 19.03.2025).
10. Об утверждении Комплексного плана по реализации государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2021-2023 годы [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P20000000953> (дата обращения: 19.03.2025).
11. Молодежь Казахстана: аналитический доклад по результатам социологического исследования / Министерство культуры и информации Республики Казахстан, Научно-исследовательский центр «Молодежь». – Астана: [б. и.], 2024. – 104 с. – ISBN 978-601-7857-64-6.
12. Жевлаков, Г.А. Анализ законодательства Республики Казахстан о регистрации религиозных объединений / Г.А. Жевлаков // *Праксис*. – 2023. – №4 (13). – С. 84-94. – DOI: 10.31802/PRAxis.2023.13.4.007.
13. Amnesty International. Kazakhstan: Fundamental Freedoms Under Pressure [Electronic resource]/Amnesty International. – 2019. – EUR 57/0502/2019. – URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur57/0502/2019/en/> (accessed on: 19.03.2025).
14. Freedom on the Net 2024 [Electronic resource]. – URL: <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2024> (accessed on: 19.03.2025).
15. Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ. Анализ поправок, предложенных к Закону Республики Казахстан «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях» [Электронный ресурс]/Бюро по демократическим институтам и правам человека ОБСЕ. – Варшава, Польша, 2021. – URL: www.osce.org/odihr/docs/i4_index.htm (дата обращения: 19.03.2025).
16. Казахстан: Международный доклад о свободе вероисповедания за 2022 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kz.usembassy.gov/ru/kazakhstan-2022-international-religious-freedom-report/> (дата обращения: 19.03.2025).
17. Заявление Хайнера Билефельдта Специального докладчика ООН по вопросу о свободе религии или убеждений: окончание визита в Республику Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/statements/2014/04/statement-heiner-bielefeldt-special-rappor-teur-freedom-religion-or-belief-end> (дата обращения: 19.03.2025).
18. Аймухамбетов, Т.Т. Особенности взаимодействия государства и религиозных конфессий в Казахстане: религиоведческий анализ [Текст]: дис. ... д-ра философии (PhD): 6D020600 - Религиоведение / Т.Т. Аймухамбетов/ Каз. нац. ун-т им. аль-Фараби... – Алматы, 2023. – 156с.
19. Итоги Национальной переписи населения 2021 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> (дата обращения: 19.03.2025)

20. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая [Электронный ресурс]. – URL: <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-4> 2359 (дата обращения: 19.03.2025).

21. Бурова, Е.Е. Религиозная ситуация в современном Казахстане (опыт социологической реконструкции) / Е.Е. Бурова, Ш.Е. Джаманбалаева // Социологические исследования. – 2023. – №8. – С. 77-84. – DOI: 10.31857/S013216250027368-7.

22. Аналитический отчет по результатам социологического мониторинга «Оценка государственной политики в религиозной сфере населением Казахстана» (4 квартал) [Электронный ресурс]. – Астана, 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/3/6/11760ba37b81426bed504f0edcf3da6d_original.3558965.pdf (дата обращения: 19.03.2025).

23. Стратегическое партнёрство и свобода вероисповедания / Казахстанское международное бюро по правам человека и соблюдению законности. – Астана, 2020. – Опубликовано 2 марта. – URL: https://bureau.kz/public/all/sobstvennaya_informaciya/strategicheskoe_partnerstvo_i_svoboda_veroispovedaniya/ (дата обращения: 04.05.2025). – Текст: электронный.

24. Kusack, W. In Search of a Welcoming Environment for Religions in the New Kazakhstan / Wade 24.Kusack // The Review of Faith & International Affairs. – 2024. – Volume 22, issue 1. – Pages 87-96. – DOI: 10.1080/15570274.2023.2261709.

25. Modood T., Sealy T. The governance of religious diversity: A comparative-normative exercise // Ethnicities. – 2025. – Vol. 25, №5. – P. 762-769. – DOI: 10.1177/14687968251353686.

References:

1. Konstituciya Respubliki Kazakhstan [Elektronnyj resurs]: prinyata na resp. referendumе 30 avg. 1995 g.: (s izm. i dop. po sost. na 23.03.2019). – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (data obrashcheniya: 19.03.2025).

2. O religioznoj deyatel'nosti i religioznyh ob»edineniyah [Elektronnyj resurs]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 11 okt. 2011 goda №483-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000483> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

3. O protivodejstvii ekstremizmu [Elektronnyj resurs]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 18 fevr. 2005 g. – URL: https://kodeksy-kz.com/ka/o_protivodejstvii_ekstre_mizmu.htm (data obrashcheniya: 19.03.2025).

4. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazakhstan [Elektronnyj resurs]: Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 goda №226-V ZRK. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K14000_00226 (data obrashcheniya: 19.03.2025).

5. Ob administrativnyh pravonarusheniyah [Elektronnyj resurs]: Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 5 iyulya 2014 goda №235-V ZRK. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000_235 (data obrashcheniya: 19.03.2025).

6. O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [Elektronnyj resurs]: Zakon Respubliki Kazakhstan ot 6 yanv. 2012 goda №527-IV. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000527/z1200527.htm> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

7. O mass-media: Zakon Resp. Kazakhstan ot 19 iyunya 2024 g. №93-VIII ZRK [Elektronnyj resurs] // Adilet. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000093> (data obrashcheniya: 20.05.2025).

8. Vseobshchaya deklaraciya prav cheloveka [Elektronnyj resurs]: prinyata rezolyuciej 217 A (III) General'noj Assamblei OON ot 10 dek. 1948 g. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (data obrashcheniya: 19.03.2025).

9. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah [Elektronnyj resurs]: prinyat rezolyuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei OON ot 16 dek. 1966 g. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

10. *Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana po realizacii gosudarstvennoj politiki v religioznoj sfere Respubliki Kazakhstan na 2021-2023 gody [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000953> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

11. *Molodezh' Kazakhstana: analiticheskij doklad po rezul'tatam sociologicheskogo issledovaniya / Ministerstvo kul'tury i informacii Respubliki Kazakhstan, Nauchno-issledovatel'skij centr «Molodezh'».* – Astana: [b. i.], 2024. – 104 s. – ISBN 978-601-7857-64-6.

12. *Zhevlakov, G.A. Analiz zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan o registracii religioznych ob»edinenij / G.A. ZHevlakov // Praksis.* – 2023. – №4 (13). – S. 84-94. – DOI: 10.31802/PRAxis.2023.13.4.007..

13. *Amnesty International. Kazakhstan: Fundamental Freedoms Under Pressure [Electronic resource]/Amnesty International.* – 2019. – EUR 57/0502/2019. – URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur57/0502/2019/en/> (access date: 19.03.2025).

14. *Freedom on the Net 2024 [Electronic resource].* – URL: <https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2024> (access date: 19.03.2025).

15. *Byuro po demokraticeskim institutam i pravam cheloveka OBSE. Analiz popravok, predlozhennyh k Zakonu Respubliki Kazakhstan «O svobode veroispovedaniya i religioznych ob»edineniyah» [Elektronnyj resurs]/Byuro po demokraticeskim institutam i pravam cheloveka OBSE.* – Varshava, Pol'sha, 2021. – URL: www.osce.org/odihr/docs/i4_index.htm (data obrashcheniya: 19.03.2025).

16. *Kazakhstan: Mezhdunarodnyj doklad o svobode veroispovedaniya za 2022 g. [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://kz.usembassy.gov/ru/kazakhstan-2022-international-religious-freedom-report/> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

17. *Zayavlenie Hajnera Bilefel'dta Special'nogo dokladchika OON po voprosu o svobode religii ili ubezhdenij: okonchanie vizita v Respubliku Kazakhstan [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://www.ohchr.org/ru/statements/2014/04/statement-heiner-bielefeldt-special-rapporteur-freedom-religion-or-belief-end> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

18. *Ajmuhambetov, T.T. Osobennosti vzaimodejstviya gosudarstva i religioznych konfessij v Kazakhstane: religiovedcheskij analiz [Tekst]: dis. ... d-ra filosofii (PhD): 6D020600 - Religiovedenie / T.T. Ajmuhambetov/ Kaz. nac. un-t im. al'-Farabi... – Almaty, 2023. - 156s.*

19. *Itogi Nacionalnoj perepisi naseleniya 2021 goda [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://stat.gov.kz/ru/national/2021/> (data obrashcheniya: 19.03.2025)

20. *Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva na chetvertom zasedanii Nacional'nogo kurultaya [Elektronnyj resurs].* – URL: <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionaln-ogo-kurultaya-4-2359> (data obrashcheniya: 19.03.2025).

21. *Burova, E.E. Religioznaya situaciya v sovremennom Kazakhstane (opyt sociologicheskoy rekonstrukcii) / E.E. Burova, S.E. Dzhamanbalaeva // Sociologicheskie issledovaniya.* – 2023. – №8. – S. 77-84. – DOI: 10.31857/S013216250027368-7.

22. *Analiticheskij otchet po rezul'tatam sociologicheskogo monitoringa «Ocenka gosudarstvennoj politiki v religioznoj sfere naseleniem Kazakhstana» (4 kvartal) [Elektronnyj resurs].* – Astana, 2023. – URL: https://www.gov.kz/uploads/2024/3/6/11760ba37b81426bed504f0edcf3da6d_original.3558965.pdf (data obrashcheniya: 19.03.2025).

23. *Strategicheskoe partnyorstvo i svoboda veroispovedaniya / Kazakhstanskoe mezhdunarodnoe byuro po pravam cheloveka i soblyudeniyu zakonnosti.* – Astana, 2020. – Opublikovano 2 marta. – URL: https://bureau.kz/publ-all/sobstvennaya_informaciya/strategicheskoe_partnerstvo_i_svboda_veroispovedaniya/ (data obrashcheniya: 04.05.2025). – Tekst: elektronnyj.

24. *Kusack, W. In Search of a Welcoming Environment for Religions in the “New Kazakhstan” / Wade Kusack // The Review of Faith & International Affairs.* – 2024. – Volume 22, issue 1. – Pages 87-96. – DOI: 10.1080/15570274.2023.2261709.

25. *Modood T., Sealy T. The governance of religious diversity: A comparative-normative exercise // Ethnicities.* – 2025. – Vol. 25, №5. – P. 762-769. – DOI: 10.1177/14687968251353686.

Г.Б. Қалиева^{1*} , А.Б. Абаған¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

* e-mail: gulden.qali@gmail.com

ОҢТҮСТІК КОРЕЯДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЗАҢДЫ ҚҰЖАТЫ ЖОҚ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қазақстан Республикасы мен Корея Республикасы арасында 2014 жылы визасыз режим қалыптасты. Қос мемлекеттің ынтымақтастығының берік ұстанымдары аясында жасалған келісім, ресми түрде екі тараптың мемлекет басшыларының ресми қатысуымен орын алды. Алайда, визасыз режимнің орнауы Кореядағы қазақстандық заңсыз еңбек иммигранттарының күрт өсуіне алып келді. Бұл зерттеу жұмысында, Корея Республикасындағы қазақстандық заңсыз еңбек мигранттарының әлеуметтік мәселелерінен бөлек, олардың заңсыз еңбекке бару мотивтері мен себептері қарастырылады. Қазақстандық еңбек мигранттары арасында виза, медициналық сақтандыру, жалақы, адам құқықтары аясында түрлі мәселелер орын алады. Бүгінде Қиыр Шығыс еліндегі заңсыз еңбек етуші қазақстандықтардың жылдан жылға өсуі екі мемлекет үшін дер кезінде шешімін табуы керек мәселеге айналды. Соңғы уақытта қос мемлекет арасындағы заңды еңбек етуге ресми келісімдердің орнауы жүзеге асуда. Зерттеу бұл келісімнің келешекте қаншалықты маңызды екендігіне баға береді. Сондай-ақ, ғылыми жұмыс қазақстандық заңсыз еңбек мигранттарының виза мәселесі, тұрақсыз жалақы мен медициналық сақтандыруы сынды мәселелердің себебін анықтайды. Зерттеу жұмысында әлеуметтік желі, БАҚ ақпарат көздері және мигранттардан алынған сұхбаттар, мемлекет басшылары мен жоғары лауазымды тұлғалардың шығарған үкімдеріне талдау жасалынды. Мәселені зерттеу аясында, Корея Республикасындағы миграциялық орталық пен жауапты мамандардан сұхбат алынды. Кореяда еңбек ететін заңды құжаты жоқ Орта Азиялық және Қазақстан еңбек мигранттарымен сұхбат мақсатында кездесулер болды. Оңтүстік Кореяның еңбек саясаты мен заңнамасына талдау жасалынды.

Түйін сөздер: Оңтүстік Корея, Қазақстан, заңсыз еңбек мигранттар, әлеуметтік мәселе, сыртқы байланыс, халықаралық қатынастар.

G.B. Kaliyeva¹ *, A.B. Abagan¹

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

* e-mail: gulden.qali@gmail.com

THE SOCIAL PROBLEMS OF KAZAKH UNDOCUMENTED MIGRANT WORKERS IN SOUTH KOREA

Abstract

With the introduction of the visa-free regime between Kazakhstan and the Republic of Korea in 2014, the number of Kazakhstani irregular labor migrants in Korea increased sharply. This study examines not only the social challenges faced by Kazakhstani undocumented workers in Korea but also the underlying motives and factors that drive them to seek illegal employment abroad. The steady annual growth of irregular Kazakhstani labor migration to this East Asian country has become a significant issue for both states, requiring timely and coordinated responses.

Although formal agreements on legal labor migration have been established between Kazakhstan and Korea, the effectiveness and future relevance of these arrangements are assessed in this research. The study also addresses several key issues, including visa-related difficulties experienced by undocumented Kazakhstani workers, unstable wages, and the absence of medical insurance.

The research methodology includes the analysis of social networks, media reports, and interviews with migrants, as well as statements made by heads of state and high-ranking officials. Additionally, interviews were conducted with specialists from migration centers and relevant authorities in the Republic of Korea. As part of the fieldwork, anonymous discussions were held with Central Asian and Kazakh migrant workers without legal documentation who are currently employed in Korea.

Keywords: South Korea, Kazakhstan, illegal labor migrants, social problem, international relations.

Калиева Г.Б. ^{1*}, Абаган А.Б. ¹

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

** e-mail: gulden.qali@gmail.com*

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСТАНСКИХ НЕЛЕГАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ МИГРАНТОВ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

Аннотация

В 2014 году между Республикой Казахстан и Республикой Корея сложился безвизовый режим. Соглашение, заключенное в рамках прочных принципов сотрудничества двух государств, официально имело место при официальном участии глав государств обеих сторон. Однако установление безвизового режима привело к росту нелегальных казахстанских трудовых иммигрантов в Корею. В данной исследовательской работе, помимо социальных проблем казахстанских нелегальных трудовых мигрантов в Республике Корея, рассматриваются мотивы и причины их нелегального обращения к труду. Среди казахстанских трудовых мигрантов возникают различные вопросы в сфере виз, медицинского страхования, заработной платы, прав человека. Сегодня рост нелегальных трудящихся казахстанцев в стране Дальнего Востока стал для обоих государств проблемой, которую необходимо своевременно решать. В последнее время происходит установление официальных соглашений о легальном труде между двумя государствами. Исследование дает оценку того, насколько важна эта договоренность в будущем. Также научная работа выявляет причины таких проблем, как визовые проблемы нелегальных казахстанских трудовых мигрантов, не стабильная заработная плата и медицинское страхование. В исследовательской работе анализируются социальные сети, источники информации в СМИ и интервью с мигрантами, вынесенные главами государств и высокопоставленными должностными лицами. В рамках исследования проблемы были опрошены специалисты миграционного центра и ответственные специалисты в Республике Корея. Состоялись встречи с центральноазиатскими и казахстанскими трудовыми мигрантами, не имеющими юридических документов, работающими в Корею. Данная статья анализирует трудовую политику и законодательство Южной Кореи.

Ключевые слова: Южная Корея, Казахстан, нелегальные трудовые мигранты, социальная проблема, международные отношения.

КІРІСПЕ

Бұл зерттеуде қолданылатын негізгі ұғымдар мен олардың мазмұнын анықтауда біз, жұмыс іздеу мақсатында адамның бір елден екінші елге қоныс аударуының негізгі мотивтері мен мәселелеріне баға береміз. Дәлірек айтқанда, Қазақстан мен Корея Республикасы арасындағы заңсыз немесе еңбек келісімшарты мен визадағы белгіленген мерзімнің өтіп кетуіне қарамастан, заңсыз еңбек етуші мигранттар мәселесін талқылаймыз. Қос мемлекет арасындағы аталмыш мәселені шешу мақсатында, EPS (Employment Permit System) – Оңтүстік Корея үкіметі тарапынан жүзеге асырылатын шетелдік жұмысшыларға арналған еңбек рұқсаты бағдарламасына қазақстандықтарға заңды еңбек етуге рұқсат алудың жолдарын және талаптарын ашып көрсетеміз. Себебі, аталған бағдарлама арқылы Оңтүстік Шығыс Азия және

кейбір Орталық Азия елдерінің азаматтары заңды түрде еңбек ете алады, алайда Қазақстан бұл тізімге кірмейді.

Әлеуметтік желідегі миграциялық насихат жөнінде TikTok, Instagram, Telegram секілді платформалар арқылы, Кореядағы жұмыс мүмкіндіктерін насихаттау немесе жалған ақпарат таратушылар жайлы да зерттеу жүргізілді. Бұл аталмыш мәселе Қазақстан азаматтарының заңсыз миграцияға бару мотивтерінің бірі ретінде қарастырылады.

Қазіргі таңда заңсыз миграция – жаһандық деңгейде күн тәртібіндегі маңызды мәселе. Халықаралық көші-қон ұйымдарының мәліметінше, 2019 жылы 272 миллионнан астам адам өз отанынан тыс, шетелге қоныс аударған. Визасыз режимдер мен көші-қон рәсімдерінің жеңілдетілуі еңбек миграциясының санының өсуіне жол ашты деп хабарлайды. Алайда бұл үдерістің кері әсері ретінде заңсыз мигранттар санының артуына негізгі себеп болуымен сипатталады. Заңсыз еңбек миграциясы адам құқықтарының бұзылуына, әлеуметтік қорғау жүйесінен тыс қалуға, тұрақсыз жалақы мен қауіпті еңбек жағдайларының өсуіне алып келеді. Мақаланың негізгі көзі ретінде, біз зерттеп жұмысын жүргізіп отырған Корея Республикасындағы еңбек мигранттары жағдайын алуға болады [1]. 1990 жылдары Корея шетелдік жұмысшыларды тарту мақсатында ITTS бағдарламасын іске қосса, кейіннен оны EPS (Employment Permit System) бағдарламасы алмастырды. Бұл жоба Оңтүстік және Орталық Азия елдерімен ынтымақтаса отырып жүзеге асырылуда. Алайда, Қазақстан бұл бағдарламаға рұқсат алмаған, яғни бағдарламаға қатысу мүмкіндігі шектелген елдердің қатарында. Қос елдің арасында заңды еңбек етуге рұқсат беретін бағдарламаның және еңбек визасының болмауынан, визасыз режим арқылы Кореяға заңсыз еңбек етуге баратын қазақстандықтардың саны жылдан жылға артуда. 2014 жылы бұл көрсеткіш 350 адам болса, 2020 жылы 12 000-нан асты. Бүгінгі күні олардың саны шамамен 13 000-нан асады [2]. Тақырыпты зерттеу аясында біз оны мәселенің өзектілігіне және мақсаты мен міндеттеріне, гипотезаларына бөліп қарастырдық. Кореядағы қазақстандық заңды құжаты жоқ еңбек мигранттарын зерттеу аясында, заңсыз миграцияның тек жеке тұлғалардың ғана емес, мемлекетаралық қатынастардың да тұрақтылығына әсер ететіндігін **мәселенің өзектілігі** ретінде көрсеттік. Заңсыз миграцияны азайту жолында екі ел арасында еңбек келісімдерін орнату қажеттілігінің туындап отырғандығын және бұл мәселенің шешімдерінің жылдан жылға созылып кетуінің қос мемлекеттің сыртқы байланысына ғана емес, Қазақстан мемлекет ретінде имиджіне де қауіп төндіретіндігін аштық.

Мақаланы зерттеу аясында, екі ел арасында жасалған келісім негізінде азаматтардың белгілі бір мерзімге дейін визасыз кіріп-шығуына мүмкіндік беретін визасыз жүйеге талдау жасадық. Қазақстан мен Корея арасындағы визасыз режим 2014 жылы енгізіліп, заңсыз мигранттар санының күрт өсуіне әсер еткен болатын және бұл мәселе күні бүгінге дейін жалғауда. Қос мемлекет арасындағы визасыз жүйені сақтай отыра, аталмыш мәселені дипломатиялық тұрғыда шешудің жолдарын ұсынамыз. Сонымен қатар, мемлекеттің көші-қон үдерісін реттеуге бағытталған заңдық, әкімшілік және институционалдық шаралар жиынтығына жауапты миграциялық саясаттың аспектілеріне тоқтала келе, БҰҰ қабылданған миграциялық саясаттың және заңнаманың сақталуына баға берумен сипатталады. Бұл зерттеуде Кореяның еңбек мигранттарына қатысты жүргізіп отырған саясаты да қарастырылады.

Зерттеудің мақсатына, Қазақстан азаматтарының Корея Республикасына заңсыз еңбек етуге бару себебі мен салдарын ашу және оны шешу жолдарын анықтаумен сипатталады. Аталмыш тақырыпты зерттеу аясында жүргізілген басты міндеттер қатарына біз, заңсыз еңбек миграциясы ұғымына теориялық шолу жасаудан бастадық. Сонымен қатар, тек Корея мен Қазақстан ғана емес, өзге де еңбек мигранттарын қабылдаушы елдердегі басты мәселелерге, оның себеп-салдары мен қатар өзектілігіне және БҰҰ сынды халықаралық ұйымдардың еңбек миграциясын шешу жолдарын зерттеп өттік.

Қазақстан азаматтарының Кореяға заңсыз бару себептерін анықтай келе, екі ел арасындағы еңбек көші-қонын реттеу тәжірибелерін талдауды зерттеудің негізгі міндеттері

ретінде қарастырдық. Осымен 10 жылдан аса уақыт бойы нәтижелі шешім қабылдауды қажет ететін мәселені шешудің жолдарын ұсынуды мақсат тұттық. Занды еңбек етуге жағдай жасауға бағытталған ұсыныстарды қарастырдық.

Зерттеудің гипотезаларына, қазақстандық азаматтардың Кореяға заңсыз мигрант ретінде кетуінің басты себептері – елдегі әлеуметтік-экономикалық қиындықтар және жоғары жалақы табумен байланысты. Алайда, екі ел арасында ресми еңбек келісімінің болмауы – заңсыз миграцияның өсуіне ықпал етуде. Аталмыш мәселенің одан әрі ушығуына жол бермес үшін, Корея үкіметі мен Қазақстан арасында еңбек көші-қоны саласында ынтымақтастық орнауын жүзеге асыратын болсақ, қос мемлекет арасындағы заңсыз миграция деңгейі төмендейді.

Зерттеудің ғылыми әдебиеттеріне, еңбек миграциясы мен заңсыз көші-қон қазіргі халықаралық қатынастардың өзекті зерттеу нысандарының бірі болып табылады. Бұл тақырып бойынша көптеген халықаралық және отандық зерттеушілер ғылыми еңбектер жазған. Халықаралық деңгейде Кристиан Босуэл (Эдинбург университеті), Томас Страубар (Гамбург университеті), «Шетелдік жұмысшылардың заңсыз жұмыспен қамтылуы» [3] атты еңбегінде жаһандану жағдайындағы көші-қон үдерістерін сипаттап, заңсыз мигранттардың әлеуметтік осалдығы мен құқықтық қорғансыздығына баса назар аударады. Стефан Кастрелс & Марк Миллер, «Көші-қон мәселесі: қазіргі әлемдегі халықаралық қозғалыстар (алтыншы басылым)» [4]. Чуе Суюн «Оңтүстік Кореядағы мигрант әйелдердің эмоционалдық жағдайы және мигрант жұмысшыларға арналған мемлекеттік қызметтер» [5]. Чоң Кисон, Бён Чжусу «Қарапайым еңбек мигранттарына талдау: Кореяда өмір сүру, неке жағдайы» [6]. Бұл жұмыстар заңсыз миграцияны институционалдық және құрылымдық факторлармен байланыстыра отырып, оның әлеуметтік-экономикалық салдарын кеңінен ашады. Тек қана еңбек миграциясынан бөлек, неке көші-қон мәселесінде ашып көрсетіп, заңды еңбек етуге рұқсат алу мақсатында, заңды түрде визаға қол жеткізу үшін некеге отыруға келіскен азаматтар, көпшілігінде азаматшалардың тәжірибелері де қарастырылады. Сонымен қатар, Оңтүстік Кореяға қатысты зерттеулердің бірі – Г.Б. Қалиева, А.Б. Абаған, Мионг С. «Оңтүстік Кореяда Орталық Азиядан келген заңсыз еңбек мигранттарының мәселесі» [7] еңбектерінде шетелдік еңбек мигранттарының Кореядағы бейімделу мәселелері мен EPS (Employment Permit System) бағдарламасының тиімділігі, нақтырақ Корея Республикасы мен Орталық Азия елдері арасындағы заңсыз еңбек мигранттардың әлеуметтік, мәдени және саяси мәселелері қарастырылады. Бұл зерттеулер Оңтүстік Кореяның шетелдік жұмыс күшіне деген саясатының қатаң талаптарға негізделгенін көрсетеді. Алайда, EPS бағдарламасы барлық елдерге бірдей қолжетімді емес, бұл өз кезегінде кейбір ел азаматтарының заңсыз еңбекке баруына итермелейді. Сонымен қатар, БҰҰ, Халықаралық көші-қон ұйымы және Корея Республикасының Әділет министрлігі жариялаған статистикалық мәліметтер де ғылыми шолу мен талдаудың маңызды бөлігін құрайды. Бұл ұйымдардың деректері заңсыз мигранттар санының динамикасын, олардың шығу тегі мен ел ішіндегі жағдайларын сандық тұрғыдан сипаттайды.

Жалпы алғанда, еңбек миграциясына арналған бұрынғы ғылыми еңбектер бұл зерттеуге теориялық негіз бола отырып, қазіргі таңдағы заңсыз еңбек мигранттарының мотивтерін, олардың әлеуметтік жағдайын және мемлекетаралық келісімдер қажеттілігін талдау үшін маңызды қызмет атқарады.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу Оңтүстік Кореядағы заңсыз еңбек миграциясы мәселесін зерттеу үшін сапалық әдістер қолданылды. Зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан азаматтарының Корея Республикасына заңсыз еңбек мигранты ретінде бару себептерін, олардың жұмыс жағдайларын, әлеуметтік бейімделу ерекшеліктерін және құқықтық қорғалу деңгейін талдау болды. Зерттеу 2023 жылдың қазан-қараша айлары аралығында Сеул, Ансан және Инчон қалаларында жүргізілді. Қосымша дереккөз ретінде Сеул қаласындағы Ханян университетінің Халықаралық қатынастар факультетінің жауапты кадрларымен консультациялар өткізілді, бұл зерттеудің академиялық бекітілуін қамтамасыз етті.

Зерттеу барысында деректерді жинау бірнеше әдіспен жүзеге асырылды. Біріншіден, мигранттармен жартылай құрылымдалған сұхбаттар өткізілді. Сұхбатқа 30 респондент қатысты, оның ішінде 20-ға жуығы Қазақстан азаматтары, қалғаны Өзбекстан, Қырғызстан және аз мөлшерде Әзірбайжан азаматтары болды. Респонденттердің жасы 20 мен 35 жас аралығында болды. Себебі Кореяда еңбек ететін мигранттардың орташа жасы 20 және 35-40 жасты құрайды. Сұхбаттар аудиожазба арқылы жазылып, кейін мазмұндық талдауға алынды. Сұхбатқа қатысушылар purposive sampling (мақсатты таңдау) және snowball sampling (топтық ұшқын) әдістерімен таңдалды.

Сараптамалық сұхбаттар да өткізілді. Олар Ансан қалалық миграциялық орталығының еңбек миграциясына жауапты қызметкері, миграциялық полиция орталығының өкілдері және Сеул қаласындағы Қазақстан Республикасының Елшілігінде жұмыс істейтін жауапты хатшы Бауыржан Тоққұловпен ұйымдастырылды. Бұл сұхбаттар мигранттардың құқықтық және әкімшілік жағдайларын бағалауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, зерттеуде құжаттық және медиа талдау әдісі қолданылды. Оңтүстік Кореяның еңбек заңнамасы, миграция саясатына қатысты ресми құжаттар, БҰҰ және Халықаралық көші-қон ұйымының статистикалық мәліметтері зерттеуге кірісті. Кореялық бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған 50-ге жуық мақала, сондай-ақ Instagram, TikTok, Telegram әлеуметтік желілеріндегі Қазақстандық мигранттар топтарының жазбалары мен пікірлері мазмұндық талдаудан өткізілді.

Жиналған деректер мазмұндық талдау арқылы жүйеленді. Деректер кодталып, негізгі тақырыптар мен мотивтерге бөлінді. Талдау барысында мигранттардың еңбек ету мотивтері, жұмыс жағдайлары, заңдық қорғалу деңгейі және әлеуметтік бейімделу ерекшеліктері қарастырылды. Сондай-ақ, респонденттердің жеке пікірлері мен ұсыныстары зерттелді. Зерттеу сенімділігін қамтамасыз ету үшін бірнеше дереккөз салыстырылып, сұхбаттар аудиожазбадан мәтінге көшіріліп бірнеше рет тексерілді және мазмұндық талдау екі тәуелсіз зерттеушімен тексерілді.

Этикалық аспектілерге де көңіл бөлінді. Барлық респонденттерден келісім алынды және олардың жеке деректері құпия сақталды. Қатысушыларға зерттеу мақсаты түсіндірілді, кез келген уақытта қатысудан бас тарту құқығы бар екені хабарланды.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Жоғарыда атап өткеніміздей, заңсыз мигранттар арасында олардың құқықтарының қорғалуы мен мерзімді төлемақыны беру сынды әрекеттерге кепілдік жоқ. Себебі, заңсыз мигрант аты аталып отырғандай заңды тұрғыда ешқандай келісім жасасып немесе өз құқығының қорғалуын мемлекет тарапынан талап ете алмай келеді. Себебі, заңды еңбек ететін мигранттар тәрізді, визасы, тұрақты жұмыс орнымен өзге де заңдастырылған құжаттары жоқ. Олардың құқықтарының тапталуынан бөлек, ай сайынғы еңбекақыны толық алуға кедергілердің болуы немесе басшылық тараптан бопсалау мен қорқыту сынды әрекеттер жиі тіркеледі. Мұндай мәселенің туындауына жол бермеу аясында Корея үкіметі заңсыз мигранттардың әрекетін тоқтату үшін оларға арнайы қаулы шығарса да, толыққанды іске аспай отыр. Кореяның 2022-2025 жылдар аралығында президенті болған Юн Сок Ел әкімшілігі әр жыл сайын үздіксіз рейдтер мен заңсыз жүрген шетелдік азаматтарды өз отандарына қайтару операцияларын үздіксіз жасады. Бұл операциялар аясында бірнеше мыңдаған отандастарымыз өтемақы мен айыппұлдар төлеп елге қайтарылды. Президент Юннің әкімшілігі елдегі заңсыз мигранттардан бөлек шетелдіктерге деген саясатын күшейткен болатын, ол саясаттың үдерісі елде қаншама мыңдаған заңсыз иммигранттардың жүргенін көрсетті. Бұл операциялар аясында соңғы уақытта Орталық Азия елдерінен Қазақстанның көш бастап тұрғанына көзіміз жетті. Бұған дейін Өзбекстаннан келетін көршілес бауырларымыз көптеп баратынын ескергенімізбен, Корея мен Өзбекстанның арасында еңбек визасының болуына байланысты Қазақстаннан нақты заңсыз еңбекке келушілер саны екі есе көп тіркелген [13].

Кореяда еңбек ететін азаматтарымыздың көптеген қиындықтарға душар болып келеді. Мысалы, Кореяда үш жылдан бес жыл көлемінде еңбек етіп жүрген қазақстандық

азаматтарымыз берген сұхбатында, еңбекақы жайлы мәселелерді үнемі алға тартты. Т атты азаматтың берген сұхбатында, ол: «Әрине, заңсыз еңбек ету дегеніміз, төлемақыны толық беруге немесе басқа да мәселенің туындауына кепілдік бермейді. Алайда, біз мұнда екі жылдан үш жыл көлемінде еңбек ету арқылы да бірнеше қаржы мәселемізді шешіп қана қоймай, отбасымыздың әлеуметтік жағдайын тұрақтап алдық. Бұндағы жоғары жалақыда бізді қанағаттандырып отыр. Сол себепті түрлі қиындықтар кездесе де қаражат табу үшін бәріне көнуге, шыдауға тура келеді», - деп жалғастырды. Т жұмыстың ауырлығының әсері физикалық және моральдық тұрғыда өте ауыр екендігін тағы айтып қалды. Бұл Кореяда жоғары жалақыны табу барлық мәселенің шешімі ретінде қарастырудың қателік екендігін білдіреді. Алайда, еңбектің ауырлығы мен түрлі кедергілерге қарамастан, қаржы табу үшін отандастарымыздың небір қиындықтарға төзімділік танытатындығын байқаймыз. Бұл мәселелердің ушығуы олардың құқықтарының қорғалмауы мен қатар, денсаулық мәселелерінің және әлеуметтік мәселелерінің күрделенуіне әкелетіндігін ескерсек, көз жұма қарауға болмайтындығымызды және институционалдық шешімді қабылдау керек екендікті алға тартады.

Кореяда отандастарымыздың заңсыз жүруі екі елдің жауапты органдарын алаңдатып келеді. Заңды құжаты жоқ мигранттар арасында адам құқықтары, алаяқтық, зорлық-зомбылық және әлеуметтік-мәдени мәселелердің көбейгендігі тағы бар. Мұны ескерген Кореядағы еліміздің елшілігі, талай жылдар бойы ел үкіметіне мигранттардың мәселесін қарастыру керек екендігі жайлы ұсыныстар жасаған. Дегенмен, жұмыс визасын беру мәселесін шешу біраз уақытты талап ететіндігіне көзіміз жетті. Мысалы, елімізге заңды еңбек етуге рұқсат беретін жұмыс визасын алуға мүмкіндіктер бар. Әрі аталмыш елдің қоятын талаптарына сай болған жағдайда жоспар іске әбден мүмкін. Кореяда еңбек ететін мигранттар, көмекке зәру тұста мәселенің басын ашу үшін, міндетті түрде елшіліктің көмегіне жүгінеді. Осы тақырыпты тереңірек зерттеу аясында, 2023 жылдың қараша айында Сеулдегі Қазақстан елшілігімен байланысып, мигранттар мәселесі жайлы сұхбатымызға елшіліктің бірінші хатшысы Тоққұлов Бауыржан Серіктесұлы қолдау көрсетті. Сұхбатта, Кореяның еңбек мигранттарына арналған саясаты, жұмыс визасын беру мәселесінің қалай шешілетіндігі, қазақстандық еңбек мигранттары қандай мәселе аясында көмек сұрайтындығы қарастырылды. Сондай-ақ, Кореяда еңбек мигранттарына қатысты орын алған түрлі жағдайларға елшілік тарапынан қандай қолдау және көмек болатындығы жайлы сұрақтар қойылды. Елшілік сұхбат аясында қойылған сұрақтарға толық жауап беріп, отандастарымыз жиі тап болатын мәселелерге де баға берді. «Соңғы уақытта, отандастарымыздың заңсыз еңбекке баруларының көбеюі де үлкен кедергілерге алып келді. Заңды құжаттарының жоқ болуына орай, кейде жұмыс беруші тарапынан уақтылы жалақыны ала алмайды. Жұмыстағы қауіпсіздік шараларын дұрыс білмеуден алған жарақаттарына сәйкес арнайы медициналық көмекке жүгіне алмайды. Тіптен, өзара түсініспеушілік пен саяси және басқа да діни көзқарастың қайшылықтарына байланысты орын алатын жағдайлар көп. Алаяқтарға душар болса немесе әлеуметтік қысымға ұшыраса, қандай да бір мәселеге байланысты жәбір көрсе де елшілікке хабарласып жатады. Жат қоғамға бірден үйренісіп кете алмаудан туындайтын конфликт, дискриминация сынды проблемаларға душар болып жатады. Медициналық сақтандыруларының болмауынан амбулаториялық көмекке жүгінуден бас тартады. Ал сақтандырусыз алғашқы жәрдемді де алу миллиондаған қаражатты талап етеді. Елде заңды еңбек етуге құқықтарының жоқтығынан жергілікті жауапты органдардың көмегіне жүгіне алмайды. Тіптен, Кореяда еңбек етіп жүріп, жазатайым оқиғадан мерт болған азаматтар да көп. Олар міндетті түрде Кореядағы елшіліктің көмегіне жүгінеді. Күніне қаншама хаттар түседі, қаншама отандастарымызбен кездесеміз. Біз бәріне бірдей көмектесуге тырысамыз. Кейде жұмыстың тығыздығы мен маңызды мәселелер шығып қалған жағдайда, отандастарымыздың мәселесін түгел бірдей бір мезетте шешу қиындық туғызады. Дегенмен, заңды, заңсыз еңбек ететініне қарамастан оларға бірдей қарау және көмек көрсету біздің жұмысымыз», деді жауапты хатшы.

Отандастарымызға виза беру мәселесі талай уақыт бойы қаралып келе жатқан іс екендігі белгілі. Осы мақсатта, жұмыс визасы туралы сұрақтарға жауап іздеп көрдік. «Елімізбен Корея

арасында жұмыс визасы қарастырылып жатқандығы рас. Бізде елшілік тарапынан бұл мәселені көтердік. Отандастарымызға жұмыс визасы берілсе, нұр үстіне нұр болар еді. Жұмыс визасын қамтамасыз етуде бірден болмайтынын ескеру керек. Жалпы, елімізде оларды дайындайтын орталық ашылып, Кореяға жұмысқа келемін деушілерді дайындауы керек. Ол орталық Кореяның миграциялық өкілдері мен еңбек министрлігі тарапынан қойылған шарттарға сәйкес болуы маңызды. Сонымен қатар, ашылған орталық өз жұмысын сәтті жасауы бірінші орында. Қазақстандықтардың арнайы виза орнатылғаннан кейінде елге заңсыз келуі қысқарса онда бұл жақсы нәтиже болмақ. Алайда, заңды еңбек етуге берілетін құқықты өз білгенінше қолданып немесе заңсыз әрекеттер жасаған азаматтар көп тіркелсе, келешекте орталық жабылып қалуы мүмкін. Осы себепті ел азаматтары да заңды еңбек етуге берілетін құқықтарды дұрыс пайдалана білуі және заңсыз әрекеттерге барудан бас тартуы біздер үшін және ел үшін үлкен көмек». Сеул елшілігіндегі хатшымыз Бауыржан ағаның айтпақ ойымен толық келісетіндігімізді айтып өтпекпіз. Себебі, заңды еңбек етуге ресми түрде келісім алған соң, Корея тарапынан қойылатын міндеттерді таза әрі мінсіз атқару біз үшін үлкен маңызға ие болуы тиіс. Сонымен қатар, жұмыс визасын беру процесі мақұлданса, бұл процесі атқару сәл уақытты талап етеді. Әуелі орталық талапқа сай және болашақ жұмысшыларды Кореяға жібермес бұрын оларға тілдік курстарды ұсыну, еңбек кодекстерімен таныстыруы маңызды.

2024 жылдың қаңтар айында үкімет тарапынан қазақстандықтарға жұмыс визасы беріледі деген ресми қаулы шықты. Бұл еліміз бен Корея арасындағы байланысты күшейтетіні сөзсіз сеніммен қарадық. Ендігі кезекте қазақстандықтар үшін заңды еңбек етуге берілген рұқсатты дұрыс қолдана білу. Бұл келісім толыққанды жүзеге асқан жағдайда ғана Кореяда еңбек келісімі аяқталғанға дейін отандастарымыз үш жылдан бес жылға дейін жұмысын жалғастыруға толық құқыққа ие бола алады. Дегенмен, корей мемлекетінің заңын қатаң сақтап, екі елдің Еңбек министрліктері тарапынан қойылған талаптарды орындау ол отандастарымыздың мойнында. Аталмыш мәселенің қаншалықты жүзеге асып жатқандығына көз жеткізіп, сараптама жасау мақсатында да, Бауыржан Серіктесұлымен виза тақырыбында сұхбаттасқанымызда жұмыс визасы туралы талқыладық. Хатшы өз сөзінде, «Мен отандастарымыздың еңбек еткеніне қарсы емеспін. Заңсыз еңбек етуге шақырмаймын. Себебі, заңсыздың аты заңсыз. Олар өз құқықтарын қорғай алмайды, қандай да бір жағдай орын алса, жергілікті полиция органдарына немесе жауапты қызметтегі адамдардың көмегіне жүгіне алмайды. Оларға өкілетті органдар көмектесуі мүмкін, бірақ мәселесі шешілген соң оларды бірден депортациялайды. Соған сәйкес, мұндай шешімге барудан бас тартады. Елшілікке түрлі мәселелермен жүгінеді. Көбіне заңды еңбек етуге құжаттары жоқ мигранттар арасында аталмыш оқиғалар жиі тіркеледі. Мұнда ауыр жұмыс күшіне шыдай алмаған және жұмыс барысында жарақат алған азаматтарымызды жиі кездестіреміз. Жазатайым мерт болғандар азаматтар да бар. Олардың денесін елге аман есен жеткізу біздің міндет. Мерт болған азаматтарымыздың мәйітін елге жеткізу шамамен 7000-8000 долларды құраса, елге жеткізгенше рәсімделуі керек құжаттар шығындары мен мәйітті сақтауға әр күніне кететін қаражатты есептегенде бұдан да көп сомманың кететіндігін ескеру керек. Осы сынды жиі кездесетін сан мыңдаған мәселелерді ескерер болсақ, отандастарымыздың заңды еңбек етуге мүмкіндік алуы біз үшін үлкен жеңіс болмақ. Жалпы жұмыс визасын беру туралы ресми ақпарат ағымдағы 2024 жылда жариялануы тиіс» - деді.

Қазақстандықтарға виза беру біраз жылдар бойы көтеріліп келді. Бірақ, соңғы уақытта елімізден еңбек етуге келушілер саны күрт өсті. Сәйкесінше олардың арасындағы мәселеде ушыға бастады. Елшіліктің жауабына сәйкес, еңбек ететін азаматтарымызда осы тақырыпты әлеуметтік желіде болсын ұдайы жазып жатады. Мәселенің алдын алу мақсатында, Кореядағы Қазақстан елшілігі мен Сыртқы істер министрлігі Кореяның Еңбек министрлігіне ұсыныс жасады. Корея үкіметі отандастарымызбен келісімге келуге әрдайым дайын екендігін айтқан. Корей үкіметі де біздің жауапты органдарға өз ұсыныстарын жасады, яғни Қазақстан мигранттарын жіберетіндей дайындығымыздың барын дәлелдеу керек. Қайталап өткеніміздей орталықтардың ашылуы, денсаулық мәселелерінің жоқтығын анықтау мен корей тілін

үйрететін мамандарды тарту, арнайы бастапқы дайындық жүргізу сынды жұмыстар бар. Бұл процестің жүйелі түрде жүзеге асуын толыққанды Еңбек министрліктері бақылауға алуы керек. Егерде Қазақстан Республикасы талаптарға сай және еңбек мигранттарын дайындай алатындай дәрежеге жетсе және дәлелдесе, онда корей үкіметі біздерді толықтай қолдауға дайын екендігін ресми түрде хабарлаған болатын.

Сондай-ақ, соңғы уақытта Кореяның БАҚ жарияланған еліміз жайлы жаңалықтарда жағымды болмай тұр. Соңғы жаңалықтарда отандастарымыздың жалған құжат жасатқандықтары мен құжаттық тексеру аймақтарында тәртіп бұзулары, жауапты мамандарға дөрекілік таныту мен әуежайдан қашу сынды бұзақылықтары, заңды құжаты жоқ мигранттардың көбеюі сынды мәселелер қызу талқыға түскен. Өткен жылы орын алған екі отандасымыздың заң бұзып, Инчон әуежайдан қашып, іздерін суытпақ болуы әлеуметтік желіні шулатқандығы тағы бар. Аталмыш мәселеге көз жұма қараумен қатар, отандастарымыз бен мемлекет тарапы аясынан ешқандай шараның қолданбауы бұл бір тұрғыдан еліміздің имиджіне нұқсан келтіреді. Осы сынды мәселелердің көбеюі де, жұмыс визасын беруді жеделдетуге және мәселені институционалдық тұрғыда шешудің қажет екендігін көрсетеді. Бұл мәселені қарастыру мен Корея ұсынған талаптарға толық дайындалу да біраз уақытты қажет ететін, ауқымды зерттеумен нәтижелерді талап ететін ұзақ процес.

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақстаннан Кореяға заңсыз еңбек мигранттарының алғаш пайда болуы 2014 жылы басталған. Кореяда 2014 жылы қазақстандықтарға ашық есік саясатының күшіне енуі заңсыз еңбек етушілердің бірден өсуін байқатты. Бүгінде олардың санының 10 мыңнан асуы мемлекет тарапынан шешімді күтетін мәселеге айналды. Корея мен Қазақстан арасында заңды еңбек етуге мүмкіндік беретін виза мен бағдарламалар осы уақытқа дейін қарастырылмады. Корея үкіметі 2004 жылы заңды еңбек етуге жағдай жасалған EPS (Employment Permit System) іске қосты, бірақ, бұл бағдарлама 2007 жылдан бастап тек Өзбекстан мен Қырғызстан азаматтарына виза беруге келісім жасады. Қазақстандықтар аталмыш бағдарлама мен жұмыс визасының болмауы, бұл елге тек қана заңсыз барудан өзге жолдың жоқтығын себепке алады. Қазақстандық азаматтар Кореяға заңды жұмыс істеуге ие болатын жұмыс визасымен келісімнің орнауына ниет білдіріп келді. Сонымен қатар, қазақстандық заңсыз мигранттар арасында да заңсыз әрекеттердің көбеюі мен адам құқықтарының бұзылуы тіркелген. Заңды еңбек келісімінің жоқтығынан уәде етілген жалақыны ала алмау, алаяқтық сынды әлеуметтік мәселелердің ушығуы, дер кезінде институционалдық шешімдерді шығаруды талап ететін күрделі мәселеге айналды 2023 жылы жауапты органдар қазақтарға жұмыс визасын ұсыну мәселесін қайта талқыға салды. Мәселені ұзаққа созбай, мерзімді аяқтау керек екендігін ұсынған болатын. Бұл жұмысқа Қазақстан Республикасының Еңбек министрлігі мен екі ел арасындағы елшілеріміз де атсалысты. Осылайша, 2024 жылдың басында Қазақстан Республикасының Еңбек министрлігі аталмыш жаңалықты ресми жариялады. Ендігі кезекте, екі ел тарапынан орындалуы тиіс жұмыстар мен ұсыныстарды қадағалау, жұмыс визасын беру процесін ілгерілету маңызды. Сонымен қатар, еңбек біліктілігіне дайындайтын арнайы орталықты құру жұмыстарын жеделдету керек [8].

Әлеуметтік желіде, қазақстандық азаматтарға жұмыс істеуге мүмкіндіктің болмауы үнемі қызу талқылауға түседі. Үкімет тарапынан осы мәселенің көтерілуі керек екендігін алға тартады. Кореяда еңбек ететін отандастарымыз арасында еңбек визасына деген мұқтаждықтың қаншалықты маңызды екендігін анықтау керек болды. Еңбек мигранттар арасында әдетте қандай мәселелер жиі кездеседі және отандастарымыздың өмір сүруінде қандай кедергілердің барына сараптама жасадық. Корея Республикасында үш жылдан бес жыл көлемінде еңбек етіп жүрген қазақстандық заңсыз мигранттармен сұхбаттар жүргізілді. Сұхбат, әлеуметтік желі арқылы онлайн түрде және тікелей кездесулер арқылы жасалынды. Кездесулер негізінде, Кореяда еңбек ететін қазақтардың өз отандарына қайта алмауының бір себебі, олардың заңсыз еңбек етуімен, депортация процесінің орын алуымен сипатталды. Демек, екінші рет Кореяға кіру мүмкіндігінен айырылуы екендігін айқын көрсетті. Сондай-ақ, мерзімінен бұрын елден

шықпау себептеріне орай арнайы айыппұл сынды өзге де істің қозғалуы мүмкін екендігін алға тартады. Мұнан өзге себептің бірі, отбасылық немесе жеке бас қажеттіліктері, әлеуметтік жағдайларын оңтайландыру аясында заңсыз тұрғыда болса да еңбек етуге дайын болуы. Еңбек келісімдерінің жоқтығынан емін еркін елден шыға алмайды. Бірнеше жыл қатарынан отанына оралмай, жақындарымен кездесе алмай еңбек етуге мәжбүр. Заңсыз еңбек етуге Кореяны таңдаудың себептері де айқын, бір айлық визасыз режим мен жоғарғы жалақы мен қатар ондағы қазақ мигранттарының санының ұлғаюы. Сонымен қатар, Кореяға қара жұмысқа барушылардан тіл білудің талап етілмеуі. Сұхбаттар аясында Кореядағы қазақстандық жастар, өзінің және отбасылық қажеттіліктермен әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешу үшін ақша жинап, тіптен болашақта отанында жеке кәсіпорындарын ашу немесе мемлекетке қарыздарын өтеу мен жақындарына жәрдемдесу сынды түрлі себептерге байланысты мигрант атанғандығын алға тартады. Дегенмен, Кореяда еңбек ететін қазақстандық заңсыз мигранттардың ондағы еңбек ету себептері әр алуан екендігін де айта кеткен жөн.

Корея Республикасында заңсыз мигранттардың санынан күрт өсуіне байланысты Корея Әділет министрлігі олардың алдын алу үшін КЕТА (Korea Electronic Travel Authorization) ұсынды. Бұл Кореяда бір ай көлемінде турист мақсатында қалуға мүмкіндік беретін рұқсатнама. Рұқсатнаманы алу үшін, Кореяда нақты болу мерзімімен қатар, қайтар ұшақтың билеті керек. Қонақ үйді алдын ала жалдап қойғаныңызды дәлелдейтін құжат пен өзге де сауалнаманың үлгісін талапқа сай толтыру маңызды. Рұқсатнама қағазы берілмеген жағдайда, міндетті түрде елшілікке бару арқылы, туристік виза С-3 алуға мәжбүр боласыз. Бұл бүгінгі таңда Кореяға еш кедергісіз кіруге кепілдік береді дегенді білдірмейді. Мигранттардың көбеюіне байланысты Корея Республикасының Әділет министрлігінің шешіміне қарасты кедендегі тексеріс күшейтілуі бұған бірден бір дәлел. Кедендік тексерістің күшеюі де мигранттар санын азайтуға септігін тигізуі анық. Дегенмен, тексеріс пен талаптардың күшеюіне қарамастан тәуелекелге бел буып, заңсыз еңбек етуге барушылар қатары өсуде. Атап айтар болсақ, олар туристік виза мен КЕТА алу арқылы Кореяға демалысқа келгендерін дәлелдеп, артынша заңсыз қалып қояды. Мұндай әрекеттің қайталануы қазір қалыпты жағдайға айналған. Алайда, ғылыми зерттеулер мен дәлелдемелер заңсыз еңбек күшіне барудың бірнеше әлеуметтік мәселенің туындауына себепші болатындығын дәлелдейді. Заңсыз мигрант атану өз құқықтарының қорғалмауынан бөлек, мемлекет тарапынан қолдаудың шеттетілуімен қатар, екі мемлекет арасында да сыртқы байланыс күшінің әлсіреуіне әкелуі мүмкін күрделі процесс [9].

Қазақстандық азаматтардың заңсыз еңбек ету аясында бірнеше әлеуметтік мәселелерін зерттеуде, денсаулықтары жайлы ақпараттар жинау қолға алынды. Оңтүстік Кореяда кемінде бес жылдан артық еңбек етіп жүрген азамат Р онда кездесетін мәселелерге баға берді. «Корея еңбек етушілерге келетін адамдар үшін ыңғайлы орын болса да, моральдық тұрғыдан дайын болуды қажет етеді. Физикалық тұрғыда белсенді және денсаулықтың мықты болуының маңызды екендігін ескертемін. Себебі, тәулік бойынғы ауыр жұмыс пен он минуттық ғана үзілістің тынығуға жеткіліксіз болатындығы бар. Жұмыс берушіге де маңызды. Алайда, Корея бұл әлсіздерге арналған мекен емес. Корейлер сияқты күн-түн демей еңбек ету керек. Оның үстіне заңды құжаты жоқ еңбек мигранттарының денсаулығының жақсы болуы маңызды. Мұнда жарақат алсаңыз сіз амбулаториялық көмекті тегін ала алмайсыз. Өте қымбат, қалта көтермейді. Екіншіден, заңсыз мигранттарда медициналық сақтандыру болмайды, бізде заңды еңбек етуге рұқсат жоқ. Бұл процесстің жиі жалғасуынан денсаулықтарына нұқсан келтіріп жататын азаматтардың жиі кездестіремін. Олардың Корея жайлы ақпараттан хабарсыз болып, мәдени шок алып жататындықтары да бар. Қысқасы, денсаулықтарына нұқсан келтірген азаматтар заңсыз мигрант болғанына байланысты сақтандыру қағаздарының жоқтығынан ем қабылдай алмайды». 2020 жылы қазақстандық Әли атты азамат, Кореяда заңсыз еңбек етіп жүрген тұсында өзі тұратын жатақханадан өрт шыққандығын байқап, отқа оранған үйден 10 жуық корей азаматтарын аман алып қалады. Алайда, заңсыз еңбек етіп жүргеніне байланысты өзі де жарақат ала тұра, оқиға орынан қашып кетеді. Оның жарақат алғанын байқаған халық,

Әлиді ауруханаға жеткізуге тырысқанымен, заңсыз мигрант болғандықтан ауруханаға барудан бастартқандығын байқайды. Осылайша Яңяң қаласының тұрғындары 3000 жуық адамнан петиция жинап, Әлиге Кореяда тұруға ықтияр хат пен қатар оған кешірім беруін өтінеді. Әлидің істеген ісіне риза болған халық оның ауруханада ем алуына жәрдемдесіп, ақшалай көмек те көрсеткен. Бұдан байқайтынымыз, Кореяда еңбек ететін заңсыз мигранттар ауыр халіне қарамастан емханаға немесе дәрігердің көмегіне жүгіне алмайды. Сонымен қатар, ауыр жұмысқа барған халықтың денсаулығына еш зиян тимейтініне кім кепіл деген маңызды сұрақ та туындайды [10].

2019 жылы Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің бас өкілі Айбек Смадияров Корея елінде 7 қазақстандық азаматтың ауыр жұмыс күшіне шыдай алмай мерт болғандығын және бұдан өзге де түрлі қайғылы оқиғалардың болғандығын хабарлаған еді [12]. Сондай-ақ, Кореяда бес жылдан артық еңбек етіп жүрген Т атты мигранттың айтуынша, «Көптеген қазақстандықтар мұнда Корея жайлы білмей тек ақша табудың жолын ғана ойлап келеді. Алайда, бұл олар жіберетін үлкен қателіктің бірі және бірегейі. Мұнда тәулік бойы атқаратын жұмыстың ауырлығы мен заңсыз еңбек етудің қиындықтары, пәтер іздеумен қатар, қаржы сынды бірнеше мәселелер жиі туындауынан олар не істерін білмей қалады. Ауыр жұмыс денсаулыққа әсер ететінін біліп келудің қаншалықты маңызды екендігін түсінбейді» - деп жалғастырды. Кореяда еңбек етіп келген азаматтардың тәжірибесі онда денсаулықтың қаншалықты маңызды екендігін дәлелдеп отыр. Заңсыз мигрант атану, кез-келген әлеуметтік немесе жеке бас, отбасылық экономикалық мәселелерді шешудің бірден бірі жолы емес екендігін айтып өткен абзал. Мигранттардан алынған сұхбаттар мен әлеуметтік желіде жазылған бірнеше ақпарат көздері олардың арасында түрлі денсаулық мәселелерінің туындайтындығын жазады. Қайғылы оқиғалардың орын алып жататындығын үнемі жариялайды. Қазақстан Республикасының мемлекет өкілдері мен сыртқы істер министрлігіде заңсыз жұмысқа кеткен мигранттардың хал-ахуалына қарасты мәселенің ушығуына алаңдаушылықпен қарайды. Сонымен қатар, заңсыз еңбек етуге барудың соңы жақсылықпен аяқталуы мүмкін еместігін жеткізуді көздейді. Әлеуметтік мәселелерге байланысты, отбасы мәселесін бірінші орынға қоятын қазақстандықтар үшін де, заңсыз әрекеттерге тәуекел ету оңай шешім емес, тіптен олар өз денсаулықтарын қатерге қоюға дейін барады. Осы сынды себептер, бұл мәселенің ұтымды шешімдер мен келісімдер арқылы қарастырылғанын талап етіп отыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Бүгінгі таңда көптеген қазақстандықтар түрлі әлеуметтік себептерге байланысты шетелге заңсыз еңбек етуге шығуда. Отбасының қажеттіліктері, қаражат жетіспеушілігі және арзан жұмыс күші сияқты факторлар азаматтарды өз елінен тыс жерде еңбек етуге мәжбүрлейді. Соның ішінде Оңтүстік Кореяға заңсыз еңбек етуге баратын отандастарымыздың саны үнемі артып келеді. Алайда заңсыз еңбек етуге тәуекел ету ұтымды шешім емес, өйткені бұл бірнеше әлеуметтік және құқықтық мәселелерді туындатады.

Зерттеу барысында анықталғандай, Оңтүстік Кореядағы қазақстандық заңсыз мигранттар жұмыс істейтін орындарда визалық, медициналық, адам құқықтары және еңбекақы мәселелерімен жиі бетпе-бет келеді. Қазақстан мен Корея арасында заңды еңбек етуге мүмкіндік беретін арнайы еңбек визасы қарастырылмаған. Көбі туристік немесе медициналық визамен кіріп, кейін заңсыз түрде ауыл шаруашылық, зауыт, фабрика, қонақ үй қызметі, тазалық немесе құрылыс саласында жұмыс істейді. Мұндай жағдайда заң бұзушылық орын алады, ал кейде жалған виза жасату қызметтерін пайдаланатындар саны да артуда. Визалық мәселелердің ушығуы екі ел арасындағы мемлекетаралық келісім арқылы ғана шешілуі мүмкін, яғни толық келісім мен шарттардың орындалуы арқылы ғана Қазақстан азаматтары заңды түрде еңбек етуге мүмкіндік алады.

Денсаулық сақтау мәселесіне келер болсақ, заңды құжаты жоқ азаматтар медициналық сақтандырудан тыс қалады. Жұмыс барысында жарақат алғанда немесе ауыр сырқатқа

шалдыққанда жұмыс беруші жауапкершіліктен қашуы мүмкін, ал кейде медициналық көмек алу мүмкіндігі мүлде болмауы ықтимал. Мысалы, Instagram желісіндегі qazaq.alliance.in_korea парақшасында Кореяда жұмыс істейтін қазақстандықтарға материалдық көмек қажеттілігі туралы хабарландырулар жиі жарияланады. Қаржылық немесе медициналық көмекке уақытында қол жеткізе алмай, мүгедек болып елге оралғандар туралы оқиғалар көп кездеседі. Сондай-ақ, заңсыз еңбек ететін азаматтардың өлімі жағдайында денесін елге қайтару мен құжаттарын рәсімдеу ұзақ және қымбат процесс болып табылады. Адам құқықтарының бұзылуы да маңызды мәселе болып отыр. БҰҰ мен ЕО заңнамасында заңсыз және заңды мигранттардың құқықтары қорғалатыны көрсетілген. Алайда заңсыз еңбек ететін азаматтар көбіне өз құқықтарын қорғауға немесе құқықтық органға жүгінуге қорқады, кейде бас тартуының себебі өз елге депортацияланудан қауіптену болып табылады. Сонымен қатар, заңсыз еңбек ететіндер көбіне орта және төмен білімді болғандықтан, қай органға жүгінуге керектігін білмейді, еңбек заңнамасынан хабарсыз және өз құқықтарын қорғай алмайды. Сұхбатқа қатысқан мигранттардың айтуынша, жұмыс берушілер заңсыз жұмысшылардың құқықтық сауатсыздығын пайдаланып, оларды арзан жұмыс күші ретінде қолдануға ыңғайлы деп санайды. Заңды жұмысшыларға қарағанда, сақтандыру мен салық төлемей, оларды еңбекке тарту тиімді болып отыр. Сонымен қатар, уақтылы еңбекақы төлемеу немесе жұмыс келісімін орындамау сияқты жағдайлар да кездеседі, бірақ мигранттар көбіне қорқытып немесе бопсалау арқылы өз талаптарын айта алмайды.

Заңсыз еңбек тек қаражат табудың ең оңай жолы ретінде қарастырылмауы керек. Құқықтық қорғалмағандық пен әлеуметтік қауіптерді ескере отырып, заңсыз еңбекке бармау маңызды. Әлемде заңсыз мигранттар санының өсуі басқа да әлеуметтік мәселелердің туындауына әкелуі мүмкін. Соңғы уақытта Қазақстан мен Корея арасында заңды еңбек визасын енгізу мәселесі қарастырылып, келісім күшіне енген жағдайда қазақстандықтар заңды еңбек ету мүмкіндігіне ие болады. Бұл әлеуметтік мәселелердің бірқатарын шешіп, медициналық көмекке, жоғары жалақы мен қауіпсіздікке қол жеткізуге мүмкіндік береді. Екі ел арасындағы талаптардың толық орындалуы маңызды, ал қазақстандықтар заңсыз еңбекке бармауы тиіс. Егер бағдарлама шарттары бұзылса, еңбек келісімдері өз жұмысын жалғастыра алмау қаупі бар. Дегенмен, келісім нәтижелі іске асқан жағдайда бұл екі ел үшін еңбек миграциясын тиімді ұйымдастырудың маңызды бастамасы болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ракишова Б. «Оңтүстік Кореядағы қазақстандық заңсыз еңбек мигранттары». – Қазақстанның халықаралық қатынастар жөніндегі кеңесі (KCIR) – Нұрсұлтан қ., 2020. - б. 60.
2. *International Migration Statistics in 2021. [Electronic resource]. 2021. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://kostat.go.kr/boardDownload.es%3Fbid%3D11745%26list_no%3D419539%26seq%3D2&ved=2ahUKEwiIk-jfkJSNAxUsJBAIHYOVID4QFnoECBcQAO&usq=AOvVaw190meYmdL-ft65_nzqQEu0 (Accessed on 23.01.2024).*
3. Boswell C., Straubhaar T. “The Illegal Employment of Foreign Workers: An Overview.” *January/February 2004, pp. 4-20. [Electronic resource]. 2024. URL: <https://www.researchgate.net/publication/47872117> The illegal employment of foreign workers An overview (Accessed on 05.07.2024).*
4. Castles S., Miller M. *The Age of Migration: International Movements in the Modern World. – 6th ed. – January 2020. – 443 p.*
5. Choi S. *Governing Through Support: Migrant Women’s Affective Labor and Government Services for Migrant Workers in South Korea // Asian Journal of Women’s Studies. – 2019. – Pp. 352-374.*
6. Chung, K. & Byun, J.. *Analysis on Low-Skilled Labor Migrants’ Life in Korea: Focusing on the Role of Marital Status and Spouse’s Residence in Korea. [Electronic resource]. 2015. URL: <https://www.researchgate.net/publication/305984432> Analysis on low-*

skilled labor migrants' life in Korea focusing on the role of marital status and spouse's residence in Korea (Accessed on 20.04.2025).

7. Қалиева Г.Б., Абаган А.Б., Мионг С. «Оңтүстік Кореядағы Орта Азиялық заңсыз еңбек мигранттарының мәселелері» - [электрондық ресурс]. - 2024. - URL: <https://bulletin-socpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/521> (Қаралған күні: 04.04.2024).

8. Korea Immigration Service Statistics. Ministry of Justice. [Electronic resource]. 2018. - URL: https://www.immigration.go.kr/immigration_eng/1849/subview.do (Accessed on 21.10.2023).

9. Chosun Ilbo. “*화마서 한국인 10명 구한 불법체류자 추방 안된다*” [Electronic resource]. – 2020. – Available at: <https://www.chosun.com> (accessed on: 10.02.2023).

10. Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің ресми өкілінің брифингі, Астана, Ақпан 27, 2020. [электрондық ресурс] – 2020. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa?lang=en> (Қаралған күні: 20. 02. 2025)

11. Migrant issues left off agenda in presidential race. [Electronic resource]. 2025. - URL: <https://www.koreatimes.co.kr/southkorea/20250527/south-koreas-presidential-race-overlooks-migrant-issues> (Accessed on 27.05.2025).

12. Қалиева Г. Кореядағы еңбек мигранттары мемлекетіміздің беделіне көлеңке түсірмесе екен // 7-su.kz. Jetisu желілік басылымы. - [Электрондық ресурс]. – 2024. – URL <https://7-su.kz/janalyqtar/kultobe/koreyaday-ebek-migrantтары-memleketmzd-bedelne-kleke-tsrnese-eken-20481/> (Қаралған күні 18.05.2025).

13. Lim T. South Korea as an Ordinary Country: A Comparative Inquiry into the Prospects for ‘Permanent’ Immigration to Korea // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2012. – Vol. 38, No. 3. – Pp. 507-528.

References:

1. Rakisheva B. *Illegal Immigration of Kazakhstan to South Korea*. Kazakhstan Council on International Relations (KCIR). Nur-Sultan, 2020, 60 p.

2. International Migration Statistics in 2021. [Electronic resource]. 2021. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://kostat.go.kr/boardDownload.es%3Fbid%3D11745%26list_no%3D419539%26seq%3D2&ved=2ahUKEwiIk-jfkJSNAxUsJBAIH0VID4QFnoECBcQAO&usq=AOvVaw190meYmdL-ft65_nzqOEu0 (Accessed on 23.01.2024).

3. Boswell C., Straubhaar T. “The Illegal Employment of Foreign Workers: An Overview.” *January/February* 2004, pp. 4-20. [Electronic resource]. 2024. URL https://www.researchgate.net/publication/47872117_The_illegal_employment_of_foreign_workers_An_overview (Accessed on 05.07.2024).

4. Castles S., Miller M. *The Age of Migration: International Movements in the Modern World*. – 6th ed. – January 2020. – 443 p.

5. Choi S. *Governing Through Support: Migrant Women’s Affective Labor and Government Services for Migrant Workers in South Korea* // *Asian Journal of Women’s Studies*. – 2019. – Pp. 352-374.

6. Chung, K. & Byun, J. *Analysis on Low-Skilled Labor Migrants’ Life in Korea: Focusing on the Role of Marital Status and Spouse’s Residence in Korea*. [Electronic resource]. 2015. URL https://www.researchgate.net/publication/305984432_Analysis_on_low-skilled_labor_migrants'_life_in_Korea_focusing_on_the_role_of_marital_status_and_spouse's_residence_in_Korea (Accessed on 20.04.2025).

7. Kalieva G., Abagan A. *The Problem of Illegal Labor Migrants from Central Asia in South Korea* // *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Sociological and Political Sciences*. – 2024. – No. 1 (March). – Pp. 24-36. – [Electronic resource]. – Available at: <https://bulletin-socpolit.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/521> (accessed on: 04.04.2024).

8. Korea Immigration Service Statistics. Ministry of Justice. [Electronic resource]. 2018. - URL: https://www.immigration.go.kr/immigration_eng/1849/subview.do (Accessed on 21.10.2023).

9. Chosun Ilbo. “*화마서 한국인 10명 구한 불법체류자 추방 안된다*” [Electronic resource]. – 2020. – Available at: <https://www.chosun.com> (accessed on: 10.02.2023).

10. Qazaqstan Respublikasynyn Syrtqy ister ministriginin resmi ukilinin brifingi, Astana, Aqpan 27, 2020. [elektrondyq resurs] – 2020. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa?lang=en> (Qaralghan kuni: 20. 02. 2023) 20. 02. 2025)

11. Migrant issues left off agenda in presidential race. [Electronic resource]. 2025. - URL: <https://www.koreatimes.co.kr/southkorea/20250527/south-koreas-presidential-race-overlooks-migrant-issues> (Accessed on 27.05.2025).

12. Qalieva G. Koreyadagy ebek migranttary memleketimizdin bedeline kolenke tusirmese eken // 7-su.kz. *Jetisu zhelilik basylymy*. - [Elektrondyq resurs]. – 2024. – URL <https://7-su.kz/janalyqtar/kultobe/koreyaday-ebek-migranttary-memleketmzd-bedelne-kleke-tsrnese-eken-20481/> (Qaralghan kuni:18.05.2025).

13. Lim T. South Korea as an Ordinary Country: A Comparative Inquiry into the Prospects for ‘Permanent’ Immigration to Korea // *Journal of Ethnic and Migration Studies*. – 2012. – Vol. 38, No. 3. – Pp. 507-528.

**ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ
ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ**

**СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ
КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ**

**JOINT RESEARCHES OF SCIENTISTS
OF KAZAKHSTAN AND ABROAD**

FTAMP: 04.51.63

DOI: 10.51889/2959-6270.2025.92.4.012

Б.Т. Нурханова^{1*}, **А.Гюндюгду²**, **А.Досжанова³**, **Н.С. Каражанов³**

¹Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

² Анкара университеті, Анкара қ., Түркия,

³ Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

* e-mail: janelya_9743@mail.ru

**АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНДАҒЫ САУДА ЖӘНЕ ОЙЫН-САУЫҚ
ОРТАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ДЕМАЛЫС ҚЫЗМЕТІНІҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ**

Аңдатпа

Мақала Алматы қаласындағы сауда және ойын-сауық орталықтарының (СОО) қала тұрғындарының әлеуметтік-мәдени өміріндегі рөлін зерттеуге арналған. Зерттеудің негізгі мақсаты – СОО-лардың қала тұрғындарының бос уақытын өткізу әдеттеріне, әлеуметтік байланыстарына және тұтынушылық мінез-құлқына әсерін кешенді талдау. Зерттеуде сандық әдіс қолданылып, сауалнамаға 18 жастан асқан 375 респондент қатысты.

Нәтижелер СОО-лардың, әсіресе жастар үшін, негізгі демалыс орнына айналғанын көрсетті: респонденттердің 90%-ға жуығы айына кемінде бір рет барады. Бұл орындар достармен және отбасымен кездесетін маңызды әлеуметтік кеңістік («үшінші орын») қызметін атқарады. Қызмет сапасына қанағаттану деңгейі жоғары болғанымен, СОО-лар тұрғындардың импульсивті сатып алуына (44%) және жоспардан тыс шығындар жасауына ықпал ететіні анықталды.

Қорытындылай келе, СОО-лар тек сауда нысаны емес, сонымен қатар қаланың әлеуметтік-мәдени өмірін қалыптастыратын, тұтыну әдеттерін өзгертетін және қоғамдық қатынастарды нығайтатын көпфункционалды орталық.

Түйін сөздер: сауда-ойын-сауық орталықтары, СОО-ның әлеуметтік функциялары, бос уақыт, демалыс, импульсивті сатып алулар, қоғамдық кеңістік, тұтыну мәдениеті, әлеуметтік байланыстар.

B.T. Nurkhanova^{1*}, A.Gündoğdu², A.Doszhanova³, N.S. Karazhanov³

¹*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

²*Ankara University, Ankara, Turkey*

³*Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan*

* e-mail: janelya_9743@mail.ru

SOCIO-CULTURAL FOUNDATIONS OF LEISURE SERVICES IN SHOPPING AND ENTERTAINMENT CENTERS OF ALMATY

Abstract

The article explores the role of shopping and entertainment centers (SECs) in Almaty in the socio-cultural life of city residents. The main objective of the study is to provide a comprehensive analysis of how SECs influence residents' leisure practices, social interactions, and consumer behavior. A quantitative method was employed, and the survey involved 375 respondents aged 18 and above.

The findings reveal that SECs, particularly for young people, have become primary leisure destinations: nearly 90% of respondents reported visiting at least once a month. These venues serve as significant social spaces («third places») where people meet with friends and family. While satisfaction with service quality is relatively high, the study also shows that SECs encourage impulsive purchases (44%) and unplanned spending among residents.

In conclusion, SECs function not merely as commercial facilities but as multifunctional hubs that shape the city's socio-cultural life, transform consumption habits, and strengthen social relations.

Keywords: shopping and entertainment centers, social functions of shopping and entertainment centers, free time, leisure, impulsive purchases, public space, consumer culture, social connections

Б.Т. Нурханова^{1*}, А.Гюндогду², А.Досжанова³ Н.С. Каражанов³

¹*Казахский национальный педагогический университет имени Абая,*

г. Алматы, Республика Казахстан

²*Анкарский университет, Анкара, Турция,*

³*Казахский национальный женский педагогический университет,*

г. Алматы, Республика Казахстан

* e-mail: janelya_9743@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВЫ ДОСУГОВЫХ УСЛУГ В ТОРГОВО-РАЗВЛЕКАТЕЛЬНЫХ ЦЕНТРАХ ГОРОДА АЛМАТЫ

Аннотация

Статья посвящена исследованию роли торгово-развлекательных центров (ТРЦ) в социально-культурной жизни жителей Алматы. Основная цель исследования – комплексный анализ влияния ТРЦ на привычки проведения досуга горожан, их социальные связи и потребительское поведение. В исследовании применялся количественный метод: в опросе приняли участие 375 респондентов старше 18 лет.

Результаты показали, что ТРЦ, особенно для молодежи, стали основным местом отдыха: почти 90% опрошенных посещают их не реже одного раза в месяц. Эти пространства выполняют важную функцию «третьего места» – зоны для встреч с друзьями и семьей. Несмотря на высокий уровень удовлетворенности качеством предоставляемых услуг, было выявлено, что ТРЦ способствуют импульсивным покупкам (44%) и незапланированным расходам.

Таким образом, ТРЦ представляют собой не только объекты торговли, но и многофункциональные центры, формирующие социально-культурную жизнь города, изменяющие потребительские привычки и укрепляющие общественные связи.

Ключевые слова: торгово-развлекательные центры, социальные функции ТРЦ, свободное время, досуг, импульсивные покупки, общественное пространство, потребительская культура, социальные связи

КІРІСПЕ

Алматы қаласында СОО тұрғындардың сауда жасау, бос уақытын өткізу және мәдени қажеттіліктерін қанағаттандыратын әмбебап орын. Бұл орталықтар коммерциялық мекеме қызметінен бөлек, қала мәдениеті мен әлеуметтік қарым-қатынас орталығы рөлін атқарады.

Тұрғындардың көбі сауда-ойын-сауық орталықтарын достармен және отбасы мүшелерімен кездесетін орын деп сипаттады. Бұл Америкалық әлеуметтанушы Олденбургтің «үшінші орын» концепциясына сәйкес келеді. СОО бейресми қарым-қатынас пен әлеуметтік бірігу алаңы.

Жастар – СОО-ның ең белсенді аудиториясы. Олар моллдарды ойын-сауық пен заманауи трендтерге бейімделу кеңістігі ретінде қабылдайды. Бұл тұтыну мәдениетінің артуы мен жаңа өмір салтының қалыптасуын көрсетеді.

Сауда орталықтары жалпы қолжетімді орын саналса да, қызметтердің бағасы мен орналасқан жеріне байланысты әлеуметтік-экономикалық жіктелу байқалады. Бұл элиталық орталықтарда бай топтардың үлесінің көп болуынан, ал қолжетімді моллдарда әр түрлі әлеуметтік топтардың араласуынан көрінеді.

Зерттеу нәтижесі мен әдебиеттерді ескерсек, СОО-лардың дәстүрлі қоғамдық орындармен (саябақтар, алаңдар, мәдениет үйлері) қатар, қаланың жаңа мәдени инфрақұрылымына айналғанын байқаймыз.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі СОО қызметтерінің сапасына қанағаттанады, бағаларды қолайлы деп санайды және мұнда уақыт өткізуді қалалық өмірдің қалыпты құбылысы ретінде қабылдайтынын айтты.

Алматы – урбанизация үдерісі қарқынды жүріп жатқан әрі инфрақұрылымы дамыған, 2 миллионнан астам тұрғыны бар ірі қала. Экономикалық даму мен урбанизация үдерісінің үдеуі қала тұрғындарының бос уақытты өткізу және тұтыну мәдениетін түбегейлі өзгертті. Бүгінде Алматы қаласының тұрғындары үшін сауда және ойын-сауық орталықтары (бұдан әрі – СОО) демалыс пен бос уақытты өткізуге арналған басты кеңістіктердің біріне айналған. Мегалополистердегі СОО-лар бұрынғыдай жай сауда орындары емес, олар ыңғайлы ортада әр түрлі ойын-сауық пен демалысты біріктіретін қала тұрғындарының ортақ орнына айналды. Мұндай орталықтардың санының артуы соңғы жылдары урбанизация әсерімен қатар, халықтың тұтыну мәдениеті мен сұранысының өзгеруімен тікелей байланысты.

Astana International Financial Centre (AIFC) сараптамалық есебіне сүйенсек, 2023 жылы Қазақстанда 28 ірі СОО ашылған. Бұл 2022 жылғы көрсеткіштен 60%-ға жоғары болған [1, 33б.]. Алматы сияқты үлкен қалада мұндай орталықтардың көбеюі қала тұрғындарының санының артуымен, сондай-ақ тұтынушылық сұраныстың өзгеруімен тікелей байланысты. Әлеуметтік зерттеулердің нәтижесі бойынша, қала халқының бос уақытын өткізуінде СОО-лардың үлесі айтарлықтай жоғары. Жүргізілген ұлттық сауалнама нәтижесіне сәйкес Қазақстан жастарының шамамен 65%-ы (15-29 жас аралығы) жылына бірнеше рет СОО-ларға баратынын көрсетеді. Ал олардың 5%-ға жуығы айына бір реттен жиі барады [2, 8б.]. Қала халқы үшін СОО-ға бару тұрғындардың бос уақытын өткізудегі үйреншікті ісіне айналғанын осы көрсеткіштерден көруге болады. Көңіл көтеру үшін СОО-ға келген халықтың жартысынан көбі тек серуендеп, витриналарды тамашалауды жөн көрсе, 54%-ы тек түрлі ойын-сауық нысандарында болған [3]. Бұл тенденциялар Алматы қаласында да байқалады. Мегалополистегі СОО-лар халықтың күнделікті өміріне сіңісіп, маңызды орын алды.

Қазіргі қалалық ортада сауда орталықтарының қоғамдық кеңістік ретіндегі рөлі шетелдік ғылыми әдебиеттерде жан-жақты қарастырылған. Зерттеушілердің пікірінше СОО-лар бейресми қоғамдық кеңістік немесе «үшінші орындар» деп қарастырылады [4, 16б.]. Норвегиядағы ғылыми жұмыстардың бірінде сауда орталықтарының әлеуметтік функциялары зерттелген. Нәтижесінде, ондағы әлеуметтік байланыстардың қала тұрғындарының әл-

ауқатын жақсартатыны белгілі болған [5]. Демек, адамдар СОО-ға сауда жасау үшін бармаса да, көптеген адамдар СОО-да бас қосып, әлеуметтік қарым-қатынасқа деген қажеттіліктерін қанағаттандырады. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, жекелеген өңірлердегі қымбат сауда орталықтары белгілі бір ауқатты топқа ғана қызмет көрсететін жабық қауымдастық сияқты делінсе, басқа ғалымдар бұған керісінше, сауда орталықтары әртүрлі әлеуметтік және этникалық топтарды біріктіретін алаң болып, қала құрылымындағы шекараларды жояды дейді [6, р.49]. Әлемдегі көптеген зерттеулер СОО-лардың пайда болуы қала өмірін түбегейлі өзгерткенін көрсетеді. Жастар мен орта тап үшін сауда орталықтары саудадан бөлек, өзінің әлеуметтік мәртебесін сезініп, заманауи өмір салтын ұстануға көмектесетін кеңістікке айналған. ТМД елдері бойынша жасалған талдаулар жас буынның демалысқа деген көзқарасының өзгергенін көрсетті. Сауда орталықтары олар үшін ең ыңғайлы әрі тартымды демалыс орны болып саналады. Е.Баукованың пікірінше, бүгінгі қалалық жастар үшін СОО-лар ең ыңғайлы демалыс орнына айналған [7]. Соған қарамастан Қазақстандық ғылымда урбанизация, тұтынушылық мәдениет және жастардың бос уақытты ұйымдастыру туралы зерттеулер болса да, СОО-ның әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде рөлі жеке зерттелмеген. Мәдениеттанушылар қала кеңістігіндегі жаңа мәдениетті жалпы сипаттаумен шектелсе, экономика мен маркетинг мамандары сауда орталықтарының коммерциялық табыстылығына көбірек көңіл бөледі. Қазақстанда СОО-лардың әлеуметтік-мәдени рөлін кешенді түрде зерттеген жұмыстар жоқ. Жүргізілген кейбір сауалнамалық жұмыстар СОО-лардың өте танымал екенін растайды. Дегенмен, олардың қоғамдағы орны мен әсерін ғылыми тұрғыда талдаған жұмыстар жоқ. Алматы қаласындағы СОО-ның әлеуметтік-мәдени функциясын зерттеу – ғылыми олқылықтың орнын толтыруға және урбанистика мен мәдениет әлеуметтанушының түйіскен жеріндегі өзекті мәселені зерттеуге бағытталған маңызды қадам.

Зерттеудің негізгі мақсаты – Алматы қаласындағы СОО-лардың демалыс қызметінің әлеуметтік-мәдени функцияларын зерттеу. Сондай-ақ олардың қала өміріндегі алатын орнын теориялық және эмпирикалық негіздеу.

Зерттеу барысында бірнеше ғылыми болжамдарды тексеру көзделді. Біріншіден, Алматы қаласының тұрғындары үшін СОО-лар жай ғана сауда жасайтын орын емес, сондай-ақ бос уақытты өткізетін маңызды әлеуметтік және мәдени орталыққа айналған. Екіншіден, СОО-ны пайдалану үлгілері респонденттердің әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктеріне байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Үшіншіден, тұрғындардың СОО-ға бару мақсаты мен бесленділігі олардың мәдени тұтыну деңгейі мен әлеуметтік мәртебесіне тәуелді болады. Сонымен қатар, СОО-лар қала тұрғындарының әлеуметтік байланыс орнатуына, мәдениетке қатысты жаңа тәжірибе алуына және әлеуметтік араласуға арналған маңызды кеңістік. Алматы қаласындағы СОО-лардың кеңеюі мен дамуы қалалық өмір салтындағы өзгерістер мен тұтыну мәдениетінің кең таралуымен тығыз байланысты.

Әдебиетке шолу

Соңғы онжылдықта қаладағы демалыс орындары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Дәстүрлі қоғамдық орындар, мысалы, саябақтар, алаңдар және мәдениет үйлері қала тұрғындарының сұраныстарын толық өтей алмағандықтан маңызы азая бастады. Дәстүрлі кеңістіктердің орнын сауда және ойын-сауық орталықтары сияқты коммерциялық сипаттағы орталықтар басты. Зерттеуші К.Мандели дамушы елдердің мысалында қалалық демалыс инфрақұрылымының трансформациясын зерттей отырып, Сауд Арабиясының Джидда қаласында ірі сауда орталықтары бұрынғы базарлар мен жаяу жүргіншілерге арналған аймақтардың орнын басып, тұрғындар үшін бос уақытты өткізудің ең танымал орындарына айналғанын айтады [8]. Ол ірі сауда орталықтарының пайда болуы қоғамдық кеңістіктің сипатын өзгерткенін атап көрсетеді. Яғни, еркін және ашық кеңістіктер енді қатаң реттелетін коммерциялық бағыттағы жабық орындармен аламастырылды. Урбанистердің кейбірі бұл жағдайды «қоғамдық орталықтардың жекешеленуі» деп атайды. Осылайша, СОО-лар сауданы, демалысты және әлеуметтік қарым-қатынас мүмкіндіктерін байланыстыратын күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қалыптасты. Америкалық әлеуметтанушы

Р.Олденбург енгізген «үшінші орын» ұғымына сәйкес, бүгінгі сауда орталықтары қала тұрғындары үшін бейресми кездесулерге арналған орынға айналып отыр [4, 20-4266.].

Әлеуметтанушылар СОО құбылысын әр қырынан зерттейді. Ғылыми зерттеулердің бірқатары СОО-лардың әлеуметтік байланыстарға оң ықпалын ерекше атап өтеді. СОО-лар тек сауда жасайтын орын ғана емес, қоғам мүшелерінің кездесіп, демалатын орнына айналғанын тұжырымдайды. Мысалы, Норвегияда жүргізілген ауқымды сауалнамада, респонденттердің 66%-ы сауда орталықтарын қауіпсіз орын санаса, 59%-ы жағымды климаты бар жайлы орын деп есептеген. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің төрттен бір бөлігі сауда орталығын «туыстармен, достармен кездесетін» немесе «жергілікті қауым жиналатын» орын деп есептейді [5]. Демек, сауда орталықтары көпшілікке жайлы әрі қауіпсіз ортада демалып, әлеуметтік қарым-қатынас орнататын ортаға айналған. Бұл орталықтардың қолайлылығы әсіресе әйелдер, балалар, егде жастағылар үшін өте маңызды. Өйткені, қолайлы инфрақұрылымы, бақылау жүйесі және жылы, жабық кеңістігі бар. К.Манделидің айтуынша, Таяу Шығыстағы ірі сауда орталықтары әйелдерге еркін жүріп тұруға мүмкіндік беретін сирек кездесетін орындардың бірі болған. Бұл жалпы СОО кеңістігінің әлеуметтік оқшаулануды азайтатынын көрсетеді [8]. Сондай-ақ, СОО-лар қазіргі тұтыну мәдениетінің орталығы ретінде қарастырылады. Зерттеушілердің пікірінше, олар жай сауда орындары ғана емес, тұтынушыларға әртүрлі эмоция сыйлайтын және қоғамдық бірегейлікті қалыптастыратын орын. Мысалы Ганада жүргізілген зерттеу нәтижесінде, СОО-лар «заманауи өмір салтын ұсынатын» жаңа кеңістік ретінде қарастырылады [9]. СОО-дағы түрлі ойын-сауықтар, сәнді атрибуттар, сервистік қызметтер тұтынудың тек пайдалы жағы ғана емес, мәдени-символдық мәні бар екенін көрсетеді. П.Бурдьенің мәдени айырмашылық теориясына сәйкес, жоғары әлеуметтік мәртебеге ие адамдар өздерінің талғамы мен өмір салтын көрсететін элиталық орындарды (клубтарды, курорттарды) таңдау арқылы ерекшеленеді [10]. Сол сияқты, элиталық сауда орталықтары ауқатты адамдарды табысы төмен адамдардан бөлектейтін, символикалық тұрғыда оқшаулайтын орынға айналады деген болжам бар.

Зерттеулерге үңілсек, СОО-лар туралы қарама-қайшы тұжырымдар да бар. Бір жағынан СОО-лар, әртүрлі әлеуметтік топтарды біріктіретін «демократиялық кеңістік» рөлін атқарса, екінші жағынан, дәл осы кеңістіктерде әлеуметтік жіктелу мен теңсіздіктер айқын көрініс табады. Мысалы, Үндістанда жүргізілген этнографиялық зерттеу нәтижесінде премиум-моллдар орта таптың ауқатты өкілдерін өзіне тартып, олар бұрын барып жүрген қарапайым сауда орындарына баруды «ұят» деп санайтыны белгілі болған [11]. Зерттеу нәтижесінде, бір қаланың өзінде «элиталар моллы» мен «жай қарапайым халық моллы» деген бөлініс пайда болған. Сол сияқты, Гананың Аккра қаласында жүргізілген зерттеулер заманауи СОО-лардың бай-шонжарлар тұратын аудандарда шоғырланғанын, ал дәстүрлі базарлар мен дүкендер табысы төмен тұрғындар мекендейтін жерлерде қалғанын көрсетті [9]. Зерттеушілердің пікірінше, мұндай қалалық құрылымның әлеуметтік санаттарға байланысты қала тұрғындарының күнделікті маршруттарын да бөлектейді. Сол себепті, байлар мен кедейлер қаланың әртүрлі аймақтарында өмір сүреді. Алматыда да осындай үрдіс бар. Қаланың жоғарғы аудандарындағы Esentai Mall, Dostyk Plaza секілді люкс сауда орталықтарына негізінен ауқатты адамдар барады. Ал қаланың шеткі аударында орналасқан Grand Park, Asia Park сияқты СОО-ларға қаланың әртүрлі топтарының өкілдері келеді. Демек, сауда және ойын-сауық орталықтары барлық тұрғындар үшін ашық орта ретінде көрінсе де, екінші жағынан әртүрлі әлеуметтік топтарды бір-бірінен бөлетін әлеуметтік шекараға айналып отыр. СОО-ның қоғамдық кеңістік рөлін атқаратыны немесе әлеуметтік жіктелуді күшейтетіні жөнінде зерттеушілердің арасында ортақ тұжырым жоқ. Урбанистер арасында СОО-лардың қала мәдениетіне әсері туралы әртүрлі пікір бар. Бір тобы жергілікті ерекшеліктерді құртатын жаһандық тұтыну мәдениетінің көрініс деп сынаса, ал екінші бір тобы оларды «жаңа қоғамдық орталықтар» ретінде заманауи дамудың көрінісі деп бағалайды. Швецияда жүргізілген зерттеу қала тұрғындарының дәстүрлі дүкендерді қолдауының мәдени нормаға айналғаны анықтады. Сол себепті қала орталығында сауда жасайтын адамдарды молға баратындарға қарағанда

«талғампаз» деп санайтыны анықталған [8]. Керісінше, зерттеу нәтижесінде моллаға баратын адамдарға қатысты «киім үлгісі төмен, тұрпайы, үнемшіл» сияқты стереотиптерге жиі ұшырайтыны анықталған [12]. Бұл дегеніміз, дамыған елдерде СОО-ларға қатысты көзқарас әртүрлі. Оларды кейбір адамдар төмен мәдениетті көрсететін массалық орындар деп есептесе, басқалары үшін ол – ыңғайлы заманауи демалыс орны.

Шетелдік және Қазақстандық зерттеулер СОО-лардың қоғамдық өмірге тигізетін әсері туралы әртүрлі пікірлерді көрсетеді. Бүгінгі таңда зерттеулердің басым бөлігі дамыған елдер мен мегаполистерге бағытталған. Еуропа елдерінде СОО-ларға бару күнделікті әдетке айналған. Норвегияда жүргізілген зерттеуге сәйкес, респонденттердің 40%-ға жуығы сауда орталықтарына аптасына кемінде бір рет баратынын айтқан [5]. Зерттеу қорытындысында егде жастағы адамдар, білімі төмен азаматтар және иммигранттар сауда орталықтарына жиі әрі ұзақ уақытқа баратыны анықталған. СОО-ның басты артықшылықтары ретінде қауіпсіз орта, бір жерден бірнеше қызметте алуға болатындығы және ауа райының қолайсыздығына қарамастан ыңғайлы болуы. Сонымен қатар, сауда және ойын-сауық орталықтары көптеген елдерде жастар мен отбасылар үшін ең сүйікті демалыс орнына айналған. Қазақстан жағдайында да осы үрдіс байқалады. MEGA Aktobe моллының ашылуы жастардың бос уақытты өткізу сипатын өзгерткенін және сол жерде жаңа тұтыну мәдениеті қалыптаса бастағанын шетелдік зерттеу қорытындысынан көреміз [13]. Дегенмен, Қазақстан қалаларында СОО-ның қоғамға ықпалы жүйелі зерттелмегендіктен, нақты деректер аз. Кейбір еңбектерде, мысалы Киселева мен Сэнтай сияқты зерттеушілер постсоветтік елдердегі СОО-лардың пайда болуы қалалық өмір салтының өзгеруін байланысты екенін айтады [14, 476.]. Алайда, Алматы секілді үлкен мегаполистерде сауда және ойын-сауық орталықтарының тұрғындардың өмір салтына, қарым-қатынасына кеңістікті қабылдауына әсерін толық әрі жан-жақты зерттеген жұмыстар өте аз. Халықаралық деңгейде де СОО-лардың қоғамдық орта ретіндегі рөлі туралы ортақ бір тұжырым жоқ. Кейбір зерттеушілер оларды «үшінші орын» қызметін атқаратын және әлеуметтік капиталды нығайтушы деп оң бағаласа, басқалары оларды жекеменшік ережелеріне бағынатын «анти-демократиялық» кеңістік деп сынайды. Мысалы, СОО-лардың аумағына үйсіз адамдар мен қайыршыларды кіргізбеу жиі кездесетін жағдай. Л.Эскудеро Гоместің зерттеуіне сәйкес, сауда және ойын-сауық орталықтарындағы тәртіп ережелері толығымен меншік иелерінің қалауына негізделгендіктен, онда азаматтардың саяси немесе әлеуметтік белсенділік таныту мүмкіндігі аз екені айтылған [15]. Бұл дегеніміз, сырттай қарағанда СОО-лар «баршаға ашық» болып көрінгенімен, шын мәнінде белгілі бір тұтынушылар тобына ғана арналған және қоғамның осал топтарын шеттететін кеңістік.

Сауда және ойын-сауық орталықтарының әлеуметтік-мәдени аспектілерін талдау барысында әлі де шешімін таппаған мәселелер бар екені анықталды. Біріншіден, Қазақстандағы СОО феномені аз зерттелгендіктен, қалалардағы моллдардың қоғамға әсері туралы жүйелі эмпирикалық деректер жоқ. Алдағы уақытта сандық және сапалық зерттеу әдістері арқылы Қазақстанның қалаларында (Алматы қаласында) сауда және ойын-сауық орталықтарының тұрғындардың мінез-құлқына, әлеуметтік қарым-қатынасына, қала мәдениетіне әсерін кешенді түрде зерттеу маңызды. Екіншіден, халықаралық зерттеулерде СОО-лар туралы мәліметтердің көбі дамыған елдердің тәжірибесіне негізделген және мәдени айырмашылықтарға жеткілікті назар аударылмаған. Постсоветтік, азиялық, исламдық сияқты әртүрлі әлеуметтік-мәдени ортадағы сауда және ойын-сауық орталықтарын салыстыра отырып талдау – әлі толық зерттелмеген бағыт. Үшіншіден, цифрлық технологиялар мен пандемиядан кейінгі сауда және ойын-сауық орталықтарының әлеуметтік рөлі қалай дамитыны туралы нақты тұжырымдар жоқ. Онлайн сауданың дамуы адамдардың оффлайн кеңістіктерде кездесу әдетіне әсер етуі мүмкін. Соның нәтижесінде СОО-лар тек сауда орталығы болудан қалып, жаңа қызметтерді ұсынатын орталықтарға айналуы мүмкін. Осы үрдістердің әлеуметтік салдарын (қоғамдық өмірдің виртуалдануы немесе жаңа аралас кеңістіктердің пайда болуы) тереңірек зерттеу – келесі зерттеулердің еншісінде. Жалпы

айтқанда, СОО феноменін әртүрлі қоғамдарда зерттеу – әлеуметтанулық теорияларды дамыту және қала кеңістігін тиімді жоспарлау үшін маңызды міндет болып қала береді.

ЗЕРТТЕУ ӘДІСНАМАСЫ

Бұл зерттеу – сипаттамалық және түсіндірмелі эмпирикалық зерттеу. Зерттеу барысында деректерді жинау үшін сандық әдіс қолданылды. Бұл тәсіл зерттеу тақырыбына қатысты сандық деректер жинап, оларды статистикалық тұрғыдан талдауға жол ашты.

Зерттеуге Алматыны қаласының 18 жасқа толған тұрғындары қатысты. Яғни, сауалнама сұрақтарына мегаполистің ересек тұрғындары жауап берді. Зерттеу пәні – Алматы қаласы тұрғындарының СОО-ларда демалу тәжірибесі. Басқаша айтқанда, бұл зерттеу жұмысы қала тұрғындарының бос уақытты қалай өткізетінін және осы тәжірибенің әлеуметтік-мәдени негіздерін талдауға арналған.

Сауалнамаға жалпы 375 респондент қатысты. Олардың жауаптары кейін талдауға алынды. Зерттеу үшін қажетті респондент саны Cochran-ның классикалық статистикалық формуласы бойынша есептелді [16]. Іріктеме көлемі 95% сенімділік деңгейі ($Z = 1,96$) және $\pm 5\%$ қателік шегінде анықталды. Зерттелетін құбылыстың болжамды үлесі $p=0,5$ деп алынды. Өйткені бұл дисперсияны барынша арттырып, қажетті көлемді сақтауға мүмкіндік береді. Респонденттерді іріктеу үшін ықтималдылыққа негізделген жүйелік іріктеу әдісі қолданылды. Іріктеме құрылымы Алматы қаласының 8 ауданын қамтыды. Онда әр ауданнан бір ірі сауда және ойын-сауық орталығы таңдалды (MEGA Alma-Ata, Dostyk Plaza, Forum Almaty, Grand Park, Максима (Maxima), MART Village, Aport Mall, Asia Park). Әр орталықтан бірдей мөлшерде, яғни шамамен 47 респонденттен сұралды. Іріктеу тәсілі ретінде уақыттық жүйелі іріктеу қолданылды. Яғни, белгілі бір уақыт аралығында кезекпен келген келесі адам таңдалып отырды. Осы әдіс қала тұрғындарының әртүрлі топтарын барынша объективті қамтуға және таңдаудағы жүйелілікті сақтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің далалық кезеңі 2025 жылғы сәуір-мамыр айларында жүргізілді. Бұл кезеңде алынған деректер тұрғындардың көктем мезгіліндегі демалыс белсенділігін көрсетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу қағаз нұсқада, оффлайн режимде жүргізілді. Респонденттермен тікелей байланыс орнату арқылы өткізілген бұл әдіс зерттеу тақырыбына қатысты толық ақпарат жинауға мүмкіндік берді. Деректерді жинау жұмыстарына арнайы нұсқаулықпен танысқан еріктілер мен көмекшілер тартылды. Олар сұрақтарды түсіндіру мен респонденттердің жауабын дұрыс толтыру үшін арнайы алдын ала дайындықтан өтті. Сауалнама қала тұрғындары көп жиналатын СОО-ларда күннің түрлі уақыттарында жүргізіліп, түрлі жастағы әлеуметтік топтағы тұрғындарды қамтуға мүмкіндік туды.

Сауалнама сұрақтары бірнеше тақырыптық блоктарға бөлінген. Сауалнамада жабық және жартылай ашық сұрақтар болды. Сауалнама арқылы жиналған деректерді талдау үшін SPSS статистикалық бағдарламалық пакеті қолданылды. Алдымен, деректерді бастапқы өңдеу (кодтау, қателерді тексеру) жүргізіліп, негізгі статистикалық талдаулар жасалды. Зерттеу нәтижесін сипаттау үшін жиілік талдау жасалып, жауаптардың пайыздық үлестірілімі есептелді. Әр түрлі әлеуметтік-демографиялық топтар арасындағы айырмашылықтар мен байланыстарды табу үшін хи-квадрат (χ^2) критерийі қолданылды. Сонымен қатар, сандық өзгермелілердің өзара байланысын деңгейін тексеру үшін Пирсон корреляция коэффициенті есептелді. Статистикалық талдау нәтижелері диаграммалар мен кестелер арқылы көрсетіліп, олардан шыққан қорытындылар мәтінде талқыланды.

Зерттеу барысында барлық этикалық талаптар сақталды. Қатысушыларға зерттеу мақсаты мен жауаптарының құпиялығы туралы ақпарат берілді. Олардан ерікті түрде келісім алынды. Респонденттердің анонимділігі толықтай сақталды.

Осылайша, зерттеуде қолданылған әдістеме қалалық демалыс тәжірибесінің сандық талдауына бағытталған және сипаттамалық және түсіндірмелік талдауды біріктіреді. Бұл зерттеуде мегаполис тұрғындарының демалыс тәжірибесінің құрылымдық сипаттамаларын

және олардың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтауға бағытталған сандық әлеуметтанулық тәсіл қолданылды. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, зерттеу сипаттамалық және түсіндірмелік талдауды біріктірді, бұл бізге әртүрлі демалыс іс-шараларының таралуын құжаттауға ғана емес, сонымен қатар респонденттердің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары мен сауда және ойын-сауық орталықтарындағы мінез-құлық үлгілері арасындағы статистикалық маңызды байланыстарды анықтауға мүмкіндік береді.

Сандық талдау бірнеше кезеңнен тұрды. Бірінші кезең деректерді сипаттамалық статистикалық өңдеуді қамтыды, оның мақсаты негізгі айнымалылар (сауда орталықтарына бару жиілігі, демалыс іс-шаралары, қызметтерге қанағаттанушылық және тұтынушылардың мінез-құлқына әсері) үшін жиілік үлестірімдері мен пайыздарын есептеу болды. Екінші кезеңде респонденттердің жауаптарын жынысына, жасына, табысына және әлеуметтік мәртебесіне негізделген салыстыру үшін салыстырмалы талдау әдістері, соның ішінде айқаспалы кестелер қолданылды. Топтар арасындағы статистикалық маңызды айырмашылықтарды анықтау үшін Пирсонның хи-квадрат (χ^2) сынағы қолданылды.

Сандық айнымалылар арасындағы байланыстарды талдау үшін Пирсон корреляция коэффициентін қолдана отырып, корреляциялық талдау қолданылды, бұл бізге сауда және ойын-сауық орталықтарына бару жиілігі, бос уақыт құрылымындағы өзгерістер, импульсивті тұтынушылық мінез-құлық және қаржылық шығындар арасындағы байланысты бағалауға мүмкіндік берді. Бұл әдістер бізге гипотезаларды тексеруге және анықталған эмпирикалық заңдылықтарды негіздеуге мүмкіндік берді.

Осылайша, қолданылған әдістеме сауда және ойын-сауық орталықтарының қалалық әлеуметтік-мәдени инфрақұрылым элементтері және «үшінші орындар» ретіндегі рөлі туралы теориялық ұсыныстарды эмпирикалық түрде растауға, сондай-ақ олардың тұрғындардың бос уақытын өткізу тәжірибелері мен тұтыну стратегияларына әсерін анықтауға бағытталған.

ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ

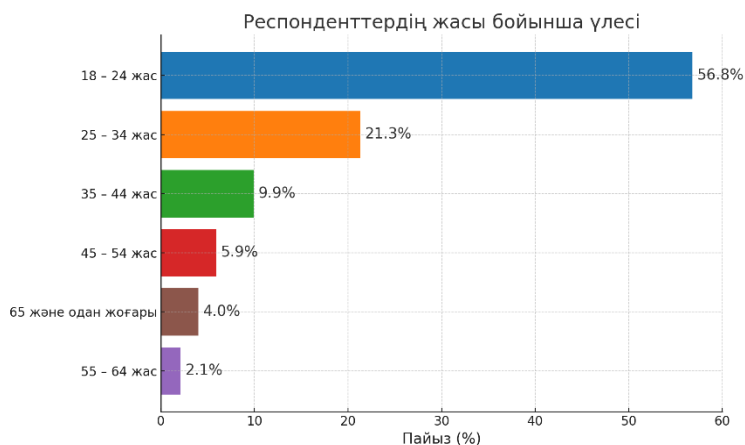
Респонденттердің сипаттамасы және СОО-ға бару жиілігі

Зерттеуге барлығы 375 адам қатысты. Сауалнамаға қатысқандардың 56,8%-ы әйелдер, ал 43,2%-ы ер адамдар (Сурет 1).

Сурет 1. Респонденттердің жыныстық құрамы

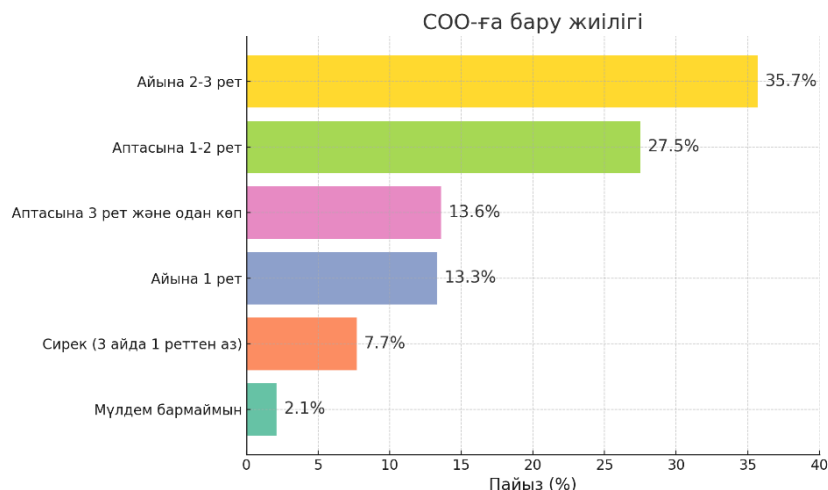
Сауалнамаға қатысқандардың жартысынан көбі (56,8%) 18-24 жас аралығындағы жастар. 25-34 жастағылар 21,3% болса, 35 жастан асқандардың үлесі (35-44 жас – 9,9%; 45-54 жас – 5,9%) аз. Үлкен жастағылардың үлесі аз (55 жастан жоғары ~6%-ға жуық) (Сурет 2).

Сурет 2. Респонденттердің жасы бойынша үлесі

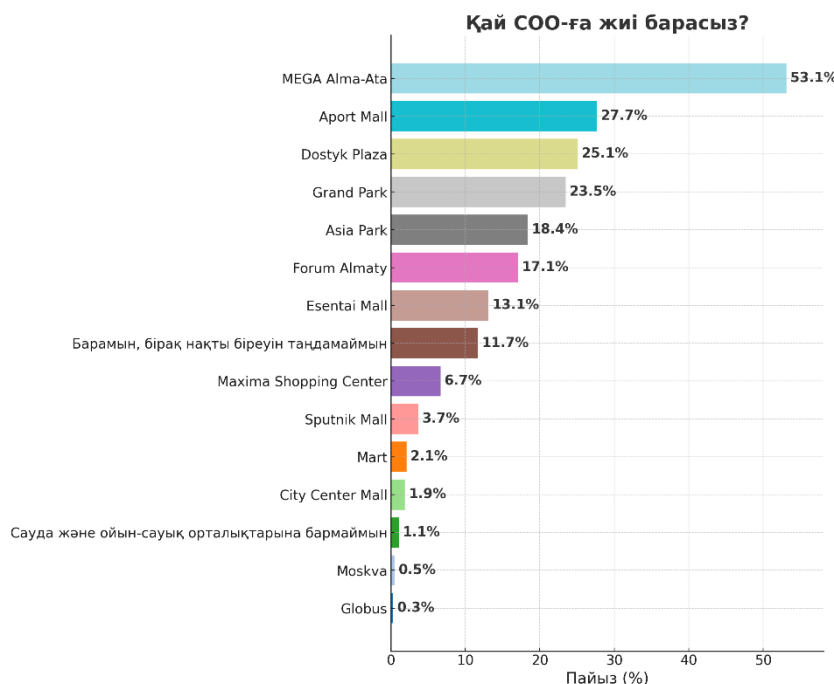
Респонденттердің басым бөлігі студенттер (45,3%), сондай-ақ 18,1%-ы мемлекеттік қызметкерлер және 8,3%-ы жеке компания қызметкерлері болған. Зерттеуге қатысқандардың білім деңгейі жоғары болып шықты: 51,2%-ы жоғары білімді (бакалавр), 22,4%-ы орта білімді, 20%-ы орта кәсіби білімді (колледж). Сауалнамаға қатысқандардың отбасылық айлық табысы әр деңгейде таралған: көп бөлігі (29,6%) 200-400 мың теңге табатынын көрсетсе, 26,7%-ының табысы 400-600 мың теңге болды. Шамамен 12,3%-ының табысы 200 мың теңгеден аз, ал жоғары табыстылар (1 млн теңгеден астам) 6-7% шамасында ғана.

Респонденттер сауда және ойын-сауық орталықтарына (СОО) жиі баратынын көрсетті (Сурет 3). Олардың 13,6%-ы СОО-ға аптасына 3 рет немесе одан да жиі барады, ал 27,5%-ы аптасына 1-2 рет баратынын айтты. Ең үлкен үлес айына бірнеше рет келушілерде: 35,7%-ы СОО-ға айына 2-3 рет барады. Айына 1 рет қана барушылар – 13,3%. Тек сирек (3 айда бір реттен аз) баратындар 7,7%, ал мүлдем бармайтындар бар-жоғы 2,1% ғана құрады. Яғни, сауалнамаға қатысушылардың ~90%-ы кемінде айына бір рет СОО-ға барып тұрады, оның ішінде ~41%-ы апталық негізде жиі барады. Гендерлік айырмашылық айтарлықтай болмағанымен (хи-квадрат критерийі, $p = 0,338$), ерлердің арасында СОО-ға өте сирек немесе мүлдем бармайтындар сәл көбірек байқалды (ерлер үлесі сирек баратын топта 58,6%). Жасына қарай маңызды айырмашылықтар анықталды: жастар СОО-ға жиірек барады. Мысалы, аптасына бірнеше рет келетіндердің ~65%-ы – 18-24 жастағы жастар, ал жасы ұлғайған топтарда сирек барушылар көбейеді. Жас пен бару жиілігі арасында статистикалық мәнді байланыс бар (хи-квадрат Pearson $\chi^2 = 58,38$, $df = 25$, $p < 0,001$). Білім деңгейі және табыс деңгейі бойынша СОО-ға бару жиілігінде айқын айырмашылықтар байқалмады (хи-квадрат, $p > 0,05$) – бұл барлық әлеуметтік топтарда СОО-ға белгілі бір тұрақты сұраныс бар екенін көрсетеді.

Сурет 3. СОО-ға бару жиілігі
СОО-да уақыт өткізу түрлері және қызметтерді пайдалану

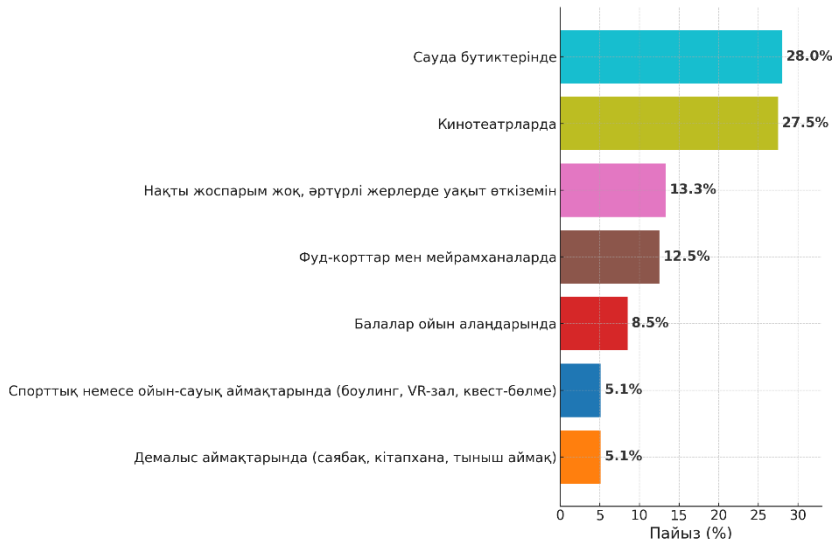
Алматы қаласында тұрғындар бірнеше ірі СОО-ларға жиі барады. Респонденттер ең жиі баратын орталық ретінде MEGA Alma-Ata сауда ойын-сауық орталығын атады – оған сұралғандардың жартысынан астамы (53,1%) тұрақты барады. Келесі танымал орталықтар – Aport Mall (27,7%) және Dostyk Plaza (25,1%). Сонымен бірге Grand Park (23,5%), Asia Park (18,4%) сияқты орталықтар да белгілі бір бөлігінің таңдауы болды.

Сурет 4. Қай сауда және ойын-сауық орталықтарына жиі барасыз?

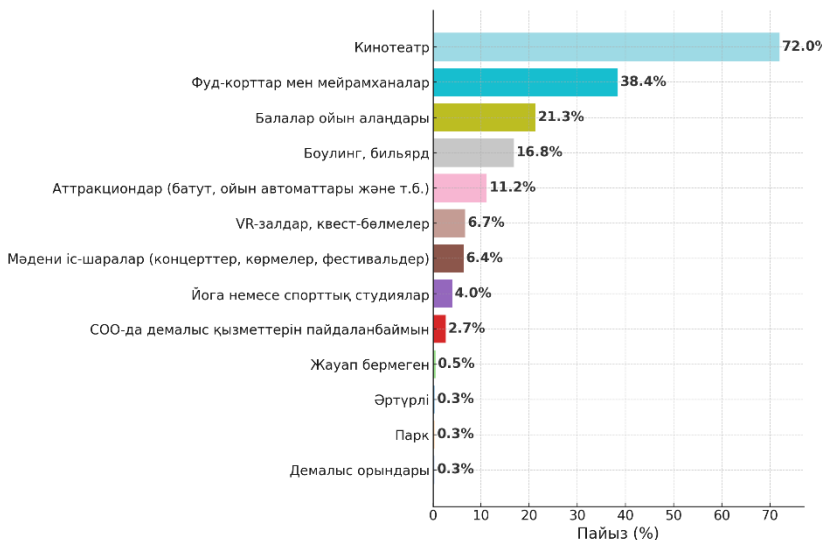
Респонденттер СОО-ға барғанда уақытты өткізу бағыттары әртүрлі, бірақ негізгілері – сауда және ойын-сауық (Сурет 5). Сұралғандардың 28,0%-ы уақыттарының көбін бутиктер мен дүкендерді аралаумен өткізетінін айтты, ал 27,5%-ы негізінен кинотеатрларда болады. Тағы бір елеулі бөлігі фуд-корттар мен мейрамханаларда – 12,5% уақытын өткізеді. Балалы отбасылар үшін балалар ойын алаңдары маңызды орын алады (орта есеппен 8,5%). Одан бөлек, кейбір респонденттер боулинг, VR-зал, квест сияқты ойын-сауық аймақтарына (5,1%)

немесе демалыс аймақтарына (саябақ, тыныш орындар – тағы 5,1%) уақытының бір бөлігін арнайды. Алайда респонденттердің бір бөлігі (13,3%) СОО ішінде белгілі бір жоспары жоқ, әртүрлі орындарда уақыт өткіземіз деп жауап берді. Бұл нәтижелер СОО-ның көпфункционалды кеңістік ретіндегі рөлін көрсетеді. Келушілер негізінен сауда жасау мен кино көруге көңіл бөлгенімен, тамақтану мен отбасылық ойын-сауық та маңызды орын алады.

Сурет 5. СОО-ға барған кезде уақытыңыздың басым бөлігін қайда өткізесіз?

Сауалнамада «СОО-да қай қызметті жиі пайдаланасыз?» деген көп жауапты сұрақ қойылды (Сурет 6). Нәтижесінде кинотеатр қызметі ең танымал болып шықты – қатысушылардың 72,0%-ы кинотеатрларды жиі пайдаланатындарын белгіледі. Екінші орында тамақтану аймағы (фуд-корттар, мейрамханалар) – респонденттердің 38,4%-ы СОО-ға барған сайын тамақтану орындарын пайдаланатынын көрсетті. Сонымен қатар балалар ойын алаңдарын сұралғандардың 21,3%-ы жиі қолданады, боулинг немесе бильярд ойнайтындар – 16,8%. Аттракциондар (батут, ойын автоматтары т.б.) 11,2% респондент үшін тартымды болса, VR-залдар мен квест-бөлмелерді 6,7% ғана жиі пайдаланады. Мәдени іс-шаралар (концерт, көрме) СОО базасында әлі кең таралмаған – оларды 6,4% атап өтті. Сұралғандардың өте аз бөлігі (2,7%) «СОО-да демалыс қызметтерін пайдаланбаймын» деп жауап берген, яғни көпшілігі қандай да бір қызметті тұтынууда. Бұл көрсеткіштер СОО-ның тек сауда жасау орны емес, сонымен бірге кең спектрлі ойын-сауық және демалыс орталығы екенін дәлелдейді.

Сурет 6. Сауда және ойын-сауық орталығында (СОО) қай демалыс қызметтерін жиі пайдаланасыз?

СОО-дағы қызмет сапасы мен бағасына қанағаттану

Респонденттердің көпшілігі СОО-дағы демалыс қызметтерінің сапасына көңілдері толатынын білдірді. Қызмет сапасына «өте жақсы, толық қанағаттанамын» дегендер 39,7%, ал «жақсы, бірақ кейбір тұстары жақсартуды қажет етеді» дегендер 43,7% болды. Осылайша ~83,4% респондент жалпы сапаны оң бағалады. Орташа деп бағалағандары – 13,1%, ал қанағаттанарлықсыз деп санағандар – 3,2% ғана. Өте нашар деп мүлдем қанағаттанбағандар бірең-сараң (<1%). Қызмет сапасына қанағаттану деңгейі бойынша әртүрлі әлеуметтік топтар арасында елеулі айырмашылық байқалмады. Мысалы, қызмет сапасына орташа балл студенттерде 1,72, жұмыссыздарда 2,00 шамасында болды (1 = өте жақсы, 5 = өте нашар шкаласы). ANOVA талдауы да топтар арасында сапа бағасында статистикалық мәнді айырма жоқ екенін көрсетті ($F=1,795$; $p = 0,099$). Яғни, жастар да, ересектер де, түрлі табыс немесе мәртебе иелері де СОО-дағы қызмет сапасын көбінесе бірдей деңгейде қабылдайды.

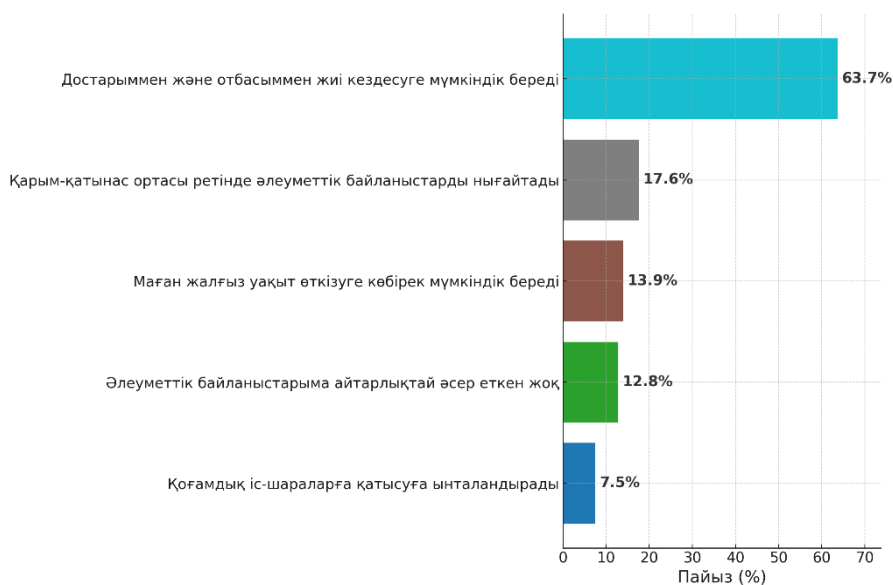
Бағаларға қанағаттану мәселесінде респонденттердің пікірі салыстырмалы түрде оң болды, бірақ кейбірі бағалардың жоғары екенін атап өтті. 30,4% қатысушы «барлық қызмет түрлерінің бағасы маған сәйкес» десе, ең үлкен үлес – 48,5% – «кейбір қызметтердің бағасы қымбат, бірақ сапасына сай» деп жауап берді. Басқаша айтқанда, ~79% респондент үшін СОО-дағы бағалар қолайлы немесе қабылдауға болады деп бағаланған. 17,6% респондент «қызметтердің көпшілігі қымбат, бірақ кейде пайдаланамын» деп, бағалардың жоғары екенін мойындаса да, ара-тұра баратынын айтты. Тек 3,5% қатысушы «қызметтер тым қымбат болғандықтан пайдаланбаймын» деп, бағалардың тым қолайсыздығын көрсетті. Сәйкес сұрақ бойынша қызметтердің қолжетімділігі жөнінде де пікір сұралды. Респонденттердің 26,4%-ы СОО-дағы демалыс қызметтері барлық адамдар үшін қолжетімді деп санайды, ал 39,5%-ы көпшілікке жалпы қолжетімді, тек кейбірінің бағасы жоғары деп жауап берген. Шамамен 22,4% респондент үшін қолжетімділік орташа (кей қызмет түрлерін ғана пайдалана алады). Ал қоғамдағы белгілі бір ауқатты топтар ғана пайдалана алады деген пікірді 5-6% атап өтті, 4,5% бағаларды тіпті «қолжетімсіз, тым жоғары» деп бағалаған. Демек, қатысушылардың ~66%-ы СОО қызметтері кең қоғамға не толық, не көбіне қолжетімді деп есептейді, бірақ әр төртінші респонденттің пікірі бойынша кей қызметтердің бағасы шектеу қояды.

СОО-дағы демалыс инфрақұрылымының кемшіліктері туралы да мәлімет жиналды. Респонденттерді ең көп мазалайтын жайт – бағаның қымбаттығы: бұл нұсқаны 33,3% қатысушы белгілеген. Екінші орында келушілердің тым көптігі және ұзын кезектер мәселесі тұр – оны 30,7% респондент атап өтті. Сонымен бірге демалыс орындарының таңдауы аздығы (түрлілік жоқтығы) да жиі аталды – 24,5% респондент үшін бұл мәселе өзекті. Қызмет көрсету сапасының төмендігі 17,9% адамның көңілінен шықпайды, ал барлық жас ерекшеліктеріне сай келмеуі 14,9% үшін мәселе болды. Тазалықтың жеткіліксіздігі (11,7%) және қауіпсіздік талаптарының сақталмауы (6,4%) да кейбір респонденттердің көңілін қалдыратын жайттар қатарында. Дегенмен аз ғана бөлігі (шамамен 2%) «бәрі жақсы» немесе «ешнәрсе мазаламайды» деп жауап берген, яғни жалпы алғанда, көптеген қатысушылар қызмет сапасы мен бағасына қатысты сын-пікірлер айтқанымен, түбегейлі наразы жандар саны көп емес.

Респонденттер қызмет сапасын жақсарту және қолжетімділігін арттыру бойынша өз ұсыныстарын да бөлісті. Ең жиі айтылған ұсыныс – бағаларды төмендету. Сұралғандардың 45,1%-ы қызметтердің арзандауын қалаған. Екінші негізгі ұсыныс – қызмет көрсету сапасын арттыру (38,4%). Бұдан бөлек, балаларға арналған ойын-сауық түрлерін көбейту (14,1%), демалыс орындарының қауіпсіздігін жақсарту (16,8%), мәдени іс-шараларды көбейту (12,5%), спорттық алаңдар мен демалыс аймақтарын дамыту (16,0%) сияқты пікірлер білдірілді. Аздаған респонденттер ғана нақты ұсынысы жоқ екенін айтты (~1%). Бұл нәтижелер СОО-дағы демалыс қызметтерін тұрғындар қолжетімді, сапалы және әртүрлі етуді көздейтінін көрсетеді.

СОО-ның әлеуметтік өмірге әсері (қарым-қатынас және бос уақыт)

СОО-ға барудың әлеуметтік байланыстарға әсері туралы сұраққа респонденттер бірнеше көзқараспен жауап берді (Сурет 7). Көпшілігі СОО-ны жақындарымен кездесу мүмкіндігі ретінде қарастырады. Қатысушылардың 63,7%-ы СОО-ға бару достарымен және отбасымен жиірек кездесуге мүмкіндік береді деп атап өтті. Бұл – ең басым жауап, яғни СОО көптеген адамдар үшін әлеуметтік кеңістік ролін атқарады. Респонденттердің бір бөлігі (17,6%) СОО-ны қарым-қатынас ортасы ретінде әлеуметтік байланыстарды нығайтады дейді, яғни жаңа таныстықтар орнап, қоғамдастық сезімі артады деп санайды. Жекелеген адамдарға СОО керісінше жалғыз уақыт өткізуге мүмкіндік береді екен (бұл көзқарасты 13,9% таңдаған). Сонымен бірге, «әлеуметтік байланысыма айтарлықтай әсер еткен жоқ» деген пікірді 12,8% респондент білдірген. Бұл сұрақ бірнеше жауап белгілеуге мүмкіндік бергендіктен, кейбір қатысушылар СОО әлеуметтік өмірге түрлі әсер ететінін мойындаған. Нәтижесінде, СОО көбіне қолданыстағы әлеуметтік қарым-қатынастарды жиілету алаңы қызметін атқаратыны байқалады, ал айтарлықтай жаңа әлеуметтік ортаны қалыптастыру рөлі шектеулі.

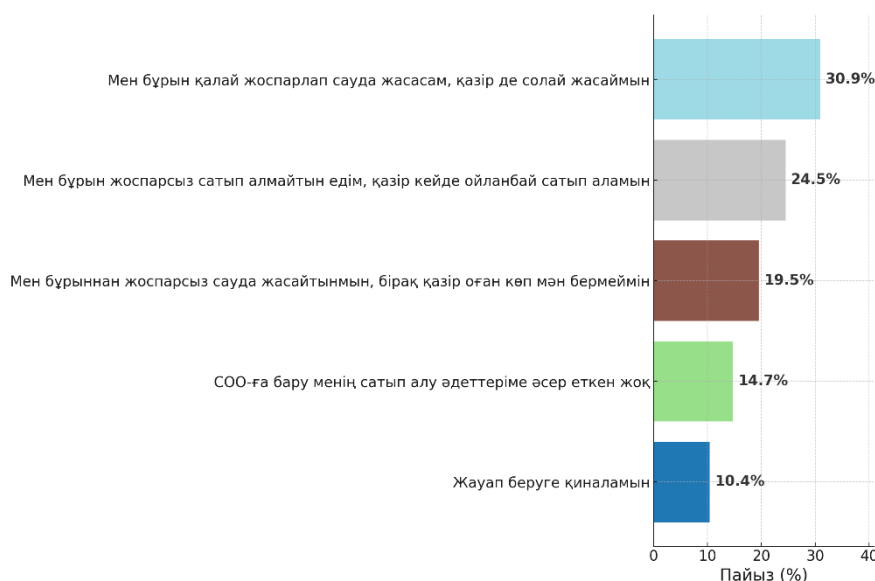
Сурет 7. СОО-ға бару сіздің әлеуметтік өміріңізге қалай әсер етеді?

СОО-да өткізетін уақыттың жалпы бос уақыт құрылымына әсері де маңызды көрсеткіш. Респонденттердің 22,4%-ы «иә, мен бос уақытымның көп бөлігін СОО-да өткізе бастадым» деп жауап берсе, 27,7%-ы «иә, бұрын басқа демалыс түрлерін таңдаушы едім, қазір көбіне СОО-ны қалаймын» деп жауап берген. Осылайша, шамамен 50% қатысушы СОО пайдасына өздерінің бос уақыт жоспарларын айтарлықтай өзгерткен (яғни бұрынғыға қарағанда СОО-ға көбірек уақыт бөлетін болған). 34,1% респондент «жоқ, бос уақытымды бұрынғыдай өткіземін» деп, СОО келу жиілігі олардың жалпы бос уақыт құрылымын өзгертпегенін айтты. Ал 15,7% керісінше «қазір СОО-ға баруды азайтып, басқа демалыс түрлерін таңдадым» деп жауап берді. Демек, жартысына жуығы үшін СОО соңғы кездері негізгі демалыс орнына айналған болса, үштен біріне жуығының әдеттері сол қалпы, ал аз бөлігінде СОО-ның тартымдылығы төмендеген. СОО-ға бару жиілігі мен бос уақытты СОО-да өткізуге бейімделу арасында оң корреляция бар (Pearson $r = 0,309$, $p < 0,001$). Бұл жиі келушілер бос уақытының көбін СОО-да өткізуге бейім екенін статистикалық тұрғыда растайды. Басқаша айтқанда, СОО-ға неғұрлым жиі баратын адамдар бос уақытында басқа орындарға қарағанда СОО-ны көбірек таңдайды.

СОО-ның құндылықтар мен тұтынушылық мінез-құлыққа әсері

СОО-ға бару қазіргі әлеуметтік нормалар мен құндылықтарға көзқарасқа да ықпал етуі мүмкін деген гипотеза тексерілді. Респонденттердің жауаптары бұл тұрғыда әркелкі болды. 24,5% қатысушы «иә, мен заманауи мәдениет пен трендтерге көбірек қызыға бастадым» деп, СОО әсерінен қазіргі заманғы үрдістерге ынтасы артқанын айтты. Тағы 12,8% «тұтынушылық мәдениетке бейімделе бастадым» деп, тұтыну әдеттері мен құндылықтарының нарықтық мәдениетке қарай өзгергенін мойындады. Осы екі жауапты жалпы алғанда ~37%-ы таңдаған, яғни үштен бірінен астамы СОО арқылы жаңа құндылықтарға бейімделу жүріп жатқанын сезінеді. Алайда респонденттердің ең үлкен бөлігі – 32,0% – «жоқ, менің құндылықтарыма СОО-ға бару әсер еткен жоқ» деп, ешқандай құндылықтық өзгеріс болмағанын мәлімдеді. Тағы 8,0% керісінше «мен дәстүрлі өмір салтына көбірек мән бере бастадым» деп, СОО әсерінен дәстүршілдікке бет бұрғанын айтқан. Қатысушылардың қалған бөлігі бұл туралы ойланып көрмегенін (18,7%) немесе нақты жауап беруге қиналатынын (4,0%) көрсеткен. Жалпы, жартысына жуық адам (деңгейі төменірек болса да) СОО әсерінен құндылықтарында өзгеріс бар десе, қалған жартысына жуығы анық өзгеріс байқамаған.

СОО-ның тұтынушылық мінез-құлыққа әсері бірнеше аспект бойынша зерттелді. Атап айтқанда сатып алу әдеттері, қаржылық шығындар және жарнамаларға сезімталдық. Сауалнама деректері бойынша, қатысушылардың елеулі бөлігі СОО-ға бару сатып алу мінез-құлқын өзгертті деп есептейді (Сурет 8). 24,5% респондент «мен бұрын жоспарсыз сатып алмайтын едім, қазір кейде ойланбай сатып аламын» деп, СОО әсерінен жоспарланбаған импульсивті сатып алуларға бой алдырғыш болғанын мойындаған. Тағы 19,5% «мен бұрыннан жоспарсыз сауда жасайтынмын, қазір оған көп мән бермеймін» деп белгіледі. Бұл екі топты тұтастай қарасақ, шамамен 44% респондент СОО-ның әсері нәтижесінде импульстік сатып алу мінез-құлқын танытады немесе күшейтеді деуге болады. Дегенмен, респонденттердің ең үлкен үлесі – 30,9% – «мен бұрын қалай жоспарлап сауда жасасам, қазір де солай жасаймын» деп, өзінің сатып алу әдеттері өзгермегенін атап өтті. Ал 14,7% СОО-ға бару «менің сатып алу әдеттеріме әсер еткен жоқ» деп жауап берді. Статистикалық талдау нәтижелері сатып алу әдеттерінің өзгеруі мен СОО-ға бару жиілігі арасында тікелей күшті байланыс жоқ екенін көрсетті (Pearson корреляциясы $r = 0,091$, $p = 0,078$, мәнді емес). Алайда құндылықтардағы өзгеріс (заманауи мәдениетке қызығу/бейімделу) байқалған респонденттерде сатып алу әдеттері де өзгеріске ұшырауы жиі кездеседі (құндылықтар өзгерісі мен сатып алу әдетінің корреляциясы $r \sim 0,246$, $p < 0,001$). Бұл СОО әсерінен тұтынушылық мәдениетке бой алдыру сатып алу тәртібін де икемді ететінін көрсетеді.

Сурет 8. СОО-ға бару сіздің сатып алу әдеттеріңізге қалай әсер етті?

Қаржылық тұрғыдан, СОО-ға бару көптеген адамдар үшін қосымша шығындарды тудырады немесе бюджеттік жоспарлауға әсер етеді. Респонденттердің бестен бірі (20,0%) «ай сайынғы шығындарымды жоспарлағанда СОО-ға жұмсайтын қаржыны ескеремін» деп, отбасылық бюджетте СОО-ға арнайы орын барын айтты. Ең үлкен топ – 34,1% – «кейде керек емес заттарға артық ақша жұмсап қоямын» деп жауап берді. Яғни, сұралғандардың үштен бірі СОО-да импульсивті шығындарға ұрынады және бұл олардың қаржылық жағдайына әсер етеді. 25,9% респондент «жоқ, мен шығындарымды дұрыс басқарамын, артық ақша жұмсамаймын» деп, қаржысын СОО әсерінен тыс ұстайтынын көрсетті. Ал 15,7% «СОО-да көп ақша жұмсамаймын» деп, жалпы шығын көлемі елеусіз екенін мәлімдеген. Қаржылық әсер мен СОО-ға бару жиілігі арасында әлсіз болса да мәнді оң байланыс бар ($r = 0,153$, $p = 0,003$), яғни жиі келушілер арасында артық шығындарға тап болатындар сәл көбірек. Сондай-ақ, қаржылық әсер мен сатып алу әдеттерінің өзгерісі тығыз байланысты. Импульсивті сатып алуға бейімделгендер көбінесе бюджеттен тыс шығындарға да ұшырайды (Pearson $r = 0,448$, $p < 0,001$). Жарнамалар мен жеңілдіктердің әсері де назардан тыс қалмады. Респонденттердің шамамен жартысы СОО-дағы маркетингтік акцияларға елең етеді екен: 21,9% «жаңа тауарларды көбіне жарнамадан көріп сатып аламын» десе, 27,5% «жеңілдіктер мен акцияларға жиі мән беремін» деп жауап берді. Осы екі жауапты ~49% қатысушы таңдаған, бұл СОО ішіндегі жарнама мен промо-акциялардың тұтынушыларға айтарлықтай ықпал ететінін білдіреді. 27,7% «жарнамаларға көп мән бермеймін» және тағы 16,8% «мен тек қажетті заттарды ғана сатып аламын» деп, жарнама/жеңілдік ықпалына түспейтінін айтты (жиынтығы ~44,5%). 6%-ы нақты жауап бере алмаған. Демек, жартысына жуығы СОО-дағы жарнамалық ақпаратқа құлақ асады, әсіресе жиі келетін жастар арасында жаңа тауарды жарнама арқылы білу, жеңілдіктерді аңду кең таралған. Корреляциялық талдау жиі СОО-ға баратындардың жарнама әсеріне көбірек ұшырайтынын көрсетті (бару жиілігі мен жарнамаға мән беру арасындағы Pearson $r = 0,151$, $p = 0,003$). Сонымен бірге жарнамаларға бейім адамдарда импульсивті сатып алу және артық қаржылық шығындар мәселесі қатар жүруі мүмкін. Жарнаманың әсері мен сатып алу әдетінің өзгерісі арасында $r = 0,413$, қаржылық шығынға ұшыраумен $r = 0,353$ (екеуіне де $p < 0,001$) деген тәуелділіктер анықталды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Алматы қаласындағы СОО-лардың қалалық тұрғындардың өмір салтына елеулі әлеуметтік-мәдени әсері барын көрсетеді. СОО – жастар үшін бос уақыт өткізудің негізгі орнына, достар және отбасымен араласатын кеңістікке айналған. Респонденттердің жартысы бос уақытын СОО-ға бейімдесе, жартысынан астамы СОО арқылы әлеуметтік байланыстарын нығайтатынын атап өтті. Сонымен қатар, СОО-ға бару тұтынушылық мінез-құлықты өзгертеді. Импульсивті сатып алулар саны артып, жеке шығындар құрылымына әсер етеді, ал жарнама мен жеңілдіктер көпшілік тұтынушылардың сатып алу шешімдеріне ықпал етеді. Дегенмен, қоғамның құндылықтық бағдарында СОО-ның ықпалы салыстырмалы түрде шектеулі көрінеді – респонденттердің едәуір бөлігі құндылық өзгерістерін сезінбегенін айтты. СОО-ның дамуы қалалық қоғамдық кеңістікке де әсер етіп отыр. Көптеген тұрғындар үшін СОО дәстүрлі мәдени орындардың (театр, мұражай) орнын басатын негізгі демалыс орны ретінде қалыптасуда. Сұралғандардың 25,9%-ы «қоғамдық орындар азайып, СОО негізгі демалыс орнына айналды» десе, 22,7%-ы «СОО-лар жаңа қоғамдық кеңістік ретінде дамуда» деп санайды. Яғни, шамамен жартысы СОО қала кеңістігіндегі қоғамдық өмірге ықпалын мойындайды. Бұл өзгерістердің барлығы Алматы сияқты мегаполисте сауда және ойын-сауық орталықтары тек коммерциялық мекеме ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік өзара әрекеттесу, мәдени демалыс және тұтынушылық тәжірибе тоғысатын маңызды орталыққа айналғанын көрсетеді.

Осылайша, алынған нәтижелер ұсынылған зерттеу гипотезаларын эмпирикалық түрде тексеруге мүмкіндік береді. Нақтырақ айтқанда, олар сауда және ойын-сауық орталықтарының қала тұрғындарының демалыс құрылымындағы маңызды рөлін растайды және олардың келу жиілігі мен тұтынушылық мінез-құлқының өзгеруі арасындағы байланысты анықтайды. Сонымен қатар, әлеуметтік-демографиялық факторлардың әсері селективті болып табылады, бұл тиісті гипотезалардың ішінара расталуын көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Алматы қаласының тұрғындары үшін сауда және ойын-сауық орталықтары үлкен рөл атқаратынын көрсетті. Сауалнамаға қатысқандардың 90%-ға жуығы айына кемінде бір рет сауда және ойын-сауық орталықтарына барады, оның ішінде 41%-ы апта сайын баратынын айтқан. Бұл көрсеткіштер СОО-ның қала тұрғындарының бос уақытты өткізу әдетінде тұрақты және маңызды рөл атқаратынын дәлелдейді. Респонденттердің айтуынша, олар сауда орталықтарын сауда жасау, кино көру, тамақтану және жақындарымен уақыт өткізу үшін пайдаланады. Зерттеу нәтижесіне сәйкес, СОО-дағы қызмет сапасына қанағаттану деңгейі өте жоғары (83%-дан астамы жақсы деп бағалаған). Сонымен қатар, бағаларға қатысты көпшіліктің пікірі оң. Респонденттердің 79%-ы бағаларды «қолайлы» немесе «сапасына лайықты» деп бағалаған. Зерттеу нәтижесі СОО кеңістігі көптеген тұрғындар үшін жайлы, қауіпсіз демалыс орнына айналғанын, сондай-ақ түрлі әлеуметтік топтағы адамдарды біріктіретін алаң екенін көрсетті. Сонымен қатар, СОО-ға бару тұрғындардың қарым-қатынасы мен тұтыну әдеттеріне әсер еткенін зерттеу нәтижесінен көреміз. Респонденттердің 63,7%-ы жақындарымен жиі кездесетінін айтса, 24,5%-ы қазіргі трендтерге қызығушылығының артқанын айтқан. Бұл бастапқы нәтижелер қаладағы демалыс орындарының өзгерісі мен СОО феноменінің әлеуметтік-мәдени негізін талқылауға мүмкіндік береді.

Зерттеуден алынған деректерді әлеуметтану теориясы тұрғысынан қарастырғанда, бірнеше негізгі тұжырымдарға сәйкес келетінін көруге болады. Алдымен америкалық әлеуметтанушы Р.Олденбургтің «үшінші орын» ұғымы (үйден және жұмыстан бөлек, адамдар бас қосатын орын) біздің жағдайда да өз растауын тапты деуге негіз бар [4, 207б.]. Респонденттердің басым бөлігінің (63,7%) СОО-ны достары мен отбасымен кездесетін орын деп санауы, бұл орталықтардың қоғамдық және бейресми кеңістік ретіндегі рөлін анықтайды. Шетелдік зерттеулерде де сауда орталықтарының адамдарды біріктіретін ортаға айналғаны көрсетілген [5]. Сондай-ақ, зерттеу нәтижесі бойынша СОО-лар әлеуметтік байланыстарды нығайтуға ықпал етеді. Респонденттердің 17,6%-ы жаңа адамдармен танысып, қоғамдастық сезімінің артқанын айтқан. Бұл көрсеткіштер СОО-лардың әлеуметтік байланыстарды нығайтуға оң әсер ететінін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелері тұтыну мәдениеті мен модернизация теориялары негізінде СОО феноменін толықтыра түседі. Гана астанасында жүргізілген зерттеуде СОО-лар «заманауи өмір салтын қалыптастыратын» жаңа кеңістік ретінде сипатталады [9]. Біздің зерттеуіміз бойынша, Алматыдағы СОО-лар жастардың заманауи мәдениетке бейімделуіне ықпал ететіні белгілі болды. Респонденттердің 25%-ы жаңа трендтерге қызығушылығы артқанын айтса, 12,8%-ы тұтынушылық мәдениетті бойына сіңіре бастағанын растады. Демек, респонденттердің үштен бірінен көбі СОО-ларға жиі баруының себебінен өз құндылықтары мен күнделікті әдеттерінің өзгергенін айтқан. Бұл нәтижелер СОО-ның модернизациялық ықпалын дәлелдейді және әдебиеттегі тұжырымдармен үйлесім табады.

П.Бурдьё теориясына сәйкес, жоғары тап өкілдері эксклюзивті кеңістіктерге ұмтылады [10]. СОО-лар ауқатты және кедей топтарды бөлетін символикалық шекараны қалыптастыруы мүмкін. Біздің зерттеуімізде әртүрлі әлеуметтік топтардың СОО-ларға келу жиілігі мен қызмет сапасына қанағаттану деңгейінде айтарлықтай ерекшелік байқалмады. Осы деректерге сүйенсек, Алматыдағы СОО-лардан белгелі бір деңгейде демократиялық кеңістіктің сипаты байқалады. Дегенмен, П.Бурдьёнің теориясы негізінде стратификациялық айырмашылықтарға қатысты кейбір нәзік белгілер байқалады. Мысалы, респонденттердің төрттен бір бөлігі кей қызметтердің тым қымбат екенін айтса, 10%-ға жуығының пікірінше СОО-ларда демалу тек ауқаттыларға арналған болуы мүмкін. Бұл нәтижелер СОО-лардың барлық адамдарға қолжетімді емес екенін және белгілі бір эксклюзивті элементтердің барын айғақтайды.

Зерттеу нәтижелері мен теориялық тұжырымдардың қаншалықты сәйкес келетінін сараласақ, олардың сәйкестігі мен айырмашылықтары анықталады. Атап айтқанда, біздің зерттеуімізде СОО-лардың «үшінші орын» ретіндегі рөлі толық расталды. СОО-лар расымен

адамдар бас қосып, демалатын әлеуметтік кеңістікке айналған. Зерттеу СОО-лар қалалық қоғамда бос уақытты өткізу әдеттерін өзгертіп, жаңа тұтыну мәдениетін қалыптастыратынын дәлелдейді. Респонденттердің жартысына жуығы бос уақытының көбін моллдарда өткізетін болған.

Зерттеу барысында кейбір қайшы тұстары да анықталды. Шетелдік зерттеулерде дамыған елдердегі сауда және ойын-сауық орталықтарына қатысты тұрғындардың пікірі әртүрлі екені көрсетілген. Бір жағынан СОО-лар «жаппай мәдениеттің» орталығы ретінде көрсетілсе, екінші жағынан заманға сай жайлы демалыс орны ретінде қарастырылады. Біздің зерттеуімізде қазақстандық контекстегі респонденттердің басым бөлігі СОО-ларды оң бағалап, оны заманауи кеңістік деп санайтынын көрсетті. Алайда зерттеуіміз СОО-лардың жаңа әлеуметтік байланыстар орнатудағы рөлі шектеулі екенін көрсетті. Респонденттерің тек 17,6%-ы ғана СОО-ларда жаңа танысу сәтті орын алатынын айтса, 12,8%-ы ешқандай әсері жоқ екенін айтқан. Демек, СОО-лар бұрыннан бар әлеуметтік байланыстарды нығайтады. Бірақ, бейтаныс адамдарды таныстырып, жаңа қоғамдастық қалыптастырудағы әлеуеті төмен. Сонымен қатар, ғылыми әдебиеттерде айтылған СОО-лардың әлеуметтік топтарды бөлуі туралы сын пікірлерін толық растамайды да, жоққа да шығармайды [11; 12]. Себебі біздің зерттеуде нақты деректер анықталмады. Дегенмен кейбір респонденттер СОО-дағы қауіпсіздік пен мәдени іс-шаралардың санын артыру керектігін айтқан. Бұл – СОО-ларды барлық әлеуметтік топтар үшін қолайлы ортаға айналдыру керек екенін білдіреді. Жалпы алғанда, зерттеу нәтижесі теориялық тұжырымдармен үйлессе де, СОО-ларға қатысты кейбір аспектілер қосымша зерттеуді қажет етеді

Алынған деректер қала тұрғындарының демалыс тәжірибесінің әлеуметтік-мәдени қырларын тереңірек түсінуге көмектеседі. Біріншіден, СОО-ның қалалық өмірде көпфункционалды демалыс орталығы ретінде қалыптасқанын көреміз. Алматы қаласының тұрғындары үшін СОО-лар саудамен қатар, бос уақытты өткізу, ойын-сауық және балашағасымен серуендеуге арналған әмбебап кеңістікке айналды. Мысалы сауалнама нәтижесі бойынша, респонденттердің басым бөлігі сауда орталықтарында уақытын бутиктерді аралау, кино көру және фуд корттарда отыруға жұмсайтынын айтқан. Сауалнама нәтижесі бойынша, балалы отбасылар үшін балаларға арналған ойын алаңдары маңызды болып саналады. Олар бос уақыттарының 8,5%-ын осы ойын алаңдарында өткізеді. Бұл СОО-лардың әр жастағы топқа тартымды екенін және отбасылық демалыстың ажырамас бөлігіне айналғанын көрсетеді.

Екіншіден, СОО-лар тұрғындардың әлеуметтік байланысын нығайтатынын байқадық. СОО-лар – адамдардың өз жақындарымен кездесіп, бірге уақыт өткізетін кеңістігі. Респонденттердің 63,7%-ы СОО-ға барудың достарымен және отбасымен қарым-қатынасты жақсартқанын айтқан.

Үшіншіден, СОО-лар феноменін әлеуметтік стратификация призмасынан қарасақ қайшылықты үрдістер байқалады. Зерттеу нәтижесінен алынған деректер СОО-лардың баршаға ашық, инклюзивті кеңістік екенін көрсетеді. Табыс деңгейі, әлеуметтік мәртебесі мен жасы әртүрлі адамдар келеді және қызмет сапасына қатысты баға бергенде айтарлықтай айырмашылық байқалмады. СОО ішінде баршаға ортақ атмосфера мен мүмкіндік жасалғандай көрінеді. СОО-дағы әлеуметтік-экономикалық теңсіздік жойылмайтыны анық. Қызметтердің бағасы мен орналасқан жері сияқты себептер белгілі бір топтардың СОО-ларға келуіне кедергі келтіруі мүмкін. Мысалы, Алматының орталығындағы элиталық СОО-ларға көбіне ауқатты адамдар жиі баратын болса, шеткі аудандардағы СОО-ларда халықтың әртүрлі тобы жүреді. Біздің зерттеу де халықтың кейбір топтары қызметтердің қымбат екенін айтқанын көрсетті. Бұл СОО-лар сырттай баршаға ортақ сияқты көрінгенімен, бейресми әлеуметтік жіктелу орын алатынын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелерін шетелдік зерттеумен салыстыра отырып, Алматыдағы СОО құбылысының ерекшеліктерін анықтауға болады. Жалпы біздің зерттеуімізден алынған деректер халықаралық үрдістерге сәйкес келеді. Мысалы, Еуропа мен Азияның ірі

қалаларында СОО-ларға бару тұрғындардың қалыпты әдетіне айналған. Норвегиядағы тұрғындардың 40%-ға жуығы СОО-ға аптасына бір рет баратынынын айтқан. Зерттеу бойынша егде жастағы, білімі төмен және иммигранттар жиі баратыны анықталды. Қазақстандық контексте де сондай үрдіс байқалады. Алматы тұрғындары үшін де СОО-ларға бару күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналған. Басқа елдердегідей жастар мен отбасылардың сүйікті демалыс орны ретінде қалыптасқан. Дамыған елдердегі СОО мәдениеті мен постсоветтік елдердегі қала тұрғындарының оны қабылдауында айтарлықтай айырмашылық бар. Швецияда жүргізілген зерттеуде қала орталығындағы дәстүрлі дүкендерге баратындарды «талғамы жоғары» деп бағаласа, ал СОО-ларға баратындар «тұрпайы, талғамы төмен» тұтынушылар ретінде сипатталған. Алматыда мұндай көзқарас жоқ. Керісінше СОО-ларға бару заманауи өмір салтының белгісі ретінде жастар арасында оң бағаланады. Бұл айырмашылықтың себебі, қоғамның даму кезеңі мен тұтыну мәдениетінің ерекшелігімен байланысты болуы мүмкін. Қазақстанда СОО-лар жаңа құбылыс болғандықтан, қала тұрғындары оны қала өмірінің символы ретінде жақсы қабылдайды.

Батыс елдерінде жүргізілген кейбір зерттеулерден айырмашылығы, сауда және ойын-сауық орталықтары көбінесе әлеуметтік сегрегация немесе мәдени деградация орындары ретінде қарастырылады, бұл зерттеудің нәтижелері қазақстандық контексте сауда және ойын-сауық орталықтарына бейтарап және көбінесе оң көзқарасты көрсетеді. Алматы тұрғындары үшін сауда және ойын-сауық орталықтары жайлылықпен, қауіпсіздікпен және қолжетімділікпен көбірек байланысты, бұл балама қоғамдық кеңістіктердің дамымағандығымен және қалалық ортаның климаттық сипаттамаларымен байланысты болуы мүмкін. Осылайша, посткеңестік мегаполис жағдайында сауда және ойын-сауық орталықтары қоғамдық кеңістіктің дәстүрлі түрлерін ішінара алмастыра отырып, өтемақы функциясын орындайды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, Алматыдағы СОО-лардың әлеуметтік рөлі мен ықпалын зерттеу нәтижесінде оның күрделі әрі көпқырлы құбылыс екені анықталды. Зерттеу қорытындысына сүйенсек, СОО-лар тек коммерциялық мекеме емес, сонымен қатар қала тұрғындарының бос уақытты өткізетін, әлеуметтік өзара әрекетке түсетін, жаңа тұтыну мәдениеті қалаптасатын орын екені анықталды. Зерттеу нәтижесінде СОО-лардың көптеген жағымды дақтары анықталды. Олар тұрғындарға қолайлы инфрақұрылым мен жайлы орта сыйлайтындығы анықталды. Сонымен қатар, бірқатар әлеуметтік мәселелер де назарға ілікті. Зерттеу барысында СОО-ларда әлеуметтік теңсіздік элементтерінің мүлде жойылмағаны байқалды және жаңа әлеуметтік байланыс орнату мүмкіндігінің шектеулі екені анықталды. Бұл нәтижелер СОО туралы теориялық пікірталастардың орынды екенін көрсетеді.

Зерттеудің шектеулеріне тоқталсақ, сауалнамаға қатысқандардың көбі жастар болғандықтан, аға буынның пікірі толық қамтылмады. Зерттеу тек Алматы қаласында жүргізілді. Зерттеуде тек сандық әдіс (сауалнама) қолданылғандықтан нәтижелердің аясын біршама тарылтады. Мысалы, СОО-дағы бейресми қарым-қатынастардың сипатын және ондағы әлеуметтік байланыстардың деңгейін сапалық зерттеу әдістері арқылы тереңірек зерттеуге болар еді.

Алдағы зерттеулер үшін мынадай бағыттар маңызды болмақ. Қазақстанның өзге қалаларындағы СОО-лардың рөлін зерттеп, салыстырмалы талдау жасау маңызды болмақ. Онлайн сауда мен пандемиядан кейінгі өзгерістерге байланысты СОО-лардың функциясы қалай өзгергенін бақылау және бейресми жіктелуді терең зерттеу қажет.

Бұл зерттеу Алматыдағы сауда және ойын-сауық орталықтарының қоғамдағы рөлі туралы кешенді мәліметтерді ұсынады. Бұл нәтижелер аталған құбылыстың теориялық түсінігін толықтырып, қала кеңістігін жоспарлауға қажетті практикалық ақпарат береді деп сенеміз. Зерттеу барысында анықталған мәселелер мен сұрақтар терең зерттеліп, қалалардағы қоғамдық кеңістіктердің барынша инклюзивті әрі тиімді дамуына ықпал етеді деп үміттенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Kelbetov D., Onglassov A., Nesterenko K. *Kazakhstan: Commercial Real Estate and the Prospects of the REIT Market: report.* – Astana: AIFC, 2024. – 33 p.
2. *Времяпрепровождение казахстанской молодёжи: аналитический отчет по исследованию MMI 2020.* – Алматы: KANTAR, 2020. – 8 с.
3. Абуев А. Рынок досуга и развлечений Казахстана [Қазақстандағы демалыс және ойын-сауық нарығы] [Электронный ресурс] // *Optimism.kz.* – 22.07.2024. – URL: <https://optimism.kz/2024/07/22/rynok-dosuga-i-razvlechenij-kazahstana/> (дата обращения: 25.05.2025).
4. Oldenburg R. *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community.* – New York: Hachette UK, 2013. – 384 p.
5. Pettersen G.R., Nordbo E.C. A., Skipstein A., Ihlebæk C. *Shopping centres as third places: Sociodemographic differences in use of shopping centres and non-shopping motivations for visits // Cities.* – 2024. – Vol. 153. – Pp. 1-11. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275124004827?via%3Dihub> (accessed on: 06.06.2025).
6. Aceska A., Heer B. *Everyday Encounters in the Shopping Mall: (Un) Making Boundaries in the Divided Cities of Johannesburg and Mostar // Anthropological Forum.* – 2019. – Vol. 29, No. 1. – Pp. 47-61. – URL: <https://doi.org/10.1080/00664677.2019.1585751>
7. Баукова Е.И. Феномен популяризации торгово-развлекательных центров, как основной формы досуга современной молодежи // *Культура: теория и практика.* 2015. №9. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-populyarizatsii-torgovo-razvlekatelnyh-tsentrov-kak-osnovnoy-formy-dosuga-sovremennoy-molodezhi> (дата обращения: 22.06.2025).
8. Mandeli K. *Public space and the challenge of urban transformation in cities of emerging economies: Jeddah case study // Cities.* – 2019. – Vol. 95. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275119304020?via%3Dihub> (accessed on: 06.06.2025).
9. Eduful A.K., Eduful M.M. *Malls, modernity and consumption: Shopping malls as new projectors of modernity in Accra, Ghana // Journal of Consumer Culture.* – 2022. – Vol. 22, No. 4. – Pp. 949-968. – [Electronic resource]. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14695405211033666> (accessed on: 25.05.2025).
10. Murdock G. *Pierre Bourdieu, Distinction: a social critique of the judgement of taste // International Journal of Cultural Policy.* – 2010. – Vol. 16, No. 1. – Pp. 63-65. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10286630902952413> (accessed on: 30.05.2025).
11. Kaur K. *Exploring Mall as a Producer and Product of the Spatialisation of India's New Middle Class // Explorations, ISS e-journal.* – 2021. – Vol. 5, No. 1. – Pp. 4-26. – URL: <https://www.issexplorations.com/issues/vol-5-no-1> (accessed on: 30.05.2025).
12. Tunca B., Anselmsson J. 'You are where you shop': Examining stereotypes about town center shoppers // *Journal of Retailing and Consumer Services.* – 2019. – Vol. 51. – Pp. 242-252. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969698918309305?via%3Dihub> (accessed on: 30.05.2025).
13. Jäger P.F. *Where the whole city meets: youth, gender and consumerism in the social space of the MEGA shopping mall in Aktobe, western Kazakhstan // Central Asian Survey.* – 2016. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02634937.2016.1149965> (accessed on: 08.07.2025).
14. Киселева Т.А., Сантай Н.Б. Сауда орталықтарының коммуникациялық-рекреациялық кеңістіктерінің тарихи ретроспективасы // *QazBSQA Хабаршысы. Сәулет және дизайн.* – 2023. – №1 (87). – 46-57 б.
15. Escudero Gómez L.A. *The Reconfiguration of Urban Public-Private Spaces in the Mall: False Security, Antidemocratization, and Apoliticalization // Sustainability.* – 2021. – Vol. 13. – Article 12447. – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/22/12447> (accessed on: 12.07.2025).
16. Cochran W.G. *Sampling Techniques.* – 3rd ed. – New York: John Wiley & Sons, 1977. – 448 p.

References:

1. Kelbetov D., Onglassov A., Nesterenko K. *Kazakhstan: Commercial Real Estate and the Prospects of the REIT Market: report.* – Astana: AIFC, 2024. – 33 p.
2. *Vremyapreprovozhdenie kazakhstanskoj molodyozhi: analiticheskij otchet po issledovaniyu MMI 2020.* – Almaty: KANTAR, 2020. – 8 s.
3. Abuev A. *Rynok dosuga i razvlechenij Kazakhstana [Qazaqstandagy demalys zhane ojynsauyq narygy] [Elektronnyj resurs] // Optimism.kz.* – 22.07.2024. – URL: <https://optimism.kz/2024/07/22/rynok-dosuga-i-razvlechenij-kazakhstana/> (data obrashcheniya: 25.05.2025).
4. Oldenburg R. *The Great Good Place: Cafes, Coffee Shops, Bookstores, Bars, Hair Salons, and Other Hangouts at the Heart of a Community.* – New York: Hachette UK, 2013. – 384 p.
5. Pettersen G.R., Nordbo E.C. A., Skipstein A., Ihlebæk C. *Shopping centres as third places: Sociodemographic differences in use of shopping centres and non-shopping motivations for visits // Cities.* – 2024. – Vol. 153. – Pp. 1-11. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275124004827?via%3Dihub> (accessed on: 06.06.2025).
6. Aceska A., Heer B. *Everyday Encounters in the Shopping Mall: (Un) Making Boundaries in the Divided Cities of Johannesburg and Mostar // Anthropological Forum.* – 2019. – Vol. 29, No. 1. – Pp. 47-61. – URL: <https://doi.org/10.1080/00664677.2019.1585751>
7. Baukova E.I. *Fenomen populyarizacii torgovo-razvlekatelnyh centrov, kak osnovnoj formy dosuga sovremennoj molodezhi // Kultura: teoriya i praktika.* 2015. №9. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-populyarizatsii-torgovo-razvlekatelnyh-tsentrov-kak-osnovnoy-formy-dosuga-sovremennoj-molodezhi> (data obrashcheniya: 22.06.2025).
8. Mandeli K. *Public space and the challenge of urban transformation in cities of emerging economies: Jeddah case study // Cities.* – 2019. – Vol. 95. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0264275119304020?via%3Dihub> (accessed on: 06.06.2025).
9. Eduful A.K., Eduful M.M. *Malls, modernity and consumption: Shopping malls as new projectors of modernity in Accra, Ghana // Journal of Consumer Culture.* – 2022. – Vol. 22, No. 4. – Pp. 949-968. – [Electronic resource]. – URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14695405211033666> (accessed on: 25.05.2025).
10. Murdock G. *Pierre Bourdieu, Distinction: a social critique of the judgement of taste // International Journal of Cultural Policy.* – 2010. – Vol. 16, No. 1. – Pp. 63-65. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10286630902952413> (accessed on: 30.05.2025).
11. Kaur K. *Exploring Mall as a Producer and Product of the Spatialisation of India's New Middle Class // Explorations, ISS e-journal.* – 2021. – Vol. 5, No. 1. – Pp. 4-26. – URL: <https://www.issexplorations.com/issues/vol-5-no-1> (accessed on: 30.05.2025).
12. Tunca B., Anselmsson J. *'You are where you shop': Examining stereotypes about town center shoppers // Journal of Retailing and Consumer Services.* – 2019. – Vol. 51. – Pp. 242-252. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0969698918309305?via%3Dihub> (accessed on: 30.05.2025).
13. Jäger P.F. *Where the whole city meets: youth, gender and consumerism in the social space of the MEGA shopping mall in Aktobe, western Kazakhstan // Central Asian Survey.* – 2016. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02634937.2016.1149965> (accessed on: 08.07.2025).
14. Kiseleva T.A., Santaj N.B. *Sauda ortalyqtarynyn kommunikacyalyq-rekreacyalyq kenistikterinin tarihi retrospektivasy // QazBSQA Habarshysy. Saulet zhane dizajyn.* – 2023. – №1 (87). – 46-57 b.
15. Escudero Gómez L.A. *The Reconfiguration of Urban Public-Private Spaces in the Mall: False Security, Antidemocratization, and Apoliticalization // Sustainability.* – 2021. – Vol. 13. – Article 12447. – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/22/12447> (accessed on: 12.07.2025).
16. Cochran W.G. *Sampling Techniques.* – 3rd ed. – New York: John Wiley & Sons, 1977. – 448 p.

A.M. Abdullayev^{1*}, M.B. Kadirova², S.S. Ydyrys¹, I.K. Bonenfant³

¹ Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

² Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

³ Middle Eastern Technical University, Ankara, Turkey

* e-mail: turkestan.ica@mail.ru

ASSESSMENT OF PROSPECTS AND MECHANISMS FOR IMPLEMENTING THE MODERNIZATION OF THE LOCAL GOVERNANCE SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

This article presents an analysis of the current state of local self-government institutions in the Republic of Kazakhstan. The relevance of this research is driven by the need for the development of local self-government in the country. The main objective of the study is to assess the effectiveness of local self-government institutions and identify factors influencing their functioning. The authors focus on two key institutions of local self-government – maslikhats and akims – and provide an overview of the changes that have occurred in these institutions over the past decades. The paper underscores the importance of active citizen participation in local self-government and examines the challenges facing Kazakhstan, such as passivity and distrust of the authorities among the population.

The research is conducted using a methodology based on the analysis of existing data, expert opinions, and a review of legislative acts. As a result of the study, the conclusion is drawn that the Republic of Kazakhstan faces a significant choice in the development of local self-government and democratic reforms. This work contributes to the field of knowledge about local self-government and offers practical recommendations for improving the local governance system in Kazakhstan. The research findings have practical value for the development of policies related to local self-government and citizen participation at the local level.

Keywords: local self-government, Kazakhstan, maslikhats, akims, democracy, civic participation, state governance institutions.

А.М. Абдуллаев^{1,*}, М.Б. Кадырова² С.С. Ыдырыс¹, И.К. Боненфант³

¹ Х.А.Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Туркистан, Қазақстан

² Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана, Қазақстан

³ Таяу Шығыс техникалық университеті, Анкара, Түркия.

* e-mail: turkestan.ica@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖАҢҒЫРТУДЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ КЕЛЕШЕГІ МЕН МЕХАНИЗМІН БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жергілікті өзін-өзі басқару институттарының қазіргі жағдайда әрекет ету механизміне талдау жасалады. Зерттеудің өзектілігі еліміздегі жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту қажеттілігімен түсіндіріледі. Зерттеудің негізгі мақсаты – жергілікті өзін-өзі басқару институттарының тиімділігін бағалау және олардың жұмыс істеуіне әсер ететін факторларды анықтау. Авторлар жергілікті өзін-өзі басқарудың екі негізгі институты – мәслихаттар мен әкім институты нешізінде анализ жасап, соңғы онжылдықтардағы құрылымдық өзгерістерді талдайды. Мақалада халықтың жергілікті өзін-

өзі басқаруға белсенді қатысуының маңыздылығы атап өтіліп, Қазақстанның алдында тұрған пассивтілік пен халықтың билікке сенімсіздігі сияқты мәселелер ғылыми тұрғыда зерттеледі.

Зерттеу қолданыстағы деректерді талдауға, сараптамалық қорытындыларға және заңнаманы шолуға негізделген әдістемені қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасының алдында жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту және демократиялық өзгерістер бойынша маңызды таңдау түр деген қорытынды жасалды. Бұл жұмыс жергілікті өзін-өзі басқару туралы білім саласына ықпал етеді және Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін жетілдіру бойынша практикалық бағдарлар анықталды. Зерттеу нәтижелері жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы саясатты әзірлеуге және жергілікті деңгейде басқаруға азаматтардың қатысуына практикалық әсер етеді.

Түйін сөздер: жергілікті өзін-өзі басқару, Қазақстан, мәслихаттар, әкімдер, демократия, азаматтық қатысу, мемлекеттік басқару институттары.

Абдуллаев А.М.^{1*}, Кадырова М.Б.² Ыдырыс С.С.¹, Боненфант И.К.³

¹ *Международный казахско-турецкий университет им.Х.А.Яссауи, Туркистан, Казахстан,*

² *Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан,*

³ *Ближневосточный технический университет, Анкара, Турция*

* *e-mail: turkestan.ica@mail.ru*

ОЦЕНКА ПЕРСПЕКТИВ И МЕХАНИЗМОВ РЕАЛИЗАЦИИ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ МЕСТНОГО УПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данная статья представляет анализ современного состояния институтов местного самоуправления в Республике Казахстан. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью развития местного самоуправления в стране. Основная цель исследования заключается в оценке эффективности институтов местного самоуправления и выявлении факторов, влияющих на их функционирование. Авторы обращают внимание на два основных института местного самоуправления - маслихаты и акимы, а также предоставляют обзор изменений, произошедших в этих институтах за последние десятилетия. В работе подчеркивается важность активного участия населения в местном самоуправлении и рассматриваются вызовы, стоящие перед Казахстаном, такие как пассивность и недоверие населения к власти.

Исследование проводится с использованием методологии, основанной на анализе существующих данных, мнений экспертов и обзоре законодательных актов.

В результате исследования делается вывод о том, что Республике Казахстан предстоит важный выбор в развитии местного самоуправления и демократических изменений. Данная работа вносит вклад в область знаний о местном самоуправлении и предоставляет практические рекомендации по улучшению системы местного управления в Казахстане. Результаты исследования имеют практическое значение для разработки политики в области местного самоуправления и участия граждан в управлении на местном уровне.

Ключевые слова: местное самоуправление, Казахстан, маслихаты, акимы, демократия, гражданское участие, институты государственного управления.

INTRODUCTION

For the successful social modernization of Kazakhstani society, a significant improvement of the public administration system is required. However, within this process, special attention must be given to the development of local self-government in the Republic of Kazakhstan. Local self-government is considered an integral part of a democratic state and a key factor in the further development of civil society.

As the level of government closest to the population, local self-government directly affects the interests of every citizen and addresses a range of everyday issues. Moreover, it promotes citizen self-organization, which is essential for the successful development of civil society. Local self-government enables citizens to actively participate in improving living conditions in their communities, fosters responsibility for solving local problems, and enhances their social and civic engagement.

This institution also contributes to conflict resolution and the socio-economic development of regions, which is crucial for the sustainable development of the country as a whole. Therefore, the development of local self-government in the Republic of Kazakhstan contributes to the formation of civil society and a socially oriented economy.

Global experience also demonstrates a variety of forms and methods of local self-government adapted to specific regions and traditions. Thus, it is important to adapt and incorporate international practices into the development of local self-government in Kazakhstan, taking into account national characteristics and culture. Local self-government should play a key role in the state-building strategy of the Republic of Kazakhstan, as emphasized in the long-term national development strategy "Kazakhstan – 2050" and other development programs. In conclusion, local self-government plays a vital role in the development of civil society and the social modernization of Kazakhstan, and its advancement should be a priority in the country's development strategy [1].

The modernization of the local governance system is a complex and multifaceted process that reflects the evolving dynamics of administrative structures within states. This theoretical framework aims to establish conceptual foundations for understanding the prospects and mechanisms underlying the modernization of local governance in the Republic of Kazakhstan. It is based on key theoretical pillars that shape the discourse surrounding governance modernization. The concept of governance itself is undergoing an evolution, reflecting shifts in administrative systems. This paradigm shift has profound implications for the modernization of local governance in Kazakhstan.

The concept of public administration modernization emphasizes the need to improve the effectiveness and efficiency of government structures, including local governance systems. This perspective serves as a foundational basis for exploring the mechanisms of local governance modernization. Processes of decentralization and the strengthening of regional administration are key mechanisms that contribute to the modernization of local governance. They ensure more effective distribution of authority and responsibility between central and local levels of government.

The development of information technologies and the introduction of e-governance have become crucial tools in modernizing local governance. These mechanisms can enhance transparency, accessibility, and efficiency of local administration.

This theoretical framework provides a conceptual basis for understanding the perspectives and mechanisms of modernizing the local governance system in Kazakhstan. It draws upon key theoretical approaches that help clarify the changes in governance and state administration dynamics, as well as the transformations occurring in local governance. This theoretical foundation serves as a basis for further research and analysis of the modernization of local governance.

According to the European Charter of Local Self-Government, local self-government is defined as the legally guaranteed right and practical ability of local authorities to regulate and manage a significant portion of public affairs within their jurisdiction, in the interest of the local population [2]. This right is exercised through representative bodies elected by universal, equal, direct, and secret suffrage, ensuring democratic legitimacy at the local level.

In Kazakhstan, the legal framework for local self-government is established by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001, "On Local Public Administration and Self-Government in the Republic of Kazakhstan," and the Presidential Decree No. 438 from November 28, 2012, which approved the Concept for the Development of Local Self-Government. These documents assign the state the responsibility to create the legal, organizational, and financial conditions necessary for the development of self-government, embedding decentralization within the broader state development strategy.

Local self-government is fundamentally rooted in the local community, which is its primary focus. Through local self-government institutions, citizens are empowered to address local issues independently and responsibly across social, economic, political, and environmental domains. However, as local communities navigate complex and evolving socio-economic systems, effective self-government requires ongoing institutional adaptation.

Consequently, the development of local self-government is a long-term and dynamic process closely tied to the maturity of civil society and the overall level of socio-economic development. At each stage of this process, specific governance objectives arise, necessitating periodic institutional adjustments and reform [3].

Currently, several priority areas can be identified: increasing citizen participation in decision-making at the levels of auls, settlements, and towns of district significance; expanding participatory mechanisms in urban areas; strengthening the role of maslikhats in the appointment or election of akims; and enhancing the financial and economic autonomy of local authorities through transparent oversight. Collectively, these measures highlight the strategic importance of local self-government in reinforcing Kazakhstani statehood and promoting sustainable, community-oriented governance. [4,6].

The restructuring of the public administration system is characterized by the need to introduce innovations, develop a new administrative ideology, initiate new managerial processes, and modify organizational structures. This process presents both theory and practice with the task of implementing a comprehensive and innovative reform of public administration, taking into account each country's national characteristics.

Local self-government is central to Kazakhstan's ongoing state modernization, yet we know little about which institutional levers—electoral selection of akims, the authority of maslikhats, and fiscal autonomy—actually improve local responsiveness and citizen participation. This article addresses this issue by evaluating how recent reforms have changed the effectiveness and accountability of local governance across Kazakhstan.

The purpose is to assess the prospects and mechanisms of local governance modernization by linking institutional design to observable outcomes in participation, trust, and service delivery. We ask: Do directly elected rural akims increase citizen participation and trust? Does greater fiscal and decision-making autonomy at the aul/town level improve satisfaction with local services? Do empowered maslikhats and Public Councils enhance transparency and oversight?

The direct election of rural akims is linked to higher voter turnout in local contests, more public hearings, and increased petitioning activity. A higher share of own-source revenues and participatory budgeting at the aul/town level correlates with greater resident satisfaction with roads, water, and communal services. Where maslikhats and Public Councils have stronger agenda-setting and review powers, perceived corruption is lower, and budget information is timelier. We examine Kazakhstan's local governance since 2001, focusing on auls, settlements, and towns of district significance (with illustrations from the North Kazakhstan Region where appropriate). Methodologically, we combine the analysis of legislation and secondary data with expert assessments to trace how design changes affect participation, trust, and service outputs.

The article specifies actionable mechanisms (elections, fiscal rules, deliberative bodies) that link reform to outcomes, offering empirically grounded recommendations for policymakers. Section 2 reviews the literature and reform context; Section 3 details data and methods; Section 4 presents findings; Section 5 discusses policy implications.

In other words, all of the above constitutes the natural sources of a new public governance paradigm, grounded in the adoption of innovative management approaches. This primarily entails improving the quality of public service delivery, operating in a competitive environment including cooperation with business entities, applying corporate management principles, and many other aspects.

The relevance of this issue in the activities of state bodies is also due to the fact that, in recent years, increasing the efficiency of public institutions, enhancing the implementation of state functions, and improving public service delivery have become priority tasks in the innovative reform

of local governance in Kazakhstan. As a result, significant changes have taken place in the principles of organization, functioning, and evaluation of public administration effectiveness [5].

Thus, local self-government in Kazakhstan plays a key role in addressing local issues and developing the territories where the population resides. Its deep roots in the country's history and traditions of self-organization make it an important tool for managing and developing local communities.

Literature Review

Local self-government (LSG) in Kazakhstan is rooted in the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the Law on Local Public Administration and Self-Government (2001). The constitutional amendments of 2007 established that LSG should be exercised directly by the population and through elected maslikhats. This reform shifted the framework from administrative deconcentration to local autonomy. However, M.S. Nurtazin [1] notes that the legislation conflates local state administration with self-government, resulting in blurred accountability and diminished local responsiveness. V.N. Uvarov [8] similarly observes that the law primarily defines local administration as the implementation of central policies rather than decision-making based on local priorities. These insights highlight a fundamental contradiction in Kazakhstan's legal framework: while self-government is proclaimed, local authorities remain subordinate to higher state organs. This tension forms a critical foundation for the present study. The legal basis for local self-government in Kazakhstan is limited to the Constitution and the Law dated January 23, 2001, titled "On Local Public Administration and Self-Government in the Republic of Kazakhstan." In 2007, amendments were made to the Constitution, establishing that local self-government is exercised directly by the population and through maslikhats (local representative bodies) and other local self-government entities [6]. The legislation permits an akim (local governor) to perform both public administration and local self-government functions, and allows for the organization of assemblies of local communities to discuss matters of local importance [7].

Another major issue identified in the literature is fiscal dependence. Zh.K. Kaikenov [3] highlights that although rural akims are now elected, they control only minor budget lines, while most revenues are collected and redistributed at regional and national levels. L.S. Tarshilova [4] and A. Baimenov [5] argue that without financial autonomy, local officials lack incentives to respond to citizens' needs. Empirical analyses by R.T. Mukhaev [6] and V.V. Cherepanov [7] show that fiscal decentralization strongly correlates with improved service quality and public trust. However, Kazakhstan's local budgets remain largely controlled by district and regional akims and sectoral ministries, leaving village administrations as mere implementers. This structural barrier explains why political reforms have not yet produced tangible improvements in participation or accountability—a gap this article will explicitly address.

To enhance public participation, the state established Public Councils (PCs) through the Law on Public Councils. PCs aim to improve transparency, review budgets, and amplify citizens' voices. L.S. Tarshilova [4] observes early positive effects, such as more open discussions of yard maintenance, street repairs, and budget allocations. However, R.A. Muratova [8] warns that these councils possess only advisory powers and rely on executive goodwill. S.G. Kiselev [9] notes that participatory bodies lacking resource control risk becoming merely symbolic. These findings are critical for this study, as they indicate the existence of institutional forms of participation, though their functional impact remains uncertain. Our article directly assesses whether such bodies have led to measurable changes in decision-making and service delivery.

The literature frames LSG within broader theories. V.I. Zhiltsov [10] and A.M. Volodin [11] emphasize the dual role of local authorities as both state agents and community representatives, creating ongoing tension in post-Soviet systems. A.V. Babalov [12] argues that LSG gains legitimacy only when institutionalized feedback loops—such as participatory budgeting and public consultations—are present. D.Ts. Butitov [13] sees LSG as a mediator between state and society that requires both authority and resources to function effectively. Internationally, the European Charter of Local Self-Government (1985) outlines four essential principles: legal competence, fiscal autonomy, clear

functional separation, and elected self-government [14]. Scholars like G.V. Atamanchuk [15] and A.A. Nemchinov [16] contend that Kazakhstan's model lacks these attributes, particularly fiscal autonomy and elected executives. This theoretical debate serves as a benchmark for assessing how far Kazakhstan has progressed toward genuine decentralization.

Existing research on local self-government is largely normative and descriptive, focusing on legal frameworks and institutional design rather than concrete outcomes. Few studies assess whether reforms such as electing rural akims, strengthening maslikhats, or establishing Public Councils have improved participation, accountability, or service delivery. This article addresses this gap by empirically linking institutional reforms to governance outcomes, thereby contributing evidence-based insights into the effectiveness of local self-government in Kazakhstan.

Other aspects of local self-government—particularly its role in the system of interaction between authorities and society in contemporary Russia, as well as regional experience—were studied in D.Ts. Butitov's dissertation [12]. The theoretical foundations of the constitutional and legal regulation of local self-government include widely recognized values of local democracy and governance, as articulated in the European Charter of Local Self-Government of October 15, 1985. It emphasizes the right and ability of local authorities to determine their own structures and manage public affairs in the interests of the local population, while adhering to existing legislation [13].

The existing scholarship conceptualizes local self-government in Kazakhstan as a formally institutionalized but substantively constrained system. Legal studies emphasize the persistent fusion of local state administration and self-government, which undermines accountability and limits autonomous decision-making. Fiscal analyses consistently identify financial dependence on higher-level authorities as a key obstacle to effective local governance, despite recent political reforms. Research on participatory mechanisms, including Public Councils, points to expanded consultative frameworks with limited practical influence. Comparative and theoretical literature, drawing on the European Charter of Local Self-Government, highlights the divergence between international standards and national practice. Overall, the literature remains predominantly normative, underscoring the need for outcome-oriented empirical assessment.

Many scholars argue that local self-government must be based on both the principles of freedom and feedback. This means that local self-government enables the population to make independent decisions on issues of local importance, taking into account the interests of both citizens and society as a whole.

The literature shows that local self-government in Kazakhstan remains constrained by central control, legal ambiguity, and fiscal dependence despite recent reforms. As existing studies are largely descriptive, this article empirically examines whether these reforms improve participation, accountability, and service delivery.

METHODOLOGY

This research used a mixed-methods design that integrated expert interviews, a population survey, legal analysis, and statistical procedures to evaluate the institutional, fiscal, and participatory aspects of local self-government reforms in Kazakhstan. The empirical component was based on a transparent sampling strategy, detailed data-collection protocols, and systematic analytical techniques.

The qualitative component consisted of twenty-five in-depth expert interviews conducted using a purposive (criterion-based) sampling strategy. The selection of participants was guided by predefined inclusion criteria to ensure the relevance and analytical value of the data. Eligible participants were required to (1) hold a formal position or active role within the local governance system or related civil society structures and (2) possess at least three years of professional experience in their respective fields. On this basis, the sample was constructed to reflect institutional diversity rather than numerical representativeness. It included rural and urban akims, maslikhat deputies, members of Public Councils, and representatives of local non-governmental organizations involved in community development and citizen participation.

Interviews were conducted offline in the Turkistan Region between March and June 2024. This period was selected to avoid overlap with major electoral or administrative cycles that could influence respondents' perceptions. Each interview lasted between forty-five and seventy minutes and followed a semi-structured interview guide. The guide was developed on the basis of the study's research questions and existing literature on local governance and decentralization. It contained open-ended questions allowing respondents to elaborate on issues such as fiscal autonomy, delegated administrative powers, the functioning of participatory mechanisms, and constraints affecting municipal effectiveness. All interviews were audio-recorded with participants' informed consent and subsequently transcribed verbatim.

The qualitative data were analyzed using thematic content analysis in accordance with the six-phase framework proposed by Braun and Clarke [14]. Initial familiarization with the data was followed by open coding, theme identification, and thematic refinement. To enhance analytical rigor and reduce subjective bias, the coding process was conducted independently by two researchers. Inter-coder discrepancies were discussed until consensus was reached. The final thematic structure included categories such as fiscal sufficiency, legal authority, participatory instruments, administrative capacity, and institutional constraints.

To complement the expert-level findings, a quantitative survey was administered to 120 residents of the Turkistan Region. The selection of respondents was carried out using a quota sampling strategy aimed at ensuring variation across key sociodemographic characteristics, including gender, age group, and settlement type (urban or rural). This approach was chosen to capture diverse social experiences of municipal governance rather than to achieve full statistical representativeness.

Data collection took place between April and June 2024 and employed a mixed-mode approach in order to minimize access and digital literacy bias. Sixty-two respondents completed an online questionnaire distributed via Google Forms, while fifty-eight respondents completed an identical paper-based questionnaire administered in public service centers and district libraries. The questionnaire consisted of closed-ended and Likert-scale items measuring respondents' satisfaction with municipal services, levels of trust in akimats and maslikhats, awareness of participatory institutions such as Public Councils, and patterns of civic engagement, including participation in public hearings, petitions, and neighborhood meetings. Prior to full deployment, the survey instrument was reviewed for clarity and internal consistency, and minor wording adjustments were made to ensure accessibility for respondents with different educational backgrounds. Quantitative data were subsequently coded and analyzed using descriptive statistical techniques to identify general trends and to triangulate the qualitative findings.

Quantitative data were processed using descriptive statistics such as means, percentages, and confidence intervals. To enhance analytical robustness, χ^2 tests examined associations between demographic characteristics and governance-related attitudes, while Cronbach's alpha assessed the internal reliability of composite indices measuring trust and service satisfaction. These statistical procedures addressed earlier limitations by providing proper significance testing and interpretive depth rather than relying solely on raw percentages.

The empirical analysis was supported by a legal and theoretical examination of key documents regulating local self-government in Kazakhstan, including the Constitution, the Law on Local Public Administration and Self-Government, the Law on Public Councils, the Budget Code, and relevant presidential decrees and government resolutions [15]. These materials were analyzed to clarify the distribution of competences across administrative levels, the nature of fiscal autonomy, and the legal design of participatory mechanisms. Special attention was given to discrepancies between normative provisions and their practical implementation in local governance.

Triangulation was used to integrate insights from legal texts, statistical indicators, expert interviews, and citizen survey data. This approach enabled a comprehensive assessment of whether reforms such as the election of rural akims and the strengthening of Public Councils have enhanced participation, accountability, and service delivery in the Turkistan Region. The combined methodological strategy strengthened the validity of the findings and provided a solid foundation for the study's conclusions.

RESULT

Our study hypothesized that strengthening institutional, fiscal, and participatory mechanisms would enhance the effectiveness of local self-government (LSG) in Kazakhstan. The findings provide partial confirmation: institutional reforms have advanced, yet fiscal autonomy and citizen engagement remain limited. To present these results more clearly, key indicators are summarized in the analytical tables “*Resident Engagement*” and “*Fiscal Autonomy*” that accompany the narrative interpretation.

Table 1. Resident Engagement in Local Self-Government (Survey, n = 120)

Indicator	Percentage (%)
Awareness of Public Councils (PCs)	61
Participation in PC meetings	14
Participation in public hearings	22
Trust in local authorities (high/medium)	48
Satisfaction with municipal services	41

Institutional reforms show the most significant progress. The 2007 constitutional amendments and the introduction of direct elections for rural akims—piloted in 2006 and significantly expanded after 2021—have strengthened formal representation mechanisms. According to data from the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan, voter turnout in rural akim elections consistently exceeded 75%, a trend reflected in Table 1. Maslikhats have also expanded their oversight of local budgets and development programs. However, as M.S. Nurtazin observes, the legal framework continues to conflate local administration with local self-government, maintaining the hierarchical subordination of elected bodies to higher executive authorities. This structural limitation weakens the practical autonomy of institutions despite their enhanced formal legitimacy.

Table 2. Fiscal Autonomy of Local Governments (2015-2023)

Fiscal Indicator	Value / Share (%)
Share of local revenues from interbudgetary transfers	80-82
Share of own-source revenues	18-20
Presence of independent budget lines for rural akimats	No
Ability to collect local taxes (property, land)	Limited / Restricted
Degree of expenditure autonomy	Low

Source: Based on Bureau of National Statistics of Kazakhstan

The analysis of fiscal indicators reveals the greatest constraints. Table 2 (*Fiscal Autonomy*) summarizes the composition of local revenues for 2015-2023, based on data from the Bureau of National Statistics of Kazakhstan. More than 80% of municipal budgets rely on interbudgetary transfers, with rural akimats lacking independent revenue sources and separate budget lines. These findings support Zh.K. Kaikenov’s argument that elected leaders operate with minimal financial discretion. Comparative insights reinforce this conclusion: decentralization in Poland and Estonia gave municipalities control over property taxes, local fees, and assets, enabling more responsive governance. Conversely, Kazakhstan’s model resembles the pre-reform system in Russia described by V.I. Zhiltsov, where centralized fiscal authority impeded local initiative. The data indicate that electoral reforms alone are insufficient to improve service quality or accountability when fiscal capacity is structurally constrained [16].

Participatory mechanisms demonstrate mixed but informative patterns. The establishment of Public Councils (PCs) under the 2015 law has improved transparency in budget hearings and development planning. Interviews with maslikhat deputies suggest greater administrative responsiveness, echoing L.S. Tarshilova's observations. However, survey data, summarized in Table 1 (*Resident Engagement*), show a significant gap between awareness and participation: 61% of respondents reported knowing about PCs, yet only 14% had ever participated. This supports S.G. Kiselev's view that consultative bodies without formal authority risk becoming symbolic rather than substantive. Nonetheless, qualitative responses reveal relatively high trust in PCs where they operate actively, suggesting that modest institutional strengthening—such as delegated budgetary oversight—could transform them into meaningful participatory channels.

These findings align with major theoretical perspectives on local democracy. A.V. Babalov emphasizes that LSG acquires legitimacy only when institutionalized feedback mechanisms, such as participatory budgeting, allow citizens to influence decisions directly. D.Ts. Butitov conceptualizes LSG as an intermediary between state and society that must possess both authority and resources. Kazakhstan's system currently meets institutional criteria but lacks the substantive autonomy envisioned by these theorists. Consequently, it diverges from the principles of the European Charter of Local Self-Government (1985), which stresses legal competence, fiscal independence, clarity of functions, and empowered elected bodies [17].

The evidence indicates that Kazakhstan's LSG reforms remain structurally incomplete. Institutional progress is hindered by fiscal dependence and weak participatory mechanisms. Without genuine financial autonomy and active citizen engagement, the current model cannot transition from formal decentralization to true local democracy or accountable governance.

Overall, the empirical findings demonstrate that the study's research objectives were largely achieved. The survey of residents and expert interviews were conducted to test the hypothesis that institutional, fiscal, and participatory reforms enhance the effectiveness of local self-government. The results partially confirm this hypothesis: while institutional reforms have strengthened formal representation, limited fiscal autonomy and low levels of citizen participation continue to constrain governance outcomes. Thus, the data explain not only whether reforms occurred, but why their impact remains uneven.

DISCUSSIONS

Unlike earlier studies that are largely descriptive, this article directly connects Kazakhstan's institutional reforms to measurable indicators such as voter turnout, citizen satisfaction, budget transparency, and service performance. The analysis clearly shows that while institutional progress is necessary, it is insufficient on its own: without fiscal and participatory empowerment, reforms cannot lead to effective or accountable local governance. Strengthening local self-government (LSG) therefore requires the gradual introduction of stable local revenue sources, a redistribution of decision-making authority to elected bodies, and sustained investment in civic education—especially in rural communities where engagement is low. International experience consistently demonstrates that a combined reform strategy, rather than isolated adjustments, is essential for building trust, responsiveness, and meaningful local democracy.

As Kazakhstan enters a new phase of political modernization, observers widely agree that the country is at a pivotal moment in the evolution of its local self-government system. The state's renewed commitment to decentralization, articulated in President Kassym-Jomart Tokayev's political reform agenda, offers an unprecedented opportunity to reshape local institutions so they move beyond symbolic participation and become fully functioning democratic bodies.

A core pillar of this transformation is fiscal decentralization. Policy experts note that allowing municipalities to retain a greater share of property taxes, business taxes, and local fees would give akims the financial capacity to address pressing issues—ranging from infrastructure to social services—without awaiting ministerial approval. Comparative evidence from Central and Eastern Europe shows that fiscal autonomy not only improves service delivery but also enhances public trust by making local authorities visibly accountable for their decisions.

Institutional empowerment must be matched with stronger participatory mechanisms. Maslikhats and Public Councils should be granted co-decision authority over budget allocations and local development priorities to ensure that community needs shape policy outcomes. Expanding public hearings, digital participation platforms, and participatory budgeting would help institutionalize citizen oversight, bridging the gap between residents and decision-makers.

Civil society organizations also play a strategic role in this process. Through civic education campaigns, youth programs, and grassroots initiatives, they can strengthen political culture, improve awareness of citizen rights, and activate broader public involvement beyond periodic elections. Increasing youth engagement is particularly important for establishing long-term norms of accountability and transparency in local institutions.

Digitalization represents another critical frontier for reform. Smart-governance tools can streamline bureaucratic procedures, enhance data transparency, and create direct feedback loops between residents and officials. Pilot initiatives in several Kazakhstani cities show that digital monitoring and reporting systems can reduce delays, improve service quality, and allow citizens to track local projects in real time.

Ultimately, the success of decentralization depends on the political will to transfer substantive—not merely administrative—authority to the local level. Scholars warn that decentralization risks becoming performative if it is not accompanied by real power, resources, and accountability mechanisms. A balanced, phased approach can mitigate potential political risks while laying a durable foundation for resilient and responsive local democracy.

Kazakhstan's path toward effective LSG remains complex, yet momentum is clearly building. If institutional, fiscal, and participatory reforms advance together, the country can develop a governance model that strengthens state capacity while empowering citizens. Achieving this balance would mark a significant milestone in Kazakhstan's democratic development and contribute to greater public trust in governance at all levels [18, p. 112; 19, p. 47; 20, p. 89].

Studies of decentralization in Latin America and Southeast Asia show that fiscal and participatory reforms introduced without sufficient administrative capacity and accountability mechanisms may result in elite capture and uneven service delivery [21, pp. 112-118; 22, pp. 64-70]. Research on post-socialist decentralization in the Balkan states likewise demonstrates that rapid fiscal devolution without effective oversight can exacerbate territorial inequalities and weaken state coordination [23, pp. 89-95]. These findings suggest that although integrated institutional, fiscal, and participatory reforms are generally associated with improved local governance, their success depends on sequencing, capacity-building, and sustained strategic coordination at the central level. For Kazakhstan, this implies that decentralization should proceed gradually and context-sensitively rather than through rapid and uniform transfers of authority.

Furthermore, international practice confirms that local self-government performs best in administrative-territorial units with compact populations—such as auls, villages, districts, and towns—where direct interaction between authorities and residents is feasible. A step-by-step introduction of LSG powers is therefore essential for successful implementation, especially in rural regions where social structures and political habits differ from urban centers. Over time, as local bodies demonstrate concrete, measurable results, public trust will deepen, creating a cycle in which citizen engagement and institutional performance reinforce each other. This dynamic is central to the long-term legitimacy and sustainability of Kazakhstan's decentralization agenda.

These insights underscore that Kazakhstan has a historic opportunity to redefine the relationship between the state and its citizens at the local level. Successful decentralization will depend on aligning institutional structures with genuine fiscal authority, empowered participation channels, and a politically informed population capable of exercising oversight. If these conditions are met, local self-government (LSG) can evolve from a mere administrative layer into a meaningful arena of democratic governance. The next decade will be crucial; Kazakhstan can either establish a model of resilient, community-oriented local democracy or risk perpetuating centralized practices that hinder long-term development.

CONCLUSION

Over the past two decades since the adoption of the 2001 Law on Local Government and Self-Government, Kazakhstan has made gradual yet significant progress in institutionalizing local self-governance. The introduction of directly elected rural akims, the strengthening of maslikhats, and the creation of Public Councils demonstrate a commitment to decentralization. While these reforms have expanded opportunities for participation, this study reveals that the substantive autonomy of local bodies remains constrained by fiscal dependence, limited decision-making authority, and weak citizen engagement. Although institutional reforms have laid the groundwork, they have not yet realized the full benefits of responsive and accountable local governance.

The persistence of centralized budgetary control, the unclear legal status of local self-government bodies, and the consultative nature of participatory institutions hinder local authorities from genuinely representing their communities. This structural imbalance reflects the ongoing tension between Kazakhstan's formal commitments to decentralization and its practical adherence to hierarchical state administration. International experience—from Poland and Estonia to South Korea—shows that fiscal autonomy, clear legal competencies, and empowered representative councils are essential for building effective local democracy. Without these elements, reforms risk remaining symbolic, resulting in participation without power and accountability without enforcement.

This article empirically links institutional design to measurable outcomes—voter turnout, citizen satisfaction, trust, budget transparency, and service quality—and demonstrates that institutional innovations alone are insufficient without fiscal and participatory empowerment. To advance beyond the current transitional phase, Kazakhstan must pursue three parallel strategies: first, granting stable own-source revenues and tax authority to local bodies; second, legally strengthening the decision-making powers of maslikhats and Public Councils; and third, investing in civic education and participatory platforms to cultivate an active and informed citizenry. These steps will transform local self-government from a formal administrative layer into a genuine arena of democratic governance.

Moreover, building sustainable local democracy requires a shift in political culture. Currently, the legacy of paternalism, low trust, and civic passivity limits participation and weakens accountability. Civic education initiatives, especially among youth, can foster the norms of responsibility and collective problem-solving that underpin effective self-government. Digital tools—such as e-participation platforms, open budgeting portals, and real-time feedback systems—can bridge the gap between citizens and officials, reduce corruption risks, and build confidence in local institutions. Evidence shows that when citizens observe tangible improvements in services delivered by the local authorities they elected, their trust in government increases, creating a virtuous cycle of engagement and accountability.

Kazakhstan is at a crucial point in the evolution of its governance system. The country's strong traditions of communal self-organization, combined with a modern political agenda, provide a unique foundation for developing a model of local self-government that reflects its history and socio-political context. Realizing this potential will require not only policy adjustments but also the political will to transfer meaningful authority, financial power, and oversight rights to the local level. Such reforms would not weaken the state; rather, they would strengthen it by distributing responsibility, enhancing policy responsiveness, and deepening public legitimacy.

If Kazakhstan can align institutional reforms with fiscal autonomy and participatory governance, it can transform local self-government from its current nascent form into a robust institution. This change would improve the everyday lives of citizens across auls, towns, and districts and reinforce the long-term stability and democratic resilience of the Kazakhstani state. For a nation at the crossroads of Europe and Asia, achieving a balance between state capacity and local empowerment would mark a significant milestone in its political development and contribute meaningfully to the creation of a modern, accountable, and citizen-centered governance system.

Список использованной литературы:

1. Nurtazin M.S. *Problems of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan: Legal and Organizational Aspects* // *Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Law Series.* – 2010. – No. 3. – P. 45-52
2. Nurtazin M.S. *Problems of Local Self-Government in the Republic of Kazakhstan: Legal and Institutional Aspects* // *Gosudarstvo i Pravo.* – 2019. – No. 7. – pp. 85-92.
3. Kaikenov Zh.K. *Financial Independence of Rural Akimats: Problems and Prospects* // *Economy and Statistics of Kazakhstan.* – 2021. – No. 2. – pp. 42-53.
4. Tarshilova L.S. *Institutions of Citizen Participation in Local Self-Government: Experience and Problems* // *Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Law Series.* – 2022. – No. 1. – pp. 115-124.
5. Muratova R.A. *Public Councils in the System of Local Self-Government: Between Consultation and Real Participation* // *Sociological Studies.* – 2023. – No. 10. – pp. 102-110.
6. Kiselev S.G. *Citizen Participation in Local Self-Government: Problems and Constraints* // *Polis. Political Studies.* – 2020. – No. 5. – pp. 134-142.
7. Zhiltsov V.I. *Decentralization and Local Self-Government Reforms in Post-Soviet Countries* // *Vlast'.* – 2019. – No. 9. – pp. 22-30.
8. Babalov A.V. *Feedback and Legitimacy of Local Self-Government: An Institutional Analysis* // *Regional Studies.* – 2022. – No. 4. – pp. 98-107.
9. Butitov D.Ts. *Local Self-Government in the System of Interaction Between Government and Society: PhD Dissertation (Political Science).* – Ulan-Ude, 2020. – 186 p.
10. *European Charter of Local Self-Government.* – Strasbourg: Council of Europe, 1985. – 13 p.
11. *Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Local Budget Data 2015-2023.* – Astana, 2024.
12. *Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan. Official Election Reports 2006-2023.* – Astana, 2023.
13. Baimenov A. *Reforming Local Self-Government: Institutional and Personnel Aspects* // *Public Administration and Civil Service.* – 2022. – No. 3(84). – pp. 9-17.
14. Braun V., Clarke V. *Using thematic analysis in psychology* // *Qualitative Research in Psychology.* 2006. Vol. 3, No. 2. Pp. 77-101. DOI: 10.1191/1478088706qp063
15. Mukhaev R.T. *Budget Decentralization and the Efficiency of Municipal Management* // *Municipal Law.* – 2021. – No. 4. – pp. 58-67.
16. Cherepanov V.V. *The Impact of Budgetary Independence on Trust in Local Self-Government Bodies* // *Administrative Consulting.* – 2023. – No. 2. – pp. 133-141.
17. Volodin A.M. *Local Self-Government in the Post-Soviet Power System: Challenges and Prospects* // *Civil Service.* – 2021. – No. 6. – pp. 77-85.
18. Nemchinov A.A. *Modern Models of Local Self-Government: A Comparative Analysis* // *Moscow University Bulletin. Series 12. Political Science.* – 2021. – No. 2. – pp. 33-44.
19. Uvarov V.N. *Local Self-Government and State Power: Problems of Competence Delimitation* // *Journal of Russian Law.* – 2020. – No. 4. – pp. 66-74.
20. Atamanchuk G.V. *Theory of Public Administration.* – Moscow: Omega-L, 2020. – 528 p.
21. Faguet J.-P. *Decentralization and Governance* // *World Development.* – 2014. – Vol. 53. Pp. 2-13.
22. Smoke P. *Rethinking Decentralization: Assessing Challenges to a Popular Public Sector Reform* // *Public Administration and Development.* 2015. Vol. 35, No. 2. P. 97-112.
23. Bojar A. *Fiscal Decentralization and Regional Inequality in Post-Socialist States* // *Europe-Asia Studies.* – 2017. – Vol. 69, No. 6. – Pp. 891-912.

МЕРЕЙТОЙ

ЮБИЛЕЙ

ANNIVERSARI

Мерейтой-85 жас

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ВЕСТНИК КАЗНПУ ИМЕНИ АБАЯ. СЕРИЯ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ» ПОЗДРАВЛЯЕМ

Крупному ученому, известному организатору науки, учебно-воспитательной работы и общественному деятелю, академику НАН РК Абсаттарову Раушанбеку Бурамбаевичу исполняется 85 лет. Он посвятил почти 60 лет своей жизни плодотворному труду в науке и системе образования. Академик Р.Б. Абсаттаров родился в 1940 году. Он окончил философский факультет Киевского государственного университета им. Т.Шевченко (1967 г.) и там же аспирантуру в (1970 г.) и докторантуру (1982 г.). С 1995 года Р.Б. Абсаттаров трудится в КазНПУ им. Абая.

Академик Р.Б. Абсаттаров является одним из основоположником политической науки суверенной и независимой Республики Казахстан и основателем казахстанской научной школы этнополитологии, этносоциологии и сравнительной политологии.

Вся биография его - пример для молодёжи.

Академик Р.Б. Абсаттаров – гордость казахстанской науки и народа. Он опубликовал 11 монографий, 12 учебников и учебных пособий, 20 брошюр, 700 научных, научно-популярных и учебно-методических статей, из них 70 за рубежом, в том числе с индексацией Скопус Хирша. Его научные труды широко известны как в Казахстане, так и в ближнем и дальнем зарубежье. Р.Б. Абсаттаров выполнил университетские, республиканские и международные гранты исследования.

Академик Р.Б. Абсаттаров выступал с докладами и лекциями в университетах и научных центрах Великобритании, Германии, Франции, Южной Кореи, Турции, Египте, России, Белоруссии, Украине, Кыргызстане, Узбекистане и других странах. Он почётный профессор Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики, почетный профессор Киевского национального университета им. Т.Шевченко.

Под его научным руководством защитили 20 кандидатских, 5 докторских, 10 PhD-докторских и более 40 магистерских диссертаций по проблемам общественно-политической науки.

Деятельность Р.Б. Абсаттарова как ученого, педагога, публициста, гражданина, патриота, мудрого наставника имеет большое значение в истории общественно-политической науки Казахстана. Несомненно, в плеяде казахстанских ученых-обществоведов, сыгравших значительную роль в формировании и развитии Республики Казахстан, весомое, важное место принадлежит выдающемуся учёному, корифею общественно-политической науки страны, академику НАН РК, доктору философских наук, профессору Р.Б.Абсаттарову. Творчество ученого академика Р.Б.Абсаттарова, его мысли и их историческая значимость будут цениться и в будущем.

На протяжении 25 лет академик Р.Б. Абсаттаров был главным редактором научного журнала «Вестник КазНПУ имени Абая. Серия социологические и политические науки», входящего в перечень ККСОН ведущих рецензируемых научных журналов для публикации основных научных результатов диссертаций по политическим и социологическим наукам.

Накануне 85-летия со дня рождения академика Р.Б. Абсаттарова его соратники, коллеги и редколлегии журнала «Вестник КазНПУ имени Абая. Серия социологические и политические науки», поздравляют юбиляра и желают долгой и творческой жизни на благо родной страны.

Ж.Е. Ишпекбаев
Главный редактор журнала
«Вестник КазНПУ имени Абая.
Серия социологические и политические науки»,
кандидат политических наук, асоц.профессор

Авторлар туралы мәлімет

Абаған Ақерке Болатбекқызы – доцент м.а., PhD доктор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қиыр шығыс кафедрасының меңгерушісі, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: a_abagan@mail.ru

Абдикакимов Мухтар Тыныштыкбекулы – PhD, «Шәкәрім университеті» КЕАҚ, «Социологиялық талдау орталығының» басшысы, Семей қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Абдуллаев Ақиқат Махмұдұлы - «8D04114-Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру бағдарламасының PhD докторанты, Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы; e-mail: turkestan.ica@mail.ru

Абдуллах Гюндогду – профессор, тарих ғылымдарының докторы, Анкара университеті, Анкара қ., Түркия; e-mail: gundogdu@humanity.ankara.edu.tr

Аширова Жазира Уәлиханқызы – PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: ashirova.zhazi@mail.ru

Әшімова Зайтунам Исейдулқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: z.ashimova777@gmail.com

Беркінбекова Ажар Мухамеджанқызы – заңтану магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: azhar-b@yandex.ru

Досжанова Айнур Женисбековна – магистр, аға оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: doszhanova.a@qyzpu.edu.kz

Дюсембекова Майра – саяси ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: maira.enu@mail.ru

Ермаханова Салтанат Амангелдіқызы – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Қоғамдық пікірді зерттеу бөлімінің басшысы, Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: essaltanat@gmail.com

Жетпісбаев Еркебұлан Серікқалиұлы – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: e.zhetpisbaev@mail.ru

Жолдыбалина Алуа Серікқызы – PhD, қауымдастырылған профессор, Ішкі саясат мәселелері жөніндегі директордың орынбасары, Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: zholdybalinaalua@gmail.com

Жумақанова Улпан Серікқановна – гуманитарлық ғылымдар магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: ulpan_85-85@mail.ru

Жуматова Гульзат Мухаметкаримовна – заңтану магистрі, аға оқытушы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: jumatova.86@mail.ru

Иманбекова Бибігүл Илиясқызы – саяси ғылымдарының докторы, доцент, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Қоғамдық гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: imanbekovabibigul9@gmail.com

Искаков Елмұрат – саясаттану магистрі, аға оқытушы, академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: heliver@bk.ru

Ишик Кушу Боненфант – PhD, Таяу Шығыс техникалық университеті, Анкара, Түркия; E-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Қадырова Маргарита Булегеновна – э.ғ.к., профессор, ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының проректоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: margarita.kadyrova@kos.apa.kz

Қалиев Ильдар Әбужанұлы – саяси ғылымдар кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: Kaliev7719@mail.ru

Қалиева Гүлден Бауржанқызы – гуманитарлық ғылымдар магистрі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: gulden.qali@gmail.com

Қамырова Гүлжан Айжалбийқызы – саяси ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: kamyrovazhana@mail.ru

Қадырова Маргарита Булегеновна - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, Астана, Қазақстан; E-mail: margarita.kadyrova@kos.apa.kz

Қаражанов Нурсултан Серикович - әлеуметтік ғылымдар магистрі, оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: nkarazhan@gmail.com

Кәрібаев Мақсат Серікұлы – PhD (тарих), аға оқытушы, «Шәкәрім университеті» КЕАҚ, Семей қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: maksat.karibaev@bk.ru

Көпежанова Данагүл Едігеқызы – PhD, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: dana_eni_81@mail.ru

Махмутов Бекен Лесбекұлы – PhD саясаттанушы, ассоц. профессор м.а., Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: beken.makhmutov@mail.ru

Несіпқалиев Даурен Еренғалиевич – PhD, қауымдастырылған профессор, С.Ж. Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Нурханова Балжан Тастанбековна – PhD докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: Balzannurkhanova2@gmail.com

Саликжанов Ринат Саттарович – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: ramazansattaruly@gmail.com

Сағындықова Балагүл Есенгелдіқызы – әлеуметтану ғылымдарының кандидаты, Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: balagul24@mail.ru

Сергазин Ерболат – PhD докторы, доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: sergazin1958@mail.ru

Темірқұлов Олжас – PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: temirkulov79@mail.ru

Толеуова Маржан Омирбековна- заңтану магистрі, ҚХА және ӘГП кафедрасының аға оқытушысы, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қазақстан Республикасы, Қарағанды, Қазақстан Республикасы; E-mail: marzhan-14-03@mail.ru

Тлеуова Назым Жолбарысовна – магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: nazymjanai@gmail.com

Утеева Камшат Құрманбайқызы - магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан Республикасы; E-mail: uteeva1985@mail.ru

Хамитов Ғалым Бекболович – PhD докторант, «8D03103 – Әлеуметтану» мамандығы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы; E-mail: galym.khamitov@mail.ru

Ыдырыс Серікбай Садуақасович – э.ғ.д., профессор академик Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан Республикасы; E-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz

Information about authors

Abagan Akerke – associate Professor, PhD, Al-Farabi Kazakh National University. Head of the Department of the Far East, Almaty, Kazakhstan; E-mail: a_abagan@mail.ru

Abdikakimov Mukhtar – PhD (Sociology) , Head of the Center for Sociological Analysis of NJSC Shakarim University, Semey, Kazakhstan; E-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Abdullayev Akikat - PhD doctoral student, the educational program 8D04114 Public and Local Administration, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan; e-mail: turkestan.ica@mail.ru

Abdullah Gündoğdu- Professor, Doctor of Historical Sciences, Ankara University, Ankara, Turkey; E-mail: gundogdu@humanity.ankara.edu.tr

Ashimova Zaitunam – Candidate of Political Sciences, senior lecturer, Kazakh National Agrarian University, Almaty, Republic of Kazakhstan; E-mail: z.ashimova777@gmail.com

Ashirova Zhazira - PhD., senior lecturer, Mukhtar Auezov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan; E-mail: ashirova.zhazi@mail.ru

Berkinbekova Azhar - senior lecturer of the Department of the ANK and SHD, master of Laws, Faculty of Economics and Management, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, 100027, Republic of Kazakhstan; E-mail: azhar-b@yandex.ru

Doszhanova Ainur - master, senior lecturer, Kazakh National Women's Teacher Training University, Department of Choreography and Art Management, Almaty, Kazakhstan; E-mail: doszhanova.a@qyzpu.edu.kz

Dyusembekova Maira – candidate of political sciences, professor of the Department of Political Science, Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan; E-mail: maira.enu@mail.ru

Imanbekova Bibigul – Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Kazakh National Women’s Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan; E-mail: imanbekovabibigul9@gmail.com

Ishik Kuscu Bonenfant - PhD, Middle East Technical University, Ankara, Turkey; e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Iskakov Elmurat - master of political science, senior lecturer of the Department of Political Science and Sociology, Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan; E-mail: heliver@bk.ru

Kadyrova Margarita - Candidate of Economic Sciences, Professor, Vice-Rector of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan; e-mail: margarita.kadyrova@kos.apa.kz

Khamitov Galym – PhD Doctoral Student, specialty «8D03103 – Sociology», Abai Kazakh National Pedagogical University, Institute of History and Law, Department of Political

Science and Socio-Philosophical Disciplines, Almaty, Kazakhstan; E-mail: galym.khamitov@mail.ru

Kaliyev Ildar - PhD in Political Science, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences at the Non-profit joint-stock company “Toraigyrov University”, Pavlodar, Republic of Kazakhstan; Email: Kaliev7719@mail.ru

Kaliyeva Gulden – Master of Humanities, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; Email: gulden.qali@gmail.com

Kamyrova Gulzhan – Candidate of Political Sciences, Assistant Professor, Almaty Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan; E-mail: kamyrovazhana@mail.ru

Karazhanov Nursultan - Master of Social Sciences, lecturer, Kazakh National Women’s Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan; E-mail: nkarazhan@gmail.com

Karibayev Maksat – PhD (History), Senior Lecturer of the Department of History of NJSC Shakarim University, Semey, Kazakhstan; E-mail: maksat.karibaev@bk.ru

Kopezhanova Danagul – PhD, associate professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; E-mail: dana_enu_81@mail.ru

Makhmutov Beken – Acting assoc.Professor, PhD, political scientist. Almaty Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan; E-mail: beken.makhmutov@mail.ru

Nessipkaliyev Dauren – PhD, Associate Professor, Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Almaty, Kazakhstan; E-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Nurkhanova Balzhan - PhD Doctoral student of the educational program 8D03103 “Sociology”, Abai Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan; E-mail: Balzannurkhanova2@gmail.com

Sagyndykova Balagul - Candidate of Sociological Sciences, O.Zhanibekov South Kazakhstan Pedagogical University, Department of History of Kazakhstan and Social Sciences, Shymkent, Republic of Kazakhstan; E-mail balagul24@mail.ru

Salikzhanov Rinat - Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Eurasian National University named Gumilev L.N., Astana, Kazakhstan; E-mail: ramazansattaruly@gmail.com

Sergazin Yerbolat – PhD, Associate Professor in the Department of Political Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; E-mail: sergazin1958@mail.ru

Temirkulov Olzhas – PhD Doctoral student in Ethnopolitical Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; E-mail: temirkulov79@mail.ru

Tleuova Nazym - master, senior lecturer, Mukhtar Auezov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan; e-mail: nazymjanai@gmail.com

Toleuova Marzhan - senior lecturer of the Department of the ANK and SHD, master of Laws, Faculty of Economics and Management Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan; E-mail: marzhan-14-03@mail.ru

Uteeva Kamshat – PhD., senior lecturer, Mukhtar Auezov South Kazakhstan state university, Shymkent, Republic of Kazakhstan; E-mail: uteeva1985@mail.ru

Yermakhanova Saltanat – Candidate of Sociological Sciences, Head of the Department for Public Opinion Monitoring, Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan; E-mail: essaltanat@gmail.com

Ydyrys Serikbay Saduakasovich - Doctor of Economic Sciences, Professor, Academician, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz

Zhetpisbaev Erkebulan - PhD Doctoral Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan; E-mail: e.zhetpisbaevv@mail.ru

Zholdybalina Alua – PhD, Associate Professor, Deputy Director for Domestic Policy, Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, кандидат социологических наук, Astana, Kazakhstan; E-mail: zholdybalinaalua@gmail.com

Zhumakanova Ulpan - senior lecturer of the Department of the ANK and SHD, master of Arts in Humanities, Faculty of Economics and Management, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan; E-mail: ulpan_85-85@mail.ru

Zhumatova Gulzat - senior lecturer of the Department of the ANK and SHD, master of Laws, Faculty of Economics and Management Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, 100027, Republic of Kazakhstan; E-mail: jumatova.86@mail.ru

Сведения об авторах

Абаган Акерке Болатбекқызы – доктор PhD, доцент, Казахский национальный университет им. Аль-Фараби. Заведующий кафедрой Дальнего Востока, г. Алматы, Казахстан; Email: a_abagan@mail.ru

Абдикакимов Мухтар Тыныштыкбекулы – PhD (социология), руководитель «Центра социологического анализа» НАО "Шәкәрім университет", г. Семей, Республика Казахстан; E-mail: muhtar.abdikakim@mail.ru

Абдуллаев Акикат Махмудулы - докторант PhD образовательной программы 8D04114 «Государственное и местное управление», Международный казахско-турецкий университет имени Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Республика Казахстан; e-mail: turkestan.ica@mail.ru

Абдуллах Гюндогду- профессор, доктор исторических наук, Университет Анкара, Анкара, Турция; E-mail: gundogdu@humanity.ankara.edu.tr

Ашимова Зайтунам Исейдуллаевна – кандидат политических наук, ст.преподаватель. Казахский национальный аграрный университет, г.Алматы, Республика Казахстан; E-mail: z.ashimova777@gmail.com

Аширова Жазира Уалихановна - PhD., старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени Муктара Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан; E-mail: ashirova.zhazi@mail.ru

Беркинбекова Ажар Мухамеджановна- Старший преподаватель кафедры АНК и СГД, магистр юриспруденции, Факультет экономики и менеджмента, Карагандинский технический университет им. А.Сагинова, Караганда, Республика Казахстан; E-mail: azhar-b@yandex.ru

Досжанова Айнур Женисбековна- магистр, старший преподаватель Казахского Национального женского педагогического университета, кафедры Хореографии и Арт менеджмента, Казахстан, г.Алматы; E-mail:doszhanova.a@qyzpu.edu.kz

Дюсембекова Майра– кандидат политических наук, профессор кафедры «Политология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан; E-mail: maira.enu@mail.ru

Жетписбаев Еркебулан Сериккалиевич- PhD докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан; E-mail: e.zhetpisbaev@mail.ru

Жолдыбалина Алуа Сериковна – PhD, ассоциированный профессор, Заместитель директора по внутренней политике, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан; E-mail: zholdybalinaalua@gmail.com

Жумаканова Улпан Сериккановна- Старший преподаватель кафедры АНК и СГД, магистр гуманитарных наук, Факультет экономики и менеджмента, Карагандинский технический университет им. А.Сагинова, Караганда, Республика Казахстан; E-mail: ulpan_85-85@mail.ru

Жуматова Гульзат Мухаметкаримовна - магистр, старший преподаватель кафедры АНК и СГД, Карагандинский технический университет им. А.Сагинова, Караганда, Республика Казахстан; E-mail: jumatova.86@mail.ru

Ермаханова Салтанат Амангелдыкызы – кандидат социологических наук, руководитель Отдела мониторинга общественного мнения, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан; E-mail: essaltanat@gmail.com

Иманбекова Бибигуль Ильясовна – доктор политических наук, доцент, заведующая кафедрой общественно-гуманитарных дисциплин, Казахский Национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан; E-mail: imanbekovabibigul9@gmail.com

Искаков Елмурат - магистр политологии, старший преподаватель кафедры политологии и социологии, КарГУ имени академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан; E-mail: heliver@bk.ru

Ишик Кушу Боненфант – PhD, Ближневосточный технический университет, г. Анкара, Турция; e-mail: eurasiainnovation@gmail.com

Кадырова Маргарита Булегеновна - кандидат экономических наук, профессор, проректор Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: margarita.kadyrova@kos.apa.kz

Камырова Гульжан Айжалбиевна – кандидат политических наук, ассистент профессор. Алматинский Технологический Университет, г.Алматы, Республика Казахстан; E-mail: kamyrovazhana@mail.ru

Калиев Ильдар Абужанович- кандидат политических наук, ассоциированный профессор, профессор кафедры «Философия и социальные науки» Некоммерческого акционерного общества «Торайгыров университет», г. Павлодар, Республика Казахстан; E-mail: Kaliev7719@mail.ru

Калиева Гулден Бауржанкызы – магистр гуманитарных наук, Казахский национальный университет имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан; Email: gulden.qali@gmail.com

Каражанов Нурсултан Серикович- Магистр социальных наук, преподаватель, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, Казахстан; E-mail: nkarazhan@gmail.com

Карибаев Максат Серикович– PhD (история), старший преподаватель кафедры «История» НАО "Шәкәрім университет", г. Семей, Республика Казахстан; E-mail: maksat.karibaev@bk.ru

Копежанова Данагуль Едигеевна – PhD, Евразийский университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан; E-mail: dana_enu_81@mail.ru

Махмутов Бекен Лесбекович – и.о.ассоц.профессор, PhD политолог. Алматинский Технологический Университет, г.Алматы, Республика Казахстан; E-mail: beken.makhmutov@mail.ru

Несипкалиев Даурен Еренғалиевич – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный медицинский университет имени С.Ж. Асфендиярова, г. Алматы, Казахстан; E-mail: nessipkaliyevdauren@gmail.com

Нурханова Балжан Тастанбековна- PhD докторант образовательной программы 8D03103 «Социология» Казахского национального университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан; E-mail: Balzannurkhanova2@gmail.com

Сагындыкова Балагул - кандидат социологических наук, Южно Казахстанский педагогический университет им. О.Жанибекова, кафедра «Истории Казахстана и общественных дисциплин», г. Шымкент, Республика Казахстан; E-mail balagul24@mail.ru

Саликжанов Ринат Саттарович - кандидат социологических наук, асс.профессор Евразийский национальный университет им.Л.Н.Гумилева, г.Астана, Казахстан; E-mail: ramazansattaruly@gmail.com

Сергазин Ерболат – PhD, доцент кафедры «Политология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан; E-mail: sergazin1958@mail.ru

Темиркулов Олжас – PhD докторант специальности «Этнополитология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан; E-mail: temirkulov79@mail.ru

Толеуова Маржан Омирбековна- Старший преподаватель кафедры АНК и СГД, магистр юриспруденции, Факультет экономики и менеджмента, Карагандинский технический университет им. А.Сагинова, Караганда, Республика Казахстан; E-mail:marzhan-14-03@mail.ru

Тлеуова Назым Жолбарысовна – магистр, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени Муктара Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан; E-mail: nazymjanai@gmail.com

Утеева Камшат Курманбаевна - PhD, старший преподаватель, Южно-Казахстанский университет имени Муктара Ауэзова, Шымкент, Республика Казахстан; E-mail: uteeva1985@mail.ru

Хамитов Галым Бекболович – докторант PhD специальности «8D03103 – Социология», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан; E-mail: galym.khamitov@mail.ru

Ыдырыс Серикбай Садуакасович – доктор экономических наук, профессор, академик, Международный казахско-турецкий университет имени Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Республика Казахстан; e-mail: serikbay.ydyrys@ayu.edu.kz

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (негізгі ережелер, зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады;

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

• Мақаланың басында FTAMP (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

• FTAMP-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

• Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРШТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

• Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-300 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-8) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақала мәтінінің соңында **Әдебиеттер (Литература; References)** көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, кілт сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол, оң жағы, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Библиография кемінде 10 дереккөзді қамтуы керек. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін-өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 138б.], орысша нұсқасында [1, С.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1, 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (основные положения, методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FTAMP, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-300 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-8) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Литература** (*Әдебиеттер; References*) указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: правое, левое, верхнее и нижнее – 2 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). Список литературы должен содержать не менее 10 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, С.138] в казахском варианте [1, 138б.], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рисунок 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).